

คุณค่าขององค์ประกอบทางภูมิทัศน์กลุ่มเทวสถานปราสาทพนมรุ้ง ปราสาทเมืองต่ำ และปราสาท
ปลายบัด จังหวัดบุรีรัมย์

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาภูมิสถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาภูมิสถาปัตยกรรม ภาควิชาภูมิสถาปัตยกรรม
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ปีการศึกษา 2563
ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Values of Landscape Elements for the Ensemble of Phanom Rung, Muang Tam and
Plai Bat Sanctuaries, Buriram Province

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for the Degree of Master of Landscape Architecture in Landscape Architecture

Department of Landscape Architecture

FACULTY OF ARCHITECTURE

Chulalongkorn University

Academic Year 2020

Copyright of Chulalongkorn University

หัวข้อวิทยานิพนธ์	คุณค่าขององค์ประกอบทางภูมิทัศน์กลุ่มเทวสถานปราสาท พนมรุ้ง ปราสาทเมืองต่ำ และปราสาทปลายบัด จังหวัด บุรีรัมย์
โดย	นายจุลนาถ วรรณโกวิท
สาขาวิชา	ภูมิสถาปัตยกรรม
อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก	รองศาสตราจารย์ ดร.นวนัฐ โอศิริ

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้หัวข้อวิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วน
หนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาภูมิสถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต

----- คณบดีคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์
(รองศาสตราจารย์ ดร.ปิ่นรัชฎ์ กาญจนะจฤดี)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

----- ประธานกรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ฉมาวงศ์ สุริยจันทร์)

----- อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก
(รองศาสตราจารย์ ดร.นวนัฐ โอศิริ)

----- กรรมการภายนอกมหาวิทยาลัย
(ดร.พรธรรม ธรรมวิมล)

จุลนาถ วรรณโกวิท : คุณค่าขององค์ประกอบทางภูมิทัศน์ของกลุ่มเทวสถานปราสาทพนมรุ้ง ปราสาทเมืองต่ำ และปราสาทปลายบัด จังหวัดบุรีรัมย์. (Values of Landscape Elements for the Ensemble of Phanom Rung, Muang Tam and Plai Bat Sanctuaries, Buriram Province)
 อ.ที่ปรึกษาหลัก : รศ. ดร.นวนัฐ โอศิริ

วิทยานิพนธ์นี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาและระบุคุณค่าขององค์ประกอบทางภูมิทัศน์ของกลุ่มเทวสถานปราสาทพนมรุ้ง ปราสาทเมืองต่ำ และปราสาทปลายบัด จังหวัดบุรีรัมย์ ซึ่งประเทศไทยได้เสนอชื่อเพื่อขอขึ้นทะเบียนเป็นแหล่งมรดกโลกทางวัฒนธรรม โดยมีประเด็นการศึกษา ได้แก่ แบบแผนการตั้งถิ่นฐานและการวางผังเมือง การวางผังบริเวณและการวางผังอาคาร การควบคุมและการจัดการน้ำ และมุมมองและคุณภาพเชิงทัศน์ โดยศึกษาจากภาพถ่ายทางอากาศ ภาพถ่ายจากดาวเทียม เอกสารทางประวัติศาสตร์ การสำรวจและการสัมภาษณ์ผู้ที่เกี่ยวข้องหรือผู้มีประสบการณ์ด้านงานอนุรักษ์ ต่อจากนั้นแล้วทำการศึกษาเปรียบเทียบคุณค่าขององค์ประกอบทางภูมิทัศน์ระหว่างพื้นที่ศึกษากับแหล่งมรดกโลกต้นแบบ โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่เมืองพระนครประเทศกัมพูชา ตามรอยอารยธรรมขอม

จากแนวคิดหลักในการนำเสนอแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมเป็นแหล่งมรดกโลก โดยมุ่งเน้นประเด็นเรื่องกระบวนการประเมินคุณค่าโดดเด่นอันเป็นสากลเพื่อเป็นแนวทางในการศึกษา พบว่าคุณค่าทางภูมิทัศน์เกิดจากการวิเคราะห์เปรียบเทียบความเหมือน ความแตกต่าง หรือความโดดเด่นเป็นพิเศษในแง่มุมต่างๆ ตามเกณฑ์การพิจารณาแหล่งมรดกโลก รวมไปถึงความครบถ้วนสมบูรณ์และความเป็นของแท้ดั้งเดิม กลุ่มโบราณสถานสำคัญของพื้นที่ศึกษา ซึ่งได้แก่ กลุ่มปราสาทพนมรุ้ง กลุ่มปราสาทเมืองต่ำ และกลุ่มปราสาทปลายบัด ถือเป็นแบบอย่างที่มีสมบูรณ์ที่สุดแห่งหนึ่งของอารยธรรมขอมในเรื่องการเลือกทำเลที่ตั้ง การออกแบบวางผังภูมิทัศน์ การควบคุมและการจัดการน้ำบนที่สูงและที่ราบ รวมถึงเรื่องมุมมองที่สำคัญ และคุณค่าขององค์ประกอบทางภูมิทัศน์นี้เองจะเป็นข้อมูลสนับสนุนส่วนหนึ่งในการขอขึ้นทะเบียนเป็นแหล่งมรดกโลกทางวัฒนธรรมต่อไป

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
 CHULALONGKORN UNIVERSITY

สาขาวิชา ภูมิสถาปัตยกรรม
 ปีการศึกษา 2563

ลายมือชื่อนิสิต .....
 ลายมือชื่อ อ.ที่ปรึกษาหลัก .....

6173308125 : MAJOR LANDSCAPE ARCHITECTURE

KEYWORD: Landscape Elements, Cultural World Heritage, Comparative Analysis,
Outstanding Universal Value, World Heritage Criteria, Khmer Civilization

Jullanat Wannakowit : Values of Landscape Elements for the Ensemble of Phanom Rung, Muang Tam and Plai Bat Sanctuaries, Buriram Province. Advisor: Assoc. Prof. Dr. NAVANATH OSIRI

This objective of this research is to study and to specify the values of landscape elements for the ensemble of Phanom Rung, Muang Tam and Plai Bat Sanctuaries. With all Sanctuaries, Thailand had proposed for UNESCO Cultural Heritage Site. This study intensively emphasizes on Settlement Pattern and Urban Planning, Layout Planning, Water Management, and Visual Quality. For data collection, data was collected from aerial photograph, satellite imagery, historical documents, exploration, and related parties and expertise conservationists. Then data was analyzed a comparative analysis of the values of landscape elements between these sanctuaries and others World Heritage Sites; especially Angkor Archaeological Park in Cambodia following Khmer Empire.

Regarding to the main concept to propose Cultural World Heritage Sites by using the process of Outstanding Universal Value (OUV) as a conceptual framework, our result found that values of the landscape elements comprise of analysis of similarities, differences or splendid outstanding by World Heritage Criteria including integrity and authenticity. The important historical sites of these sanctuaries are represented one of the absolute models of Khmer civilization in term of location selection, landscape planning design, water control, management on high and plain lands, and visual quality. In summary, the values of landscape elements will be the significant part of supportive documents on how to propose as a Cultural World Heritage Sites.

Field of Study: Landscape Architecture

Student's Signature .....

Academic Year: 2020

Advisor's Signature .....

กิตติกรรมประกาศ

ข้อมูลในวิทยานิพนธ์ได้รับคำปรึกษา ข้อเสนอแนะ และกำลังใจจากหลายบุคคลด้วยกัน จึงกล่าวได้ว่าวิทยานิพนธ์นี้จะไม่สามารถสำเร็จลุล่วง หากขาดบุคคลดังต่อไปนี้

- ขอขอบพระคุณ รศ.ดร.นวนัฐ โอศิริ อาจารย์ที่ปรึกษาที่ได้ให้คำแนะนำและช่วยผลักดันมา โดยตลอด

- ขอขอบพระคุณ ผศ.ดร.ณมาวงศ์ สุริยจันทร์ ประธานกรรมการที่กรุณาช่วยตรวจเล่มรายงาน อย่างละเอียด

- ขอขอบพระคุณ ดร.พรธรรม ธรรมวิมล และ ดร.วิภากร ธรรมวิมล ผู้เป็นทั้งอาจารย์และบุคคลต้นแบบของงานอนุรักษ์

- ขอขอบพระคุณ ผู้ทรงคุณวุฒิที่เสียสละเวลาให้เข้าสัมภาษณ์และช่วยแนะนำข้อมูลต่างๆ ได้แก่ คุณประทีป เพ็งตะโก คุณอรุณศักดิ์ กิ่งมณี คุณวสุ โปษยนันท์ คุณวโรภาสน์ วงศ์จตุรภัทร คุณพงศ์ธันว์ สำเภาเงิน คุณวสันต์ เทพสุริยานนท์ คุณภาณุวัฒน์ เอื้อสามาลัย คุณกมลวรรณ นิธินันท์ คุณหทัยา สิริพัฒนากุล คุณภพพล จันทร์วัฒน์ และคุณเสาวลักษณ์ พงษ์ธา โปษยนันท์

- ขอบคุณพี่ๆ ข้าราชการสำนักสถาปัตยกรรม กรมศิลปากร ที่คอยให้กำลังใจเสมอ

- ขอบคุณพี่ๆ สำนักพิมพ์เมืองโบราณ สำหรับข้อมูลทางโบราณคดีต่างๆ

- ขอบใจเพื่อนๆ MLA61 ที่ช่วยกันเรียนและสนับสนุนกันมาโดยตลอด

- สุดท้ายขอขอบคุณครอบครัวและเพื่อนๆ ที่เป็นกำลังใจที่สำคัญเสมอมา

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

จุนาถ วรรณโกวิท

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....ค	ค
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....ง	ง
กิตติกรรมประกาศ.....จ	จ
สารบัญ.....ฉ	ฉ
สารบัญตาราง.....ญ	ญ
สารบัญรูปภาพ.....ฎ	ฎ
บทที่ 1 บทนำ..... 1	1
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา..... 1	1
1.2 คำถามการวิจัย..... 2	2
1.3 วัตถุประสงค์..... 2	2
1.4 นิยามคำศัพท์..... 2	2
1.5 ขอบเขตของการวิจัย..... 4	4
1.6 ระเบียบวิธีวิจัย..... 6	6
1.7 ระยะเวลาและแผนการดำเนินงาน..... 7	7
1.8 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ..... 7	7
บทที่ 2 ทบทวนวรรณกรรม..... 8	8
2.1 แนวคิดการประเมินคุณค่าของมรดกโลก..... 8	8
2.1.1 เกณฑ์การพิจารณาแหล่งมรดกโลก..... 10	10
2.1.2 ความครบถ้วนสมบูรณ์และความเป็นของแท้ดั้งเดิม..... 12	12
2.1.3 การปกป้องคุ้มครองและการบริหารจัดการ..... 12	12
2.2 อารยธรรมขอมและแนวคิดที่มีอิทธิพลต่อองค์ประกอบทางภูมิทัศน์..... 13	13

2.2.1 ประวัติศาสตร์อารยธรรมขอม	13
2.2.2 แนวคิดอารยธรรมขอมที่มีอิทธิพลต่อองค์ประกอบทางภูมิทัศน์.....	15
2.2.3 อารยธรรมขอมกับการแผ่ขยายอิทธิพลเข้าสู่ประเทศไทย.....	17
2.3 องค์ประกอบทางภูมิทัศน์ของเมืองเขมรโบราณ.....	19
2.4 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	20
2.4.1 การศึกษาพัฒนาการของชุมชนโบราณในวัฒนธรรมเขมรบริเวณรอบเขาพนมรุ้ง จังหวัดบุรีรัมย์ (ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 15-18).....	20
2.4.2 ความสัมพันธ์ทางศิลปกรรมของพื้นที่บริเวณปราสาทพิมาย จังหวัดนครราชสีมา และพื้นที่บริเวณปราสาทพนมรุ้ง จังหวัดบุรีรัมย์ ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 16-17.....	22
2.4.3 จารึกพบที่ปราสาทพนมรุ้ง	23
2.4.4 การประยุกต์ใช้ระบบสารสนเทศภูมิศาสตร์เพื่อบูรณาการภูมิปัญญาการจัดการน้ำในชุมชนสายอารยธรรมเขมร ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ: กรณีพื้นที่รอบเขาพนมรุ้งและบริเวณใกล้เคียง.....	23
2.4.5 The water management network of Angkor, Cambodia.....	24
2.4.6 วัดพู: มรดกโลกทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมแห่งเมืองจำปาสัก	28
2.5 ข้อมูลทางกายภาพของพื้นที่ศึกษา.....	29
2.6 โบราณสถานสำคัญของพื้นที่ศึกษา	35
บทที่ 3 ระเบียบวิธีวิจัย	55
3.1 การรวบรวมข้อมูลด้านเอกสารและแผนที่.....	55
3.2 การสัมภาษณ์ผู้ที่เกี่ยวข้อง หรือผู้มีประสบการณ์ด้านงานอนุรักษ์	58
3.3 การรวบรวมข้อมูลภาคสนามจากการสำรวจและการสังเกต	59
3.4 การศึกษาเปรียบเทียบขององค์ประกอบทางภูมิทัศน์	61
3.5 การวิเคราะห์เปรียบเทียบคุณค่าทางภูมิทัศน์.....	63
3.6 การสรุปผลการศึกษา.....	63
บทที่ 4 การศึกษาภูมิทัศน์วัฒนธรรมและการวิเคราะห์พื้นที่ศึกษา	65

4.1 การศึกษาภูมิทัศน์วัฒนธรรมของพื้นที่ศึกษา.....	65
4.2 การเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์วัฒนธรรมของพื้นที่ศึกษา.....	68
4.2.1 การใช้ประโยชน์ที่ดิน.....	68
4.2.2 แหล่งน้ำตามธรรมชาติ	70
4.2.3 แหล่งโบราณสถาน	70
4.3 กรอบความคิดที่ใช้ในการวิเคราะห์	71
4.3.1 แบบแผนการตั้งถิ่นฐานและการวางผังเมือง.....	71
4.3.2 การวางผังบริเวณและการวางผังอาคาร.....	73
4.3.3 การควบคุมและการจัดการน้ำ.....	76
4.3.4 มุมมองและคุณภาพเชิงทัศน์.....	78
4.4 การวิเคราะห์พื้นที่ศึกษา.....	79
4.4.1 กลุ่มปราสาทพนมรุ้ง.....	79
4.4.2 กลุ่มปราสาทเมืองต่ำ.....	91
4.4.3 กลุ่มปราสาทปลายบัด.....	96
บทที่ 5 การวิเคราะห์แหล่งมรดกโลกต้นแบบ	102
5.1 เกณฑ์ในการคัดเลือกแหล่งมรดกโลกต้นแบบ.....	102
5.2 แหล่งมรดกโลกต้นแบบที่นำมาเปรียบเทียบกับกลุ่มปราสาทพนมรุ้ง.....	103
5.2.1 ปราสาทพระวิหาร.....	103
5.3 แหล่งมรดกโลกต้นแบบที่นำมาเปรียบเทียบกับกลุ่มปราสาทเมืองต่ำ.....	110
5.3.1 ปราสาทบันทายสรี.....	110
5.3.2 ปราสาทบันทายสำเหร่.....	115
5.4 แหล่งมรดกโลกต้นแบบที่นำมาเปรียบเทียบกับกลุ่มปราสาทปลายบัด.....	124
5.4.1 ปราสาทพนมกรอม.....	124
5.4.2 ปราสาทพนมบก.....	127

บทที่ 6 การวิเคราะห์เปรียบเทียบ.....	131
6.1 การวิเคราะห์เปรียบเทียบแหล่งมรดกโลกต้นแบบกับกลุ่มปราสาทพนมรุ้ง.....	131
6.2 การวิเคราะห์เปรียบเทียบแหล่งมรดกโลกต้นแบบกับกลุ่มปราสาทเมืองต่ำ.....	142
6.3 การวิเคราะห์เปรียบเทียบแหล่งมรดกโลกต้นแบบกับกลุ่มปราสาทปลายบัด.....	152
บทที่ 7 สรุปผลการศึกษา.....	161
7.1 คุณค่าของพื้นที่ศึกษาในเชิงภูมิทัศน์วัฒนธรรม.....	161
7.2 คุณค่าทางภูมิทัศน์แต่ละกลุ่มปราสาท.....	162
7.3 คุณค่าของพื้นที่ศึกษาตามเกณฑ์การพิจารณาแหล่งมรดกโลก.....	165
7.4 ข้อเสนอแนะ.....	166
บรรณานุกรม.....	167
ประวัติผู้เขียน.....	171

สารบัญตาราง

	หน้า
ตารางที่ 1 ระยะเวลาและแผนการดำเนินงาน.....	7
ตารางที่ 2 ลำดับประวัติศาสตร์อารยธรรมขอม	15
ตารางที่ 3 องค์ประกอบภูมิทัศน์เมือง กลุ่มปราสาทพนมรุ้ง	134
ตารางที่ 4 องค์ประกอบภูมิทัศน์เมือง กลุ่มปราสาทเมืองต่ำ.....	145
ตารางที่ 5 องค์ประกอบภูมิทัศน์เมือง กลุ่มปราสาทปลายบัด.....	155

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

สารบัญรูปภาพ

	หน้า
ภาพที่ 1 แผนที่แสดงขอบเขตพื้นที่ศึกษาและตำแหน่งโบราณสถานสำคัญ.....	5
ภาพที่ 2 แผนภาพแสดงขอบเขตด้านเนื้อหา.....	6
ภาพที่ 3 แผนภูมิแสดงความสัมพันธ์และประเภทของแหล่งมรดกโลก	9
ภาพที่ 4 องค์ประกอบหลักของการประเมินคุณค่าโดดเด่นอันเป็นสากล.....	10
ภาพที่ 5 ผังเส้นทางพระนคร 5 เส้นทาง แสดงอาณาเขตอาณาจักรขอมราวพุทธศตวรรษที่ 15-18.	18
ภาพที่ 6 ผังเส้นทางเมืองพระนคร – พินาย แสดงการกระจายตัวของเมืองบรีวารและธรรมศาลา....	18
ภาพที่ 7 แผนที่แสดงการแบ่งพื้นที่การจัดการน้ำในเมืองพระนคร.....	24
ภาพที่ 8 แผนที่แสดงการจัดการน้ำในเมืองพระนคร.....	26
ภาพที่ 9 แผนที่แสดงการจัดการน้ำในเมืองพระนคร บริเวณ Great North Channel	27
ภาพที่ 10 แผนที่แสดงขอบเขตพื้นที่ศึกษาแบ่งตามเขตการปกครอง.....	30
ภาพที่ 11 แผนที่แสดงลักษณะภูมิประเทศที่สำคัญของพื้นที่ศึกษา	33
ภาพที่ 12 แผนที่แสดงตำแหน่งโบราณสถานสำคัญในพื้นที่ศึกษา	34
ภาพที่ 13 แผนผังปราสาทพนมรุ้งและองค์ประกอบต่างๆ	36
ภาพที่ 14 ภาพถ่ายทางอากาศ ปราสาทพนมรุ้ง	38
ภาพที่ 15 บันไดต้นทาง ปราสาทพนมรุ้ง	38
ภาพที่ 16 ทางดำเนิน ปราสาทพนมรุ้ง.....	39
ภาพที่ 17 สะพานนาคราชชั้นที่ 1 และบันไดขึ้นปราสาท ปราสาทพนมรุ้ง	39
ภาพที่ 18 ลานปราสาทและกำแพงชั้นนอก ปราสาทพนมรุ้ง.....	40
ภาพที่ 19 สะพานนาคราชชั้นที่ 2 ชุ่มประตู่และระเบียงคด ปราสาทพนมรุ้ง.....	40
ภาพที่ 20 ปราสาทประธาน ปราสาทพนมรุ้ง.....	41
ภาพที่ 21 กุฏิฤๅษีหนองบัวราย.....	42

ภาพที่ 22	บารายหนองบัวราย	42
ภาพที่ 23	ปราสาทบ้านบุ	43
ภาพที่ 24	แผนผังปราสาทเมืองต่ำและองค์ประกอบต่างๆ	44
ภาพที่ 25	ภาพถ่ายทางอากาศ ปราสาทเมืองต่ำ.....	45
ภาพที่ 26	ซุ้มประตูและกำแพงชั้นนอก ปราสาทเมืองต่ำ	46
ภาพที่ 27	ลานปราสาท ซุ้มประตูและระเบียงคด ปราสาทเมืองต่ำ	46
ภาพที่ 28	สระน้ำรูปตัวแอล (L) ปราสาทเมืองต่ำ.....	47
ภาพที่ 29	นาคหัวโล้นที่มุมสระน้ำรูปตัวแอล (L) ปราสาทเมืองต่ำ	47
ภาพที่ 30	เสาซุ้มประตูลงบันไดทำน้ำและหางนาค สระน้ำรูปตัวแอล (L) ปราสาทเมืองต่ำ.....	48
ภาพที่ 31	ปราสาทประธานและปราสาทบริวาร ปราสาทเมืองต่ำ.....	48
ภาพที่ 32	กุฏิฤๅษีบ้านโคกเมืองและสระน้ำด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ	49
ภาพที่ 33	ทะเลน้อย กุฏิฤๅษีโคกเมือง.....	50
ภาพที่ 34	บารายเมืองต่ำ.....	50
ภาพที่ 35	สะพานขอม ทางระบายน้ำออกจากบารายเมืองต่ำ.....	51
ภาพที่ 36	แผนผังปราสาทปลายบัด 1 และองค์ประกอบต่างๆ	52
ภาพที่ 37	ปราสาทประธานและบรรณาลัย ปราสาทปลายบัด 1	52
ภาพที่ 38	แผนผังปราสาทปลายบัด 2 และองค์ประกอบต่างๆ	53
ภาพที่ 39	ปราสาทปลายบัด 2 ระหว่างดำเนินการบูรณะ	53
ภาพที่ 40	ระเบียบวิธีวิจัย.....	55
ภาพที่ 41	แผนที่เชิงเลขแบบจุดพิกัดของพื้นที่ศึกษาและบริเวณโดยรอบ	57
ภาพที่ 42	แผนภูมิการศึกษาเปรียบเทียบ	62
ภาพที่ 43	กรอบความคิดที่ใช้ในการวิเคราะห์องค์ประกอบทางภูมิทัศน์	63
ภาพที่ 44	องค์ประกอบทางภูมิทัศน์เมืองโดยภาพรวมของพื้นที่ศึกษา.....	67
ภาพที่ 45	ภาพถ่ายทางอากาศบริเวณกลุ่มเทวสถานปราสาทพนมรุ้ง ปี 2497	68

ภาพที่ 46	ภาพถ่ายทางอากาศบริเวณกลุ่มเทวสถานปราสาทพนมรุ้ง ปี 2542	69
ภาพที่ 47	ภาพถ่ายทางอากาศบริเวณกลุ่มเทวสถานปราสาทพนมรุ้ง ปี 2561	69
ภาพที่ 48	ผังเมืองพระนครและผังเมืองหริหรัลลัย	72
ภาพที่ 49	ภาพถ่ายจากดาวเทียมแสดงความสัมพันธ์ระหว่างปราสาทวัดพูและบาราย	73
ภาพที่ 50	ภาพถ่ายจากดาวเทียมแสดงความสัมพันธ์ระหว่างปราสาทบันทายศรีและบาราย.....	73
ภาพที่ 51	ตัวอย่างผังแบบกระจายความสำคัญออกจากศูนย์กลาง.....	74
ภาพที่ 52	ตัวอย่างผังแบบที่เป็นแกนวิ่งเข้าหาจุดศูนย์กลาง	75
ภาพที่ 53	ผังระบบการจัดการน้ำในเมืองพระนคร.....	76
ภาพที่ 54	แผนผังปราสาทศักดิ์กัอกรรมและองค์ประกอบสระน้ำรูปตัวยู (U)	77
ภาพที่ 55	แบบแผนการตั้งถิ่นฐานและการวางผังเมืองของกลุ่มปราสาทพนมรุ้ง.....	80
ภาพที่ 56	ภาพถ่ายจากดาวเทียมบริเวณกลุ่มปราสาทพนมรุ้ง.....	81
ภาพที่ 57	ผังบริเวณปราสาทพนมรุ้ง.....	81
ภาพที่ 58	รูปตัดบริเวณแนวแกนทางดำเนินปราสาทพนมรุ้ง.....	82
ภาพที่ 59	ผังบริเวณปราสาทพนมรุ้ง แสดงความลาดชันบริเวณยอดเขา.....	83
ภาพที่ 60	ผังบริเวณปราสาทพนมรุ้ง แสดงลักษณะที่ว่าง.....	83
ภาพที่ 61	แผนผังปราสาทพนมรุ้งและองค์ประกอบต่างๆ	85
ภาพที่ 62	ผังอาคารรูปกากบาทปราสาทพนมรุ้ง.....	85
ภาพที่ 63	สระน้ำหมายเลข 6 ปราสาทพนมรุ้ง.....	86
ภาพที่ 64	คันดินระหว่างสระน้ำหมายเลข 5 และหมายเลข 6 ปราสาทพนมรุ้ง.....	87
ภาพที่ 65	รูปตัดบริเวณแนวแกนทางดำเนินปราสาทพนมรุ้ง แสดงตำแหน่งมุมมองแบบแกน	87
ภาพที่ 66	มุมมองแบบแกน เมื่อมองจากซาลากากบาทด้านหน้าปราสาทพนมรุ้ง.....	88
ภาพที่ 67	มุมมองแบบแกน เมื่อมองย้อนกลับจากบันไดทางขึ้นปราสาทพนมรุ้ง	88
ภาพที่ 68	รูปตัดบริเวณยอดเขาปราสาทพนมรุ้ง แสดงตำแหน่งลำดับการมองเห็นและมุมมองสำคัญ	89
ภาพที่ 69	มุมมองจากสะพานนาคราชชั้นที่ 1 และบันไดขึ้นปราสาท ปราสาทพนมรุ้ง.....	90

ภาพที่ 70 มุมมองด้านหน้าปราสาทประธาน เห็นทับหลังนารายณ์บรรทมสินธุ์ในระดับสายตา.....	90
ภาพที่ 71 แบบแผนการตั้งถิ่นฐานและการวางผังเมืองของกลุ่มปราสาทเมืองต่ำ	92
ภาพที่ 72 ภาพถ่ายจากดาวเทียมบริเวณปราสาทเมืองต่ำ	93
ภาพที่ 73 ผังบริเวณปราสาทเมืองต่ำ.....	93
ภาพที่ 74 แผนผังปราสาทเมืองต่ำและองค์ประกอบต่างๆ	94
ภาพที่ 75 มุมมองภายในลานกำแพงชั้นนอกและมุมมองออกจากปราสาทเมืองต่ำ.....	96
ภาพที่ 76 แบบแผนการตั้งถิ่นฐานและการวางผังเมืองของกลุ่มปราสาทปลายบัด	97
ภาพที่ 77 ภาพถ่ายจากดาวเทียมบริเวณกลุ่มปราสาทปลายบัด	98
ภาพที่ 78 ผังบริเวณกลุ่มปราสาทปลายบัด แสดงความลาดชันของเขาปลายบัด	99
ภาพที่ 79 ผังบริเวณกลุ่มปราสาทปลายบัด แสดงความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มอาคาร	99
ภาพที่ 80 แผนผังปราสาทปลายบัด 1 และองค์ประกอบต่างๆ	100
ภาพที่ 81 แผนผังปราสาทปลายบัด 2 และองค์ประกอบต่างๆ	101
ภาพที่ 82 แผนภูมิการศึกษาเปรียบเทียบตามแต่ละกลุ่มปราสาท	103
ภาพที่ 83 เส้นทางจากเมืองพระนครมายังปราสาทพระวิหาร	104
ภาพที่ 84 ภาพถ่ายจากดาวเทียมบริเวณปราสาทเขาพระวิหาร	105
ภาพที่ 85 แบบแผนการตั้งถิ่นฐานและการวางผังเมืองของปราสาทพระวิหาร	105
ภาพที่ 86 รูปตัดบริเวณแนวแกนทางดำเนินปราสาทพระวิหาร.....	106
ภาพที่ 87 ผังบริเวณปราสาทพระวิหาร แสดงลักษณะที่ว่าง.....	107
ภาพที่ 88 แผนผังปราสาทพระวิหารและองค์ประกอบต่างๆ	108
ภาพที่ 89 สรรสรัง ปราสาทพระวิหาร	108
ภาพที่ 90 บันไดต้นทาง ปราสาทพระวิหาร	109
ภาพที่ 91 ภาพถ่ายมุมสูงปราสาทพระวิหาร	110
ภาพที่ 92 เส้นทางเมืองพระนคร-เขาพนมกุเลน-ปราสาทวัดพู	111
ภาพที่ 93 ภาพถ่ายจากดาวเทียมบริเวณปราสาทบันทายสีรี	112

ภาพที่ 94	แผนผังปราสาทบันทายสรีและองค์ประกอบต่างๆ	113
ภาพที่ 95	ทางดำเนิน ปราสาทบันทายสรี.....	114
ภาพที่ 96	ซุ้มประตูและระเบียงคด ปราสาทบันทายสรี.....	114
ภาพที่ 97	แบบแผนการตั้งถิ่นฐานและการวางผังเมืองพระนคร	116
ภาพที่ 98	การกระจายตัวของเมืองพระนคร.....	116
ภาพที่ 99	องค์ประกอบทางภูมิทัศน์เมืองพระนคร	117
ภาพที่ 100	ภาพถ่ายจากดาวเทียมบริเวณปราสาทบันทายสำหรับ.....	118
ภาพที่ 101	แผนผังปราสาทบันทายสำหรับและองค์ประกอบต่างๆ	119
ภาพที่ 102	ผังแสดงระบบการจัดการน้ำในเมืองพระนคร.....	120
ภาพที่ 103	ผังแสดงระบบการจัดการน้ำที่ปราสาทบันทายสำหรับ.....	121
ภาพที่ 104	ทางดำเนินด้านหน้าปราสาทบันทายสำหรับ.....	122
ภาพที่ 105	แนวแกนปราสาทด้านหน้ากำแพงชั้นนอก ปราสาทบันทายสำหรับ.....	123
ภาพที่ 106	ที่ว่างด้านหน้ากลุ่มปราสาทประธาน ปราสาทบันทายสำหรับ.....	123
ภาพที่ 107	ภาพถ่ายจากดาวเทียมบริเวณปราสาทพนมกรอม	124
ภาพที่ 108	แผนผังปราสาทพนมกรอมและองค์ประกอบต่างๆ	125
ภาพที่ 109	มุมมองด้านหน้าจากด้านล่างเขา ปราสาทพนมกรอม.....	126
ภาพที่ 110	มุมมองออกจากปราสาทพนมกรอมไปยังโตนเลสาบ.....	127
ภาพที่ 111	ภาพถ่ายจากดาวเทียมบริเวณปราสาทพนมบก.....	128
ภาพที่ 112	แผนผังปราสาทพนมบกและองค์ประกอบต่างๆ.....	129
ภาพที่ 113	มุมมองจากบันไดทางขึ้นปราสาท ปราสาทพนมบก.....	130
ภาพที่ 114	มุมมองออกจากปราสาทไปยังทางขึ้นปราสาท ปราสาทพนมบก.....	130
ภาพที่ 115	ภาพเปรียบเทียบเส้นทางจากเมืองพระนครมายังกลุ่มปราสาทพนมรุ้ง.....	132
ภาพที่ 116	ภาพเปรียบเทียบลักษณะการกระจายตัวของเมือง กลุ่มปราสาทพนมรุ้ง.....	133

ภาพที่ 117 ภาพเปรียบเทียบแสดงความสัมพันธ์กับภูมิประเทศและตำแหน่งบาราย กลุ่มปราสาทพนมรุ้ง.....	135
ภาพที่ 118 ภาพเปรียบเทียบแสดงความสัมพันธ์กับสภาพภูมิประเทศ กลุ่มปราสาทพนมรุ้ง.....	136
ภาพที่ 119 ภาพเปรียบเทียบแสดงความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มอาคาร กลุ่มปราสาทพนมรุ้ง	137
ภาพที่ 120 ภาพเปรียบเทียบแสดงการวางผังบริเวณและการวางผังอาคาร กลุ่มปราสาทพนมรุ้ง .	138
ภาพที่ 121 การจัดการแหล่งน้ำขนาดเล็ก กลุ่มปราสาทพนมรุ้ง.....	140
ภาพที่ 122 ภาพเปรียบเทียบมุมมองแบบแกน กลุ่มปราสาทพนมรุ้ง.....	140
ภาพที่ 123 ภาพเปรียบเทียบมุมมองที่เกิดจากลำดับการมองเห็น กลุ่มปราสาทพนมรุ้ง	142
ภาพที่ 124 ภาพเปรียบเทียบเส้นทางจากเมืองพระนครมายังกลุ่มปราสาทเมืองต่ำ.....	143
ภาพที่ 125 ภาพเปรียบเทียบลักษณะการกระจายตัวของเมือง กลุ่มปราสาทเมืองต่ำ.....	144
ภาพที่ 126 ภาพเปรียบเทียบการวางผังบริเวณ กลุ่มปราสาทเมืองต่ำ.....	147
ภาพที่ 127 ภาพเปรียบเทียบการวางผังอาคาร กลุ่มปราสาทเมืองต่ำ	148
ภาพที่ 128 การจัดการแหล่งน้ำขนาดใหญ่ กลุ่มปราสาทเมืองต่ำ.....	149
ภาพที่ 129 ภาพเปรียบเทียบเรื่องมุมมองและคุณภาพเชิงทัศนั กลุ่มปราสาทเมืองต่ำ	151
ภาพที่ 130 ภาพเปรียบเทียบเส้นทางจากเมืองพระนครมายังกลุ่มปราสาทปลายบัด	152
ภาพที่ 131 ภาพเปรียบเทียบลักษณะการกระจายตัวของเมือง กลุ่มปราสาทปลายบัด.....	154
ภาพที่ 132 ภาพเปรียบเทียบการวางผังบริเวณ กลุ่มปราสาทปลายบัด.....	156
ภาพที่ 133 การวางผังบริเวณตามลักษณะความลาดชันของภูมิประเทศ กลุ่มปราสาทปลายบัด ...	157
ภาพที่ 134 ภาพเปรียบเทียบการวางผังอาคาร กลุ่มปราสาทปลายบัด	158
ภาพที่ 135 ภาพเปรียบเทียบเรื่องมุมมองและคุณภาพเชิงทัศนั กลุ่มปราสาทปลายบัด	160

บทที่ 1

บทนำ

บทที่ 1 จะแสดงรายละเอียดเกี่ยวกับความเป็นมาและความสำคัญของปัญหาที่เกิดขึ้นจากการนำเสนอกลุ่มเทวสถานปราสาทพนมรุ้ง ปราสาทเมืองต่ำ และปราสาทปลายบัด จังหวัดบุรีรัมย์ เข้าสู่คณะกรรมการมรดกโลก เพื่อขอขึ้นทะเบียนเป็นแหล่งมรดกโลกทางวัฒนธรรม ทำให้เกิดประเด็นคำถามว่าในฐานะนิสิตภูมิสถาปัตยกรรมศาสตร์มหาบัณฑิต จะมีส่วนอย่างไรในการสนับสนุนข้อมูลการศึกษาหรืองานวิจัย เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์การขึ้นทะเบียนเป็นมรดกโลกทางวัฒนธรรมดังกล่าว ตลอดจนแสดงขอบเขตและขั้นตอนในการศึกษาถึงคุณค่าขององค์ประกอบทางภูมิทัศน์ นำไปสู่การศึกษาเปรียบเทียบ การวิเคราะห์ข้อมูล และการสรุปผลในที่สุด

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

จากการประชุมมรดกโลก ครั้งที่ 43 ณ เมืองบากู สาธารณรัฐอาเซอร์ไบจาน ระหว่างวันที่ 30 มิถุนายน ถึงวันที่ 10 กรกฎาคม พุทธศักราช 2562 ที่ผ่านมา ประเทศไทยได้เสนอชื่อกลุ่มเทวสถานปราสาทพนมรุ้ง ปราสาทเมืองต่ำ และปราสาทปลายบัด จังหวัดบุรีรัมย์ เพื่อขอขึ้นทะเบียนเป็นแหล่งมรดกโลกทางวัฒนธรรมในบัญชีรายชื่อชั่วคราว (Tentative List) ของศูนย์มรดกโลก โดยที่ประชุมมีมติรับรองกลุ่มเทวสถานฯ ดังกล่าว พร้อมทั้งให้ประเทศไทยเตรียมส่งเอกสารนำเสนอแหล่งมรดก (Nomination Dossier) เพื่อเสนอขึ้นบัญชีมรดกต่อไป เนื้อหาและกระบวนการขอขึ้นทะเบียนเป็นมรดกโลกตามแนวทางขององค์การการศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติหรือยูเนสโก นั้น มีขั้นตอนสำคัญที่เป็นที่ยอมรับทั่วโลก ได้แก่ การศึกษาแนวคิดเรื่องคุณค่าโดดเด่นอันเป็นสากล (Outstanding Universal Value) ซึ่งจะเป็นตัวชี้วัดว่าแหล่งมรดกโลกที่นำเสนอสมควรได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นมรดกโลกหรือไม่

กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม ได้เริ่มดำเนินการสำรวจ บูรณะและขุดแต่งกลุ่มเทวสถานปราสาทพนมรุ้ง ปราสาทเมืองต่ำ และปราสาทปลายบัด ตั้งแต่ปีพุทธศักราช 2514 เรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน มีการประกาศขึ้นทะเบียนแหล่งโบราณสถานหลายแห่งเป็นอุทยานประวัติศาสตร์ ตลอดจนมีการศึกษาด้านโบราณคดีมาพอสมควร แต่อย่างไรก็ตามพบว่ายังไม่ได้ทำการศึกษาเกี่ยวกับคุณค่าขององค์ประกอบทางภูมิทัศน์ที่เกี่ยวข้องอย่างครบถ้วน ซึ่งการศึกษาคคุณค่าขององค์ประกอบทางภูมิทัศน์นั้นจะเป็นข้อมูลสำคัญที่แสดงออกถึงคุณค่าทางภูมิทัศน์ของโบราณสถานนั้นๆ ได้เป็นอย่างดี วิทยานิพนธ์ฉบับนี้จึงมีวัตถุประสงค์เพื่อที่จะศึกษาและทำความเข้าใจคุณค่าขององค์ประกอบทางภูมิทัศน์ โดยมีกรอบความคิดที่ใช้ในการวิเคราะห์ 4 ประเด็น ได้แก่ แบบแผนการตั้งถิ่นฐานและการวาง

ผังเมือง (Settlement Pattern and Urban Planning) การวางผังบริเวณและการวางผังอาคาร (Layout Planning) การควบคุมและการจัดการน้ำ (Water Management) และมุมมองและคุณภาพเชิงทัศน (Visual Quality) โดยหวังว่าผลการศึกษาดังกล่าวจะเป็นข้อมูลสนับสนุนที่สำคัญในการนำเสนอขึ้นทะเบียนเป็นแหล่งมรดกโลกทางวัฒนธรรมต่อไป

1.2 คำถามการวิจัย

1. องค์ประกอบทางภูมิทัศน์ที่เกี่ยวข้องในเรื่องแบบแผนการตั้งถิ่นฐานและการวางผังเมือง การวางผังบริเวณและการวางผังอาคาร การควบคุมและการจัดการน้ำ และมุมมองและคุณภาพเชิงทัศนของพื้นที่ศึกษามีลักษณะเป็นอย่างไร

2. เมื่อเปรียบเทียบองค์ประกอบทางภูมิทัศน์กับโบราณสถานอื่นๆ คุณค่าทางภูมิทัศน์ของกลุ่มเทวสถานฯ มีความเหมือน ความแตกต่าง และความโดดเด่นเป็นพิเศษอย่างไร

1.3 วัตถุประสงค์

เพื่อสามารถระบุคุณค่าทางภูมิทัศน์ของกลุ่มเทวสถานปราสาทพนมรุ้ง ปราสาทเมืองต่ำ และปราสาทปลายบัด จังหวัดบุรีรัมย์ โดยพิจารณาจากเกณฑ์การพิจารณาแหล่งมรดกโลกตามแนวคิดเรื่องคุณค่าโดดเด่นอันเป็นสากล

1.4 นิยามคำศัพท์

1. องค์ประกอบทางภูมิทัศน์ ในที่นี้หมายถึง องค์ประกอบทางภูมิทัศน์ตามรอยอารยธรรมขอม คือ องค์ประกอบที่มนุษย์สร้างขึ้น เช่น สถาปัตยกรรม ทางเดิน ชุ่มประตู่ สระน้ำ ชั้นบันได และกำแพง เป็นต้น โดยมีการจัดวางบนพื้นที่ว่างให้เกิดแบบแผน (Pattern) ที่แตกต่างกันไปตามลักษณะภูมิประเทศ ในงานวิจัยนี้จะให้ความสำคัญกับองค์ประกอบทางภูมิทัศน์ที่ประกอบขึ้นเป็นแบบแผนการตั้งถิ่นฐานและการวางผังเมือง การวางผังบริเวณและการวางผังอาคาร การออกแบบจัดการแหล่งน้ำ และการออกแบบมุมมอง

2. บัญชีรายชื่อชั่วคราว (Tentative List) หมายถึง บัญชีรายชื่อแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมหรือแหล่งมรดกทางธรรมชาติที่ประเทศสมาชิกที่ลงนามตามอนุสัญญามรดกโลก ได้จัดทำขึ้นเพื่อเตรียมนำเสนอขึ้นบัญชีมรดกโลกใน 5-10 ปีข้างหน้า ไม่จำเป็นต้องครอบคลุมแหล่งที่เป็นไปได้ทั้งหมด และสามารถปรับปรุงในภายหลังได้ (เสาวลักษณ์ พงษ์ธา โปษะนันทน์, 2555: 25)

3. เอกสารนำเสนอแหล่งมรดก (Nomination Dossier) หมายถึง เอกสารฉบับสมบูรณ์ที่รวบรวมข้อมูลแหล่งมรดกตามเกณฑ์ในการคัดเลือก การอนุรักษ์และการบริหารจัดการ โดยจะส่งไปที่ศูนย์มรดกโลกเพื่อตรวจสอบความสมบูรณ์ แล้วส่งต่อไปยังคณะที่ปรึกษาเพื่อทำการประเมิน และใน

ท้ายที่สุดจะส่งไปยังคณะกรรมการมรดกโลก เพื่อตัดสินใจว่าควรได้รับการบรรจุในบัญชีมรดกโลกหรือไม่ (เสาวลักษณ์ พงษา โปษะนันท์, 2555: 26)

4. มรดกโลก (World Heritage) หมายถึง สิ่งที่มีสืบทอดต่อกันมาจากอดีตจนถึงปัจจุบัน และสามารถถ่ายทอดเป็นมรดกสำหรับรุ่นต่อไป เป็นสิ่งที่แสดงออกถึงวิถีชีวิต จิตวิญญาณ เกียรติภูมิ และประวัติศาสตร์ รวมไปถึงแสดงออกถึงอารยธรรมของมนุษย์ แบ่งออกเป็นมรดกทางวัฒนธรรมและมรดกทางธรรมชาติ (สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2561: 18)

5. มรดกโลกทางวัฒนธรรม (Cultural World Heritage) หมายถึง ผลงานสร้างสรรค์อันเกิดขึ้นจากเจียมมือมนุษย์ อาจเป็นได้ทั้งอนุสรณ์สถาน กลุ่มอาคาร แหล่ง ย่าน ชุมชน เมืองประวัติศาสตร์ ซึ่งมีคุณค่าโดดเด่นอันเป็นสากลทั้งในเชิงประวัติศาสตร์ ศิลปะ หรือวิทยาศาสตร์ (สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2561: 20)

6. ภูมิทัศน์วัฒนธรรม (Cultural Landscape) หมายถึง มรดกโลกทางวัฒนธรรมประเภทหนึ่งที่เกิดการผสมผสานร่วมกันระหว่างธรรมชาติและสร้างสรรค์ของมนุษย์ เป็นสิ่งที่แสดงออกถึงภูมิปัญญาการตั้งถิ่นฐานและการใช้ประโยชน์ที่ดินซึ่งมีความสัมพันธ์กับสภาพสิ่งแวดล้อม สภาพสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมได้เป็นอย่างดี ตัวอย่างเช่น วัดพุทธและชุมชนโบราณที่เกี่ยวข้องในเขตภูมิทัศน์วัฒนธรรมจำปาสัก เป็นภูมิทัศน์ที่การออกแบบและวางผังตามศาสนาฮินดู มีความสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติกับอารยธรรมขอมโบราณ เป็นต้น (United Nations Educational, 2017: 81-82)

7. โบราณสถาน หมายถึง อสังหาริมทรัพย์ แหล่งโบราณคดี แหล่งประวัติศาสตร์ และอุทยานประวัติศาสตร์ที่มนุษย์สร้างขึ้น มีความเก่าแก่และมีประวัติความเป็นมาที่เป็นประโยชน์ในเชิงศิลปะ ประวัติศาสตร์ หรือโบราณคดี รวมถึงสถานที่หรือเนินดินที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์หรือมีร่องรอยกิจกรรมของมนุษย์ (กรมศิลปากร, 2558: 47-48)

8. เทวสถาน หรือ เทวาลัย หมายถึง ศาสนสถานที่มนุษย์สร้างขึ้นเพื่อสมมติว่าเป็นที่ประทับของเทพเจ้าหรือเทวดา ใช้สำหรับประกอบพิธีกรรมบูชา ในที่นี้หมายถึง ศาสนสถานประเภทปราสาทหิน ตามการนับถือศาสนาฮินดูและศาสนาพุทธ (อรุณศักดิ์ กิ่งมณี, 2555: 24-25)

9. อารยธรรมขอม หมายถึง อาณาจักรโบราณที่มีอาณาเขตครอบคลุมดินแดนของเขมร แลวมโคชินไชนา ลุ่มแม่น้ำโขงตอนใต้ ภาคกลางและภาคใต้ของประเทศลาว รวมถึงบางส่วนของภาคกลาง ภาคภาคตะวันออกและตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย มีการติดต่อค้าขายกับจีนและได้รับอิทธิพลด้านวัฒนธรรมประเพณีจากอินเดียอย่างเห็นได้ชัด ได้แก่ ศาสนาพราหมณ์ ศาสนาพุทธ และศิลปกรรมต่างๆ (ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล, 2539: 1-2)

10. ความเหมือน ความคล้ายคลึง และความใกล้เคียง เป็นคำนิยามที่ใช้ในการเปรียบเทียบองค์ประกอบทางภูมิทัศน์ในงานวิจัย ซึ่งแต่ละคำศัพท์มีความหมายดังนี้

- ก. ความเหมือน หมายถึง โบราณสถานทั้งสองแหล่งมีองค์ประกอบทางภูมิทัศน์เหมือนกันทุกประการ ทั้งในแง่รูปแบบ ขนาดและจำนวนขององค์ประกอบ
- ข. ความคล้ายคลึง หมายถึง โบราณสถานทั้งสองแหล่งมีองค์ประกอบคล้ายคลึงกันในแง่รูปแบบ ขนาดและจำนวนขององค์ประกอบ อย่างน้อยแง่มุมใดแง่มุมหนึ่ง
- ค. ความใกล้เคียง หมายถึง โบราณสถานทั้งสองแหล่งมีองค์ประกอบใกล้เคียงกัน โดยพิจารณาในแง่ขนาดหรือจำนวนขององค์ประกอบ

1.5 ขอบเขตของการวิจัย

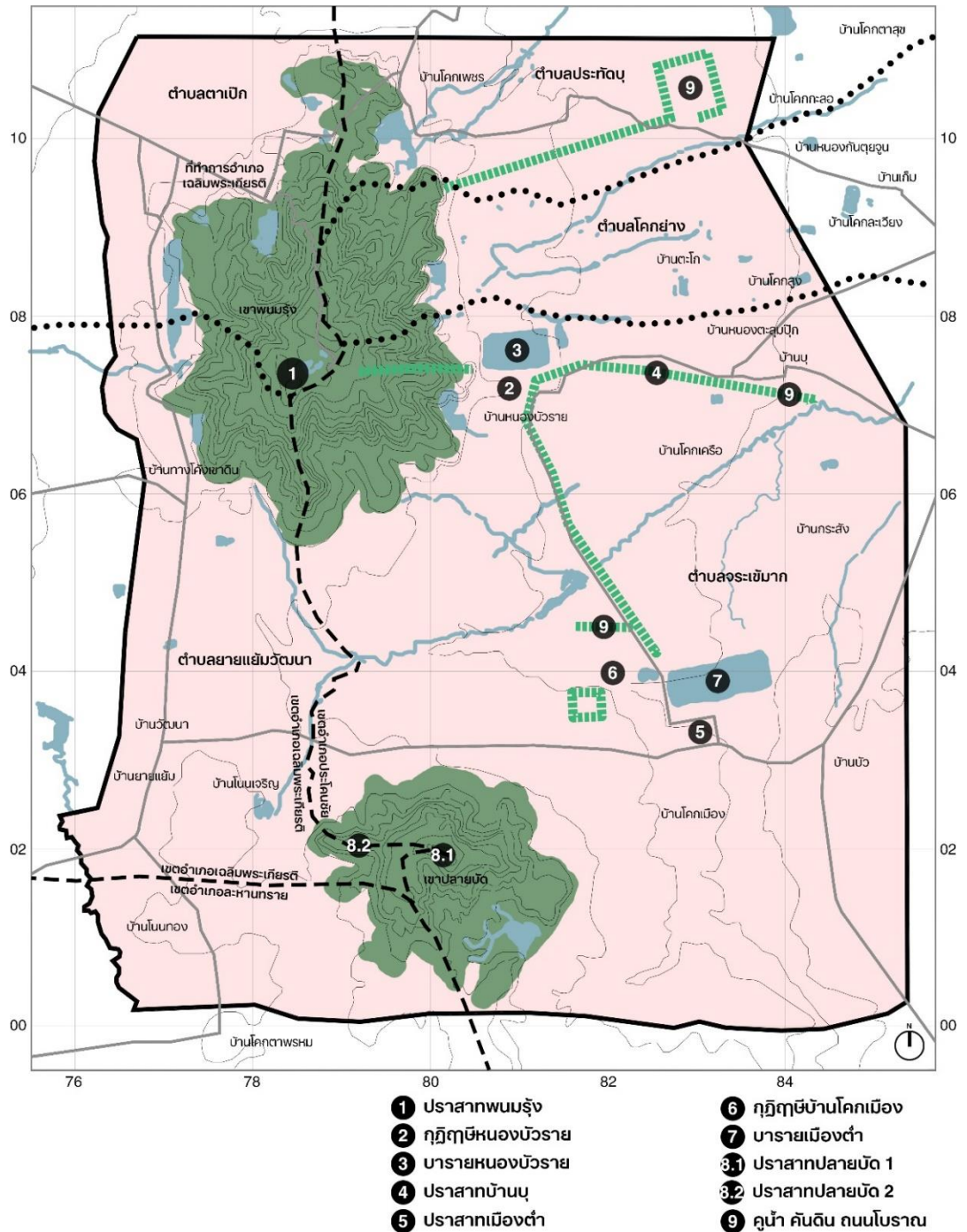
ขอบเขตด้านพื้นที่ ต่อไปนี้จะขอเรียกกลุ่มเทวสถานปราสาทพนมรุ้ง ปราสาทเมืองต่ำ และปราสาทปลายบัด จังหวัดบุรีรัมย์ว่า “พื้นที่ศึกษา” มีขนาดพื้นที่ประมาณ 280.66 ตารางกิโลเมตร ครอบคลุม 1 เทศบาลตำบล 5 ตำบล 2 อำเภอ ได้แก่ เทศบาลตำบลพนมรุ้ง ตำบลตาเป๊ก ตำบลยายแย้มวัฒนา อำเภอเฉลิมพระเกียรติ และตำบลจระเข้มาก ตำบลโคกย่าง ตำบลประตึก อำเภอประโคนชัย พบว่ามีโบราณสถานสำคัญ 9 แห่ง แบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ (กรมศิลปากร, 2548: 7)

1. กลุ่มปราสาทพนมรุ้ง ได้แก่ ปราสาทพนมรุ้ง ภูมิทักษิณองบัวราย บารายหนองบัวราย ปราสาทบ้านบุ คูน้ำ คันทดิน และเส้นทางถนนโบราณ
2. กลุ่มปราสาทเมืองต่ำ ได้แก่ ปราสาทเมืองต่ำ ภูมิทักษิณโคกเมือง (เมืองต่ำ) บารายเมืองต่ำ คูน้ำ คันทดิน และเส้นทางถนนโบราณ
3. กลุ่มปราสาทปลายบัด ได้แก่ ปราสาทปลายบัด 1 และปราสาทปลายบัด 2 (ภาพที่ 1)

ขอบเขตด้านเนื้อหา แบ่งออกเป็น 3 หัวข้อหลัก ได้แก่

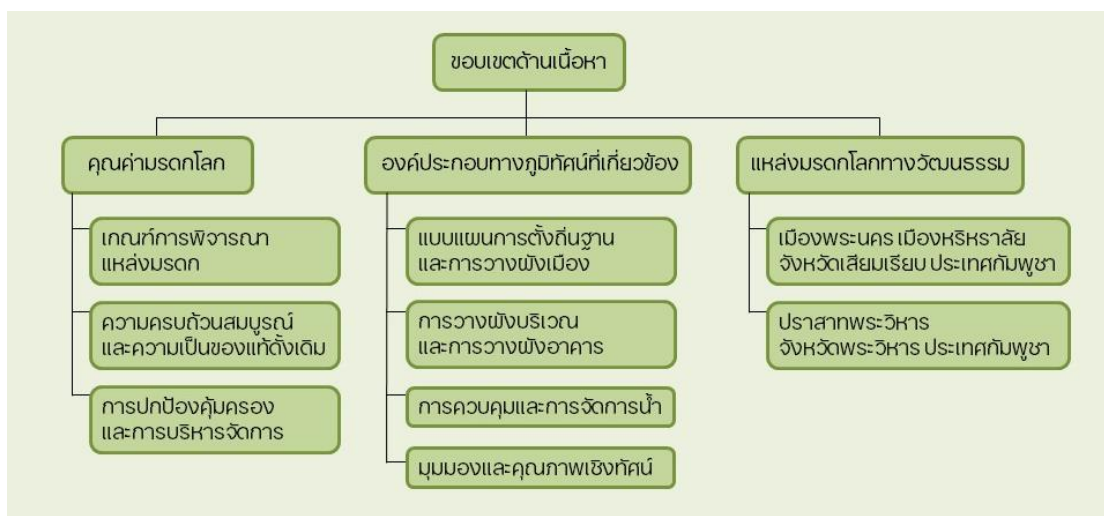
1. คุณค่าของมรดกโลก (มรดกโลกทางวัฒนธรรม) พิจารณาตามแนวคิดการประเมินคุณค่าอันโดดเด่นเป็นสากล ได้แก่ เกณฑ์การพิจารณาแหล่งมรดกโลกเป็นหลัก สนับสนุนด้วยเรื่องความครบถ้วนสมบูรณ์และความเป็นของแท้ดั้งเดิม และการปกป้องคุ้มครองและการบริหารจัดการ
  2. กรอบความคิดที่เกี่ยวข้องในเรื่ององค์ประกอบทางภูมิทัศน์ขอมทั้ง 4 ประเด็น ได้แก่ แบบแผนการตั้งถิ่นฐานและการวางผังเมือง การวางผังบริเวณและการวางผังอาคาร การควบคุมและการจัดการน้ำ และมุมมองและคุณภาพเชิงทัศน์
  3. แหล่งมรดกโลกต้นแบบทางวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับอารยธรรมขอม 2 แหล่ง ได้แก่ เมืองพระนคร เมืองทริทราลัย จังหวัดเสียมเรียบ และปราสาทพระวิหาร จังหวัดพระวิหาร ประเทศกัมพูชา
- โดยรวบรวมข้อมูลด้านเอกสารและแผนที่ ภาพถ่ายทางอากาศ ภาพถ่ายจากดาวเทียม ภาพถ่ายเก่า ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ผู้ที่เกี่ยวข้อง หรือผู้มีประสบการณ์ด้านงานอนุรักษ์ ข้อมูล

ภาคสนามจากการสำรวจและการสังเกต เพื่อใช้ในการศึกษาเปรียบเทียบองค์ประกอบทางภูมิทัศน์ระหว่างพื้นที่ศึกษากับแหล่งมรดกโลกต้นแบบต่อไป (ภาพที่ 2)

ภาพที่ 1 แผนที่แสดงขอบเขตพื้นที่ศึกษาและตำแหน่งโบราณสถานสำคัญ

ปรับปรุงจาก : แผนที่เขตพื้นที่ศึกษา, แผนแม่บทโครงการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองพนมรุ้ง, หน้า 7

ภาพที่ 2 แผนภาพแสดงขอบเขตด้านเนื้อหา

1.6 ระเบียบวิธีวิจัย

1. การรวบรวมข้อมูลด้านเอกสารและแผนที่ ได้แก่ แผนที่ภูมิประเทศ แผนที่เชิงเลขแบบจุดภาพและแบบจุดพิกัด (จากกรมแผนที่ทหาร มาตราส่วน 1:250,000 และ 1:50,000 ตามลำดับ) ภาพถ่ายทางอากาศจากกรมแผนที่ทหารและภาพถ่ายจากดาวเทียมจากโปรแกรมกูเกิลเอิร์ธ (Google earth) หนังสือทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับพื้นที่ศึกษาและแหล่งมรดกโลกต้นแบบในประเทศกัมพูชา ผังปราสาทในประเทศไทย (จากกรมศิลปากร) และในประเทศกัมพูชา (จากสำนักพิมพ์โบราณคดี) เพื่อศึกษาลักษณะทางกายภาพและสามารถระบุถึงคุณค่าทางภูมิทัศน์

2. การสัมภาษณ์ผู้ที่เกี่ยวข้องหรือผู้มีประสบการณ์ด้านงานอนุรักษ์ ได้แก่ อธิบดีกรมศิลปากร รองอธิบดีกรมศิลปากร สถาปนิกเชี่ยวชาญ หัวหน้ากลุ่มภูมิสถาปัตยกรรม ภูมิสถาปนิกชำนาญการ สำนักสถาปัตยกรรม นักโบราณคดีชำนาญการพิเศษ กองโบราณคดี ผู้อำนวยการกลุ่มโบราณคดี สำนักศิลปากรที่ 9 หัวหน้าและนักโบราณคดีปฏิบัติการ อุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง และผู้บริหารบริษัทสวีสตี ฮอลิเดย์ จำกัด เพื่อรวบรวมข้อมูลทางโบราณคดีและศึกษาแนวคิดในการวางผังภูมิทัศน์

3. การรวบรวมข้อมูลภาคสนามจากการสำรวจและการสังเกต จากการถ่ายภาพและการจัดบันทึกองค์ประกอบทางภูมิทัศน์ที่สำคัญของพื้นที่ศึกษาและโบราณสถานสำคัญในเมืองพระนคร ประเทศกัมพูชา ได้แก่ การเลือกทำเลที่ตั้ง การวางผังบริเวณและผังอาคาร องค์ประกอบสำคัญในผังระบบการจัดการน้ำ คูน้ำและสระน้ำ มุมมองทิศทางเข้าด้านหน้า รวมไปถึงมุมมองที่สำคัญ เป็นต้น เพื่อใช้เป็นข้อมูลในการศึกษาเปรียบเทียบ

4. การศึกษาเปรียบเทียบ (Comparative Study) ทำการศึกษาองค์ประกอบทางภูมิทัศน์ของ 3 กลุ่มปราสาท ได้แก่ กลุ่มปราสาทพนมรุ้ง กลุ่มปราสาทเมืองต่ำ และกลุ่มปราสาทปลายบัด ตามกรอบความคิดที่ใช้ในการวิเคราะห์ 4 ประเด็น ได้แก่ แบบแผนการตั้งถิ่นฐานและการวางผังเมือง

การวางผังบริเวณและการวางผังอาคาร การควบคุมและการจัดการน้ำ และมุมมองและคุณภาพเชิงทัศนศาสตร์ แล้วนำมาศึกษาเปรียบเทียบกับองค์ประกอบทางภูมิทัศน์ของโบราณสถานที่ได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นแหล่งมรดกโลกทางวัฒนธรรมทั้ง 2 แห่ง ได้แก่ โบราณสถานในเมืองพระนครและเมืองหริहरาลัย จังหวัดเสียมเรียบ และปราสาทพระวิหาร จังหวัดพระวิหาร ราชอาณาจักรกัมพูชา เพื่อใช้ในการวิเคราะห์หาคุณค่าทางภูมิทัศน์

5. การวิเคราะห์คุณค่าขององค์ประกอบทางภูมิทัศน์ โดยใช้ข้อมูลจากการศึกษาเปรียบเทียบในแต่ละประเด็นตามรายละเอียดในข้อ 4 เพื่อหาความเหมือน ความแตกต่าง และความโดดเด่นเป็นพิเศษของพื้นที่ศึกษาในเชิงภูมิทัศน์วัฒนธรรมและแต่ละกลุ่มปราสาท เพื่อเข้าสู่กระบวนการระบุคุณค่าทางภูมิทัศน์ในขั้นสุดท้าย

6. การสรุปผลการศึกษา สามารถชี้ให้เห็นว่าพื้นที่ศึกษา มีความเหมือน ความแตกต่าง หรือมีความโดดเด่นเป็นพิเศษอย่างไร จากการศึกษาเปรียบเทียบกับแหล่งมรดกโลกต้นแบบที่กล่าวมาข้างต้น เพื่อเป็นข้อมูลสนับสนุนในการนำเสนอขึ้นทะเบียนเป็นแหล่งมรดกโลกทางวัฒนธรรมต่อไป

1.7 ระยะเวลาและแผนการดำเนินงาน

แผนการดำเนินงานวิจัยตามปกติจะใช้ระยะเวลาประมาณ 10 เดือน แต่เนื่องจากเกิดวิกฤตการณ์ โควิด-19 จึงได้ปรับแผนการดำเนินงานเป็น 14 เดือน (ตารางที่ 1)

ตารางที่ 1 ระยะเวลาและแผนการดำเนินงาน

ที่	แผนการดำเนินการ	ระยะเวลา																													
		ต.ค.		พ.ย.		ธ.ค.		ม.ค.		ก.พ.		มี.ค.		เม.ย.		พ.ค.		มิ.ย.		ก.ค.		ส.ค.		ก.ย.		ต.ค.		พ.ย.			
		1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2
1	เสนอหัวข้อวิทยานิพนธ์																														
2	ทบทวนวรรณกรรม																														
3	การสำรวจพื้นที่ศึกษา																														
4	การสัมภาษณ์ผู้เกี่ยวข้อง																														
5	การศึกษาเปรียบเทียบ																														
6	การวิเคราะห์และสรุปผล																														
7	เรียบเรียงวิทยานิพนธ์																														

1.8 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

เพื่อสามารถระบุคุณค่าทางภูมิทัศน์ของกลุ่มเทวสถานปราสาทพนมรุ้ง ปราสาทเมืองต่ำ และปราสาทปลายบัด จังหวัดบุรีรัมย์ ว่ามีความเหมือน ความแตกต่าง หรือความโดดเด่นเป็นพิเศษอย่างไร และส่งมอบงานวิจัยแก่หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เพื่อเป็นข้อมูลสนับสนุนที่สำคัญในการนำเสนอขึ้นทะเบียนเป็นแหล่งมรดกโลกทางวัฒนธรรมต่อไป

บทที่ 2

ทบทวนวรรณกรรม

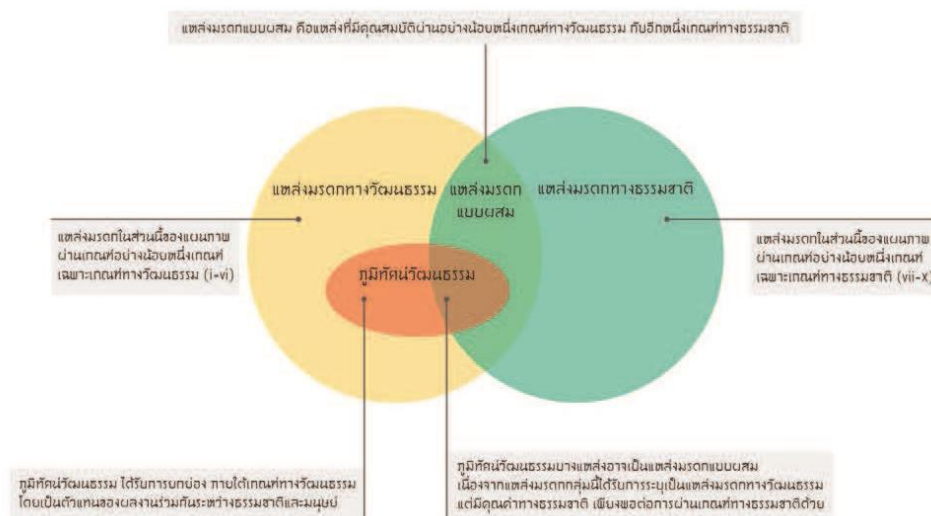
ในบทที่ 2 จะแสดงรายละเอียดเกี่ยวกับแนวความคิดและทฤษฎีที่สำคัญ ได้แก่ แนวคิดการประเมินคุณค่าของมรดกโลก ประวัติศาสตร์อารยธรรมขอมและแนวคิดที่มีอิทธิพลต่อองค์ประกอบทางภูมิทัศน์ องค์ประกอบของเมืองเขมรโบราณ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนข้อมูลสำคัญของพื้นที่ศึกษา เพื่อปรับพื้นฐานและทำความเข้าใจเกี่ยวกับคุณค่าทางภูมิทัศน์ของอารยธรรมขอม ดังนี้

2.1 แนวคิดการประเมินคุณค่าของมรดกโลก

แนวคิดการประเมินคุณค่าของมรดกโลกเกิดขึ้นมาจากแนวคิดการอนุรักษ์มรดกของมนุษยชาติ สงครามได้ทำลายมรดกทางวัฒนธรรมเป็นอันมาก อีกทั้งปัจจุบันการบริโภคทรัพยากรมีอัตราสูงขึ้นอย่างต่อเนื่อง ส่งผลทำให้สิ่งแวดล้อมและมรดกโลกทางธรรมชาติถูกทำลายลงอย่างรวดเร็ว จนมีการก่อตั้ง “องค์การการศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization)” ขึ้น เพื่อช่วยปกป้องคุ้มครองให้ความรู้และบริหารจัดการมรดกโลกดังกล่าวให้มีความยั่งยืน เกิดความร่วมมือระดับนานาชาติในการรับรอง “อนุสัญญาระหว่างประเทศว่าด้วยการคุ้มครองมรดกโลกทางวัฒนธรรมและทางธรรมชาติ (Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage)” และคณะกรรมการได้ออกเอกสาร “แนวปฏิบัติเพื่อดำเนินการตามอนุสัญญามรดกโลก (Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention)” ซึ่งแบ่งประเภทของแหล่งมรดกโลกออกเป็น 3 ประเภท ได้แก่ มรดกโลกทางวัฒนธรรม (Cultural World Heritage) มรดกโลกทางธรรมชาติ (Natural World Heritage) และแหล่งมรดกโลกแบบผสม (Mixed Cultural and Natural World Heritage) (สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2561: 12-20) (ภาพที่ 3)

มรดกโลกทางวัฒนธรรม (Cultural World Heritage) หมายถึง ผลงานสร้างสรรค์ที่เกิดขึ้นจากเจียมมือมนุษย์ อาจเป็นได้ทั้งอนุสรณ์สถาน กลุ่มอาคาร แหล่ง ย่าน ชุมชน หรือเมืองประวัติศาสตร์ ซึ่งมีคุณค่าโดดเด่นอันเป็นสากลทั้งในเชิงประวัติศาสตร์ ศิลปะ หรือวิทยาศาสตร์ (สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2561: 20-24) เช่น เมืองพระนคร ประเทศกัมพูชา กลุ่มวัดบุโรพุทโธ ประเทศอินโดนีเซีย และนครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา ประเทศไทย เป็นต้น

ภาพที่ 3 แผนภูมิแสดงความสัมพันธ์และประเภทของแหล่งมรดกโลก

ที่มา: คู่มือการนำเสนอแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมและแหล่งมรดกทางธรรมชาติเป็นแหล่งมรดกโลก, หน้า 69

ในเอกสารอนุสัญญาฯ ยังระบุว่าการขอขึ้นทะเบียนเป็นแหล่งมรดกโลกนั้น จะต้องผ่านกระบวนการสำคัญ 3 ขั้นตอน ได้แก่ การจัดทำบัญชีรายชื่อชั่วคราว (Tentative List) เพื่อนำเสนอชื่อแหล่งมรดกในขั้นต้น การจัดทำเอกสารนำเสนอแหล่งมรดก (Nomination Dossier) เพื่อเตรียมส่งเอกสารฉบับสมบูรณ์สำหรับการประเมินให้แก่ศูนย์มรดกโลกเพื่อทำการตรวจสอบความสมบูรณ์ และในขั้นตอนสุดท้ายเป็นการตัดสินคุณค่าของแหล่งมรดกโดยคณะกรรมการมรดกโลกว่าสมควรได้รับการบรรจุในบัญชีมรดกโลกหรือไม่ คุณค่าดังกล่าว เรียกว่า “คุณค่าโดดเด่นอันเป็นสากล (OUV- Outstanding Universal Value)” (เสาวลักษณ์ พงษ์ชา โปษยะนันท์, 2555: 24-27)

คุณค่าโดดเด่นอันเป็นสากล

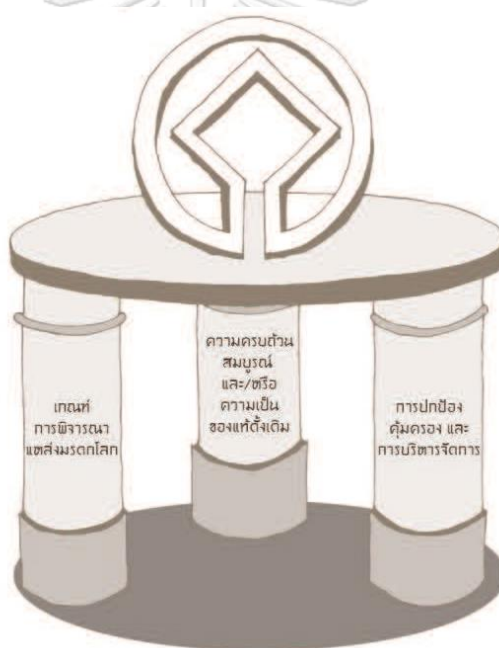
คุณค่าอันโดดเด่นเป็นสากล (Outstanding Universal Value) เป็นหัวใจหลักในการนำเสนอแหล่งมรดก และเป็นตัวชี้วัดว่าเหตุใดแหล่งที่เสนอสมควรได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นมรดกโลก และประเทศภาคีผู้นำเสนอแหล่งมรดกมีวิธีการปกป้องคุ้มครองและบริหารจัดการให้ยั่งยืนอย่างไร

คุณสมบัติ (Attributes) เป็นแง่มุมที่ใช้สื่อสารหรือแสดงออกถึงคุณค่าโดดเด่นอันเป็นสากล ซึ่งอาจเป็นรูปธรรม (Tangible) หรือนามธรรม (Intangible) ก็ได้ (เสาวลักษณ์ พงษ์ชา โปษยะนันท์, 2555: 40-41) โดยสามารถแบ่งเป็นแง่มุมต่างๆ ดังนี้

1. รูปทรงและรูปแบบ (form and design)
2. วัสดุและเนื้อหา (materials and substance)
3. การใช้สอยและหน้าที่ใช้สอย (use and function)

4. ประเพณี เทคนิค และระบบการบริหารจัดการ (traditions, techniques and management Systems)
5. ตำแหน่งที่ตั้งและสภาพโดยรอบ (location and setting)
6. ภาษาและรูปแบบของมรดกเชิงนามธรรมอื่นๆ (language, and the other forms of intangible heritage)
7. จิตวิญญาณและความรู้สึก (spirit and feeling)

การประเมินคุณค่าโดดเด่นอันเป็นสากล ทำได้โดยการพิจารณาองค์ประกอบหลัก 3 ส่วน ได้แก่ เกณฑ์การพิจารณาแหล่งมรดกโลก (World Heritage Criteria) ความครบถ้วนสมบูรณ์และความเป็นของแท้ดั้งเดิม (Integrity and Authenticity) และการปกป้องคุ้มครองและการบริหารจัดการ (Protection and Management) ซึ่งแต่ละองค์ประกอบ มีรายละเอียดดังนี้ (ภาพที่ 4)

ภาพที่ 4 องค์ประกอบหลักของการประเมินคุณค่าโดดเด่นอันเป็นสากล

ที่มา: คู่มือการนำเสนอแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมและแหล่งมรดกทางธรรมชาติเป็นแหล่งมรดกโลก, หน้า 69

2.1.1 เกณฑ์การพิจารณาแหล่งมรดกโลก

เกณฑ์การพิจารณาแหล่งมรดกตาม “อนุสัญญามรดกโลก” มีจำนวนทั้งหมด 10 ข้อ แบ่งออกเป็นเกณฑ์ทางวัฒนธรรมจำนวน 6 ข้อ (i-vi) และเกณฑ์ทางธรรมชาติจำนวน 4 ข้อ (vii-x) (สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2561: 70-71) โดยเกณฑ์ทางวัฒนธรรมทั้ง 6 ข้อ ได้แก่

- (i) เป็นผลงานชิ้นเอกที่แสดงถึงการสร้างสรรค์อันชาญฉลาดของมนุษย์ (represent a masterpiece of human creative genius)
- (ii) แสดงออกถึงการแลกเปลี่ยนคุณค่าของมนุษย์ในช่วงระยะเวลาหนึ่ง หรือในพื้นที่วัฒนธรรมหนึ่ง ในการพัฒนาด้านสถาปัตยกรรม เทคโนโลยี ศิลปะ การวางผังเมือง หรือการออกแบบภูมิทัศน์ (exhibit an important interchange of human values, over a span of time or within a cultural area of the world, on developments of architecture or technology, monumental arts, town-planning or landscape design)
- (iii) เป็นประจักษ์พยานเพียงหนึ่งเดียว หรือส่วนน้อยที่มีลักษณะพิเศษของการสืบทอดวัฒนธรรมหรืออารยธรรมที่คงอยู่หรือสูญหายไปแล้ว (bear a unique or at least exceptional testimony to a cultural tradition or to a civilization which is living or which has disappeared)
- (iv) เป็นตัวอย่างที่โดดเด่นของประเภทอาคาร กลุ่มสถาปัตยกรรม เทคโนโลยีหรือภูมิสถาปัตยกรรมที่แสดงถึงช่วงเวลาสำคัญ ช่วงใดช่วงหนึ่งในประวัติศาสตร์ของมนุษย์ (be an outstanding example of a type of building, architectural or technological ensemble or landscape which illustrates (a) significant stage (s) in human history)
- (v) เป็นตัวอย่างที่โดดเด่นของการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ การใช้ประโยชน์ที่ดิน หรือการใช้สอยพื้นที่ทางทะเล ซึ่งเป็นตัวแทนของวัฒนธรรมหนึ่ง หรือแสดงความสัมพันธ์กันระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อสิ่งแวดล้อมนั้นมีความอ่อนไหวจากผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงที่ไม่อาจย้อนคืน (be an outstanding example of a traditional human settlement, land-use, or sea-use which is representative of a culture (or cultures), or human interaction with the environment especially when it has become vulnerable under the impact of irreversible change)
- (vi) มีความสัมพันธ์โดยตรงหรือเชิงรูปธรรมกับเหตุการณ์ ประเพณี ความคิด ความเชื่อ งานศิลปะหรือวรรณกรรมที่มีความสำคัญโดดเด่นเป็นสากล (be directly or tangibly associated with events or living traditions, with ideas, or with beliefs, with artistic and literary works of outstanding universal significance)

2.1.2 ความครบถ้วนสมบูรณ์และความเป็นของแท้ดั้งเดิม

ความครบถ้วนสมบูรณ์ (Integrity) คือ ความมีอยู่อย่างครบถ้วนของคุณสมบัติต่างๆ ที่ถ่ายทอดคุณค่าโดดเด่นอันเป็นสากล มีความเป็นองค์รวมเพื่อแสดงถึงคุณค่าทั้งหมด มีความสมบูรณ์ ไม่สูญหาย ถูกทำลายหรือเสื่อมสภาพ และมีความปลอดภัยจากภัยคุกคาม ซึ่งความครบถ้วนสมบูรณ์นั้นจะเป็นเครื่องบ่งชี้ว่าแหล่งมรดกมีองค์ประกอบเพียงพอในการแสดงออกถึงคุณค่าโดดเด่นอันเป็นสากลหรือไม่ มีขนาดพอเพียงในการยืนยันความเป็นตัวแทนในด้านต่างๆ หรือไม่ คุณสมบัติที่สำคัญของแหล่งมรดกมีสภาพอย่างไร และปัจจุบันได้รับการอนุรักษ์ให้อยู่ในสภาพดีอย่างไร โดยทั้งหมดจะขึ้นอยู่กับข้อกำหนดขอบเขตแหล่งมรดกที่มีความเหมาะสม (เสาวลักษณ์ พงษธา โปษะนันทน์, 2555: 81-82)

ความเป็นของแท้ดั้งเดิม (Authenticity) คือ ความสัมพันธ์ของคุณสมบัติต่างๆ ของแหล่งมรดกที่มีการแสดงออกอย่างสัตย์จริง ถ่ายทอดผ่านแง่มุมต่างๆ เช่น รูปทรง รูปแบบวัสดุ การใช้สอย เทคนิค การบริหารจัดการ ตำแหน่งที่ตั้งและสภาพโดยรอบ ตลอดจนจิตวิญญาณและความรู้สึก ซึ่งความแท้จะเป็นเครื่องบ่งชี้ว่าคุณสมบัติเหล่านั้นถ่ายทอดศักยภาพคุณค่าโดดเด่นอันเป็นสากลได้ดีเพียงใด (เสาวลักษณ์ พงษธา โปษะนันทน์, 2555: 76-78)

2.1.3 การปกป้องคุ้มครองและการบริหารจัดการ

การปกป้องคุ้มครองและการบริหารจัดการเป็นวิธีการอนุรักษ์แหล่งมรดกให้อยู่ในสภาพดี และปลอดภัยจากภัยคุกคามต่างๆ ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

การปกป้องคุ้มครอง ประเทศภาคีจะต้องเริ่มทำแผนการปกป้องคุ้มครองตั้งแต่การนำเสนอแหล่งมรดก ผ่านการควบคุมทางกฎหมายหรือประเพณีที่ดี มีการกำหนดขอบเขตแหล่งมรดกและพื้นที่กันชนที่ชัดเจน การพัฒนาและการเปลี่ยนแปลงของเมืองหรือสภาพโดยรอบอาจมีผลกระทบต่อคุณค่าของแหล่งมรดกนั้นๆ เช่น ผลกระทบด้านมุมมองและคุณภาพเชิงทัศนียภาพ อาจส่งผลให้แหล่งมรดกแห่งนั้นถูกถอนจากการเป็นแหล่งมรดกโลกได้ เพราะฉะนั้นนอกจากทำแผนการปกป้องคุ้มครองที่เป็นระบบแล้ว ยังจะต้องมีการตรวจสอบและประเมินผลเป็นระยะ เพื่อให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุด

การบริหารจัดการ มีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นการรักษาคุณค่า ความครบถ้วนและความแท้ของแหล่งมรดกให้มีความยั่งยืนในอนาคต โดยมีการทำแผนการบริหารจัดการด้านต่างๆ เช่น การบริหารจัดการการท่องเที่ยวจะต้องคำนึงถึงความเสี่ยงหรือผลกระทบที่เกิดจากนักท่องเที่ยวที่มีจำนวนมากเกินไป มีการให้ข้อมูลและอำนวยความสะดวกสำหรับผู้เข้าชม เป็นต้น (เสาวลักษณ์ พงษธา โปษะนันทน์, 2555: 104-106) การบริหารจัดการน้ำเป็นอีกเรื่องหนึ่งที่สำคัญต่อการอนุรักษ์แหล่งมรดกและความสัมพันธ์ต่อวิถีชีวิตของชุมชน จึงมี

ความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะมีหน่วยงานดูแลอย่างเป็นระบบร่วมกับการมีส่วนร่วมของชุมชนในการช่วยกันดูแลแหล่งน้ำร่วมกัน

2.2 อารยธรรมขอมและแนวคิดที่มีอิทธิพลต่อองค์ประกอบทางภูมิทัศน์

งานศึกษาหรืองานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ของอารยธรรมใดอารยธรรมหนึ่ง มีพื้นฐานมาจากการทำความเข้าใจถึงประวัติความเป็นมา สภาพภูมิประเทศ วิถีชีวิต ขนบธรรมเนียม ประเพณี ลัทธิความเชื่อ ซึ่งเป็นปัจจัยภายในพื้นที่ รวมทั้งศึกษาปัจจัยภายนอกพื้นที่ที่เกิดจากการล่าอาณานิคมและการเผยแพร่ศาสนาที่เป็นอิทธิพลสำคัญต่อองค์ประกอบของอารยธรรมมนุษย์ทั้งในเชิงสังคม ศิลปะ เศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง และปัญญาความคิด องค์ประกอบทางภูมิทัศน์เป็นส่วนสำคัญอย่างหนึ่ง que แสดงออกถึงองค์ประกอบของอารยธรรมได้เป็นอย่างดี จึงอาจกล่าวได้ว่าเพื่อให้มีพื้นฐานความรู้และความเข้าใจในงานวิจัยชิ้นนี้ จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องศึกษาประวัติศาสตร์อารยธรรมขอมและทำการค้นคว้าเรื่องแนวคิดที่มีอิทธิพลต่อองค์ประกอบทางภูมิทัศน์ เช่น แนวคิดในการตั้งถิ่นฐานและการวางผังเมือง การวางผังบริเวณและการวางผังอาคาร ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

2.2.1 ประวัติศาสตร์อารยธรรมขอม

กว่าจะเป็นอารยธรรมขอมในปัจจุบัน บรรพบุรุษของชนชาติขอมได้นำเอาภูมิปัญญาดั้งเดิมมาผสมผสานกับองค์ประกอบทางวัฒนธรรมอื่นๆ จนเกิดเป็นอารยธรรมของตนเอง มีการค้นพบหลักฐานทางโบราณคดีในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตั้งแต่ยุคหินขัด พบรูปแบบการอยู่อาศัยแบบรวมกลุ่มเป็นหมู่บ้าน และคาดว่ารู้จักทำการเกษตรและเครื่องปั้นดินเผาอีกด้วย (อุไรศรี วรศริน, 2545: 47-49)

ต่อมาราวพุทธศตวรรษที่ 6 จดหมายเหตุจีนบันทึกว่าพบอาณาจักรแห่งหนึ่งอยู่ทางตอนใต้ของแหลมอินโดจีน ได้ส่งเครื่องบรรณาการแก่กษัตริย์จีน เรียกว่า “อาณาจักรฟูนัน” ผู้คนในเมืองไม่สวมเสื้อผ้า จนกระทั่งกลางพุทธศตวรรษที่ 10 พราหมณ์โกณฑัญญะจากอินเดียได้เข้ามาสมรสกับราชินีฟูนัน และขึ้นปกครองอาณาจักร ทำให้อิทธิพลของอารยธรรมอินเดียเข้ามามีอิทธิพลมากกว่าอารยธรรมจีนซึ่งมีอยู่แต่ก่อน ทั้งด้านขนบธรรมเนียมประเพณี ศิลปะ ตลอดจนความเชื่อต่างๆ (ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล, 2539: 1-2)

ราวพุทธศตวรรษที่ 11 ปรากฏอาณาจักรแห่งหนึ่งอยู่ทางตะวันออกเฉียงใต้ของประเทศกัมพูชา เรียกว่า “อาณาจักรเจนละ” มีความเจริญรุ่งเรืองจนมีอำนาจขึ้นแทนที่ฟูนันในที่สุด มีเมืองหลวงแห่งใหม่บริเวณอิตานปุระหรือสมโบร์ไพรกุก ใกล้เมืองกำพงธมในปัจจุบัน ต่อมาเจนละแบ่งออกเป็นเจนละบกและเจนละน้ำราวพุทธศตวรรษที่ 13 ทำให้อาณาจักรเสื่อมโทรมลง จนตกอยู่ใต้อิทธิพลของชาว ราชวงศ์ไศเลนทร์ ทำให้รับอารยธรรม

อินเดียที่ถ่ายทอดผ่านอาณาจักรชวามาอีกทอดหนึ่ง ได้แก่ ด้านพิธีกรรมและเครื่องแต่งกาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านสถาปัตยกรรม จนกระทั่งมาถึงช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 14 พระเจ้าชัยวรมันที่ 2 ทรงรวมเจดีย์ทั้งสองเข้ากันอีกครั้ง และทรงสถาปนาเมืองหลวงใหม่ขึ้นหลายเมือง เช่น **เมืองอินทปุระ** บริเวณกำแพงจาม **เมืองอมเรนทปุระ** บริเวณปราสาทออกยม **เมืองมเหศวรบรรพต** บนเขาพนมกุเลน และ**เมืองหริหราลัย** บริเวณตำบลร่อลวยในปัจจุบัน ซึ่งเป็นต้นแบบของการวางผังเมืองในสมัยต่อมา (ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล, 2539: 2-3)

กลางพุทธศตวรรษที่ 15 พระเจ้ายโสธรวรมันที่ 1 ย้ายเมืองหลวงจากหริหราลัยมายัง **เมืองยโสธรปุระ** หรือ **เมืองพระนคร** (Angkor) ทางตะวันตกเฉียงเหนือของเมืองหริหราลัย ประมาณ 24 กิโลเมตร เมืองพระนครแห่งนี้เองเป็นราชธานีที่รุ่งเรืองและยาวนานที่สุดของอาณาจักรขอมถึง 400 ปี มีกษัตริย์ปกครองกว่า 20 พระองค์ กษัตริย์องค์สำคัญ อาทิเช่น พระเจ้าชัยวรมันที่ 5 พระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 พระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 และพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็นต้น ราวกลางพุทธศตวรรษที่ 17 ในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อาณาจักรขอมเจริญรุ่งเรืองสูงสุด มีอาณาเขตครอบคลุมพื้นที่ทั้งหมดของประเทศกัมพูชา พื้นที่ทางตอนล่างของประเทศลาว และพื้นที่ส่วนใหญ่ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคตะวันออกและภาคกลางบางส่วน ของประเทศไทย ทรงเข้าปราบปรามอาณาจักรจามและจามปาซึ่งตั้งอยู่บริเวณประเทศเวียดนามได้สำเร็จ แต่ภายหลังจากพระองค์สวรรคต อาณาจักรขอมก็เริ่มเสื่อมลงอีกครั้ง (ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล, 2539: 3-5)

กระทั่งในปีพุทธศักราช 1974 เมืองพระนครได้ถูกยึดครองโดยกษัตริย์ไทย ซึ่งตรงกับรัชสมัยของสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 (เจ้าสามพระยา) ทำให้เมืองพระนครถูกทิ้งร้าง เมืองพระนครได้รับการฟื้นฟูอีกครั้งในต้นพุทธศตวรรษที่ 22 แต่ไม่ได้เจริญรุ่งเรืองเหมือนก่อน หลังพุทธศตวรรษที่ 24 เป็นต้นมา มีนักประวัติศาสตร์และนักโบราณคดีเข้ามาศึกษา และทำการบูรณะเมืองพระนครอย่างจริงจัง จนกลับมาสมบูรณ์และกลายเป็นต้นแบบของอารยธรรมขอมในปัจจุบัน (มาดแลน จีโต, 2546: 143-155)

นักประวัติศาสตร์ใช้วิธีการแบ่งยุคสมัยของอารยธรรมขอมตามรูปแบบศิลปะ โดยแบ่งออกเป็น 14 รูปแบบ แบ่งเป็น**สมัยก่อนเมืองพระนคร** 4 รูปแบบ ได้แก่ แบบพนมดา สมโบร์ไพรกุก ไพรกเมง และกำแพงพระ และ**สมัยเมืองพระนคร** 10 รูปแบบ ได้แก่ แบบกุเลน พระโค บาเค็ง เกาะแกร์ แปรรูป บันทายสรี คลัง บาบวน นครวัด และบายนตามลำดับ เพื่อทำความเข้าใจในช่วงระยะเวลาประวัติศาสตร์อารยธรรมขอมให้ชัดเจนยิ่งขึ้น สามารถศึกษาจากตารางลำดับประวัติศาสตร์อารยธรรมขอม โดยมีรายละเอียด ดังต่อไปนี้ (ตารางที่ 2)

ตารางที่ 2 ลำดับประวัติศาสตร์อารยธรรมขอม

ลำดับ	พระนามกษัตริย์	ระยะรัชกาล	เมืองหลวง	รูปแบบศิลปะ	ช่วงสมัยศิลปะ
1	โกณฑันยะชัยวรมัน	????-1057	เศรฐปุระ (วัดพู)	-	-
2	รุทรวรมัน	1057-1100	วยาธปุระ	แบบพนมดง	1100-1150
3	ภววรมันที่ 1	1141			
4	มเหศวรมัน	1150-1159	อิสานปุระ (สมโบรีไพรกุก)	แบบสมโบรีไพรกุก	1150-1200
5	อิสานวรมันที่ 1	1159-1180			
6	ภววรมันที่ 2	1182			
7	ชัยวรมันที่ 1	1200-1224		แบบไพรกุก	1180-1250
แบ่งออกเป็นเจตนละบงและเจตนละน้ ในช่วงปีพุทธศักราช 1250-1350				แบบกำพงพระ	1250-1350
8	ชัยวรมันที่ 2	1345-1393	อินทรปุระ (กำพงจาม)	แบบกุเลน	1370-1420
			อมเรนทรปุระ (ออกยม)		
			มเหศวรบรรพต (พนมกุเลน)		
			หริหราลัย (ร้อลวย)		
9	ชัยวรมันที่ 3	1393-1420	หริหราลัย (ร้อลวย)	แบบพระโค	1420-1440
10	อินทรวรมันที่ 1	1420-1432			
11	ยโสวรมันที่ 1	1432-1443	ยโสธรปุระ (พนมบาเค็ง)	แบบบาเค็ง	1440-1470
12	หรรษาวรมันที่ 1	1443-1456			
13	อิสานวรมันที่ 2	1468			
14	ชัยวรมันที่ 4	1471-1485	โถกการกยาร์ (เกาะแกร์)	แบบเกาะแกร์	1465-1490
15	หรรษาวรมันที่ 2	1485-1487			
16	ราชนทรวรมัน	1487-1511	ยโสธรปุระ (เมืองพระนครเมืองแรก)	แบบแปรูป	1490-1510
17	ชัยวรมันที่ 5	1511-1544		แบบบันทายสรี	1510-1550
18	อุทัยติยวรมันที่ 1	1544		แบบคลัง	1510-1560
19	ชัยวรมัน	1545-1553			
20	สุริยวรมันที่ 1	1545-1593		ยโสธรปุระ (เมืองพระนครเมืองที่ 2)	แบบบาวาน
21	อุทัยติยวรมันที่ 2	1593-1609			
22	หรรษาวรมันที่ 3	1609-1623			
23	ชัยวรมันที่ 6	1623-1650			
24	ธณินทรวรมันที่ 1	1650-1656	แบบนครวัด		1650-1720
25	สุริยวรมันที่ 2	1656-1688			
26	ธณินทรวรมันที่ 2	1703			
27	ยโสวรมันที่ 2	1703			
28	ศรีภูวนาทิตยวรมัน	1708-1720			
ถูกอาณาจักรจามเข้ายึดครอง ในช่วงปีพุทธศักราช 1720-1724				-	-
29	ชัยวรมันที่ 7	1724-1763	ยโสธรปุระ (เมืองพระนครหลวง)	แบบบายน	1720-1780
30	อินทรวรมันที่ 2	1763-1786			
31	ชัยวรมันที่ 8	1786-1838		แบบหลังเมืองพระนคร	1780-1794
32	ศรีนทรวรมัน	1838-1850			
33	ศรีนทรชัยวรมัน	1850-1870			
34	ชัยวรมันปรเมศวร	1870			

ถูกอาณาจักรไทยเข้ายึดครองเมืองพระนคร ละทิ้งเมืองในปีพุทธศักราช 1974

ปรับปรุงจาก : ลำดับกษัตริย์ขอมในประเทศกัมพูชา, ศิลปะขอม หน้า 415-417

2.2.2 แนวคิดอารยธรรมขอมที่มีอิทธิพลต่อองค์ประกอบทางภูมิทัศน์

บรรพบุรุษขอมเอารั้ววัฒนธรรมจากอินเดียมาผสมผสานกับความเชื่อดั้งเดิม จนพัฒนาเป็นวัฒนธรรมของตนเอง การเปลี่ยนแปลงที่ชัดเจน ได้แก่ **ด้านศาสนาความเชื่อ** และ **ด้านการปกครอง** ศาสนาที่มาจากอินเดียมีทั้งศาสนาพราหมณ์-ฮินดูและศาสนาพุทธ (อุไรศรี วรเศริน, 2545: 52) กษัตริย์ขอมได้รับอิทธิพลความเชื่อทางศาสนา ส่งผลให้รูปแบบการตั้งถิ่นฐานและการวางผังเมือง การวางผังบริเวณและการวางผังอาคาร การควบคุมและการ

จัดการน้ำ แม้กระทั่งมุมมองและคุณภาพเชิงทัศน์ ถูกยึดโยงเข้ากับแนวคิดทางศาสนาและการปกครองทั้งสิ้น สามารถสรุปแนวคิดที่มีอิทธิพลต่อองค์ประกอบทางภูมิทัศน์ ออกเป็นข้อๆ ดังนี้

1. ลัทธิเทวราช หรือ เทวราชา แนวคิดนี้เชื่อว่ากษัตริย์ทรงเป็นสมมติเทพ ส่งผลให้ที่ประทับของกษัตริย์ตั้งอยู่ใจกลางอาณาจักรและมักอยู่บนภูเขาใจกลางเมือง เปรียบเสมือนเป็นยอดเขาพระสุเมรุซึ่งเป็นที่ประทับของเทพเจ้าสูงสุด ทำให้การเลือกทำเลที่ตั้งและการวางผังเมืองมักเลือกตามภูมิประเทศที่มีภูเขา เพื่อใช้เป็นตำแหน่งสร้างศาสนสถานประจำเมือง (อุไรศรี วรศะริน, 2545: 70-71) แนวคิดนี้เป็นรูปแบบการปกครองในสมัยก่อน และเป็นประเพณีที่หลังกษัตริย์ขอมขึ้นครองราชย์พิงกระทำ 3 ประการ จนกลายเป็นองค์ประกอบสำคัญของเมืองในยุคหลัง ได้แก่ (ภภาพพล จันทรวัดมนกุล, 2560: 20)

- ก. สร้างปราสาทอุทิศถวายแก่บรรพบุรุษและบรรพสตรี
- ข. สร้างปราสาทประจำรัชกาลเพื่อประดิษฐานเทวราช และ
- ค. สร้างบารายขนาดใหญ่เพื่อเป็นสระน้ำประจำเมือง

2. ศูนย์กลางของจักรวาล เชื่อว่าจักรวาลประกอบด้วยทวีป 5 ทวีป โดยมีชมพูทวีปเป็นศูนย์กลางและเป็นที่ตั้งของเขาพระสุเมรุ ถูกล้อมรอบด้วยทวีปทั้งสี่ แผ่นดินทั้งหก และมหาสมุทรทั้งเจ็ด ทำให้การวางผังบริเวณและการวางผังอาคารมีลักษณะได้แก่ ปราสาทประธานเป็นศูนย์กลางล้อมรอบด้วยปราสาทบริวาร มีกำแพงแก้วและระเบียงคดลดหลั่นกันเป็นชั้นๆ ชั้นนอกสุดเป็นคูน้ำเปรียบได้กับมหาสมุทร และลักษณะองค์ประกอบผังปรากฏแนวแกนที่ชัดเจน (อรุณศักดิ์ กิ่งมณี, 2555: 25, 32-33)

3. ทิศตะวันออก ชนชาติขอมเชื่อว่าทิศตะวันออกเป็นทิศมงคล เนื่องจากเป็นทิศที่พระอาทิตย์ขึ้น แสงอาทิตย์หรือแสงสว่างหมายถึงการเริ่มต้นนำพาความเจริญและเพิ่มพลังให้แก่เทวราชหรือรูปเคารพ ซึ่งประดิษฐานภายในห้องครรภคฤหะหรือส่วนเรือนธาตุ¹ ทำให้ปราสาทขอมโดยส่วนใหญ่มักหันด้านหน้าอาคารไปทางทิศตะวันออก (อรุณศักดิ์ กิ่งมณี, 2555: 33-34)

¹ ส่วนกลางของปราสาทประธาน สำหรับเป็นที่ประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู.

2.2.3 อารยธรรมขอมกับการแผ่ขยายอิทธิพลเข้าสู่ประเทศไทย

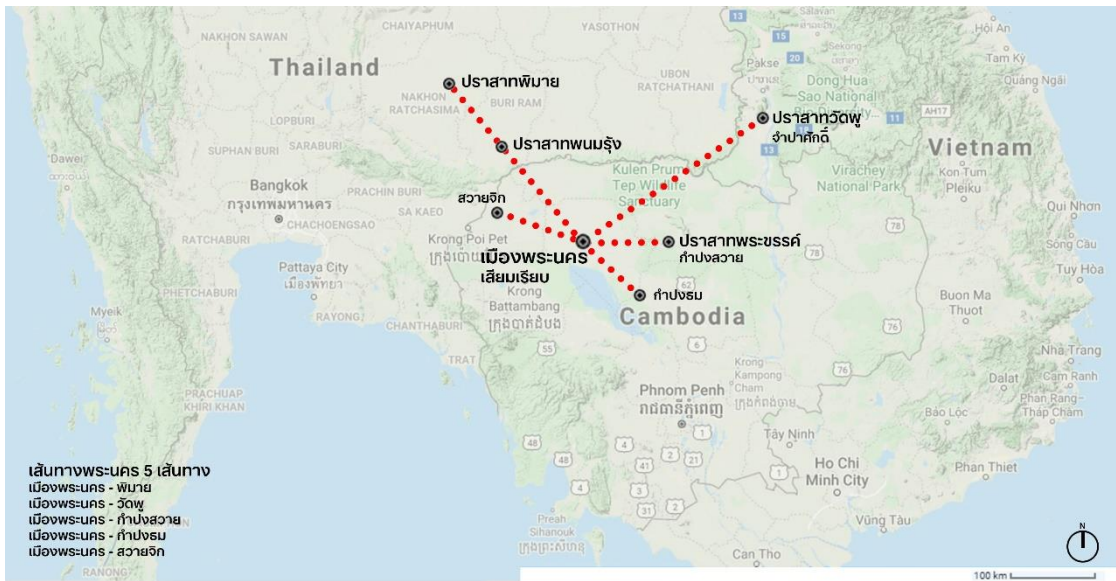
ร่องรอยอารยธรรมขอมในประเทศไทย โดยเฉพาะภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคตะวันออกมีอิทธิพลมาจากการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและทางวัฒนธรรม ซึ่งนักโบราณคดีศึกษาจากหลักฐานศิลาจารึกที่ค้นพบในประเทศไทย สามารถแบ่งช่วงสมัยการแผ่ขยายอิทธิพลออกเป็น 3 ระยะ ได้แก่

1. ช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 ตรงกับสมัยพระเจ้าอรวรมันที่ 1 พระเจ้ามเหศวรมัน และพระเจ้าอโศกนรรมันที่ 1 เป็นยุคเริ่มต้นการค้นพบหลักฐานการตั้งถิ่นฐานในประเทศไทย โดยยืนยันได้จากจารึกบนหมุดศิลาที่เมืองโบราณศรีเทพ และจารึกบ้านวังไผ่ ในจังหวัดเพชรบูรณ์ (อรุณศักดิ์ กิ่งมณี, 2555: 18-19)

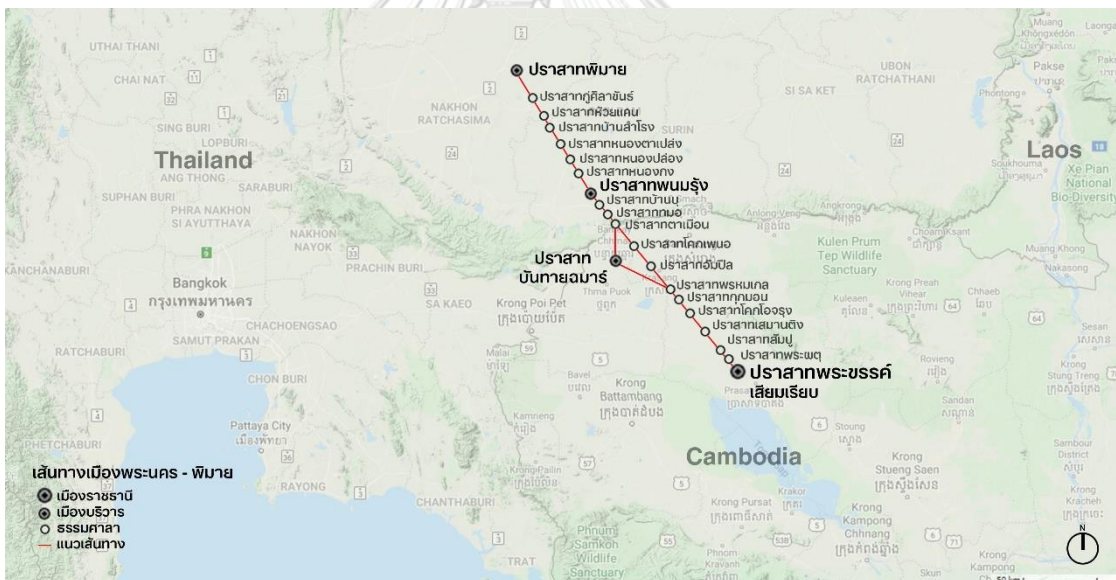
2. ช่วงพุทธศตวรรษที่ 15-16 หลังพระเจ้าชัยวรมันที่ 5 สวรรคต เกิดการแย่งชิงราชสมบัติของเจ้านายหลายพระองค์ พระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 จึงทรงประกาศพระองค์เป็นใหญ่ และสถาปนาราชวงศ์มหิธรปุระขึ้นบริเวณที่ราบสูงโคราช ศูนย์กลางการปกครองอยู่ที่เมืองมหิธรปุระ ซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นเมืองพิมายในปัจจุบัน ต่อมาในสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ได้เข้ายึดครองเมืองพระนคร ทำให้ราชวงศ์นี้เป็นราชวงศ์ที่ปกครองอาณาจักรกัมพูชาต่อไปอีกหลายศตวรรษ (อุไรศรี วรรตะริน, 2545: 77-83)

3. ช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 ตรงกับสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็นกษัตริย์นักรบและนักปกครองที่เก่งมาก ทำให้มีการขยายราชอาณาจักรไปอย่างกว้างขวาง นอกจากนั้นยังทรงเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา จากหลักฐานจารึกปราสาทพระขรรค์และปราสาทตาพรหมระบุว่าพระองค์โปรดให้สร้างโรงพยาบาลหรือสถานพยาบาล และธรรมศาลาหรือที่พักคนเดินทางถึง 17 แห่ง บนเส้นทางเมืองพระนคร-พิมาย (อรุณศักดิ์ กิ่งมณี, 2555: 19-23) (ภาพที่ 6)

ช่วงพุทธศตวรรษที่ 15-18 โดยเฉพาะในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อาณาจักรขอมมีการขยายอาณาเขตการปกครองออกไป 5 เส้นทางหลัก เรียกว่า “เส้นทางเมืองพระนคร” (Royal Road) ปราบกว่ามี 2 เส้นทางที่มุ่งสู่ประเทศไทย ได้แก่ เส้นทางเมืองพระนคร-พิมาย ผ่านทางพื้นที่ศึกษา และเส้นทางเมืองพระนคร-สวายจิก ผ่านพรมแดนทางจังหวัดสระแก้ว และขยายต่อไปยังตอนกลางของประเทศไทย (ภาพที่ 5)

ภาพที่ 5 ผังเส้นทางพระนคร 5 เส้นทาง แสดงอาณาเขตอาณาจักรขอมราวพุทธศตวรรษที่ 15-18

ภาพที่ 6 ผังเส้นทางเมืองพระนคร - พิมาย แสดงการกระจายตัวของเมืองบรีวารและธรรมศาลา

การแผ่ขยายอิทธิพลของอารยธรรมขอมเข้าสู่ประเทศไทยทั้งสามช่วงนั้น สังเกตเห็นได้ชัดเจนว่าส่วนหนึ่งของดินแดนในประเทศไทยสมัยนั้นเคยเป็นศูนย์กลางการปกครองของอาณาจักรขอม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยราชวงศ์มหัทธิบุระ ทำให้ดินแดนในแถบนี้รับเอาวัฒนธรรมขอมมาโดยตรงผ่านทาง**ระบอบกษัตริย์** องค์ประกอบทางภูมิทัศน์จึงมีลักษณะคล้ายคลึงกับเมืองพระนครเป็นอย่างมาก

จากการศึกษาข้อมูลประวัติศาสตร์อารยธรรมขอมและแนวคิดที่มีอิทธิพลต่อองค์ประกอบทางภูมิทัศน์ สรุปลงได้ว่าอารยธรรมขอมเกิดจากการผสมผสานความเชื่อดั้งเดิมและดูดซับอารยธรรมจีนและอินเดีย มาประยุกต์จนกลายเป็นรูปแบบของตนเอง อารยธรรมนี้ได้แผ่อิทธิพลอย่างแพร่หลายในภูมิภาครวมถึงดินแดนบางส่วนของประเทศไทย ส่งผลในเรื่องความเชื่อและการก่อสร้างต่างๆ การศึกษาเกี่ยวกับคุณค่าขององค์ประกอบทางภูมิทัศน์ขอมนั้น จึงควรที่จะศึกษาจากต้นแบบของอารยธรรมในประเทศกัมพูชา

2.3 องค์ประกอบทางภูมิทัศน์ของเมืองเขมรโบราณ

องค์ประกอบทางภูมิทัศน์ของเมืองเขมรโบราณตามรูปแบบการวางผังเมืองทริทราลัยและเมืองพระนคร มีองค์ประกอบที่สำคัญ ดังนี้ (ภภาพล จันทรวัดนกุล, 2560)

1. พระราชวังหลวง เป็นที่ประทับของกษัตริย์ ตั้งอยู่ใจกลางเมืองพระนครธม ผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีกำแพงล้อมรอบและมีปราสาทสามทิวมาอากาศตั้งอยู่กึ่งกลางของพื้นที่ ภายในกำแพงด้านทิศเหนือพบสระน้ำ 2 สระ สระขนาดใหญ่เป็นสระสงฆ์สำหรับสตรี ส่วนสระที่มีขนาดเล็กกว่าเป็นสระสงฆ์สำหรับบุรุษ

2. ศาสนสถานบนภูเขา เพื่อเป็นศูนย์กลางของเมืองหรือเพื่อสำหรับประดิษฐานเทวราช เป็นลักษณะของปราสาทประจำรัชกาลตามลัทธิเทวราช (เทวราชา) ตั้งอยู่บนภูเขาจริงตามธรรมชาติ เช่น ปราสาทพนมบาเค็ง หรืออาจตั้งอยู่บนฐานสูงในลักษณะภูเขาจำลอง เช่น ปราสาทบากอง ปราสาทปักซีจำรุง ปราสาทแปรรูป ปราสาทตาแก้ว ปราสาทบาปวน ปราสาทนครวัด และปราสาทบายน เป็นต้น

3. ศาสนสถานบนที่ราบ เพื่อเป็นปราสาทประจำเมืองหรือปราสาทประจำชุมชน รูปแบบการสร้างคล้ายกับการสร้างปราสาทสำหรับอุทิศให้แก่บรรพบุรุษและบรรพสตรี เช่น ปราสาทพระโค ปราสาทแม่บุญตะวันออก ปราสาทบันทายสรี ปราสาทตาพรหม และปราสาทพระขรรค์ เป็นต้น

4. บารายขนาดใหญ่ เป็นรูปแบบอ่างเก็บน้ำที่พบมากในเขมรซึ่งอยู่เหนือระดับดิน หลังผนังที่ยกตัวสูงขึ้นจากพื้นดิน เพื่อกักเก็บน้ำไว้ใช้ในชุมชน

5. ตั้งอยู่ใกล้แม่น้ำ เพื่อนำน้ำมาใช้ในสำหรับการอุปโภคบริโภคและการเพาะปลูก ได้แก่ แม่น้ำปวก แม่น้ำรอลวย และแม่น้ำเสียมเรียบ

6. คูน้ำและกำแพงเมือง เพื่อช่วยในการป้องกันน้ำท่วมและป้องกันข้าศึกศัตรู

7. สระน้ำภายในเมือง เพื่อกักเก็บน้ำสำหรับประกอบพิธีกรรม ได้แก่ สระสง

8. อาคารทางศาสนาอื่นๆ เช่น อโรคยาศาล และธรรมศาลา เป็นต้น

9. แนวถนนโบราณ กระจายออกจากศูนย์กลางที่ปราสาทบายนไปทั้งสี่ทิศทาง

2.4 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการค้นคว้าพบว่างานวิจัยที่มีความเกี่ยวข้องกับเรื่องคุณค่าขององค์ประกอบทางภูมิทัศน์ กลุ่มเทวสถานปราสาทพนมรุ้ง ปราสาทเมืองต่ำ และปราสาทปลายบัด จังหวัดบุรีรัมย์ มีดังต่อไปนี้

2.4.1 การศึกษาพัฒนาการของชุมชนโบราณในวัฒนธรรมเขมรบริเวณรอบเขาพนมรุ้ง จังหวัดบุรีรัมย์ (ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 15-18) (ปริยานุช จุ่มพรม, 2548)

บริเวณรอบเขาพนมรุ้งในพื้นที่รัศมี 10 กิโลเมตร พบร่องรอยการอยู่อาศัยของชุมชนโบราณที่ได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมขอมตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12 หลักฐานที่ค้นพบได้จากตำแหน่งการปักหลักหิน เพื่อแสดงขอบเขตการกัลปนาที่ดิน² ให้แก่ศาสนสถาน จากจารึกที่ปราสาทพนมรุ้งระบุว่าปราสาทพนมรุ้งเป็นศูนย์กลางของศาสนาฮินดู ลัทธิไศวนิกาย และเป็นศูนย์กลางของชุมชนโดยรอบ ต่อมาหลังจากพุทธศตวรรษที่ 18 อาณาจักรขอมเสื่อมอำนาจลง ทำให้ปราสาทพนมรุ้งลดความสำคัญลงตามจนกระทั่งถูกทิ้งร้าง อย่างไรก็ตามการแผ่ขยายอิทธิพลของอารยธรรมขอมส่งผลให้เกิดการพัฒนาในหลายๆ ด้าน ดังนี้

1. รูปแบบการตั้งถิ่นฐาน แบ่งตามปัจจัยที่มีผลต่อการตั้งถิ่นฐาน ได้แก่

ก. ปัจจัยทางภูมิประเทศและสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติ

- (1) ตั้งอยู่ใกล้ภูเขาไฟ ทำให้ดินมีแร่ธาตุที่อุดมสมบูรณ์มาก
- (2) ตั้งอยู่ใกล้แม่น้ำสำคัญ เช่น แม่น้ำมูล แม่น้ำชี ลำนางรอง ลำปลายมาศ และลำปะเทีย เป็นต้น
- (3) ปากปล่องภูเขาไฟสามารถปรับขยายไว้กักเก็บน้ำ เพื่อใช้ในการประกอบพิธีกรรมและการบริโภค
- (4) ตั้งอยู่ใกล้แหล่งเกลือและแหล่งแร่เหล็ก ซึ่งเป็นทรัพยากรสำคัญในการดำรงชีวิต

ข. ปัจจัยทางด้านความเชื่อ ศาสนา การเมือง และเศรษฐกิจ

- (1) คติความเชื่อเรื่องศูนย์กลางจักรวาล การสร้างศาสนสถานบนภูเขาเป็นสิ่งที่แสดงอำนาจทางการเมืองของกษัตริย์
- (2) ตั้งอยู่บนเส้นทางการคมนาคมระหว่างเมืองพระนคร-พิมาย เป็นแหล่งที่ใช้ในการแลกเปลี่ยนสินค้าทั้งทางบกและทางน้ำ

² กษัตริย์ได้อุทิศที่ดินเพื่อเป็นประโยชน์ทางศาสนา.

2. รูปแบบการวางผังชุมชน แบ่งตามยุคสมัย ได้แก่

- ก. สมัยก่อนประวัติศาสตร์ การวางผังมีรูปทรงที่ไม่ชัดเจน อาจเป็นทรงกลม ทรงรี หรือรูปทรงอื่นๆ พบว่ามีคูน้ำคันดินล้อมรอบและตั้งอยู่ใกล้แหล่งน้ำ
- ข. สมัยก่อนเมืองพระนคร (ก่อนพุทธศตวรรษที่ 15) การวางผังชุมชนยังคงมีความคล้ายคลึงกับรูปแบบสมัยก่อนประวัติศาสตร์ มักตั้งอยู่บนเนินดิน อาจมีคูน้ำล้อมรอบหรือไม่ก็ได้
- ค. สมัยเมืองพระนคร (ราวพุทธศตวรรษที่ 15-18) การวางผังชุมชนปรับเปลี่ยนเป็นแบบมีรูปทรงที่ชัดเจน อาจเป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้าหรือจัตุรัส และมักตั้งอยู่บนที่ราบหรือเชิงเขา

รูปแบบการสร้างเมืองที่สำคัญ ได้แก่

- ก. มีการสร้างศาสนสถานกลางเมือง ตามคติความเชื่อเรื่องเขาพระสุเมรุ
- ข. มีการสร้างบารายหรือสระน้ำขนาดใหญ่ ซึ่งเปรียบเสมือนมหาสมุทรที่ล้อมรอบจักรวาล ขนาดของบารายเป็นเครื่องบ่งชี้ปริมาณความหนาแน่นของชุมชนโดยรอบ นอกจากนั้นขนาดความกว้างและจำนวนคูน้ำที่ล้อมรอบจะเป็นเครื่องบ่งชี้จำนวนของประชากร และอำนาจของผู้นำชุมชน³
 ประโยชน์ของคูน้ำ 3 ประการ ได้แก่ เป็นแหล่งกักเก็บน้ำเพื่อการบริโภคและการเกษตรกรรม เป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำเพื่อเป็นแหล่งอาหาร และเพื่อการป้องกันข้าศึกหรือสัตว์ร้าย
- ค. มีการสร้างศาสนสถานประจำชุมชน สถานพยาบาลหรือโรคยาศาล และที่พักคนเดินทางหรือธรรมศาลา

3. การจัดการทรัพยากรน้ำ แบ่งตามตำแหน่งที่ตั้งของชุมชน ได้แก่

- ก. ชุมชนที่ตั้งอยู่ห่างแม่น้ำ มีการสร้างอ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่เพื่อการบริโภค อุปโภคและการเพาะปลูก ได้แก่ บารายเมืองต่ำและบารายหนองบัวราย
- ข. ชุมชนที่ตั้งบนเขาพนมรุ้ง มีการปรับปากปล่องภูเขาไฟที่ดับสนิทแล้วให้เป็นบารายขนาดเล็กสำหรับกักเก็บน้ำด้วยระบบการทดน้ำแบบเหมืองฝาย นอกจากนั้นยังพบแนวคันดินเพื่อเป็นคันชักน้ำเข้าพื้นที่เพาะปลูกหรือเพื่อลงสู่บาราย

³ สัมภาษณ์ วสุ โปษะนันท์, สถาปนิกชำนาญการพิเศษ สำนักสถาปัตยกรรม กรมศิลปากร, 26 ธันวาคม 2562.

2.4.2 ความสัมพันธ์ทางศิลปกรรมของพื้นที่บริเวณปราสาทพิมาย จังหวัดนครราชสีมา และพื้นที่บริเวณปราสาทพนมรุ้ง จังหวัดบุรีรัมย์ ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 16-17 (วรรณกร บางพิสุทธิกุล, 2558)

ปราสาทพิมายและปราสาทพนมรุ้ง เป็นศาสนสถานสำคัญที่สร้างขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ 16 มีต้นแบบมาจากปราสาทเมืองต่ำ ปรากฏน้อยบนเขาพนมรุ้ง ปราสาทพระวิหาร และปราสาทบาปวน ในประเทศกัมพูชา พื้นที่ทั้งสองนับถือศาสนาที่แตกต่างกัน แต่เนื่องจากชนชั้นปกครองมีความสัมพันธ์กันและไม่ถูกแทรกแซงอำนาจการปกครองจากเมืองพระนคร ทำให้มีการพัฒนาทางศิลปกรรมร่วมกันอย่างต่อเนื่อง จนเกิดเป็นเอกลักษณ์ของตนเอง สามารถอธิบายรายละเอียดของพื้นที่ทั้ง 2 บริเวณ ได้ดังนี้

1. พื้นที่บริเวณปราสาทพิมาย ตั้งอยู่บนแอ่งโคราช นอกจากเป็นศูนย์กลางการปกครองที่ได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมขอมเข้าสู่ประเทศไทยแล้ว ยังได้รับวัฒนธรรมอีกส่วนหนึ่งจากทวาราวดีซึ่งตั้งอยู่ใกล้เคียงกันได้แก่ เมืองเสมา อำเภอสูงเนิน เป็นเมืองโบราณที่เชื่อว่าเป็นศูนย์กลางการปกครองของแคว้น “ศรีจนาศะ” ส่งผลให้ในบริเวณแถบนี้นับถือทั้งศาสนาพุทธและฮินดู และเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจ

2. พื้นที่บริเวณปราสาทพนมรุ้ง การสร้างศาสนสถานบนเขาพนมรุ้ง ทำให้เชื่อว่าจะได้รับอิทธิพลทางความเชื่อเรื่องจักรวาลจากศาสนาฮินดู ลัทธิไสวณิกาย โดยมีการนับถือลัทธิปศุปะตะเป็นลัทธิสูงสุด ปราสาทประธานมีรูปแบบทางศิลปกรรมตรงกับศิลปะแบบนครวัด ปราสาทพนมรุ้งยังมีความสัมพันธ์กับปราสาทเมืองต่ำอย่างชัดเจน สังเกตได้จากการเชื่อมต่อของระบบชลประทาน โดยน้ำส่วนหนึ่งในบารายหนองบัวรายจะไหลเข้าสู่บารายเมืองต่ำซึ่งอยู่ในระดับต่ำกว่า

บริเวณปราสาทพนมรุ้งเป็นจุดหนึ่งบนเส้นทางเมืองพระนคร-พิมาย โดยผ่านเข้ามาในประเทศไทยทางช่องตาเมื่อน เทือกเขาพนมดงเร็ก จังหวัดสุรินทร์ พบหลักฐานการสร้างปราสาทประจำชุมชนก่อนปราสาทพิมายและปราสาทพนมรุ้ง กระจายตัวบนเส้นทางอีกด้วย เช่น ปราสาทสังข์ศิลป์ชัย ปราสาทตาเมื่อนธรม ปราสาทเมืองต่ำ และปราสาทพนมวัน เป็นต้น ผังปราสาททั้งสองเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าคล้ายคลึงกัน ห้องครรภคฤหะ (รายละเอียดหน้า 16) มีมณฑปอยู่ด้านหน้าโดยเชื่อมต่อด้วยอันตราละหรือฉนวนทางเชื่อม⁴ รูปแบบนี้เป็นรูปแบบที่พัฒนามาจากปราสาทพระวิหารซึ่งสร้างในสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 และมีการสร้างกำแพงและระเบียงคตรอบปราสาท 2 ชั้น ซึ่งคล้ายคลึงกับปราสาทเมืองต่ำและปราสาทสด๊กก๊อกธม

⁴ ส่วนเชื่อมต่อระหว่างมณฑปกับตัวปราสาท.

2.4.3 จารึกพบที่ปราสาทพนมรุ้ง (สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, 2521)

จารึกที่พบที่ปราสาทพนมรุ้งมีหลายหลัก จารึกหนึ่ง เขียนด้วยภาษาสันสกฤต ได้หักเป็น 2 ท่อน ศาสตราจารย์ยอร์ช เซเดย์ได้อ่านและแปลท่อนแรกมานานแล้ว สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ ทรงอ่านและแปลอีกท่อนหนึ่งซึ่งถูกค้นพบในภายหลัง นำมาตีความรวมเข้ากับจารึกท่อนแรก เพื่อให้ได้ใจความที่สมบูรณ์ เนื้อหาส่วนหนึ่งระบุว่าภูเขาพนมรุ้ง มาจากภาษาเขมร 2 คำ คือ “ภนุ” แปลว่า ภูเขา และ “รุง” แปลว่า กว้าง ใหญ่ ซึ่งตรงกับคำว่า รุ่งเรือง มีแสง ในภาษาไทย ทำให้เชื่อว่าพนมรุ้งน่าจะหมายถึงภูเขาซึ่งอยู่ทางทิศตะวันออก ซึ่งเป็นทิศที่พระอาทิตย์ขึ้น ในจารึกยังได้กล่าวถึงบุคคลสำคัญชื่อ “นเรนทราทิตย์” และบทกล่าวสรรเสริญพระศิวะ จึงทำให้เชื่อได้ว่าพระองค์เป็นกษัตริย์ผู้ปกครองบริเวณนี้ และมีความเกี่ยวข้องเป็นพระญาติกับพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 แห่งเมืองพระนคร ปราสาทพนมรุ้งจึงมีบทบาทสำคัญในการเป็นศูนย์กลางทางศาสนาร่วมสมัยกับศิลปะแบบนครวัด

2.4.4 การประยุกต์ใช้ระบบสารสนเทศภูมิศาสตร์เพื่อบูรณาการภูมิปัญญาการจัดการน้ำในชุมชนสายอารยธรรมเขมร ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ: กรณีพื้นที่รอบเขาพนมรุ้งและบริเวณใกล้เคียง (สโรชนี แก้วธานี และ ธาดา สุทธิธรรม, 28-29 กรกฎาคม 2552: 93-103)

ระบบสารสนเทศภูมิศาสตร์เป็นโปรแกรมประยุกต์ที่ช่วยให้เข้าใจถึงระบบการควบคุมและการจัดการน้ำที่รับมาจากวัฒนธรรมขอมที่แผ่อิทธิพลมายังประเทศไทยในช่วงพุทธศตวรรษที่ 15-18 จากการศึกษาพบว่าสามารถแบ่งภูมิปัญญาการจัดการน้ำแบบเขมรเป็น 3 ลักษณะ ซึ่งเชื่อมโยงกันเป็นระบบชลประทานแบบโครงข่าย ได้แก่

1. การสร้างเขื่อนหรือฝายบริเวณเชิงเขา เขื่อนหรือฝายทำหน้าที่เป็นแหล่งกักเก็บน้ำและทดน้ำ มีการสร้างคันดินในลักษณะสันเขื่อนตามร่องน้ำธรรมชาติเพื่อที่จะกักเก็บน้ำในฤดูแล้ง หลังจากนั้นแล้วจะทดน้ำส่งต่อไปทางคลองส่งน้ำลงสู่พื้นที่ราบในระดับต่ำกว่า

2. ระบบคลองส่งน้ำ น้ำที่ส่งมาจากเขื่อนหรือฝายบริเวณเชิงเขาจะถูกส่งผ่านคลองสายหลัก และจ่ายต่อสู่คลองซอยที่เรียกว่า “ลำเหมืองหรือลำไส้ไก่” เพื่อการกระจายน้ำไปยังแปลงนา คลองซอยนี้บางพื้นที่มีระยะห่างที่เท่ากัน เช่น ทุกระยะ 500 เมตร แสดงให้เห็นว่าอารยธรรมขอมมีแนวคิดการจัดการน้ำอย่างเป็นระบบ

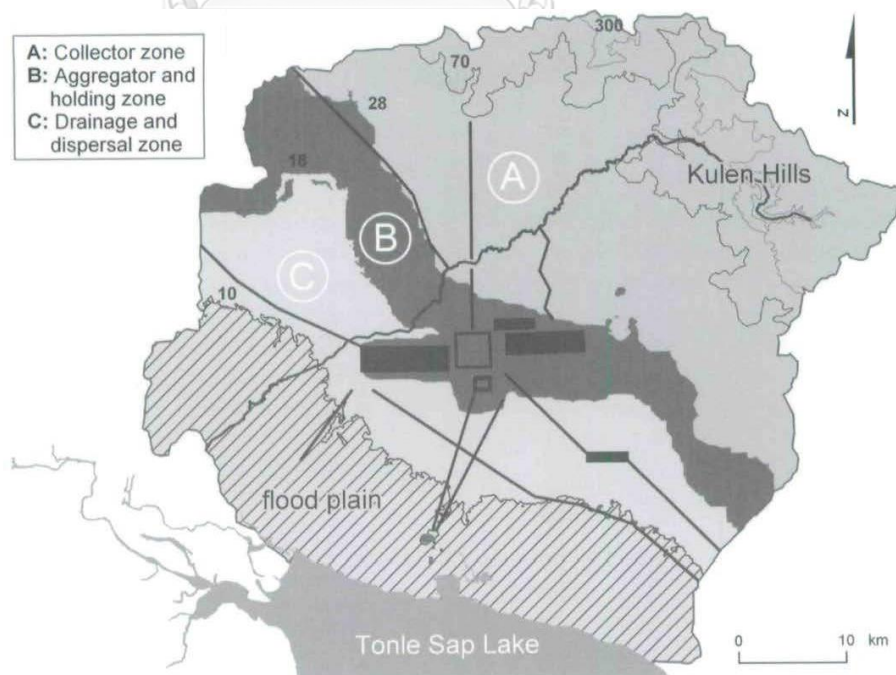
3. การสร้างบารายหรือสระน้ำชุมชน บารายหรือสระน้ำชุมชนในพื้นที่นี้มี 2 แห่ง ได้แก่ บารายหนองบัวรายและบารายเมืองต่ำ เพื่อเป็นแหล่งกักเก็บน้ำไว้ใช้ในชุมชนในช่วงฤดูแล้ง โดยสร้างตามคติความเชื่อว่าเป็นมหาสมุทรรอบเขาพระสุเมรุ ส่วนสระน้ำขนาดเล็ก รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าหรือจัตุรัสที่เรียกว่า “ตระพัง” พบว่ามีไว้สำหรับกักเก็บน้ำไว้ใช้ในครัวเรือน

การวางผังเมืองในบริเวณพื้นที่รอบเขาพนมรุ้ง นอกจากสร้างตามคติความเชื่อเรื่องจักรวาล ซึ่งมีเขาพนมรุ้งเปรียบเป็นเขาพระสุเมรุแล้ว ที่ปราสาทเมืองต่ำยังมีการวางผังเมืองและการวางแผนน้ำเป็นรูปตาราง จุดประสงค์เพื่อให้สามารถรองรับน้ำจากบารายเมืองต่ำที่เป็นสระขนาดใหญ่และคลองปูนที่เป็นคลองธรรมชาติมาใช้ในการเกษตรได้อย่างมีประสิทธิภาพ

2.4.5 The water management network of Angkor, Cambodia (Fletcher et al., 2008: 658-670)

ระบบการจัดการน้ำในเมืองพระนคร ประเทศกัมพูชา ถูกสร้างขึ้นพร้อมกับการสร้างเมืองตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 15 และมีการพัฒนาเรื่อยมาจนถึงพุทธศตวรรษที่ 19 ซึ่งมีความสำคัญทั้งในเชิงวัฒนธรรมและเศรษฐกิจ อีกทั้งมีโครงสร้างขนาดใหญ่และเชื่อมต่อกันเป็นระบบ จนทำให้เมืองพระนครถูกกล่าวขานว่าเป็น “นครแห่งน้ำ” (Hydraulic City) โดยสามารถแบ่งการจัดการน้ำออกเป็น 3 ส่วนพื้นที่ ได้แก่

1. **พื้นที่สะสมน้ำ (Collector Zone)** ได้แก่ บริเวณพื้นที่ตอนบนของเมืองพระนคร จนถึงเขาพนมกุเลนทางทิศเหนือ (พื้นที่ A: ภาพที่ 7) ทำหน้าที่สะสมหรือรองรับน้ำที่ไหลหลากมาจากเขาพนมกุเลน มีองค์ประกอบเรื่องการจัดการน้ำที่สำคัญ ได้แก่

ภาพที่ 7 แผนที่แสดงการแบ่งพื้นที่การจัดการน้ำในเมืองพระนคร

ที่มา: The water management network of Angkor, Cambodia, หน้า 661

ก. คลองส่งน้ำและคันดิน (Channel and Embankment) มีลักษณะเป็นคูน้ำขนานไปกับคันดินที่สร้างจากดินเหนียวปนทราย ทำหน้าที่เป็นเส้นทางคมนาคม ช่วยชะลอความเร็วของน้ำให้เกิดการตกตะกอนของดินและบังคับน้ำไปยังทิศทางที่ต้องการ ได้แก่ **Great North Channel** ทางทิศเหนือของเมืองพระนคร สามารถรองรับน้ำในฤดูมรสุม (ช่วงเดือนพฤษภาคมถึงเดือนพฤศจิกายน) และรักษาระดับน้ำไว้ใช้ในช่วงฤดูแล้งของทุกปี

ข. คันบังคับน้ำล้น (Overflow Spillway) ที่เรียกว่า **Bam Penh Reach** ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของเมืองพระนคร ระบบการทำงานคือในฤดูกาลปกติผันน้ำจากแม่น้ำปวกเข้าสู่แม่น้ำเสียมเรียบทางทิศใต้ แต่ในช่วงฤดูมรสุมที่ปริมาณน้ำสูงกว่าคัน จะยอมให้น้ำผ่านไปยังพื้นที่ทางตะวันตก

2. **พื้นที่กักเก็บและหน่วงน้ำ (Aggregator and Holding Zone)** ได้แก่ บริเวณพื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำตอนกลางระหว่างเขาพนมกุเลนและโตนเลสาบ เป็นที่ตั้งของเมืองพระนคร และที่ตั้งของชุมชน (พื้นที่ B: ภาพที่ 7) เมืองค์ประกอบเรื่องการจัดการน้ำที่สำคัญ ได้แก่

ก. บารายหรืออ่างเก็บน้ำ (Baray or Reservoir) ทำหน้าที่กักเก็บและหน่วงน้ำไว้ใช้ในเมือง มีบารายที่สำคัญ ได้แก่

(1) **บารายตะวันออก (East Baray)** รับน้ำจากแม่น้ำปวกผ่านช่องทางเข้าทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ และระบายออกทางกึ่งกลางของคันทิศตะวันออกในตำแหน่งที่เรียกว่า “**Krol Romeas**” จากนั้นไหลไปรวมกับแม่น้ำร้อลวย

(2) **บารายพระขรรค์ (Jayatataka Baray)** สร้างภายหลังบารายตะวันออก รับน้ำจากแม่น้ำปวกก่อนจะระบายสู่แม่น้ำเสียมเรียบ

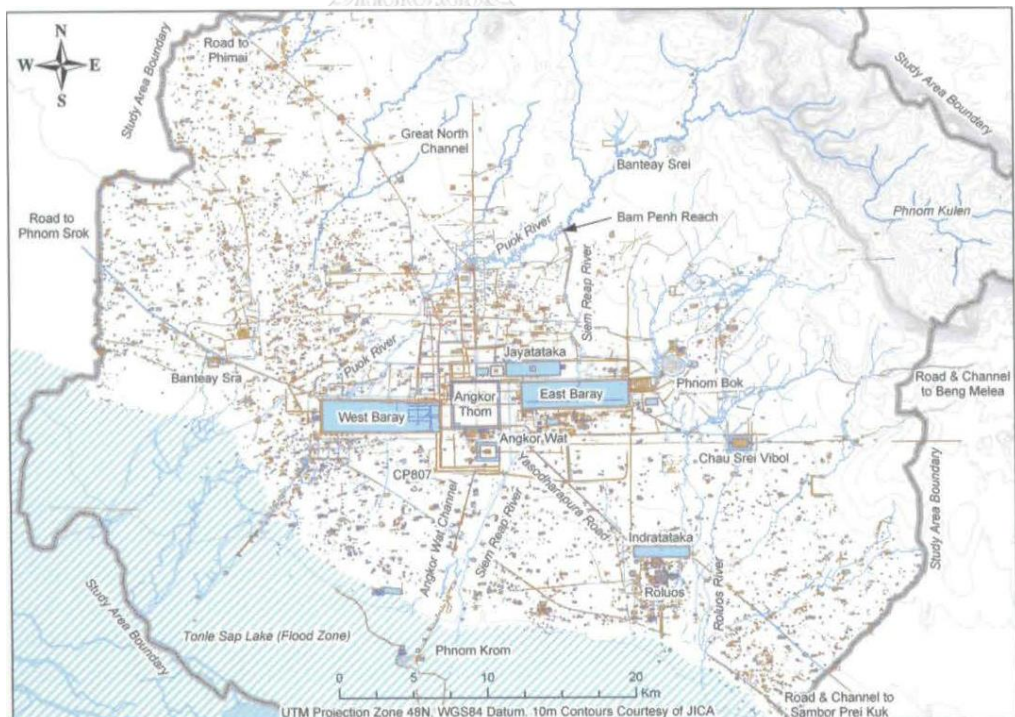
(3) **บารายตะวันตก (West Baray)** มีขนาด 2x8 กิโลเมตร สามารถกักเก็บน้ำได้ถึง 50 ล้านลูกบาศก์เมตร คันดินของบารายกว้าง 120 เมตร และสูง 10 เมตร ปรากฏช่องน้ำเข้า (Inlet) และช่องน้ำออก (Outlet) ที่ชัดเจน ช่องน้ำเข้าอยู่บริเวณมุมทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ มีขนาดความกว้าง 25 เมตร ส่วนทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ มีทางระบายน้ำลงสู่ทางทิศใต้ของเมืองหรือหริลาลัย ตำบลร้อลวยในปัจจุบัน

ข. สระน้ำหรือตระพัง (Water Tank or Trapeang) เป็นสระขุดขนาดเล็ก ทำหน้าที่กักเก็บน้ำไว้ในครัวเรือนหรือปราสาท

ค. คูน้ำรอบกำแพงเมืองหรือปราสาท (Moat) หน้าที่กักเก็บน้ำแทนบาราย เช่น คูน้ำรอบกำแพงเมืองพระนครธม และรอบปราสาทนครวัด เป็นต้น

3. พื้นที่จ่ายและกระจายน้ำ (Drainage and Dispersal Zone) ได้แก่ บริเวณพื้นที่ตอนล่างของเมืองพระนครจนถึงโตนเลสาบ (พื้นที่ C: ภาพที่ 7) มีองค์ประกอบเรื่องการจัดการน้ำที่สำคัญ ได้แก่ ทางระบายน้ำหรือคลองส่งน้ำ (Channel or canal) ทำหน้าที่ระบายน้ำลงสู่พื้นที่ชุ่มน้ำทางตอนล่างของเมืองพระนครและลงสู่โตนเลสาบ อีกส่วนหนึ่งระบายไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้สู่ตำบลร้อลวย

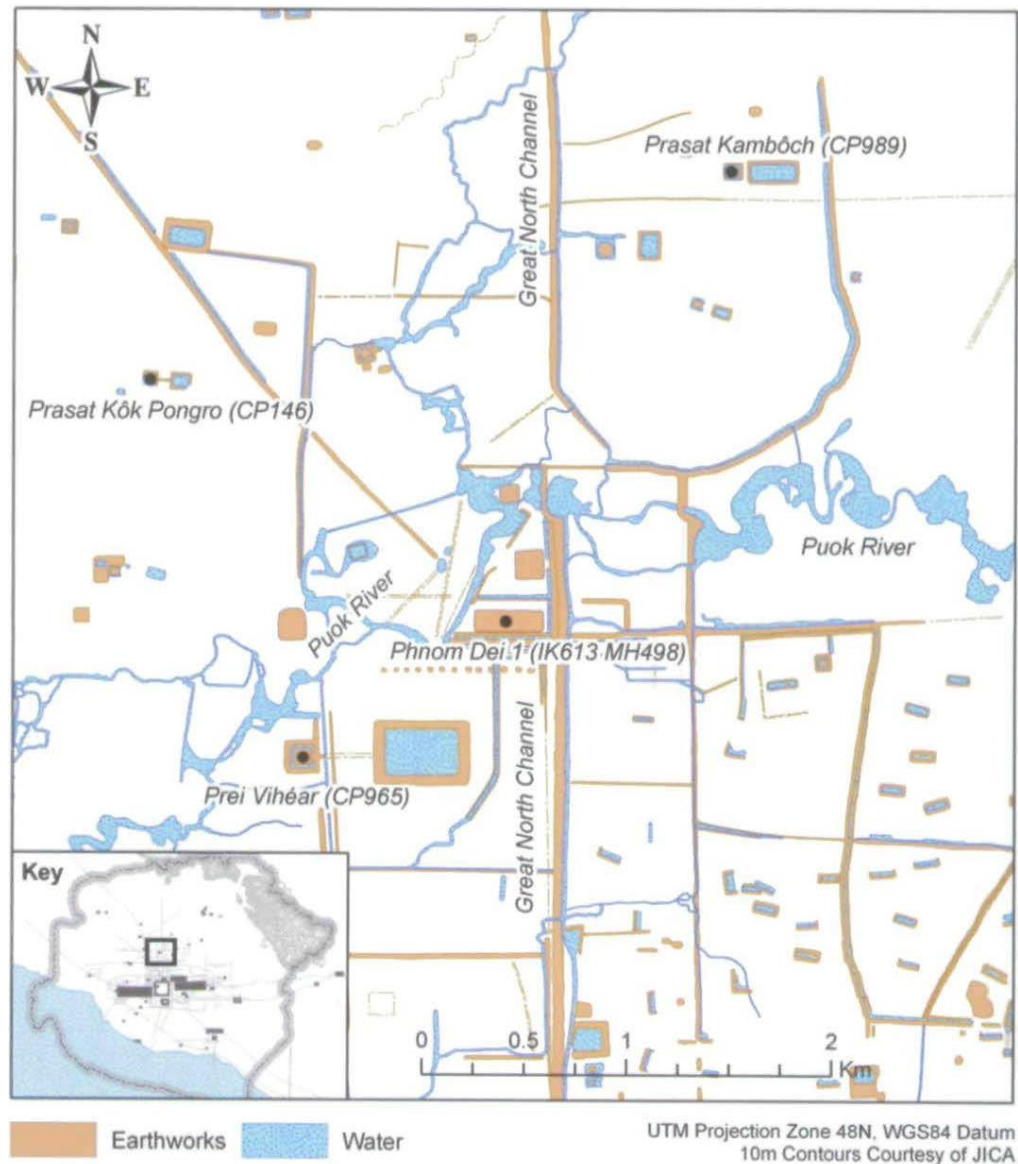
สังเกตได้ว่าระบบการจัดการน้ำในเมืองพระนครมีการแบ่งพื้นที่การจัดการน้ำที่ชัดเจน น้ำจากเขื่อนมกุนเลนจะไหลมาตามแม่น้ำปวก ผ่านปราสาทบันทายศรีมายังตำแหน่งคันบังคับน้ำสัน ส่วนหนึ่งไหลต่อไปยังทิศตะวันตกเข้าสู่คลองส่งน้ำที่ตำแหน่ง Great North Channel แล้วชักน้ำเข้าคูน้ำรอบกำแพงเมืองพระนครธมหรือบารายตะวันตก อีกส่วนหนึ่งถูกผันลงทางทิศใต้เข้าสู่แม่น้ำเสียมเรียบ แล้วกักเก็บที่บารายพระขรรค์และบารายตะวันออกเพื่อจ่ายน้ำไปกักเก็บตามบารายขนาดเล็กแต่ละปราสาท เมื่อระดับน้ำในบารายทั้งสามสูงกว่าระดับคันดินรอบบาราย น้ำจะถูกระบายออกไปตามทางระบายน้ำหรือคลองส่งน้ำ ก่อนจะไหลลงสู่พื้นที่ชุ่มน้ำทางตอนล่างของเมืองพระนครและไหลลงสู่โตนเลสาบต่อไป โดยที่น้ำอีกส่วนหนึ่งจะกระจายไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้เข้าสู่ตำบลร้อลวยในปัจจุบัน (ภาพที่ 8)

ภาพที่ 8 แผนที่แสดงการจัดการน้ำในเมืองพระนคร

ที่มา: The water management network of Angkor, Cambodia, หน้า 659

ภาพที่ 9 แผนที่แสดงการจัดการน้ำในเมืองพระนคร บริเวณ Great North Channel

ที่มา: The water management network of Angkor, Cambodia, หน้า 666

หลักการสะสมน้ำที่ไหลมาจากภูเขา ถูกกักเก็บและกระจายน้ำสู่พื้นที่ต่างๆ นี้ มีวัตถุประสงค์ที่หลากหลาย เช่น ใช้ป้องกันน้ำท่วม ใช้สำหรับการเกษตรกรรม หรือใช้ในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา เป็นต้น ในขณะที่เดียวกันยังพบระบบทางน้ำล้นและทางเบี่ยงน้ำให้ไหลลงสู่ดินเลียบทางทิศใต้ของเมืองพระนครอีกด้วย

นอกจากนั้น การศึกษาระบบการจัดการน้ำในเมืองพระนครยังทำให้เห็นแนวคลองส่งน้ำและคันดินอื่นๆ ซึ่งเป็นเส้นทางที่มีความเชื่อมโยงกับเมืองพระนคร เช่น ทางทิศตะวันออกพบเส้นทางจากปราสาทบึงมาลา (Beng Melea) ผ่านปราสาทเจ้าสายวิบูล (Chau

Srei Vibol) เข้าสู่กลางเมืองพระนคร ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้พบเส้นทางโบราณที่มาจากเมืองทริทราลัย มุมทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของบารายตะวันตกเป็นจุดเริ่มต้นของเส้นทางเมืองพระนคร-สวายจิก (ภาพที่ 8) และมุมทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของปราสาท Phnom Dei 1 เป็นจุดเริ่มต้นของเส้นทางเมืองพระนคร-พินาย เป็นต้น (ภาพที่ 9)

2.4.6 วัดพู: มรดกโลกทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมแห่งเมืองจำปาสัก (เกรียงไกร เกิดศิริ, 2547-2548: 83-94)

วัดพูเป็นตัวแทนความเจริญรุ่งเรืองของอารยธรรมขอมในกลุ่มแม่น้ำโขงที่ตั้งบนที่ราบจำปาสัก พบร่องรอยรูปแบบการตั้งถิ่นฐานและแหล่งโบราณคดีกระจายตัวรอบพื้นที่ นอกจากนี้รูปแบบศิลปกรรมยังมีเอกลักษณ์เป็นของตัวเอง ทำให้ได้รับการขึ้นทะเบียนเป็น **ภูมิทัศน์วัฒนธรรม (Cultural Landscape)** ในปีพุทธศักราช 2544 โดยยึดถือเรื่อง **ความยั่งยืนของภูมิทัศน์** เป็นหัวใจหลักในการจัดการและอนุรักษ์คุณค่ามรดก ควบคู่ไปกับการมีส่วนร่วมกับชุมชน “ภูมิทัศน์วัฒนธรรมเป็นผลลัพธ์ที่เกิดจากการผสมผสานกันระหว่างธรรมชาติและมนุษย์” ซึ่งปัจจุบันมีเกณฑ์การพิจารณาหลักๆ 3 ประการ ได้แก่

1. เป็นภูมิทัศน์ที่สร้างขึ้นโดยเจตนาของมนุษย์ เพื่อความสุนทรีย์ภาพ เช่น สวน
2. เป็นภูมิทัศน์ที่เกิดจากสังคมดั้งเดิม เศรษฐกิจ การปกครอง และศาสนา
3. เป็นภูมิทัศน์ที่มีความเป็นองค์รวม ซึ่งแสดงออกถึงพลังศรัทธาทางศาสนา และความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมกับองค์ประกอบทางธรรมชาติ

การตั้งถิ่นฐานบริเวณนี้ ที่ราบลุ่มแม่น้ำโขงฝั่งตะวันตกจนถึงเชิงเขาภูเก้าพบแนวกำแพงดินสองชั้น ขนาด 2.4x1.8 กิโลเมตร มีความสูง 6 เมตร เชื่อว่าเป็น **เมืองเศรษฐปุระ** ซึ่งเป็นเมืองหลวงของอาณาจักรเจนละที่สร้างขึ้นช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 10 มีภูเก้าเป็น **“ลิงคบรรพต”** หรือ ศิวลึงค์ที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ อยู่ทางทิศตะวันตกของเมืองและเป็นที่ตั้งของกลุ่มศาสนสถานวัดพู ซึ่งเป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวจำปาสักและชาวลาวตอนล่างเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน

วัดพูมีลักษณะการวางผังเป็นแบบที่เป็นแกนวิ่งเข้าหาจุดศูนย์กลาง วางตัวแนวตะวันออก-ตะวันตก ตามแนวแกนประกอบด้วยกลุ่มศาสนสถานที่ยิงเขาและลิงคบรรพตบนยอดภูเก้า ทางตะวันออกพบบารายขนาดใหญ่ 3 บาราย เกิดจากการถมดินรอบพื้นที่เบื้องหลังปราสาทประธานเป็นหน้าผาสูงชัน มีน้ำพุธรรมชาติไหลออกมาเก็บไว้ในอ่างหินเรียกว่า **“บ่อน้ำเทียง”** โดยมีการสกัดหินเป็นแนวร่องน้ำศักดิ์สิทธิ์เพื่อลำเลียงน้ำผ่านศิวลึงค์ภายในห้องครรภคฤหะ ก่อนจะไหลลงสู่ที่นาของชุมชนในที่สุด เป็นแนวคิดการสร้างกำลังใจ

สำหรับสังคมพึงพาการเกษตรในแถบนี้ นอกจากนั้นยังพบ **แนวถนนโบราณ** ซึ่งสันนิษฐานว่าเชื่อมต่อมาจากเมืองพระนคร เป็นแนวคันดินกว้าง 14 เมตร สูง 2 เมตร และมีการสร้างคูน้ำขนานไปกับคันดินสำหรับช่วยระบายน้ำในฤดูน้ำหลากอีกด้วย

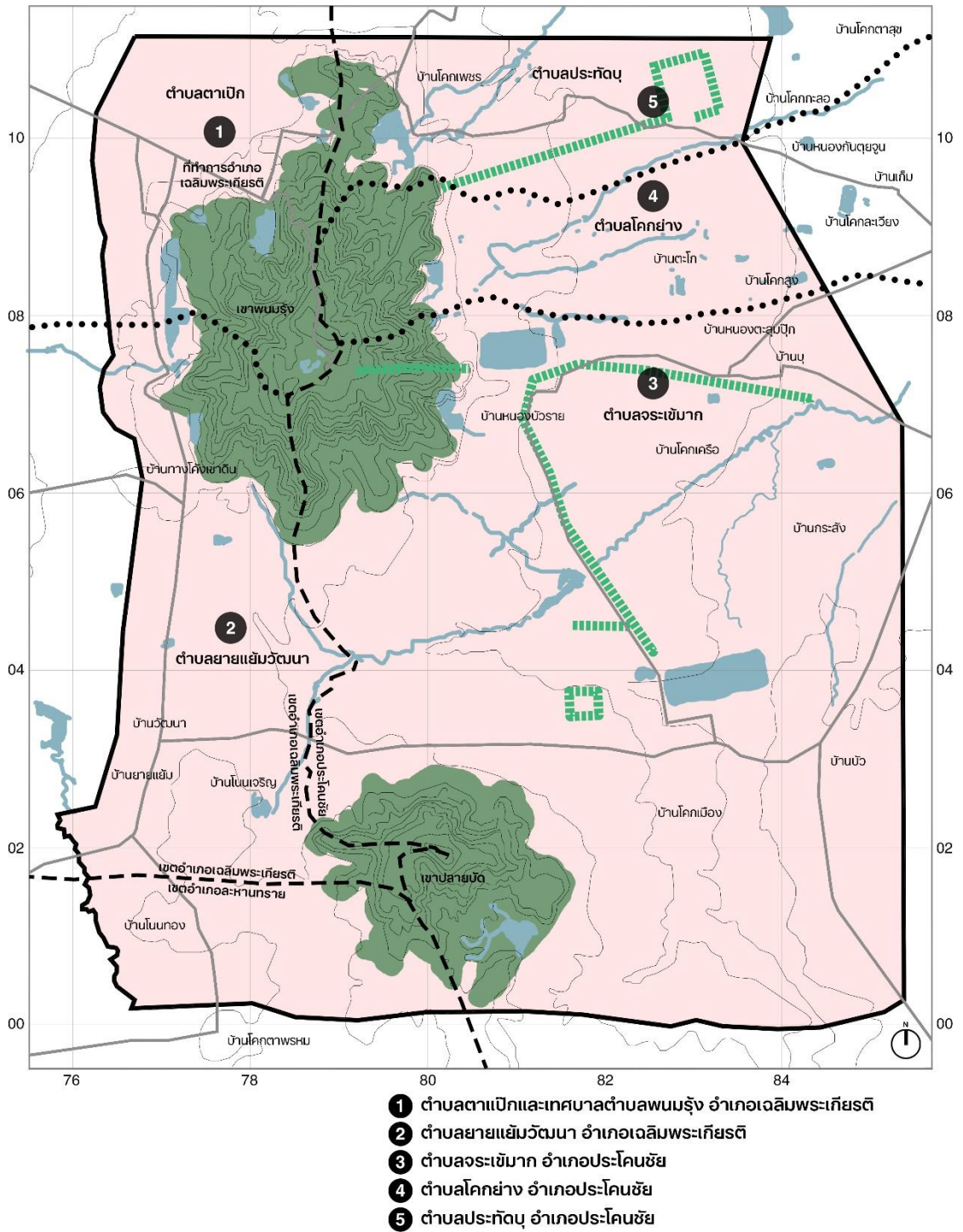
จากเหตุผลที่กล่าวมาข้างต้น ทำให้เชื่อได้ว่าวัดพุมิคุณค่าในเชิงวัฒนธรรม สังคม และเศรษฐกิจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งมีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ภูมิสถาปัตยกรรม การตั้งถิ่นฐานเห็นรายละเอียดองค์ประกอบทางภูมิทัศน์ได้ชัดเจน และเป็นต้นแบบ **“การวางผังแบบศาสนบรรพต”** ให้แก่ศาสนสถานอื่นๆ ในยุคหลัง

2.5 ข้อมูลทางกายภาพของพื้นที่ศึกษา

กลุ่มเทวสถานปราสาทพนมรุ้ง ปราสาทเมืองต่ำ และปราสาทปลายบัด เป็นกลุ่มศาสนสถานสำคัญที่ได้รับอิทธิพลจากอารยธรรมขอม ตั้งอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่างของประเทศไทย ซึ่งพบร่องรอยการตั้งถิ่นฐานมากในจังหวัดศรีสะเกษ สุรินทร์ บุรีรัมย์ และนครราชสีมา กรมศิลปากรได้ดำเนินการบูรณะกลุ่มเทวสถานปราสาทพนมรุ้งฯ ตั้งแต่ปีพุทธศักราช 2514-2530 จนกระทั่งเปิดเป็นอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้งในปีพุทธศักราช 2531 และเปิดปราสาทเมืองต่ำในปีพุทธศักราช 2540 ในที่สุด (กรมศิลปากร, 2548: 2) เพื่อให้มีพื้นฐานความเข้าใจเกี่ยวกับพื้นที่ศึกษามากยิ่งขึ้น จึงควรเริ่มต้นจากการศึกษาข้อมูลทางกายภาพของพื้นที่ศึกษามาประกอบด้วย

พื้นที่ศึกษาตั้งอยู่ทางตอนล่างของจังหวัดบุรีรัมย์ เป็นจังหวัดที่มีพื้นที่รวมทั้งสิ้น 10,321.89 ตารางกิโลเมตร มีอาณาเขตติดต่อกับจังหวัดและประเทศใกล้เคียง ได้แก่ ทิศเหนือติดต่อกับจังหวัดขอนแก่น มหาสารคาม และสุรินทร์ ทิศตะวันออกติดต่อกับจังหวัดสุรินทร์ ทิศใต้ติดต่อกับจังหวัดสระแก้วและราชอาณาจักรกัมพูชา และทิศตะวันตกติดต่อกับจังหวัดนครราชสีมา (กรมศิลปากร, 2532: 12)

1. ที่ตั้งและอาณาเขต ขอบเขตของพื้นที่ศึกษา ศึกษาตามแผนแม่บทโครงการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองพนมรุ้ง ปีพุทธศักราช 2548 พบว่ามีขนาดพื้นที่ทั้งหมด 280.66 ตารางกิโลเมตร ครอบคลุม 1 เทศบาลตำบล 5 ตำบล 2 อำเภอ ได้แก่ เทศบาลตำบลพนมรุ้ง ตำบลตาเป็ก ตำบลยายแถมวัฒนา อำเภอเฉลิมพระเกียรติ และตำบลจรเข้มาก ตำบลโคกยาง ตำบลประทัดบุ อำเภอประโคนชัย (กรมศิลปากร, 2548: 6) (ภาพที่ 10)

ภาพที่ 10 แผนที่แสดงขอบเขตพื้นที่ศึกษาแบ่งตามเขตการปกครอง
 ปรับปรุงจาก : แผนที่เขตพื้นที่ศึกษา, แผนแม่บทโครงการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองพนมรุ้ง, หน้า 7

2. การคมนาคมและการเข้าถึง (กรมศิลปากร, 2557: 8) เข้าถึงได้หลายวิธี ได้แก่

- ก. โดยเครื่องบิน จากสนามบินดอนเมืองลงสนามบินสตีก แล้วต่อรถยนต์
- ข. โดยรถไฟ ปลายทางอุบลราชธานี จากหัวลำโพงลงสถานีบุรีรัมย์ แล้วต่อรถประจำทางเข้าอำเภอนางรองหรืออำเภอประโคนชัย แล้วต่อรถยนต์
- ค. โดยรถประจำทาง จากสถานีขนส่งภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ปลายทางบุรีรัมย์ แล้วต่อรถโดยสารสายบุรีรัมย์-จันทบุรี หรือบุรีรัมย์-ตาพระยา ลงสามแยกบ้านตาเป็ก หรือสายกรุงเทพฯ-อุบลราชธานี ลงสามแยกบ้านตะโก แล้วต่อรถยนต์
- ง. โดยรถยนต์ส่วนตัว จากกรุงเทพฯ ตามทางหลวงหมายเลข 1 และ 2 แล้วแยกเข้าทางหลวงหมายเลข 24 (โชคชัย-เดชอุดม) ผ่านอำเภอนางรองถึงสามแยกบ้านตะโกให้เลี้ยวขวาเข้าทางหลวงหมายเลข 2117 ถึงสามแยกบ้านตาเป็กให้เลี้ยวซ้ายเข้าสู่เส้นทางขึ้นเขาพนมรุ้ง

3. การตั้งถิ่นฐานและการใช้ประโยชน์ที่ดินในปัจจุบัน

การตั้งถิ่นฐาน จากการศึกษาแหล่งโบราณคดีรอบเขาพนมรุ้งในระยะรัศมี 20 กิโลเมตร พบว่ามีเมืองหรือชุมชนโบราณที่ได้รับอิทธิพลจากอารยธรรมขอมที่มีคูน้ำคันดินล้อมรอบและบารายรวม 19 แห่ง อายุราวพุทธศตวรรษที่ 15-18 ซึ่งตรงกับช่วงสมัยเมืองพระนคร โดยมีเขาพนมรุ้งและเขาปลายบัดเป็นศูนย์กลางเชื่อมต่อกับชุมชนที่ปราสาทเมืองต่ำ และมีการจัดการน้ำอย่างเป็นระบบ นอกจากนั้นแล้วยังพบแหล่งเตาเผาโบราณที่อำเภอบ้านกรวดและอำเภอละหานทราย ซึ่งมีลักษณะเป็นภาชนะดินเผาเนื้อแกร่งเพื่อใช้ในครัวเรือนและการประกอบพิธีกรรม กระจายตัวอยู่ทั่วบริเวณอีกด้วย ทำให้เชื่อได้ว่าในบริเวณนี้มีการตั้งถิ่นฐานตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ และมีการรับวัฒนธรรมขอมต่อจากทวาราวดี จนเกิดการผสมผสานระหว่างวัฒนธรรมในที่สุด (กรมศิลปากร, 2548: 18-25)

การใช้ประโยชน์ที่ดินในปัจจุบัน ประกอบด้วย 3 พื้นที่หลัก ได้แก่ เป็นที่นา 77.28 ตารางกิโลเมตร คิดเป็นร้อยละ 73.60 รองลงมาเป็นป่าไม้บนภูเขา 16.35 ตารางกิโลเมตร คิดเป็นร้อยละ 15.58 และสุดท้ายเป็นที่อยู่อาศัย 3.55 ตารางกิโลเมตร คิดเป็นร้อยละ 3.38 ในส่วนที่อยู่อาศัยพบว่ามีลักษณะเป็นกลุ่มชุมชนที่กระจายตัวเชื่อมต่อกันด้วยถนนแบบไยแมงมุม ส่วนที่ดินอื่นๆ ได้แก่ หนอง คลอง บึง ที่ว่าง ถนน สถาบันราชการ สถาบันการศึกษา และสถาบันทางศาสนา เป็นต้น (กรมศิลปากร, 2548: 85)

4. ลักษณะภูมิประเทศ ภูมิประเทศส่วนใหญ่เป็นที่ราบสูง สูงจากระดับน้ำทะเลปานกลางประมาณ 300-400 เมตร ทางตอนใต้ถัดจากพื้นที่ศึกษาเป็นที่สูงติดเทือกเขาพนมดงรัก ซึ่งกั้นพรมแดนระหว่างไทย-กัมพูชา แล้วค่อยๆ ลาดลงทางตอนเหนือ ตอนกลางเป็นที่สูงสลับกับที่ราบลุ่มแม่น้ำ แม่น้ำต่างๆ เกิดจากน้ำที่ไหลลงมาจากภูเขาทางทิศใต้ เพื่อมาหล่อเลี้ยงที่ราบลุ่มที่สำคัญ ได้แก่ (กรมศิลปากร, 2532: 13-14) (ภาพที่ 11)

ก. ที่ราบลุ่มแม่น้ำลำปลายมาศ ลำนางรอง ลำปะเทีย ลำไทรระยอง ทางตะวันตก ในเขตอำเภอเฉลิมพระเกียรติ

ข. ที่ราบลุ่มลำน้ำชี ห้วยลำตะโค่ง ห้วยจระเข้มาก ห้วยปูน ทางตะวันออก ในเขตอำเภอประโคนชัย

5. ลักษณะภูมิอากาศ พื้นที่ศึกษาตั้งอยู่ในเขตร้อน เนื่องจากเป็นที่ราบสูงและมีภูเขาน้อย ไม่มีที่บังลม ทำให้มีอุณหภูมิสูงตลอดทั้งปี และมีอุณหภูมิที่แตกต่างกันมาก เปลี่ยนแปลงง่ายและรวดเร็ว ฤดูฝนจะเริ่มตั้งแต่กลางเดือนพฤษภาคมถึงเดือนตุลาคม และมีฝนตกมากที่สุดช่วงปลายเดือนกรกฎาคมถึงต้นเดือนสิงหาคม (กรมศิลปากร, 2532: 14)

6. เทือกเขาและภูเขาสำคัญ (ปริยานุช จุมพรม, 2548: 10-11) ได้แก่

ก. เทือกเขาสันกำแพง เชื่อมต่อมาจากเทือกเขาตงพญาเย็นในเขตอำเภอเมือง จังหวัดนครนายก จนถึงช่องตะโก ในเขตอุทยานแห่งชาติตาพระยา รอยต่อระหว่างอำเภอโนนดินแดง จังหวัดบุรีรัมย์ และอำเภอตาพระยา จังหวัดสระแก้ว

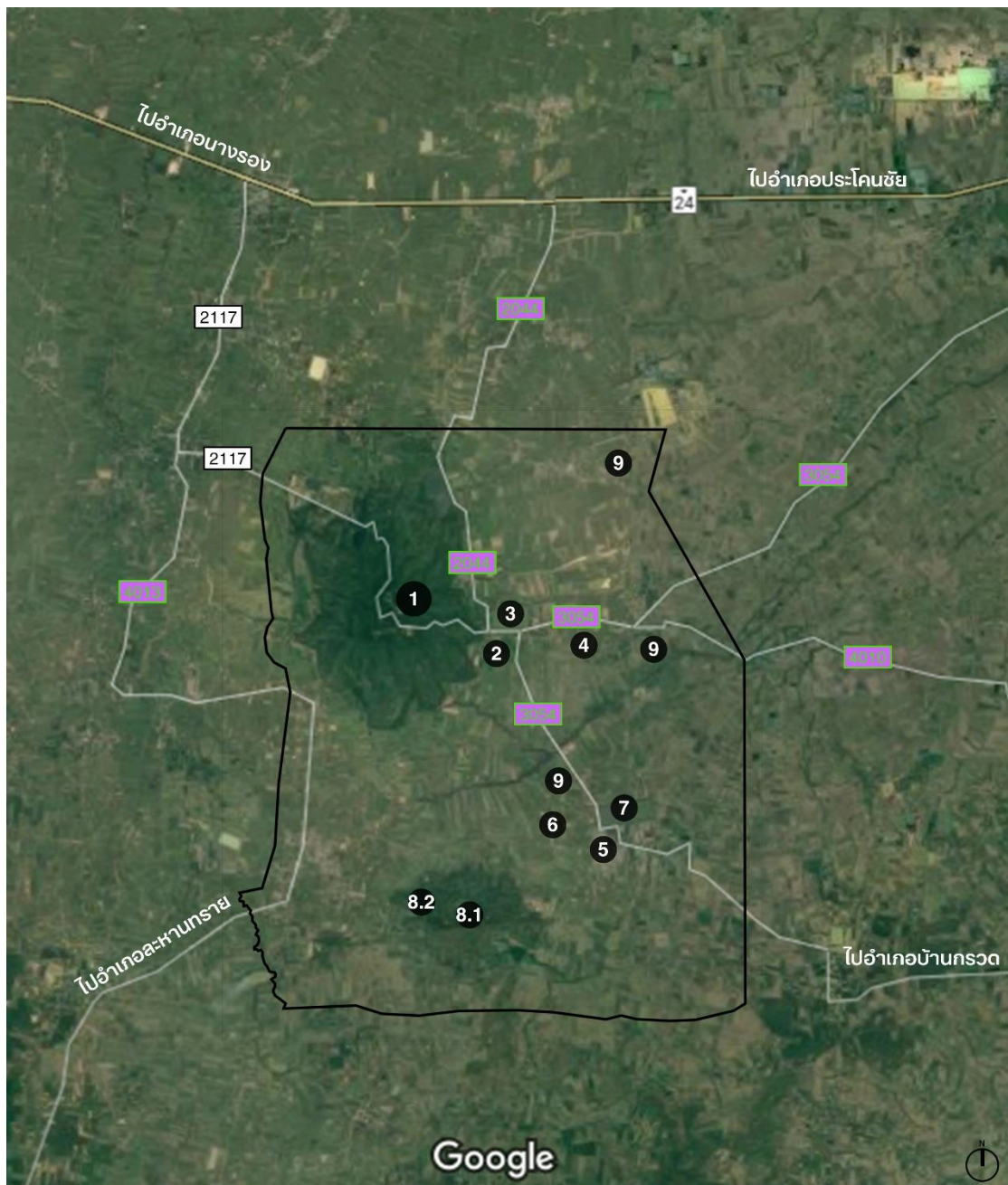
ข. เทือกเขาพนมดงรัก เริ่มต้นจากช่องตะโก วางตัวยาวไปทางตะวันออก กั้นพรมแดนไทย-กัมพูชา ผ่านสุรินทร์ ศรีสะเกษ จนสุดที่อำเภอน้ำยืน จังหวัดอุบลราชธานี

ค. **เขาพนมรุ้ง** ตั้งอยู่ในเขตอำเภอเฉลิมพระเกียรติ เป็นภูเขาไฟที่ดับสนิท สูงจากระดับน้ำทะเลปานกลาง 386 เมตร เป็นต้นน้ำของลำห้วยสำคัญ ได้แก่ คลองปูน คลองบุรี ซึ่งไหลไปรวมกับลำปะเทียและลำปลายมาศ อำเภอนางรองในที่สุด

จ. **เขาปลายบัด** ตั้งอยู่ในเขตอำเภอประโคนชัย เป็นภูเขาไฟที่ดับสนิทแล้ว สูงจากระดับน้ำทะเลปานกลาง 289 เมตร อยู่ห่างจากเขาพนมรุ้งไปทางใต้ 4 กิโลเมตร เป็นต้นน้ำของลำห้วยตะแบกซึ่งไหลไปรวมกับลำชี

1 ปราสากพนมรุ้ง	6 กุฏิฤๅษีบ้านโคกเมือง
2 กุฏิฤๅษีหนองบัวราย	7 บารายเมืองต่ำ
3 บารายหนองบัวราย	8.1 ปราสากปลายบัด 1
4 ปราสากบ้านบุ	8.2 ปราสากปลายบัด 2
5 ปราสากเมืองต่ำ	9 คูน้ำ คันดิน ถนนโบราณ

ภาพที่ 12 แผนที่แสดงตำแหน่งโบราณสถานสำคัญในพื้นที่ศึกษา

7. แม่น้ำและลำน้ำสำคัญ (ปรียานุช จุมพรม, 2548: 11-12) ได้แก่

- ก. แม่น้ำมูล ต้นน้ำอยู่ที่เขาจาง อำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดนครราชสีมา มีลำน้ำสาขากระจายตัวในจังหวัดบุรีรัมย์หลายสาขา เช่น ลำแะ ลำจักราช ลำปลายมาศ เป็นต้น
- ข. แม่น้ำชี ต้นน้ำอยู่ที่เทือกเขาเพชรบูรณ์ ผ่านเทือกเขาภูพาน แล้วไหลมารวมกับแม่น้ำมูลที่อำเภอสตึก จังหวัดบุรีรัมย์
- ค. ลำปลายมาศ เป็นลำน้ำสาขาของแม่น้ำมูล ต้นน้ำอยู่ที่เทือกเขาสันกำแพงซีกเหนือ ไหลผ่านอำเภอนางรองและอำเภอลำปลายมาศ ลงสู่แม่น้ำมูลที่อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา
- ง. ลำปะเทีย ต้นน้ำเกิดจากเขาลูกต่างๆ ในอำเภอละหานทราย แล้วไหลมารวมกับลำนางรองและรวมกับลำปลายมาศที่อำเภอนางรองในที่สุด
- จ. ลำคลองปูน ลำคลองสลักไถ่ ต้นน้ำเกิดจากเขาพนมรุ้งและเขาปลายบัด น้ำส่วนหนึ่งไหลไปรวมกับคลองระเวียทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ก่อนจะไหลไปรวมกับแม่น้ำชีบริเวณรอยต่อระหว่างจังหวัดบุรีรัมย์และจังหวัดสุรินทร์ อีกส่วนหนึ่งไหลไปกักเก็บที่บารายเมืองต่ำ
- ฉ. ลำคลองตะแบก ต้นน้ำเกิดจากเขาปลายบัด ส่วนหนึ่งไหลไปรวมกับคลองกระสังและคลองระเวียทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ อีกส่วนหนึ่งไหลเข้าสู่บารายเมืองต่ำ

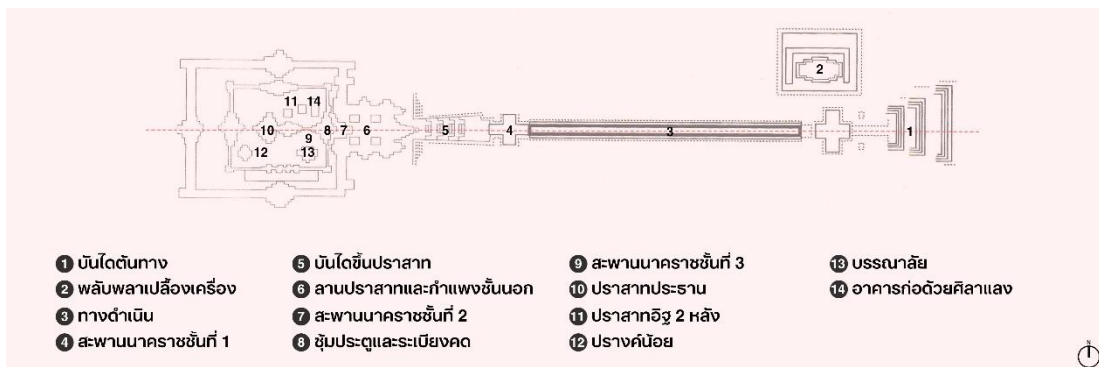
2.6 โบราณสถานสำคัญของพื้นที่ศึกษา

กลุ่มเทวสถานปราสาทพนมรุ้ง ปราสาทเมืองต่ำ และปราสาทปลายบัด มีอายุการก่อสร้างอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 15-18 พบว่ามีโบราณสถานสำคัญ 9 แห่ง แบ่งพื้นที่ศึกษาเป็น 3 กลุ่มปราสาท ได้แก่ (ภาพที่ 12)

กลุ่มปราสาทพนมรุ้ง

1. ปราสาทพนมรุ้ง ตั้งอยู่บนยอดเขาพนมรุ้ง ในเขตอำเภอลำทะเมนชัยบุรีรัมย์ สร้างขึ้นเพื่อเป็นเทวาลัยที่ประทับของพระศิวะ เปรียบเสมือนเป็นเขาไกรลาสตามความเชื่อของศาสนาฮินดู ลัทธิไศวนิกาย (ภาพที่ 14) พบว่ามี การสร้างปราสาทอิฐตั้งแต่สมัยกลางพุทธศตวรรษที่ 15 และสร้างปราสาทประธาน ระเบียงคด บันไดทางขึ้น และสะพานนาคราช ในสมัยพุทธศตวรรษที่ 17 โดย **นเรนทราทิตย์** แห่งราชวงศ์มหิธรปุระ ซึ่งมีความเกี่ยวข้องเป็นพระญาติของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 แห่งเมืองพระนคร (กรมศิลปากร, 2557: 10-13)

ภาพที่ 13 แผนผังปราสาทพนมรุ้งและองค์ประกอบต่างๆ

ปรับปรุงจาก : ผังปราสาทพนมรุ้ง, อุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง ปราสาทเมืองต่ำ, หน้า 9

ผังปราสาท เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาด 59 x 68 เมตร เป็นผังแบบที่เป็นแกนวิ่งเข้าหาจุดศูนย์กลาง ทางเข้า-ออกทางเดียว ด้านหน้าเข้าทางทิศตะวันออก (กรมศิลปากร, 2557: 16-29) (ภาพที่ 13) ผังปราสาทมีองค์ประกอบ ดังนี้

ก. **บันไดต้นทาง** ก่อด้วยศิลาแลง 3 ชั้น สันนิษฐานว่าเป็นฐานพลับพลา สำหรับเป็นซุ้มประตูทางเข้าที่เรียกว่า “ซาลารูปกากบาท”⁵ ปัจจุบันไม่พบ โครงสร้างหลังคาเหลือแล้ว เนื่องจากเดิมอาจจะสร้างด้วยไม้ (ภาพที่ 15)

ข. **พลับพลา** เป็นอาคารศิลาแลงรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าในศิลปะแบบบายน ตั้งอยู่ทางทิศเหนือของซาลารูปกากบาท เชื่อว่าใช้สำหรับเปลื้องเครื่องทรง ของกษัตริย์ก่อนเข้าสู่ปราสาท จึงเรียกกันว่า “พลับพลาเปลื้องเครื่อง” หรือเรียกว่า “โรงช้างเผือก” เพราะเชื่อว่าเป็นโรงช้างของกษัตริย์

ค. **ทางดำเนิน** เป็นทางเดินปูด้วยศิลาแลงเชื่อมต่อกับซาลารูปกากบาทมุ่งสู่บันไดขึ้นปราสาท ขอบทางเดินปูด้วยหินทรายทั้งสองข้างประดับด้วยเสาหินจำนวน 70 ต้น สูง 1.60 เมตร เว้นระยะห่างเท่าๆ กัน ส่วนยอดคล้ายดอกบัวตูม เรียกว่าเสานางเรียงหรือเสานางจรัส คล้ายกับปราสาทที่พบในเขมร เช่น ปราสาทพระวิหารและปราสาทบันทายศรี เป็นต้น (ภาพที่ 16)

ง. **สะพานนาคราชชั้นที่ 1** เป็นสะพานรูปกากบาทก่อด้วยหินทราย ยกสูงจากทางดำเนิน 1.50 เมตร ด้านหน้าและด้านข้างมีบันไดเป็น “อัมจันทร์รูปปึกกา”⁶ ส่วนด้านหลังมีชานเชื่อมต่อกับบันไดขึ้นปราสาท ขอบสะพานทำเป็นราวลำตัวพญานาค 5 เศียร แผ่พังพอน 4 ทิศ ในศิลปะแบบนครวัด

⁵ ทางเดินยกพื้นรูปกากบาท เชื่อว่าแต่เดิมเป็นตำแหน่งของซุ้มประตู.

⁶ ชื่อเรียกแผ่นสลักหินรูปปึกกาซึ่งวางอยู่ด้านหน้าบันไดหรือซุ้มประตูทางขึ้นปราสาท เพื่อบ่งบอกว่ากำลังเข้าสู่พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์

ตรงกลางสะพานมีลายดอกบัวบาน 8 กลีบ ล้อมรอบด้วยยันต์ แสดงถึงเทพประจำทิศทั้ง 8 ในศาสนาฮินดู หรืออาจเป็นตำแหน่งสำหรับบวงสรวงหรือจุดตั้งอธิษฐานจิต สะพานนาคราชนี้เปรียบเสมือนสะพานเชื่อมระหว่างโลกมนุษย์และโลกของเทพเจ้าตามความเชื่อเรื่องจักรวาล เพราะงูหรือนาคเปรียบเสมือนกับสายรุ้ง ซึ่งหมายถึงทางเดินของเทพเจ้า (ภาพที่ 17)

จ. **บันไดขึ้นปราสาท** สร้างด้วยหินทราย 5 ซานพัก จำนวน 52 ขั้น สูง 10 เมตร ลดหลั่นไปตามลำดับความสูง ให้ความรู้สึกถึงการขึ้นสู่สรวงสวรรค์

ฉ. **ลานปราสาทและกำแพงชั้นนอก** ตั้งอยู่หน้าระเบียงคด ปัจจุบันพบสระสี่เหลี่ยมขนาด 5x5 เมตร จำนวน 4 สระ เชื่อว่าแต่เดิมเป็นรูปแบบของกำแพงชั้นนอกและอาคารกากบาทในศิลปะแบบนครวัด (ภาพที่ 18)

ช. **สะพานนาคราชชั้นที่ 2** เป็นสะพานรูปกากบาท มีรูปแบบผังเหมือนกับสะพานนาคราชชั้นที่ 1 แต่มีขนาดเล็กกว่า ยกสูงจากลาน 1.20 เมตร ตั้งอยู่หน้าทางเข้าซุ้มประตูกลางด้านทิศตะวันออกของระเบียงคด

ซ. **ซุ้มประตูและระเบียงคด** เป็นห้องยาวก่อด้วยหินทราย กว้าง 2.6 เมตร ด้านทิศตะวันออก-ตะวันตกยาว 59 เมตร ด้านทิศเหนือ-ใต้ยาว 68 เมตร ไม่สามารถเดินทะลุถึงกัน หลังคาทำจากหินรูปโค้งประทุนเรือ สันหลังคาประดับด้วยบราลี⁷หินทราย ผนังระเบียงมีการเจาะหน้าต่างจริงและหน้าต่างหลอก ซุ้มประตูกลางด้านทิศตะวันออกและตะวันตกทำเป็นหลังคาลดชั้น ที่หน้าบันและทับหลังสลักภาพเล่าเรื่อง (ภาพที่ 19)

ฅ. **สะพานนาคราชชั้นที่ 3** เป็นสะพานรูปกากบาท มีรูปแบบผังเหมือนกับสะพานนาคราชชั้นที่ 1 และ 2 แต่มีขนาดเล็กที่สุด ยกเว้นเพียงตรงกลางสะพานไม่มีลายกลีบบัว ตั้งอยู่ทางเข้าด้านหน้าของปราสาทประธาน

ฉ. **ปราสาทประธาน** เป็นอาคารรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อเก็จสร้างด้วยหินทราย ห้องภายในเรียกว่า “ห้องครรภคฤหะ” ประดิษฐานศิวลึงค์ซึ่งปัจจุบันเหลือเพียงร่องรับน้ำสรงและท่อโสมสูตร⁸ ส่วนยอดทำเป็นชั้นเชิงบาตร ลดหลั่นกัน 5 ชั้น ด้านหน้ามีอาคารรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า เรียกว่า “วิหาร” เชื่อมต่อกันด้วยอันตราละหรือฉนวน รูปแบบปราสาทนี้เป็นลักษณะของปราสาทในพุทธศตวรรษที่ 16-17 คล้ายกับที่ปราสาทพิมาย (ภาพที่ 20)

⁷ แท่นหินกลิ้งปลายมนคล้ายดินสอสั้น เรียงเป็นแถวประดับสันหลังคาให้สวยงาม และป้องกันลมเกาะทำความสกปรก.

⁸ ท่อที่ต่อออกมาจากส่วนกลางของปราสาทประธาน เพื่อลำเลียงน้ำศักดิ์สิทธิ์ให้แก่ประชาชนที่ไม่สามารถเข้าไปด้านในได้.

ภาพที่ 14 ภาพถ่ายทางอากาศ ปราสาทพนมรุ้ง
ที่มา: Facebook Vasu Poshyanandana

ภาพที่ 15 บันไดต้นทาง ปราสาทพนมรุ้ง
ภาพถ่ายสำรวจ: เมื่อวันที่ 31 ตุลาคม 2562

ภาพที่ 16 ทางดำเนิน ปราสาทพนมรุ้ง
 ภาพถ่ายสำรวจ: เมื่อวันที่ 19 มีนาคม 2563

ภาพที่ 17 สะพานนาคราชชั้นที่ 1 และบันไดขึ้นปราสาท ปราสาทพนมรุ้ง
 ภาพถ่ายสำรวจ: เมื่อวันที่ 19 มีนาคม 2563

ภาพที่ 18 ลานปราสาทและกำแพงชั้นนอก ปราสาทพนมรุ้ง
 ภาพถ่ายสำรวจ: เมื่อวันที่ 19 มีนาคม 2563

ภาพที่ 19 สะพานนาคราชชั้นที่ 2 ชุ่มประตู่และระเบียงคด ปราสาทพนมรุ้ง
 ภาพถ่ายสำรวจ: เมื่อวันที่ 31 ตุลาคม 2562

ภาพที่ 20 ปราสาทประธาน ปราสาทพนมรุ้ง

ภาพถ่ายสำรวจ: เมื่อวันที่ 31 ตุลาคม 2562

ฎ. **ปราสาทอิฐ 2 หลัง** เป็นอาคารก่ออิฐทั้ง 2 หลัง อาคารหนึ่งหันหน้าไปทางทิศตะวันออก อีกอาคารหันหน้าไปทางทิศใต้ ตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือของปราสาทประธาน คาดว่าสร้างขึ้นในสมัยพุทธศตวรรษที่ 15 ซึ่งมีอายุเก่าแก่ที่สุดในกลุ่มปราสาทพนมรุ้ง

ฎ. **ปราสาทน้อย** เป็นอาคารรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสก่ออิฐ สร้างด้วยหินทราย ภายในกรุด้วยศิลาแลง ตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ของปราสาทประธาน คาดว่าสร้างขึ้นในสมัยพุทธศตวรรษที่ 16 ในศิลปะแบบบาปวน

ฐ. **บรรณาลัย** เป็นอาคารรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าสร้างด้วยศิลาแลงทั้งหลัง เข้าออกทางเดียวทางทิศตะวันตก ตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ของปราสาทประธาน ใช้สำหรับเก็บคัมภีร์ทางศาสนา ซึ่งเป็นรูปแบบอาคารที่นิยมสร้างในสมัยพุทธศตวรรษที่ 18 ในศิลปะแบบบาปวน

ท. **อาคารก่อด้วยศิลาแลง** เป็นอาคารรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า สร้างด้วยศิลาแลง เข้าออกทางเดียวทางทิศใต้ ไม่ทราบประโยชน์ใช้สอยแน่ชัด

2. กุฏิฤๅษีหนองบัวราย ตั้งอยู่บนที่ราบเชิงเขาพนมรุ้งทางทิศตะวันออก ในเขตบ้านหนองบัวราย ตำบลจรเข้มาก อำเภอประโคนชัย ปราสาทประธานทำด้วยศิลาแลง ทับหลังสลักภาพทางพุทธศาสนา นิกายมหายาน สันนิษฐานว่าเป็นศาสนสถานประจำอโรคยาศาลหรือโรงพยาบาลประจำชุมชนที่สร้างขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ 18 ในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “กุฏิสระเพลง” (กรมศิลปากร, 2548: 28-29) (ภาพที่ 21)

ภาพที่ 21 กุฏิฤๅษีหนองบัวราย
ภาพถ่ายสำรวจ: เมื่อวันที่ 19 มีนาคม 2563

ภาพที่ 22 บารายหนองบัวราย
ภาพถ่ายสำรวจ: เมื่อวันที่ 19 มีนาคม 2563

3. **บารายหนองบัวราย** เป็นอ่างเก็บน้ำโบราณรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาด 350x850 เมตร อยู่ห่างจากกุฏิฤๅษีหนองบัวรายไปทางทิศเหนือ 100 เมตร ทางมุมตะวันออกเฉียงเหนือ ของบารายพบอ่างเก็บน้ำรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาดเล็ก มีขนาด 60x280 เมตร เรียกกันว่า “สระเพลง” (กรมศิลปากร, 2548: 30) (ภาพที่ 22)

4. **ปราสาทบ้านบุ** ตั้งอยู่ในเขตบ้านบุ ตำบลจรเข้มาก อำเภอประโคนชัย ปัจจุบัน อยู่ภายในบริเวณโรงเรียนบ้านบุวิทยาสวรรค์ ห่างจากปราสาทเมืองต่ำ 6.2 กิโลเมตร เป็น อาคารศิลาแลงรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า วัสดุบางส่วนสร้างจากศิลาทราย ลักษณะคล้ายกับปราสาท ตาเมื่อน และปราสาทที่พบบนเส้นทางเมืองพระนคร-พิมาย ตามที่ปรากฏในจารึกปราสาท พระขรรค์ จึงเชื่อกันว่าเป็นศาสนสถานประเภทที่พักคนเดินทางหรือธรรมศาลา สร้างขึ้นราว พุทธศตวรรษที่ 18 ในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 (กรมศิลปากร, 2548: 31) (ภาพที่ 23)

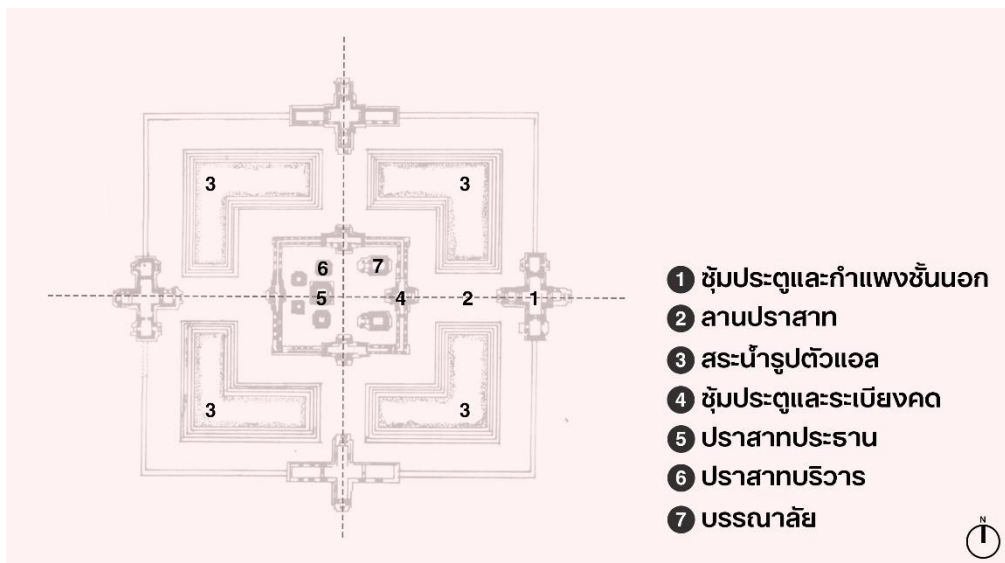
ภาพที่ 23 ปราสาทบ้านบุ

ภาพถ่ายสำรวจ: เมื่อวันที่ 19 มีนาคม 2563

กลุ่มปราสาทเมืองต่ำ

5. **ปราสาทเมืองต่ำ** ตั้งบนที่ราบบริเวณหมู่บ้านโคกเมือง ตำบลจรเข้มาก อำเภอ ประโคนชัย ห่างจากปราสาทพนมรุ้งไปทางตะวันออกเฉียงใต้ 8 กิโลเมตร เป็นศาสนสถาน ประจำชุมชน มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 16-17 (กรมศิลปากร, 2557: 56-58) (ภาพที่ 25)

ภาพที่ 24 แผนผังปราสาทเมืองต่ำและองค์ประกอบต่างๆ

ปรับปรุงจาก : ผังปราสาทเมืองต่ำ, อุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง ปราสาทเมืองต่ำ, หน้า 59

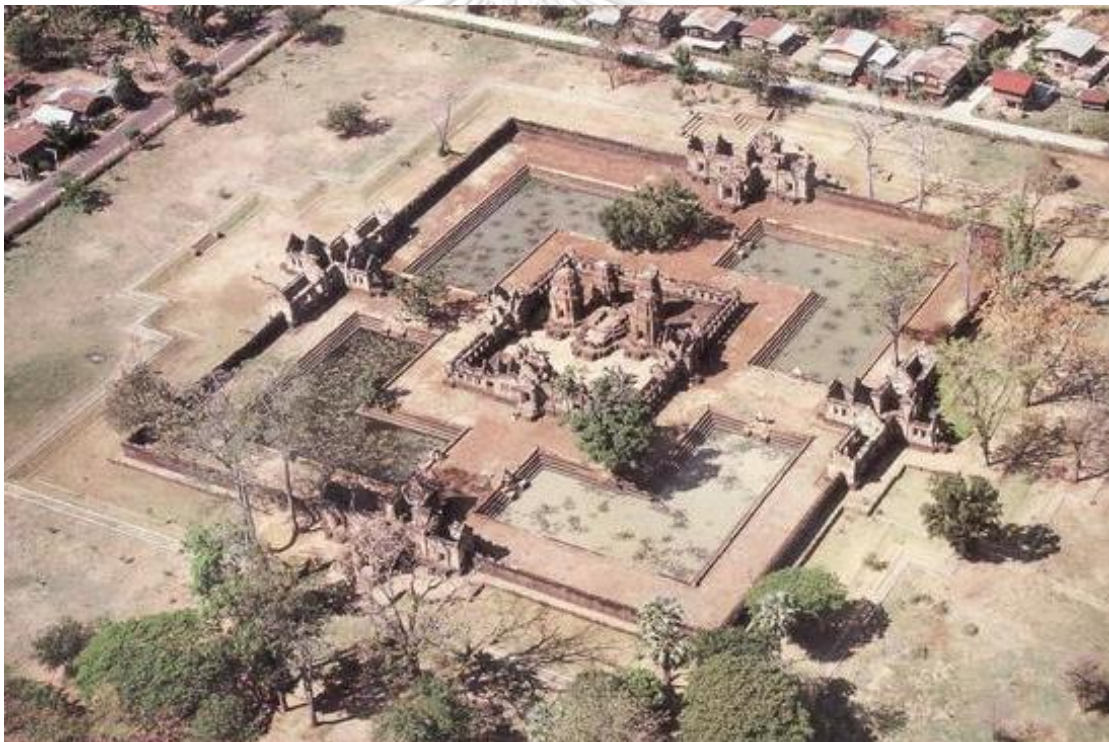
ผังปราสาท เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาด 120 x 127 เมตร เป็นผังแบบกระจายความสำคัญออกจากจุดศูนย์กลาง ทางเข้าด้านหน้าเข้าทางทิศตะวันออก และมีทางเข้า-ออก 4 ทาง (กรมศิลปากร, 2557: 59-68) (ภาพที่ 24) โดยผังปราสาทมีองค์ประกอบ ดังนี้

ก. **ซุ้มประตูและกำแพงชั้นนอก** เป็นกำแพงก่อด้วยศิลาแลง สูง 2.70 เมตร ตรงกลางทั้ง 4 ทิศ มีซุ้มประตูหรือโคปุระก่อด้วยหินทรายตรงกับแนวซุ้มประตูระเบียงคด พื้นห้องกลางของซุ้มประตูด้านทิศตะวันออกมีการสลักลายดอกบัวบาน 8 กลีบ เช่นเดียวกับสะพานนาคราชที่ปราสาทพนมรุ้ง เชื่อว่าน่าจะหมายถึงทิศทั้ง 8 เป็นการจำลองผังจักรวาล หรืออาจหมายถึงความบริสุทธิ์ ความเป็นสิริมงคลของดอกบัว (ภาพที่ 26)

ข. **ลานปราสาท** เป็นที่ว่างระหว่างกำแพงและระเบียงคด (ภาพที่ 27)

ค. **สระน้ำรูปตัวแอล (L)** เป็นสระน้ำจำนวน 4 สระ ผันงก่อด้วยศิลาแลงเรียงแบบขั้นบันไดจนถึงกันสระ ไม่ทราบว่าพื้นปูศิลาแลงด้วยหรือไม่ ขอบสระสลักเป็นลำตัวพญานาคก่อด้วยหินทรายโดยรอบ มุมสระเป็นพญานาค 5 เศียร แผ่พังพาน ไม่มีรัศมีหรือเครื่องประดับ เรียกว่า “นาคหัวโล้น” ส่วนเสาซุ้มประตูลงบันไดทำน้ำทั้ง 2 ด้าน สลักเป็นหางนาค หลักฐานจากจารึกที่เสาประดับกรอบประตูชั้นในซุ้มกำแพงชั้นนอกด้านทิศตะวันออกระบุว่าสายน้ำจากสระทั้ง 4 สร้างเพื่อเป็นเครื่องรักษาเทวสถาน (ภาพที่ 28-30)

- ง. **ซุ้มประตูและระเบียงคด** เป็นห้องยาวก่อผนังหินทรายเชื่อมต่อกัน พื้นปูศิลาแลง ผนังเจาะช่องหน้าต่างปึกลูกทรงหินทราย เรียกว่า “ลูกมะหวด⁹”
- จ. **ปราสาทประธาน** ตั้งอยู่ตรงกลางแนวหน้าในกลุ่มปราสาทอิฐ 5 หลัง บนฐานศิลาแลงเดียวกัน ผนังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อเก็จ หันหน้าทางทิศตะวันออก ไม่ทราบความสูงเนื่องจากส่วนเรือนธาตุและส่วนยอดพังทลายลงมาหมดแล้ว แต่สันนิษฐานว่ามีรูปแบบเหมือนกันกับปราสาทบรีวาร
- ฉ. **ปราสาทบรีวาร** เป็นอาคารก่ออิฐรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส 4 หลัง แนวหน้า 2 หลัง แนวหลัง 2 หลัง เข้าออกทางเดียวทางทิศตะวันออก (ภาพที่ 31)
- ช. **บรรณาลัย** เป็นอาคารสี่เหลี่ยมผืนผ้า 2 หลัง สร้างด้วยอิฐบนฐานศิลาแลง ตั้งอยู่ด้านหน้าของกลุ่มปราสาทอิฐ หันหน้าไปทางทิศตะวันตก

ภาพที่ 25 ภาพถ่ายทางอากาศ ปราสาทเมืองต่ำ
ที่มา: อุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง ปราสาทเมืองต่ำ, หน้า 57

⁹ แท่งหินกลึงเป็นรูป ใช้เป็นลูกทรงของช่องหน้าต่างเพื่อความสวยงาม และให้แสงสว่างผ่านเข้าสู่ภายในอาคาร.

ภาพที่ 26 ชุ่มประตู่และกำแพงชั้นนอก ปราสาทเมืองต่ำ
 ภาพถ่ายสำรวจ: เมื่อวันที่ 19 มีนาคม 2563

ภาพที่ 27 ลานปราสาท ชุ่มประตู่และระเบียงคต ปราสาทเมืองต่ำ
 ภาพถ่ายสำรวจ: เมื่อวันที่ 19 มีนาคม 2563

ภาพที่ 28 สระน้ำรูปตัวแอล (L) ปราสาทเมืองต่ำ
 ภาพถ่ายสำรวจ: เมื่อวันที่ 19 มีนาคม 2563

ภาพที่ 29 นาคหัวโล้นที่มุมสระน้ำรูปตัวแอล (L) ปราสาทเมืองต่ำ
 ภาพถ่ายสำรวจ: เมื่อวันที่ 19 มีนาคม 2563

ภาพที่ 30 เสาซุ้มประตูลงบันไดทาน้ำและทางนาค สระน้ำรูปตัวแอล (L) ปราสาทเมืองต่ำ
 ภาพถ่ายสำรวจ: เมื่อวันที่ 19 มีนาคม 2563

ภาพที่ 31 ปราสาทประธานและปราสาทบริวาร ปราสาทเมืองต่ำ
 ภาพถ่ายสำรวจ: เมื่อวันที่ 16 พฤศจิกายน 2562

6. **กฤตยักษิณบ้านโคกเมือง (เมืองต่ำ)** ตั้งอยู่ในเขตบ้านโคกเมืองใกล้กับบารายเมืองต่ำ เป็นอาคารศิลาแลงขนาดเล็กประกอบด้วยปราสาทประธานและบรรณาลัย มีลักษณะผังเช่นเดียวกับกฤตยักษิณองบัวราย ทำให้สันนิษฐานว่าเป็นศาสนสถานประจำโรคยาศาล หรือโรงพยาบาลประจำชุมชนที่สร้างขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ 18 ในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มุมกำแพงแก้วด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือพบสระน้ำขนาดเล็ก กรูขอบศิลาแลงเป็นชั้นบันได ส่วนทางด้านหน้ามีสระน้ำรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาด 500x800 เมตร เรียกว่า “ทะเลน้อย” (กรมศิลปากร, 2548: 33) (ภาพที่ 32-33)

7. **บารายเมืองต่ำ หรือ “ทะเลเมืองต่ำ”** เป็นอ่างเก็บน้ำโบราณรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาด 510x1,090 เมตร ลึกประมาณ 3 เมตร มีคันดินล้อมรอบ ขอบก่อด้วยศิลาแลง 3 ชั้น ทิศเหนือและทิศใต้มีท่อน้ำลักษณะเป็นชานกว้างอยู่กึ่งกลางของบาราย ขนาด 6.90x17.00 เมตร พื้นปูด้วยศิลาแลง มีบันไดลงท่อน้ำ 5 ชั้น เชื่อว่าบารายเมืองต่ำรับน้ำมาจากเขาพนมรุ้ง ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือและเขาปลายบัดทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ และระบายน้ำออกสู่พื้นที่เกษตรกรรมทางทิศตะวันตก ในตำแหน่งที่เรียกว่า “สะพานขอม” (กรมศิลปากร, 2557: 73) (ภาพที่ 34-35)

ภาพที่ 32 กฤตยักษิณบ้านโคกเมืองและสระน้ำด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ

ภาพถ่ายสำรวจ: เมื่อวันที่ 19 มีนาคม 2563

ภาพที่ 33 ทะเลน้อย กุฏิฤๅษีโคกเมือง
ภาพถ่ายสำรวจ: เมื่อวันที่ 19 มีนาคม 2563

ภาพที่ 34 บารายเมืองต่ำ
ภาพถ่ายสำรวจ: เมื่อวันที่ 19 มีนาคม 2563

ภาพที่ 35 สะพานขอม ทางระบายน้ำออกจากบารายเมืองต่ำ
ภาพถ่ายสำรวจ: เมื่อวันที่ 19 มีนาคม 2563

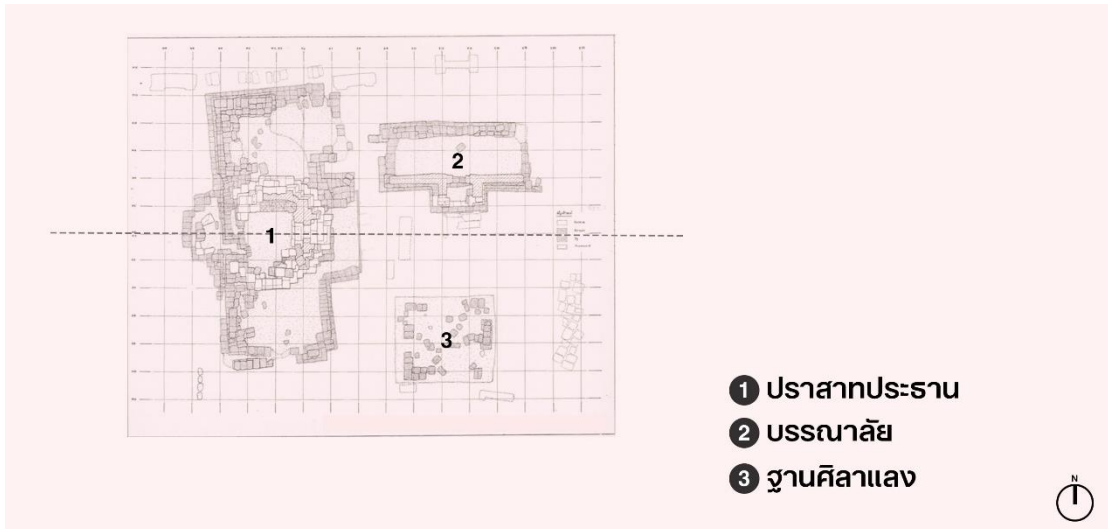
กลุ่มปราสาทปลายบัด

ปราสาทปลายบัด 1 และ 2 ตั้งอยู่บนเขาปลายบัด ห่างจากปราสาทพนมรุ้งไปทางทิศใต้ 5.5 กิโลเมตร และห่างจากปราสาทเมืองต่ำไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ 1.4 กิโลเมตร (กรมศิลปากร, 2559: 1, 6-7, 23-26, 88-90, 100) แต่ละปราสาทมีรายละเอียด ดังนี้

8.1 ปราสาทปลายบัด 1 เป็นผังแบบที่เป็นแกนวงแหวนเข้าสู่จุดศูนย์กลาง ด้านหน้าเข้าทางทิศตะวันออก และมีทางเข้า-ออกทางเดียว (ภาพที่ 36) ผังปราสาทมีองค์ประกอบ ดังนี้

- ก. **ปราสาทประธาน** เป็นปราสาทสี่เหลี่ยมจัตุรัสเพิ่มมุม สร้างจากหินทราย และบางส่วนจากอิฐ ฐานรากปูด้วยศิลาแลงซีกปีกออกไปทั้ง 2 ข้าง เรียกว่า “ฐานไพที” หรือ “คั่นกันดิน” ประตูทางเข้าอยู่ทางทิศตะวันออกทางเดียว แต่เดิมเชื่อว่าฐานไพทีน่าจะมีอาคารขนานข้างรวมเป็นกลุ่มอาคาร 3 องค์ คาดว่าสร้างราวกลางพุทธศตวรรษที่ 15 ในศิลปะแบบคลัง (ภาพที่ 37)
- ข. **บรรณาลัย** เป็นอาคารสี่เหลี่ยมผืนผ้าก่อด้วยศิลาแลง บางส่วนก่ออิฐไม่สอปูน ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของปราสาทประธาน
- ค. **ฐานศิลาแลง** เป็นผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ลักษณะคล้ายคลึงกับบรรณาลัย ผังตรงข้าม จึงสันนิษฐานว่าอาจจะเป็นบรรณาลัยเช่นเดียวกัน

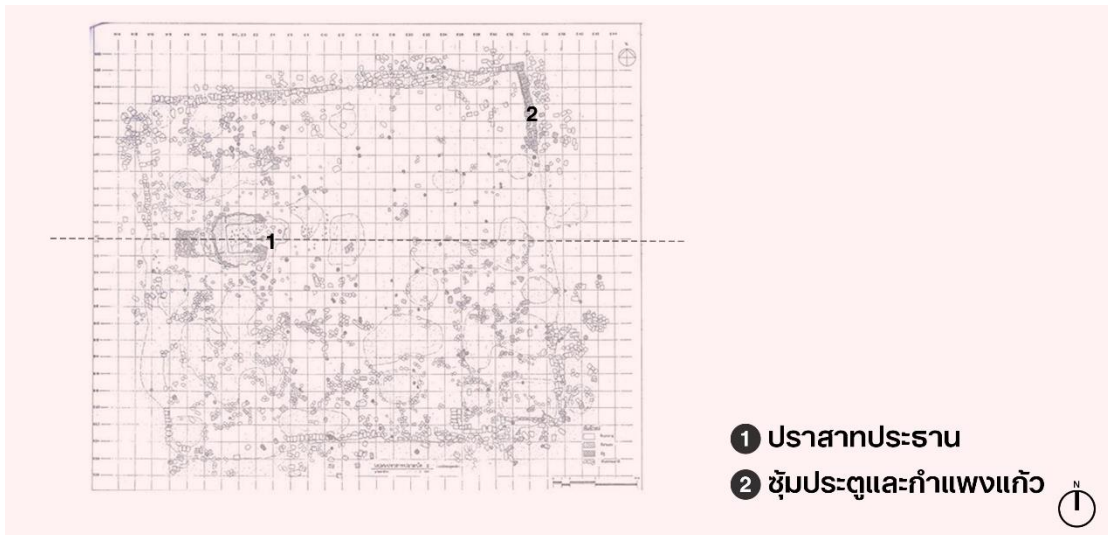
ภาพที่ 36 แผนผังปราสาทปลายบัด 1 และองค์ประกอบต่างๆ
ปรับปรุงจาก : ผังปราสาทปลายบัด 1 หลังดำเนินการขุดแต่ง

ภาพที่ 37 ปราสาทประธานและบรรณาลัย ปราสาทปลายบัด 1
ภาพถ่ายสำรวจ: เมื่อวันที่ 31 ตุลาคม 2562

8.2 ปราสาทปลายบัด 2 เป็นผังแบบที่เป็นแกนวงแหวนเข้าสู่จุดศูนย์กลาง เข้าทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ ตั้งอยู่บนสันเขาทางทิศตะวันตกของปราสาทปลายบัด 1 โดยห่างกันประมาณ 1 กิโลเมตร (กรมศิลปากร, 2548: 38) (ภาพที่ 38) ผังปราสาทมีองค์ประกอบ ดังนี้

- ก. **ปราสาทประธาน** เป็นปราสาทก่ออิฐไม่สอปูน ตั้งบนฐานศิลาแลง ประตูทางเข้าอยู่ทางทิศตะวันออก สร้างราวพุทธศตวรรษที่ 16 ในศิลปะแบบบาปวน ปัจจุบันอยู่ระหว่างการดำเนินการบูรณะ (ภาพที่ 39)
- ข. **ซุ้มประตูและกำแพงแก้ว** เป็นผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าก่อด้วยศิลาแลง

ภาพที่ 38 แผนผังปราสาทปลายบัด 2 และองค์ประกอบต่างๆ
ปรับปรุงจาก : แผนผังแสดงสภาพปัจจุบันปราสาทปลายบัด 2

ภาพที่ 39 ปราสาทปลายบัด 2 ระหว่างดำเนินการบูรณะ
ภาพถ่ายสำรวจ: เมื่อวันที่ 19 มีนาคม 2563

9. **คูน้ำ คันดิน และแนวถนนโบราณ** ได้แก่ ทางเดินโบราณระหว่างปราสาทพนมรุ้ง กับบารายหนองบัวราย แนวคันดินบริเวณบ้านโคกเมือง บ้านบุและบ้านกระต่ายตาย ซึ่ง ปัจจุบันถูกดัดแปลงเป็นคันถนนหรือทางหลวงชนบท (กรมศิลปากร, 2548: 119)

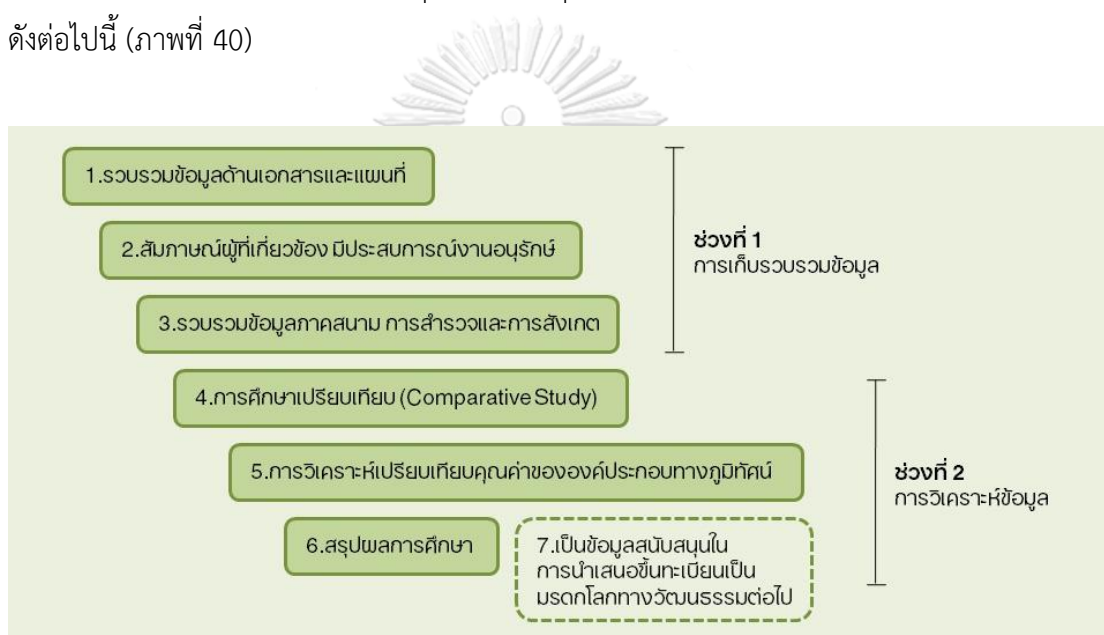
จากการทบทวนวรรณกรรมจะพบว่าอารยธรรมขอมมีประวัติศาสตร์และความเป็นมาอย่างยาวนาน ส่งผลให้แนวคิดและองค์ประกอบทางภูมิทัศน์ของเมืองเขมรโบราณแผ่อิทธิพลสู่บริเวณโดยรอบ โดยเฉพาะพื้นที่ศึกษาพบหลักฐานที่สามารถระบุได้ว่าได้รับอิทธิพลจากอารยธรรมขอมอย่างชัดเจน ในบทถัดไปจะเป็นกระบวนการซึ่งนำไปสู่การหาคคุณค่าทางภูมิทัศน์ เพื่อสามารถระบุได้ว่าพื้นที่การศึกษานั้นมีคุณค่าเข้าเกณฑ์การพิจารณามรดกโลกอย่างไร

บทที่ 3

ระเบียบวิธีวิจัย

บทที่ 3 จะแสดงกระบวนการการศึกษาอย่างเป็นขั้นตอน ตลอดจนแสดงรายละเอียดวิธีคิด และเหตุผลที่เลือกใช้กระบวนการเหล่านี้ โดยแบ่งออกเป็น 2 ช่วงหลัก ช่วงแรกเป็น **ช่วงการเก็บรวบรวมข้อมูล** ได้แก่ การรวบรวมข้อมูลด้านเอกสารและแผนที่ การสัมภาษณ์ผู้ที่เกี่ยวข้อง และการรวบรวมข้อมูลภาคสนาม ส่วนในช่วงหลังเป็น **ช่วงการวิเคราะห์ข้อมูล** ได้แก่ การศึกษาและการวิเคราะห์เปรียบเทียบ และในท้ายที่สุดเป็นการสรุปผลการศึกษา ซึ่งในแต่ละขั้นตอนมีรายละเอียดดังต่อไปนี้ (ภาพที่ 40)

ภาพที่ 40 ระเบียบวิธีวิจัย

ช่วงการเก็บรวบรวมข้อมูล

3.1 การรวบรวมข้อมูลด้านเอกสารและแผนที่

การรวบรวมข้อมูลด้านเอกสารและแผนที่เป็นขั้นตอนแรกสุดของการศึกษา เริ่มจากการทำความเข้าใจข้อมูลพื้นฐานที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย เพื่อเป็นการปรับพื้นฐานความคิดและรวบรวมข้อมูลที่ถูกต้อง ก่อนที่จะเข้าสู่กระบวนการในขั้นตอนต่อไป ข้อมูลที่ศึกษามีหลายประเภท เช่น หนังสือหรือเอกสารทางประวัติศาสตร์ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ภาพถ่ายเก่า ภาพถ่ายทางอากาศ ภาพถ่ายจากดาวเทียม ผังปราสาทโบราณสถานในประเทศไทยและประเทศกัมพูชา รวมไปถึงแผนที่เชิงเลขจากกรมแผนที่ทหาร โดยสามารถแบ่งกลุ่มประเภทของข้อมูล ได้ดังนี้

1. ทบทวนวรรณกรรม เนื้อหาจะครอบคลุมกรอบความคิดที่ใช้ในการวิเคราะห์เรื่ององค์ประกอบทางภูมิทัศน์ทั้ง 4 ประเด็น ได้แก่ แบบแผนการตั้งถิ่นฐานและการวางผังเมือง การวางผังบริเวณและการวางผังอาคาร การควบคุมและการจัดการน้ำ และมุมมองและคุณภาพเชิงทัศน์สามารถแบ่งเป็น 3 หัวข้อหลัก ได้แก่

- ก. แนวคิดการประเมินคุณค่าของมรดกโลก เพื่อเป็นแม่แบบในการศึกษาคุณค่าของพื้นที่ศึกษาและแหล่งมรดกโลกต้นแบบ โดยงานวิจัยจะเน้นการวิเคราะห์ตามเกณฑ์การพิจารณาแหล่งมรดกโลกเป็นหลัก
- ข. อารยธรรมขอมและแนวคิดที่มีอิทธิพลต่อองค์ประกอบทางภูมิทัศน์ เพื่อปรับพื้นฐานความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ความเป็นมาของอารยธรรมขอมและพื้นที่ศึกษา ทำให้มีความเข้าใจถึงที่มาของการออกแบบภูมิทัศน์ได้ดียิ่งขึ้น
- ค. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เป็นข้อมูลที่มีผู้วิจัยอื่นได้ศึกษาไว้แล้ว ทำให้ได้ข้อมูลที่ตรงประเด็น ช่วยประหยัดเวลาและเข้าใจข้อมูลได้ง่ายยิ่งขึ้น

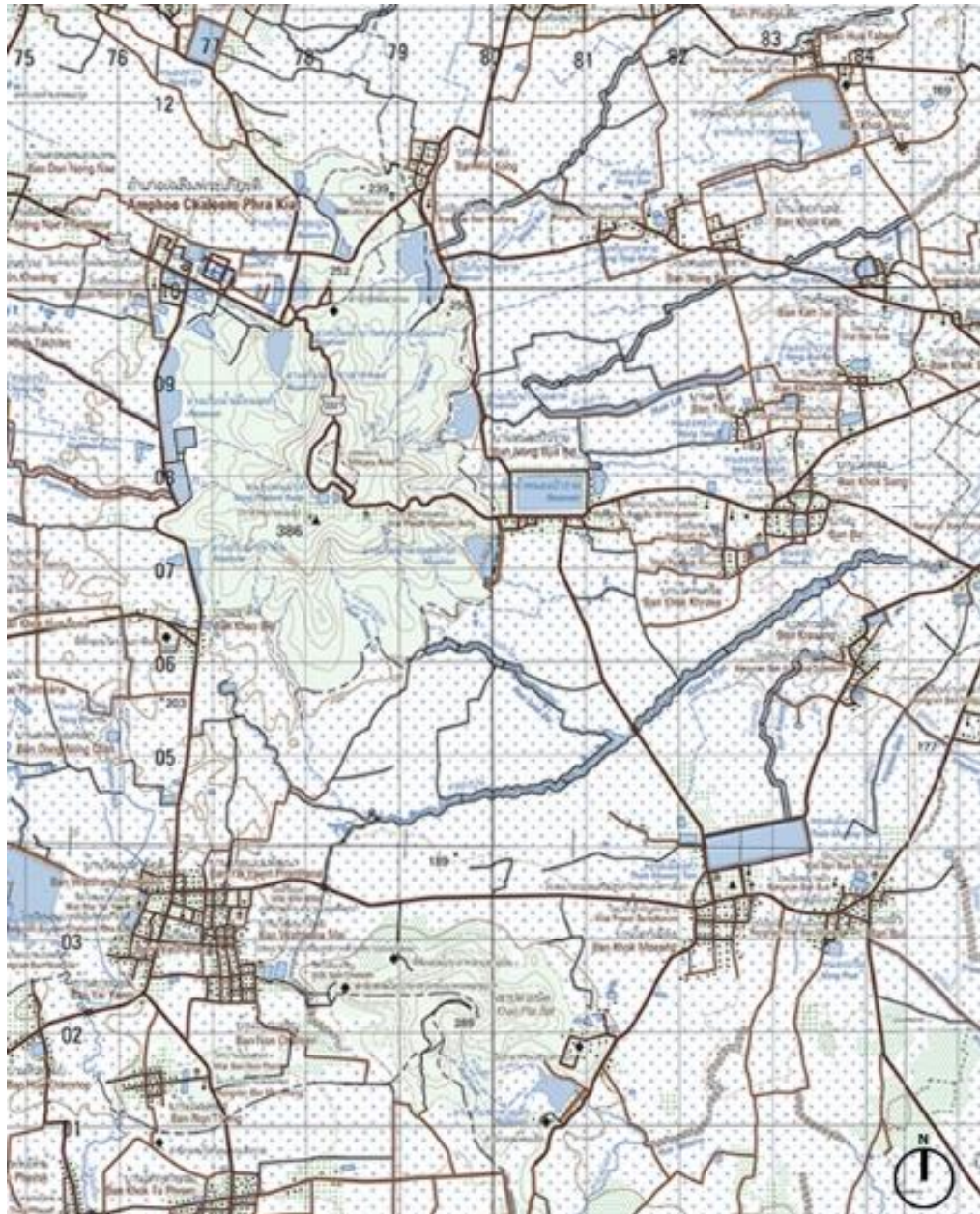
2. ข้อมูลผังปราสาท ผังปราสาทที่นำมาศึกษามีหลายขนาด เรียงจากขนาดใหญ่ไปจนถึงขนาดเล็ก ได้แก่ ผังเมือง ผังบริเวณ และผังอาคาร ผังแต่ละประเภทเป็นตัวบ่งชี้ลักษณะขององค์ประกอบทางภูมิทัศน์ที่แตกต่างกัน แต่มีความสัมพันธ์กันอย่างเป็นระบบ ซึ่งแบ่งออกเป็น 2 แหล่ง คือ

- ก. ผังปราสาทของพื้นที่ศึกษา 3 กลุ่มปราสาท ได้แก่ กลุ่มปราสาทพนมรุ้ง กลุ่มปราสาทเมืองต่ำ และกลุ่มปราสาทปลายบัด ข้อมูลส่วนนี้ได้รับความอนุเคราะห์ข้อมูลจากกองโบราณคดี กรมศิลปากร และการสืบค้นทางอินเทอร์เน็ต
- ข. ผังปราสาทของแหล่งมรดกโลกต้นแบบ ได้แก่ โบราณสถานในเมืองพระนคร เมืองหริหราลัย จังหวัดเสียมเรียบ และปราสาทพระวิหาร จังหวัดพระวิหาร ประเทศกัมพูชา ข้อมูลส่วนนี้ส่วนหนึ่งได้มาจากการสืบค้นทางอินเทอร์เน็ต และอีกส่วนหนึ่งได้รับความอนุเคราะห์ข้อมูลจากกรมศิลปากรและสำนักพิมพ์เมืองโบราณ

3. ข้อมูลจากกรมแผนที่ทหาร ขอข้อมูลจากศูนย์บริการข้อมูลทางแผนที่ 2 ประเภท ได้แก่

- ก. แผนที่เชิงเลขแบบจุดพิกัด แผนที่ภูมิประเทศ มาตราส่วน 1:50,000 แผนที่ชุด L7018 ระวังที่ 55371, 55382, 56374 และ 56383 ครอบคลุมขอบเขตพื้นที่ศึกษา เพื่อศึกษาระดับเส้นชั้นความสูง แหล่งน้ำและทิศทางการไหลของน้ำ เส้นทางคมนาคม การใช้ประโยชน์ที่ดินและตำแหน่งของชุมชนในปัจจุบัน (ภาพที่ 41)
- ข. ภาพถ่ายทางอากาศ 3 ปีที่มีการบินถ่ายสำรวจ (ภาพถ่ายปีที่เก่าที่สุด ภาพถ่ายปีกึ่งกลางระหว่างเก่าที่สุดกับใหม่ที่สุด และภาพถ่ายปีที่ใหม่ที่สุด) ได้แก่ ปี 2497, ปี

2542 และปี 2561 ตามลำดับ เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงของสภาพภูมิประเทศ เช่น สภาพป่าไม้ สภาพแหล่งน้ำ และการใช้ประโยชน์ที่ดิน เพื่อที่จะนำมาเป็นข้อมูล ในการวิเคราะห์ผลกระทบที่ส่งผลต่อพื้นที่ศึกษาและบริเวณโดยรอบ

ภาพที่ 41 แผนที่เชิงเลขแบบจุดพิกัดของพื้นที่ศึกษาและบริเวณโดยรอบ
ที่มา: แผนที่เชิงเลขแบบจุดพิกัด แผนที่ภูมิประเทศ มาตรฐาน 1:50,000
แผนที่ชุด L7018 ระวังที่ 55371, 55382, 56374 และ 56383

3.2 การสัมภาษณ์ผู้ที่เกี่ยวข้อง หรือผู้มีประสบการณ์ด้านงานอนุรักษ์

การสัมภาษณ์ผู้ที่เกี่ยวข้อง หรือผู้มีประสบการณ์ด้านงานอนุรักษ์ เป็นกระบวนการหนึ่งที่ทำให้ผู้วิจัยเข้าใจรายละเอียดเกี่ยวกับพื้นที่ศึกษาและทำให้เห็นภาพแนวทางการศึกษาได้ชัดเจนยิ่งขึ้น โดยบุคคลผู้ทรงคุณวุฒิเหล่านี้เป็นผู้ที่ได้ศึกษาข้อมูลมาแล้วอย่างถ่องแท้จากประสบการณ์จริง อีกทั้งยังสามารถให้คำแนะนำเพิ่มเติมจากข้อสันนิษฐานหรือการวิเคราะห์ที่นอกเหนือจากตำราต่างๆ โดยมีขั้นตอนการสัมภาษณ์ ดังนี้

1. ผู้ให้สัมภาษณ์ โดยส่วนใหญ่แล้วเป็นข้าราชการสังกัดกรมศิลปากร นอกจากนั้นยังเป็นผู้ทรงคุณวุฒิในสถาบันอื่นๆ ได้แก่

- ก. อธิบดีกรมศิลปากร - นายประทีป เพ็งตะโก
อดีตหัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง ปีพุทธศักราช 2542
- ข. รองอธิบดีกรมศิลปากร - นายอรุณศักดิ์ กิ่งมณี
ผู้เชี่ยวชาญด้านประติมานวิทยา ศาสนสถานประเภทปราสาทขอม
- ค. สถาปนิกเชี่ยวชาญ สำนักสถาปัตยกรรม กรมศิลปากร - นายวสุ โปษยนันท์
ผู้เชี่ยวชาญด้านการอนุรักษ์โบราณสถานและการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรม
- ง. หัวหน้ากลุ่มภูมิสถาปัตยกรรม สำนักสถาปัตยกรรม กรมศิลปากร
- นายวโรภาส วงศ์จตุรภัทร
- จ. ภูมิสถาปนิกชำนาญการ สำนักสถาปัตยกรรม กรมศิลปากร
- ดร.พรธรรม ธรรมวิมล
- ฉ. นักโบราณคดีชำนาญการพิเศษ กลุ่มวิจัยและพัฒนางานโบราณคดี กองโบราณคดี กรมศิลปากร - นายพงศ์ธันว์ สำเภาเงิน
- ช. ผู้อำนวยการกลุ่มโบราณคดี สำนักศิลปากรที่ 9 อุบลราชธานี - นายสันต์ เทพสุริยานนท์ อดีตหัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง ปีพุทธศักราช 2560
- ซ. หัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง - นายภาณุวัฒน์ เอื้อสามาลัย
- ฌ. นักโบราณคดีปฏิบัติการ อุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง
- นางสาวกมลวรรณ นิธินันท์
- ฎ. ผู้เชี่ยวชาญด้านภูมิสถาปัตยกรรมและการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรม
องค์กร SEAMEO SPAFA - นางสาวหทัยา สิริพัฒนากุล
- ฏ. ผู้บริหารบริษัทสวัสดิ์ ฮอลิเดย์ จำกัด และเป็นผู้แต่งหนังสือ 30 ปราสาทขอม
ในเมืองพระนคร - นายภพพล จันทร์วัฒนกุล

2. **รูปแบบการสัมภาษณ์** เป็นการสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง (Semi-structure) ใช้เวลาในการสัมภาษณ์ประมาณ 1-2 ชั่วโมง โดยกำหนดคำถามปลายเปิดที่มีค่าสำคัญ 3-4 ข้อ และมีความยืดหยุ่น เพื่อให้ผู้ให้สัมภาษณ์สามารถถ่ายทอดข้อมูลจากประสบการณ์ได้อย่างเต็มที่

3. เนื้อหาการสัมภาษณ์ โดยครอบคลุมเนื้อหาการสัมภาษณ์ ดังต่อไปนี้

ก. การขอขึ้นทะเบียนเป็นมรดกโลกทางวัฒนธรรม ตัวอย่างคำถาม เช่น

- (1) ประเทศไทยมีแนวทางการขอขึ้นทะเบียนเป็นมรดกโลกทางวัฒนธรรมของพื้นที่ศึกษาอย่างไร
- (2) เกณฑ์การพิจารณามรดกโลกเกณฑ์ใดที่แสดงคุณค่าขององค์ประกอบทางภูมิทัศน์ของพื้นที่ศึกษาได้อย่างชัดเจน

ข. แนวทางการบ่งชี้คุณค่าทางภูมิทัศน์ ตัวอย่างคำถาม เช่น

- (1) การบ่งชี้คุณค่าของมรดกโลกมีประเด็นสำคัญอะไรบ้าง
- (2) ประเด็นสำคัญเหล่านั้นสามารถมาประยุกต์ใช้กับเรื่องคุณค่าขององค์ประกอบทางภูมิทัศน์ได้อย่างไร

ค. การประเมินคุณค่าทางภูมิทัศน์กลุ่มอารยธรรมขอม ตัวอย่างคำถาม เช่น

- (1) คุณค่าทางภูมิทัศน์กลุ่มอารยธรรมขอมหมายถึงอะไร
- (2) องค์ประกอบทางภูมิทัศน์ใดบ้างที่แสดงออกถึงคุณค่าได้อย่างเด่นชัด

ง. ข้อมูลพื้นฐานของพื้นที่ศึกษา ตัวอย่างคำถาม เช่น

- (1) ปัจจุบันทางอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้งมีแนวทางการอนุรักษ์ พัฒนา หรือส่งเสริมเรื่องการจัดการน้ำอย่างไร
- (2) ความสัมพันธ์ของการใช้ประโยชน์ที่ดินและแหล่งน้ำกับชุมชนเป็นอย่างไร และชุมชนมีส่วนร่วมในการช่วยดูแลรักษาแหล่งน้ำเหล่านั้นอย่างไร

จ. รูปแบบและองค์ประกอบทางภูมิทัศน์ของเมืองเขมรโบราณ ตัวอย่างคำถาม เช่น

- (1) ลักษณะที่เด่นชัดของรูปแบบผังปราสาทขอมเป็นอย่างไร
- (2) ปราสาทใดบ้างที่สามารถเป็นต้นแบบหรือเป็นตัวแทนในเรื่องขององค์ประกอบทางภูมิทัศน์ขอมโบราณได้เป็นอย่างดี

3.3 การรวบรวมข้อมูลภาคสนามจากการสำรวจและการสังเกต

การรวบรวมข้อมูลภาคสนามทำได้โดยการถ่ายภาพและการจดบันทึกข้อมูลเป็นหลัก เพื่อให้ผู้วิจัยเข้าใจและเห็นสภาพแท้จริงของพื้นที่ มีการเตรียมตัวค้นคว้าข้อมูลล่วงหน้าก่อนเดินทางจากการรวบรวมข้อมูลด้านเอกสารและแผนที่ และจากข้อมูลการสัมภาษณ์เพื่อเป็นฐานข้อมูลในเบื้องต้น โดยมีขั้นตอนการรวบรวมข้อมูลภาคสนาม ดังนี้

1. พื้นที่และช่วงเวลาสำรวจ พื้นที่เก็บข้อมูลภาคสนาม แบ่งออกเป็น 2 พื้นที่ ได้แก่

- ก. พื้นที่ศึกษาและบริเวณโดยรอบ เป็นพื้นที่สำรวจหลัก มีการติดต่อผ่านเจ้าหน้าที่ของกรมอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้งเพื่อเป็นผู้แนะนำรายละเอียดการสำรวจ โดยผู้วิจัยมีแผนการเก็บข้อมูลครบทั้ง 3 ช่วง ได้แก่ ฤดูฝน ฤดูหนาว และฤดูร้อน เพื่อให้เห็นลักษณะสภาพแวดล้อมที่แตกต่างกันไปในแต่ละฤดู เช่น สภาพป่าไม้ สภาพแหล่งน้ำ และทิศทางของแสงที่อาจมีผลต่อพื้นที่ศึกษา แต่เนื่องจากช่วงระยะเวลาทำวิทยานิพนธ์ไม่เอื้ออำนวย จึงปรับเปลี่ยนเป็นเก็บข้อมูล 3 ครั้ง ตามความเหมาะสม ได้แก่ ในเดือนตุลาคมซึ่งเป็นช่วงปลายฤดูฝน เดือนพฤศจิกายนซึ่งเป็นช่วงต้นฤดูหนาว และเดือนมีนาคมในช่วงฤดูร้อน
- ข. พื้นที่กรณีศึกษาหรือแหล่งมรดกโลกต้นแบบ ได้แก่ โบราณสถานในเมืองพระนคร เมืองหริหรัลย์ จังหวัดเสียมเรียบ ประเทศกัมพูชา ทำการเก็บข้อมูลในช่วงปลายเดือนกุมภาพันธ์ถึงต้นเดือนมีนาคมเป็นเวลา 7 วัน

2. ข้อมูลที่จะสำรวจ แบ่งออกเป็น 3 ประเด็นหลัก ได้แก่

- ก. ผังเมือง ผังบริเวณและผังอาคาร ได้แก่
- (1) ตำแหน่งที่ตั้ง เช่น บนภูเขา บนที่ราบใกล้แหล่งน้ำหรือชุมชน
  - (2) ลักษณะการวางผัง เช่น แบบกระจายความสำคัญออกจากศูนย์กลาง แบบที่เป็นแกนวิ่งเข้าหาจุดศูนย์กลาง ความสัมพันธ์กับตำแหน่งของบาราย ความสัมพันธ์กับสภาพภูมิประเทศ ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มอาคาร ความสัมพันธ์กับชุมชนโดยรอบ รวมไปถึงรูปทรงผัง
  - (3) องค์ประกอบภูมิทัศน์เมืองที่สำคัญ เช่น ภูเขา แม่น้ำ พระราชวัง ศาสนสถานบนภูเขา ศาสนสถานบนที่ราบ บาราย คูน้ำและกำแพงเมือง เป็นต้น
  - (4) แนวแกนทางดำเนิน ลักษณะการเข้าถึง และทิศทางการเข้าด้านหน้า
  - (5) องค์ประกอบภายนอกผังอาคาร เช่น ลานหน้าปราสาท คูน้ำล้อมรอบปราสาท ตำแหน่งของบาราย และลักษณะที่ว่างภายนอกผังอาคาร เป็นต้น
  - (6) องค์ประกอบภายในผังอาคาร เช่น กำแพงชั้นนอก ระเบียงคด อาคารทางศาสนา ลานภายใน สระน้ำ และลักษณะที่ว่างภายในผังอาคาร เป็นต้น
- ข. สภาพแหล่งน้ำ ได้แก่
- (1) ที่ตั้ง ขนาดและรูปทรงของบาราย คูน้ำ สระน้ำ รวมถึงระดับความลึก
  - (2) วัสดุกรุผนังหรือวัสดุปูพื้นแหล่งน้ำ เช่น ศิลาแลง หินทราย เป็นต้น
  - (3) สภาพของแหล่งน้ำในปัจจุบัน เช่น ระดับน้ำ สีของน้ำ พืชพันธุ์ที่อาศัยอยู่ได้ (ถ้ามี) รวมถึงถึงมาตรการการควบคุมและการจัดการน้ำในปัจจุบัน

ค. การตรวจสอบมุมมอง ได้แก่

- (1) มุมมองด้านหน้าของปราสาท
- (2) มุมมองสำคัญอื่นๆ ที่สื่อความหมายอย่างมีนัยยะ เช่น เน้นความสำคัญของปราสาทประธาน เน้นแนวแกนของปราสาท มุมมองที่เกี่ยวข้องกับปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ
- (3) มุมมองมองเข้าจากปราสาทอื่นๆ เช่น จากยอดเขาหรือปราสาทสำคัญ
- (4) มุมมองมองออกจากปราสาทไปยังสถานที่สำคัญอื่นๆ เช่น มองไปยังปราสาทประจำรัชกาลหรือตำแหน่งของบาราย เป็นต้น

ช่วงการวิเคราะห์ข้อมูล

3.4 การศึกษาเปรียบเทียบองค์ประกอบทางภูมิทัศน์

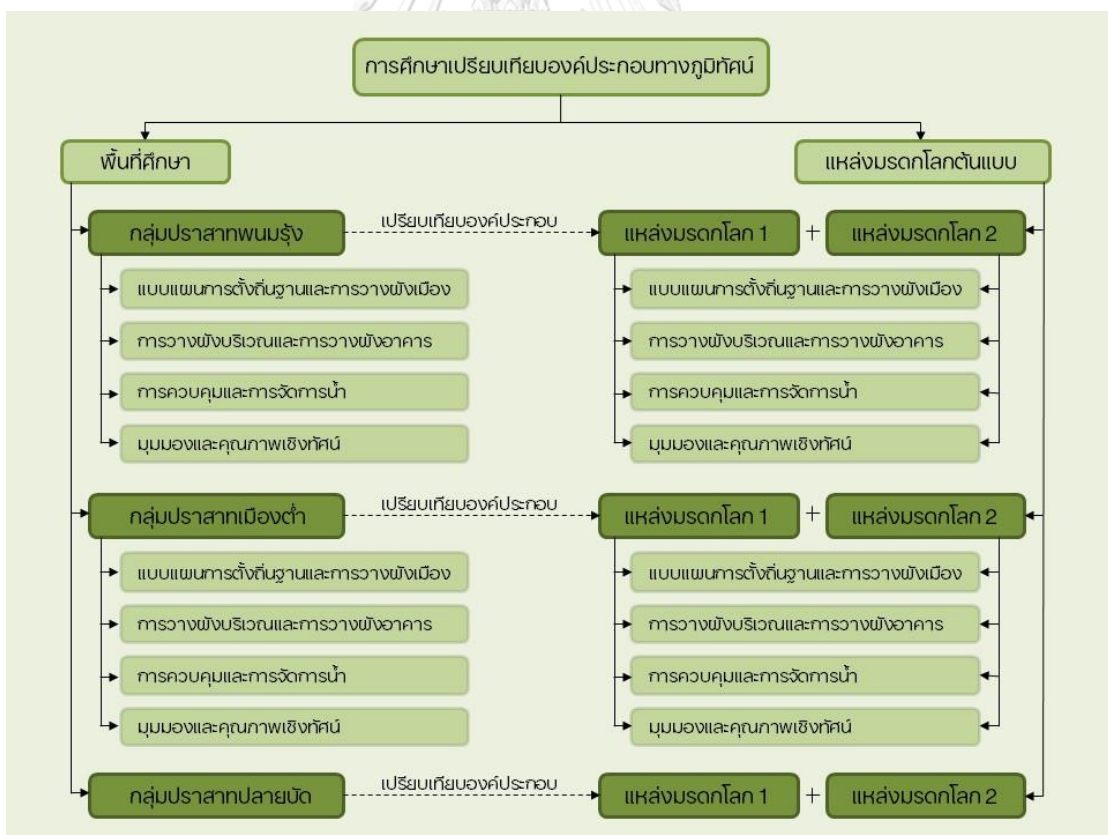
การศึกษาเปรียบเทียบ (Comparative Study) เป็นกระบวนการสำคัญในการขอขึ้นทะเบียนเป็นแหล่งมรดกโลกทางธรรมชาติและทางวัฒนธรรม มีเนื้อหาระบุอยู่ในเอกสารบัญชีมรดกโลกเบื้องต้น (Tentative List) และเอกสารฉบับสมบูรณ์ (Nomination Dossier) (United Nations Educational, November 2011: 18) จาก Tentative List Submission Format ที่ประเทศไทยยื่นเสนอพื้นที่ศึกษาเพื่อเสนอขึ้นเป็นมรดกโลก พบว่ามีข้อมูลที่ระบุถึงการเปรียบเทียบกับแหล่งมรดกโลกทางวัฒนธรรมแหล่งอื่นอย่างชัดเจน (The Fine Arts Department, 2018) นอกจากนี้ยังระบุอยู่ในคู่มือการเตรียมการนำเสนอแหล่งมรดกเพื่อขึ้นบัญชีมรดกโลก เป็นเอกสารสำคัญในการเผยแพร่ความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับการดำเนินการตามอนุสัญญามรดกโลก (เสาวลักษณ์ พงษ์ธา โปษยะ นันทน์, 2555: 3-4) ซึ่งแปลมาจากเอกสาร Preparing World Heritage Nominations และศึกษาควบคู่กับเอกสาร Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention เพื่อเป็นการปรับพื้นฐานความเข้าใจเกี่ยวกับมรดกโลกอีกด้วย

การศึกษาเปรียบเทียบควรเปรียบเทียบกับแหล่งมรดกที่มีความคล้ายคลึงกัน จึงจะสามารถเห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างแหล่งมรดกโลกต้นแบบและแหล่งจะที่ยื่นเสนอ โดยเน้นแง่มุมที่มีความเหมือนกัน เพื่อให้เห็นเอกลักษณ์และความโดดเด่นเป็นพิเศษ (United Nations Educational, November 2011: 32) ควรกำหนดคุณสมบัติหรือองค์ประกอบที่นำมาเปรียบเทียบให้ชัดเจน เพื่อแสดงความสำคัญหรือตัวตนของแหล่งได้อย่างเด่นชัด และแสดงว่าคุณค่าโดดเด่นอันเป็นสากลเหล่านั้นเพียงพอสำหรับเป็นมรดกโลก (United Nations Educational, November 2011: 67-73)

ดังนั้นผู้วิจัยจึงตัดสินใจใช้วิธีการศึกษาเปรียบเทียบเป็นหัวใจสำคัญในการศึกษา โดยจะเปรียบเทียบองค์ประกอบทางภูมิทัศน์ของพื้นที่ศึกษาทั้ง 3 กลุ่มปราสาท ซึ่งมีประโยชน์ใช้สอย ลักษณะภูมิประเทศและขนาดของโบราณสถาน ดังนี้

1. กลุ่มปราสาทพนมรุ้ง มีปราสาทพนมรุ้งเป็นศูนย์กลางเมือง เป็นศาสนสถานขนาดใหญ่ที่ตั้งอยู่บนภูเขา มีรูปแบบผังเป็นแบบที่เป็นแฉกรั้วเข้าหาจุดศูนย์กลาง
2. กลุ่มปราสาทเมืองต่ำ มีปราสาทเมืองต่ำเป็นปราสาทประจำชุมชน เป็นศาสนสถานขนาดเล็กที่ตั้งอยู่บนที่ราบใกล้ชุมชน และอยู่ไม่ไกลจากศูนย์กลางเมือง
3. กลุ่มปราสาทปลายบัด มีปราสาทปลายบัด 1 และ 2 เป็นศาสนสถานขนาดเล็กที่ตั้งอยู่บนภูเขาสำหรับบูชาเทพเจ้า และอยู่ไม่ไกลจากศูนย์กลางเมือง

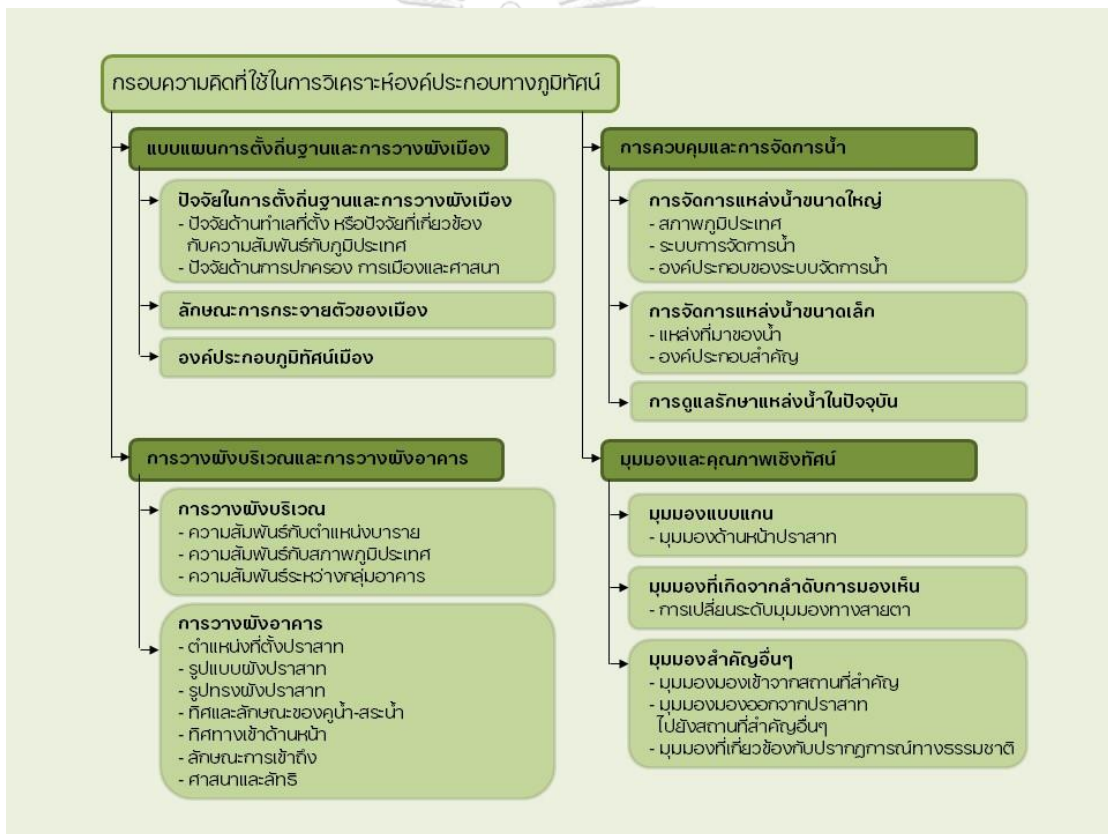
ทั้ง 3 กลุ่มปราสาทจะถูกนำไปเปรียบเทียบกับองค์ประกอบทางภูมิทัศน์ของแหล่งมรดกโลกต้นแบบซึ่งอาจมีแหล่งเดียวหรือหลายแหล่งก็ได้ ตามกรอบความคิดที่ใช้ในการวิเคราะห์ 4 ประเด็น โดยสามารถสรุปตามแผนภูมิการศึกษาเปรียบเทียบ ได้ดังนี้ (ภาพที่ 42)

ภาพที่ 42 แผนภูมิการศึกษาเปรียบเทียบ

3.5 การวิเคราะห์เปรียบเทียบคุณค่าทางภูมิทัศน์

การวิเคราะห์เปรียบเทียบคุณค่าทางภูมิทัศน์นั้น เกิดจากกระบวนการศึกษาองค์ประกอบทางภูมิทัศน์ของพื้นที่ศึกษาและแหล่งมรดกโลกต้นแบบ ตามกรอบความคิดที่ใช้ในการวิเคราะห์ทั้ง 4 ประเด็น ซึ่งในแต่ละประเด็นมีเนื้อหาหรือรายละเอียดย่อยที่แตกต่างกันออกไป จากนั้นนำข้อมูลการวิเคราะห์องค์ประกอบเหล่านั้นมาสรุปว่าพื้นที่ศึกษามีความเหมือน ความแตกต่าง หรือความโดดเด่นเป็นพิเศษอย่างไร เมื่อเปรียบเทียบกับแหล่งมรดกโลกต้นแบบแล้ว โดยผลการศึกษาจะเป็นข้อเท็จจริงที่จะสามารถบ่งชี้ว่าพื้นที่ศึกษามีคุณสมบัติหรือคุณค่าโดดเด่นอันเป็นสากลอย่างไร และควรค่าแก่การเสนอชื่อเข้าสู่มรดกโลกทางวัฒนธรรมหรือไม่ โดยกรอบความคิดที่ใช้ในการวิเคราะห์องค์ประกอบทางภูมิทัศน์มีรายละเอียด ดังนี้ (ภาพที่ 43)

ภาพที่ 43 กรอบความคิดที่ใช้ในการวิเคราะห์องค์ประกอบทางภูมิทัศน์

3.6 การสรุปผลการศึกษา

การสรุปผลการศึกษาเป็นขั้นตอนสุดท้ายในงานวิจัยจะถูกแบ่งออกเป็น 3 ส่วน ได้แก่ การวิเคราะห์เปรียบเทียบผลการศึกษา ข้อเสนอสรุปผลการศึกษาและท้ายที่สุดเป็นข้อเสนอแนะ โดยแต่ละส่วนมีรายละเอียด ดังต่อไปนี้

1. การวิเคราะห์เปรียบเทียบผลการศึกษา เป็นการนำเอาข้อมูลที่ได้จากการวิเคราะห์องค์ประกอบทางภูมิทัศน์ของพื้นที่ศึกษาและแหล่งมรดกโลกต้นแบบมาเปรียบเทียบตามกรอบความคิดที่ใช้ในการวิเคราะห์ทั้ง 4 ประเด็น เพื่อให้สามารถระบุความเหมือน ความแตกต่าง และความโดดเด่นเป็นพิเศษ นำไปสู่กระบวนการสรุปผลการศึกษาในขั้นถัดไป

2. ข้อสรุปผลการศึกษา เป็นการสรุปผลจากการวิเคราะห์เปรียบเทียบความเหมือน ความแตกต่าง และความโดดเด่นเป็นพิเศษของแต่ละกลุ่มปราสาท และคุณค่าของพื้นที่ศึกษาในเชิงภูมิทัศน์วัฒนธรรม ในท้ายที่สุดจะเป็นการกล่าวสรุปว่าผลการวิจัยสามารถเป็นข้อมูลสนับสนุนในการเสนอชื่อเข้าสู่มรดกโลกทางวัฒนธรรมหรือไม่ ตามแนวคิดการประเมินคุณค่าของมรดกโลกโดยเน้นเกณฑ์การพิจารณาแหล่งมรดกโลกเป็นหลัก

3. ข้อเสนอแนะ เป็นการนำเสนอแนวทางการต่อยอดงานวิจัยเพื่อสนับสนุนการขึ้นทะเบียนเป็นมรดกโลกทางวัฒนธรรมของพื้นที่ศึกษาดังกล่าว

จากกระบวนการศึกษาทั้งสองช่วง ช่วงแรกเป็นช่วงการเก็บรวบรวมข้อมูล ซึ่งข้อมูลบางส่วนได้ทำการศึกษาไว้ในบทที่ 2 แล้ว ในบทถัดไปจะเริ่มกระบวนการศึกษาช่วงที่ 2 ได้แก่ ช่วงการวิเคราะห์ข้อมูล มีการศึกษาพื้นที่ศึกษาโดยภาพรวม หลังจากนั้นจะวิเคราะห์พื้นที่ศึกษาในแต่ละกลุ่มปราสาทตามกรอบความคิดที่ใช้ในการวิเคราะห์ว่ามีคุณค่าทางภูมิทัศน์อย่างไร

บทที่ 4

การศึกษาภูมิทัศน์วัฒนธรรมและการวิเคราะห์พื้นที่ศึกษา

บทที่ 4 นี้จะถูกรวบรวมออกเป็น 3 ส่วน ส่วนแรกเป็นการศึกษาภูมิทัศน์วัฒนธรรม เพื่อเข้าใจข้อมูลพื้นฐานและความสำคัญของพื้นที่ศึกษาที่ตั้งอยู่บนเส้นทางเมืองพระนคร-พิมาย จากนั้น ส่วนที่ 2 เป็นการศึกษารอบความคิดที่ใช้ในการวิเคราะห์องค์ประกอบทางภูมิทัศน์ในประเด็นต่างๆ สำหรับนำไปใช้ในการวิเคราะห์พื้นที่ศึกษาในส่วนสุดท้าย ซึ่งแต่ละส่วนมีรายละเอียด ดังต่อไปนี้

4.1 การศึกษาภูมิทัศน์วัฒนธรรมของพื้นที่ศึกษา

จากการทบทวนวรรณกรรมในบทที่ 2 พื้นที่ศึกษาตั้งอยู่บนเส้นทางเมืองพระนคร-พิมาย (Royal Road) ซึ่งเป็นหนึ่งในห้าเส้นทางตามรอยอารยธรรมขอมที่แผ่ขยายอิทธิพลเข้าสู่ประเทศไทย ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 15-18 (รายละเอียดหน้า 17-18: ภาพที่ 5-6) การขยายอาณาเขตในช่วงระยะเวลาดังกล่าว ส่งผลให้เส้นทางเมืองพระนคร-พิมายมีความสำคัญซึ่งแสดงออกในเชิงภูมิทัศน์วัฒนธรรมได้อย่างชัดเจน

เส้นทางเมืองพระนคร-พิมาย เริ่มต้นจากเมืองพระนคร จังหวัดเสียมเรียบ ประเทศกัมพูชา ข้ามพรมแดนมายังฝั่งประเทศไทย ผ่านบริเวณพื้นที่ศึกษา จนกระทั่งสิ้นสุดปลายทางที่ปราสาทพิมาย อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา รวมเป็นระยะทางประมาณ 300 กิโลเมตร มีความยาวเป็นอันดับ 2 รองจากเส้นทางเมืองพระนคร-ปราสาทวัดพู ตลอดเส้นทางพบแหล่งโบราณสถานที่สำคัญหลายแห่ง นอกเหนือจากกลุ่มเทวสถานของพื้นที่ศึกษายังพบปราสาทที่สำคัญอื่นๆ เช่น ปราสาทบันทายฉมาร์ กลุ่มปราสาทตาเมือนใกล้กับช่องจอม รอยต่อประเทศไทยและกัมพูชา และปราสาทพิมาย เป็นต้น จากจารึกปราสาทพระขรรค์ยังระบุว่าบนเส้นทางยังพบธรรมศาลาหรือที่พักคนเดินทางจำนวน 17 แห่ง จากจำนวนทั้งหมด 121 แห่ง และพบอโรคยาศาลหรือโรงพยาบาลประจำชุมชนอีกด้วย นอกจากนี้แล้วยังพบสะพานโบราณ (สเปียน) ที่สร้างจากหินทราย เพื่อใช้เป็นเส้นทางคมนาคมข้ามลำน้ำ เช่น สเปียนตโปง และสเปียนโต๊ป เป็นต้น (วรณัย พงศาชลากร, 2550)

แหล่งโบราณคดีที่สำคัญอื่นๆ ที่พบบนเส้นทาง ได้แก่ แหล่งชุมชนโบราณที่มีคูน้ำคันดิน แหล่งเตาเผาและแหล่งโลหะกรรมโบราณ เนื่องจากการขาดแคลนทรัพยากรเกลือและเหล็กในพื้นที่ฝั่งเขมรต่ำ ทำให้มีการขยายอาณาเขตการปกครองมายังพื้นที่ราบสูงโคราช และมีการตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชนตั้งอยู่บริเวณใกล้เคียงกับศาสนสถาน มีการนับถือเทพเจ้าและดำรงชีพด้วยการเพาะปลูก น้ำศักดิ์สิทธิ์ที่ไหลผ่านห้องครรภคฤหะลงสู่พื้นที่เกษตรทางตอนล่าง เป็นแนวคิดการสร้างกำลังใจให้กับสังคมเกษตรกรรมของชุมชนเป็นอย่างดี (เกรียงไกร เกิดศิริ, 2547-2548)

พื้นที่ศึกษา เป็นจุดหนึ่งบนเส้นทางที่ตั้งอยู่กึ่งกลางระหว่างเมืองพระนครและเมืองพิมาย มีสภาพภูมิประเทศเป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำ มีเขาพนมรุ้งและเขาปลายบัดเป็นภูเขาสำคัญวางตัวตามแนวแกนเหนือ-ใต้ รั้งกับเส้นทางเมืองพระนคร-เมืองพิมาย แบ่งพื้นที่เกษตรกรรมออกเป็น 2 ฝั่ง ได้แก่ ที่ราบลุ่มแม่น้ำชี ลำคลองระเวีย ลำคลองสลักไต่ ลำคลองปูน และลำคลองตะแบกทางฝั่งตะวันออกในเขตอำเภอประโคนชัย และที่ราบลุ่มแม่น้ำลำปลายมาศ ลำนางรอง และลำปะเทียทางฝั่งตะวันตกในเขตอำเภอเฉลิมพระเกียรติและอำเภอละหานทราย ทำให้พื้นที่บริเวณนี้มีความเหมาะสมในการตั้งถิ่นฐาน เนื่องจากมีแหล่งทรัพยากรดินและน้ำที่มีความอุดมสมบูรณ์ โดยมีชุมชนขนาดใหญ่ ได้แก่ ชุมชนบ้านโคกเมืองหรือบริเวณใกล้กับกลุ่มปราสาทเมืองต่ำ เป็นพื้นที่รับน้ำที่มาจากเขาพนมรุ้งและเขาปลายบัด ก่อนกระจายน้ำเข้าสู่พื้นที่เพาะปลูกต่อไป จึงทำให้พื้นที่บริเวณนี้ถือเป็นกลุ่มชุมชนขนาดใหญ่เพียงกลุ่มเดียวและเป็นจุดพักเท้าที่สำคัญบนเส้นทาง (ภาพที่ 44)

โบราณสถานที่สำคัญของพื้นที่ศึกษามีการก่อสร้างเรื่อยมาตั้งแต่มีการสร้างเส้นทางพระนคร ได้แก่ ปราสาทอิฐ 2 หลัง (กลุ่มปราสาทพนมรุ้ง) และปราสาทปลายบัด 1 ในพุทธศตวรรษที่ 15 ปราสาทน้อย (กลุ่มปราสาทพนมรุ้ง) ปราสาทเมืองต่ำ และปราสาทปลายบัด 2 ในพุทธศตวรรษที่ 16 ปราสาทประธานปราสาทพนมรุ้ง ในพุทธศตวรรษที่ 17 ในพุทธศตวรรษที่ 18 ยังพบโอโรคาศาลและธรรมศาลาที่สร้างในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ตามจารึกปราสาทพระขรรค์ ได้แก่ กุฏิฤษีของบัวราย กุฏิฤษีบ้านโคกเมือง และปราสาทบ้านบุอีกด้วย (รายละเอียดหน้า 35-54: หัวข้อ 2.6)

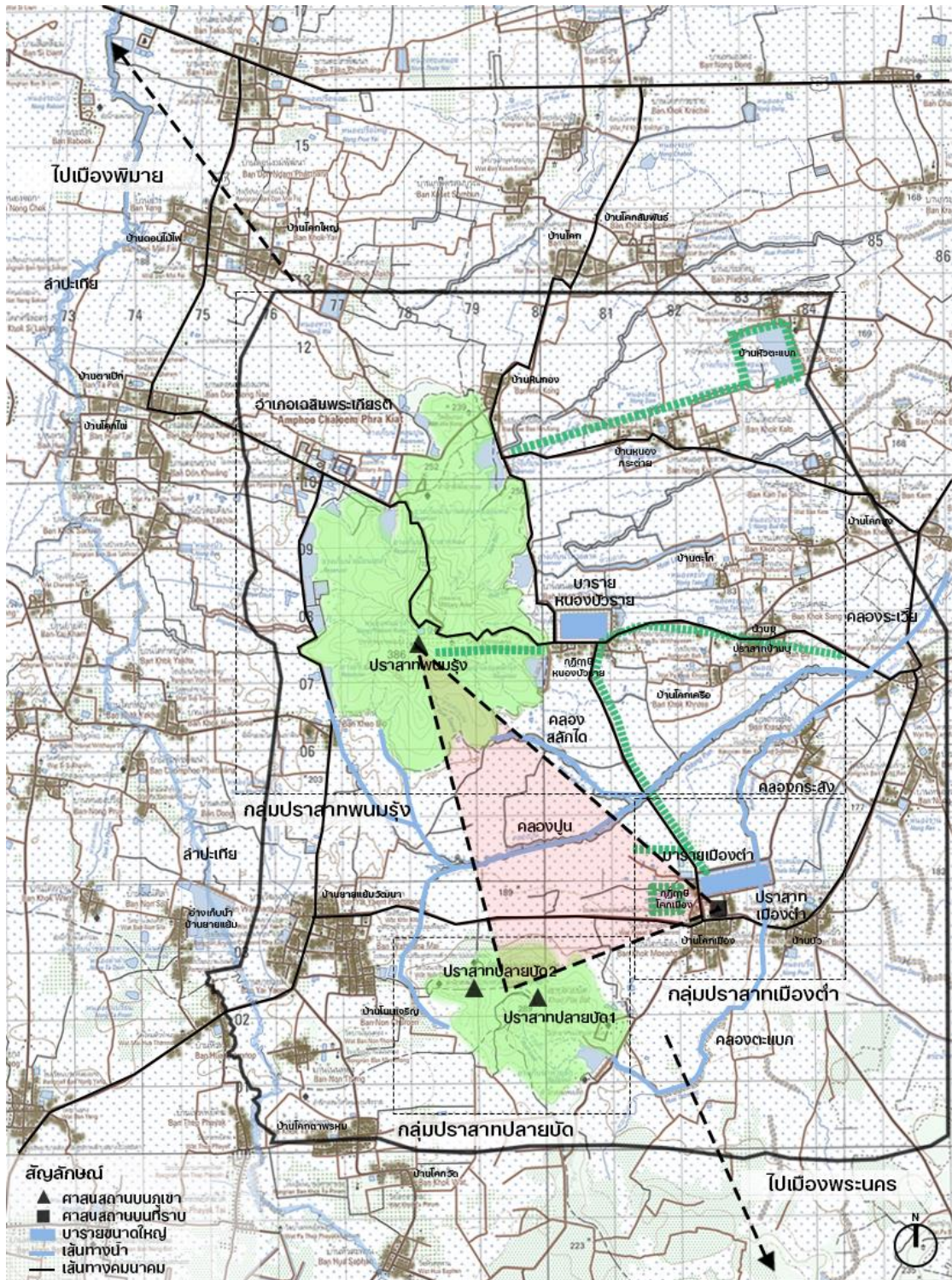
นอกจากนั้นยังพบหลักฐานกิจกรรมทางชุมชนที่มีความเกี่ยวข้องกับโบราณสถานจากความสัมพันธ์กับบาราย โดยหากสังเกตจากขนาดของบารายหนองบัวรายและบารายเมืองต่ำจะพบว่าในอดีตเคยมีชุมชนขนาดใหญ่ลงหลักปักฐานอยู่โดยรอบ เช่น ชุมชนบ้านหนองบัวราย ชุมชนบ้านบุ ชุมชนบ้านโคกเมือง เป็นต้น¹⁰ อีกทั้งยังพบแหล่งเตาเผาเครื่องปั้นดินเผาโบราณหลายแห่ง เช่น กลุ่มเตาบ้านนา้อย ในอำเภอประโคนชัย และกลุ่มเตาบ้านโคกยาง ในอำเภอบ้านกรวด เป็นต้น

โบราณสถานและหลักฐานกิจกรรมทางชุมชนเหล่านี้เป็นเครื่องยืนยันถึงความเจริญต่อเนื่องมาตั้งแต่สมัยพุทธศตวรรษที่ 15-18 รูปแบบกลุ่มชุมชนของพื้นที่ศึกษาที่เป็นรูปสามเส้า¹¹ ระหว่างกลุ่มปราสาทพนมรุ้ง กลุ่มปราสาทเมืองต่ำและกลุ่มปราสาทปลายบัด มีความสัมพันธ์ในระบบเมืองบริวารขนาดใหญ่ อีกทั้งยังพบองค์ประกอบทางภูมิทัศน์เมืองอยู่ครบถ้วน ได้แก่ ภูเขา แม่น้ำ พื้นที่เพาะปลูก บาราย ศาสนสถาน แนวถนนโบราณ หรือแม้กระทั่งชุมชนโบราณ จึงทำให้พื้นที่ศึกษามีบทบาทสำคัญในฐานะเป็นตัวแทนของอารยธรรมขอมที่แสดงออกถึงภูมิทัศน์วัฒนธรรมได้อย่างชัดเจน และเป็นพื้นที่ที่มีความสำคัญอย่างยิ่งบนเส้นทางเมืองพระนคร-พิมาย

¹⁰ สัมภาษณ์ วโรภาส วงศ์จตุรภัทร, หัวหน้ากลุ่มภูมิสถาปัตยกรรม สำนักสถาปัตยกรรม กรมศิลปากร, 25 ธันวาคม 2562.

¹¹ เป็นรูปสามเหลี่ยม

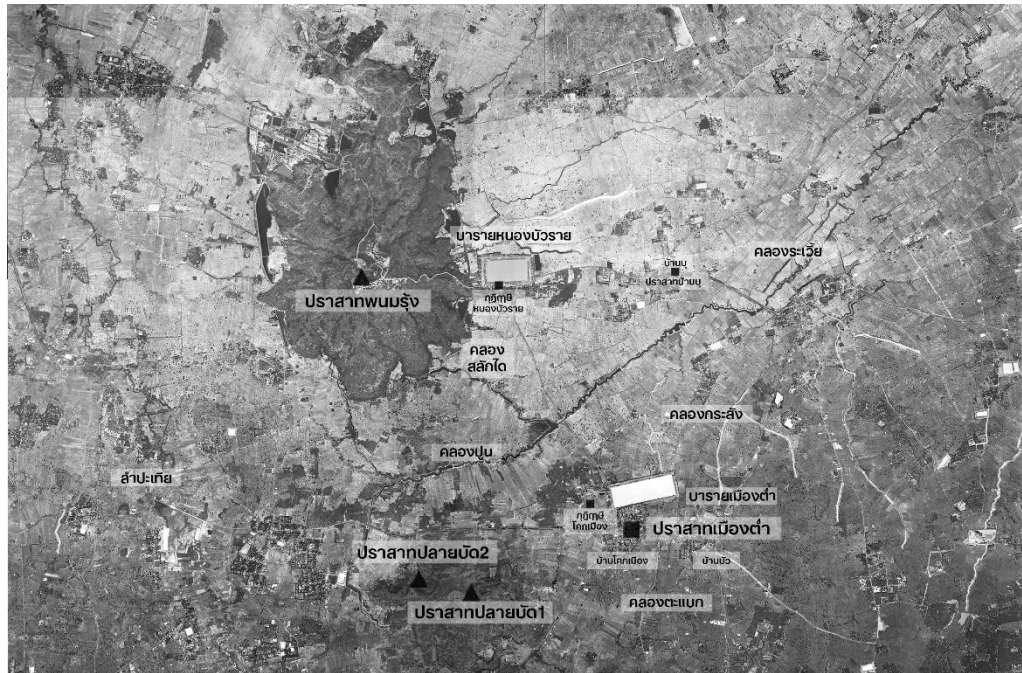

ภาพที่ 44 องค์ประกอบทางภูมิทัศน์เมืองโดยภาพรวมของพื้นที่ศึกษา
 ปรับปรุงจาก: แผนที่เชิงเลขแบบจุดพิคัต แผนที่ภูมิประเทศ มาตรฐาน 1:50,000
 แผนที่ชุด L7018 ราวางที่ 55371, 55382, 56374 และ 56383

ภาพที่ 46 ภาพถ่ายทางอากาศบริเวณกลุ่มเทวสถานปราสาทพนมรุ้ง ปี 2542

ที่มา: ศูนย์บริการข้อมูลทางแผนที่, กองคลังแผนที่ กรมแผนที่ทหาร

ภาพที่ 47 ภาพถ่ายทางอากาศบริเวณกลุ่มเทวสถานปราสาทพนมรุ้ง ปี 2561

ที่มา: ศูนย์บริการข้อมูลทางแผนที่, กองคลังแผนที่ กรมแผนที่ทหาร

4.2.2 แหล่งน้ำตามธรรมชาติ

จากภาพถ่ายทางอากาศปี 2497 พบว่าเส้นทางน้ำที่ไหลลงจากเขาพนมรุ้งมี 5 เส้นทาง เส้นทางสำคัญ ได้แก่ ทางทิศตะวันออกของเชิงเขาที่ไหลลงสู่บารายหนองบัวราย และทางทิศใต้ของเชิงเขาที่ไหลลงสู่คลองปูนบนที่ราบตอนกลางระหว่างเขาพนมรุ้งและเขาปลายบัด ซึ่งเป็นลำน้ำที่มีขนาดใหญ่ รูปทรงของบารายหนองบัวรายยังไม่ได้รับการขุดแต่ง จึงมีรูปทรงตามธรรมชาติ แนวคันบารายยังไม่ชัดเจน นอกจากนั้นยังไม่ปรากฏอ่างเก็บน้ำที่เชิงเขาพนมรุ้ง ต่อมาในปี 2542 มีการกระจายตัวของชุมชนเพิ่มมากขึ้น ทำให้มีการเปลี่ยนแปลงเส้นทางน้ำและน้ำบางส่วนตื้นเขิน แต่เส้นทางน้ำหลักจากเขาพนมรุ้งที่ไหลลงสู่บารายหนองบัวรายยังมีสภาพเป็นปกติ รูปทรงของบารายหนองบัวรายได้รับการขุดแต่งแนวคันดินแล้ว จึงมีรูปทรงเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าและเห็นแนวคันดินที่ชัดเจน เชิงเขาพนมรุ้งปรากฏอ่างเก็บน้ำเพิ่มอีกหลายแห่งเพื่อช่วยในการกักน้ำก่อนไหลลงสู่ลำคลองธรรมชาติ จนกระทั่งในปี 2561 พบว่ามีการควบคุมการใช้ประโยชน์ที่ดินโดยรอบเป็นอย่างดี ทำให้เส้นทางน้ำ รูปทรงและลักษณะของบารายไม่เปลี่ยนแปลงจากเดิม มีการควบคุมการใช้น้ำ และดูแลรักษาความสะอาดแหล่งน้ำโดยรอบอีกด้วย¹²

4.2.3 แหล่งโบราณสถาน

จากภาพถ่ายทางอากาศทั้ง 3 ช่วงระยะเวลา และจากการสำรวจภาคสนามพบว่า ขอบเขตและความสมบูรณ์ของแหล่งโบราณสถานทั้ง 3 กลุ่ม ยังอยู่ในสภาพเดิมและมีความครบถ้วนเกือบทั้งหมด ยกเว้นที่ปราสาทพนมรุ้งมีการสร้างร้านค้าด้านตรงข้ามทางเข้าอุทยาน และมีการสร้างร้านขายของที่ระลึกติดกับแนวถนนโบราณก่อนถึงบันไดต้นทาง ส่วนที่ปราสาทเมืองต่ำ ชุมชนบ้านโคกเมืองมีการขยายตัวมากขึ้น ล้อมรอบและอยู่ชิดแนวเขตปราสาท ทำให้คุณภาพเชิงทัศนียภาพเปลี่ยนแปลงไปเล็กน้อย

จากการศึกษาการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์วัฒนธรรมของพื้นที่ศึกษา ทำให้สามารถกล่าวได้ว่า นอกเหนือจากพื้นที่ศึกษามีความสำคัญในฐานะที่เป็นกลุ่มชุมชนขนาดใหญ่ที่ตั้งอยู่บนเส้นทางเมืองพระนคร-พิมาย ซึ่งมีองค์ประกอบทางภูมิทัศน์เมืองอย่างครบถ้วนแล้ว ภูมิทัศน์วัฒนธรรมของพื้นที่ศึกษายังมีการเปลี่ยนแปลงและถูกทำลายน้อย ทำให้พื้นที่ศึกษาเป็นตัวแทนของอารยธรรมขอมที่แสดงให้เห็นถึงความเจริญและพัฒนาการในช่วงพุทธศตวรรษที่ 15-18 ทั้งในแง่สังคม วัฒนธรรมและภูมิทัศน์ได้เป็นอย่างดี จนเกิดเป็นภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่สำคัญแห่งหนึ่งของภูมิภาค

¹² สัมภาษณ์ ภาณุวัฒน์ เอื้อสามาลัย, หัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง, 25 มิถุนายน 2563.

4.3 กรอบความคิดที่ใช้ในการวิเคราะห์

จากการทบทวนวรรณกรรมในบทที่ 2 สามารถสรุปกรอบความคิดที่ใช้ในการวิเคราะห์ของพื้นที่ศึกษาและแหล่งมรดกโลกต้นแบบออกเป็น 4 ประเด็น ได้แก่ แบบแผนการตั้งถิ่นฐานและการวางผังเมือง การวางผังบริเวณและการวางผังอาคาร การควบคุมและการจัดการน้ำ และมุมมองและคุณภาพเชิงทัศน์ ซึ่งแต่ละประเด็นมีรายละเอียด ดังต่อไปนี้

4.3.1 แบบแผนการตั้งถิ่นฐานและการวางผังเมือง

แบบแผนการตั้งถิ่นฐาน เป็นรูปแบบการกระจายตัวของกิจกรรมของมนุษย์ที่มีความสัมพันธ์เชิงพื้นที่ระหว่างสภาพแวดล้อมและกิจกรรมเหล่านั้น เกิดการรวมกลุ่มเป็นชุมชนและมีการจัดการสิ่งแวดล้อมให้เหมาะสมต่อการดำรงชีพ โดยแต่ละพื้นที่จะมีลักษณะที่แตกต่างกันออกไป ขึ้นอยู่กับปัจจัยที่มีผลต่อการตั้งถิ่นฐานนั้นๆ (Fagan, 1996)

การวางผังเมือง เป็นกระบวนการออกแบบการใช้ที่ดินและสภาพแวดล้อมของเมือง เช่น น้ำ อากาศ สิ่งก่อสร้าง และโครงสร้างพื้นฐาน เพื่อให้เหมาะสมสำหรับอยู่อาศัย โดยการใช้องค์ความรู้ทางด้านสังคม ภูมิศาสตร์ สถาปัตยกรรม และวิศวกรรมประกอบกัน (Assche, Beunen, Duineveld, & Jong, 2013)

สามารถสรุปกรอบความคิดที่ใช้ในการวิเคราะห์เรื่องแบบแผนการตั้งถิ่นฐานและการวางผังเมือง ได้ดังนี้

1. ปัจจัยในการตั้งถิ่นฐานและการวางผังเมือง ได้แก่ ปัจจัยด้านทำเลที่ตั้งหรือปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับสภาพภูมิประเทศ เช่น ตั้งอยู่ไม่ไกลจากเมืองหลวงเดิม มีแหล่งอาหารและแหล่งน้ำที่อุดมสมบูรณ์ เหมาะสำหรับการเพาะปลูก (มาดแลน จีโต, 2546: 6-7) ตั้งอยู่บนที่ราบลุ่ม ที่ดอน หรือมีภูเขาซึ่งมีความเหมาะสมสำหรับสร้างศาสนสถานเพื่อเป็นศูนย์กลางของเมือง เป็นต้น (อุไรศรี วรชะริน, 2545: 70-71)

อีกปัจจัยหนึ่ง ได้แก่ ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับคติความเชื่อ อาจเป็นความเชื่อดั้งเดิมหรือความเชื่อที่ได้รับอิทธิพลทางศาสนา เช่น คติความเชื่อเรื่องลัทธิเทวราชและคติความเชื่อเรื่องศูนย์กลางจักรวาล แนวคิดนี้กษัตริย์ถูกเปรียบเป็นสมมติเทพ จึงมีการสร้างปราสาทกลางเมืองเปรียบได้กับเขาพระสุเมรุ มีกำแพงเมืองและคูน้ำล้อมรอบเปรียบเสมือนสวรรค์ชั้นต่างๆ (อุไรศรี วรชะริน, 2545: 70) หรือความเกี่ยวข้องเป็นพระญาติของกษัตริย์ระหว่างสองพื้นที่ ทำให้มีลักษณะการวางผังเมืองซึ่งมีที่มาจากคติความเชื่อเดียวกัน เป็นต้น

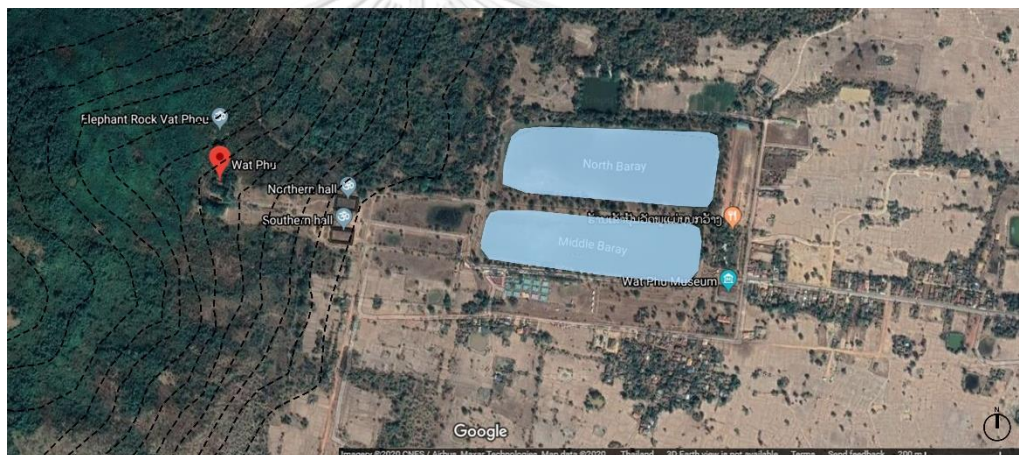

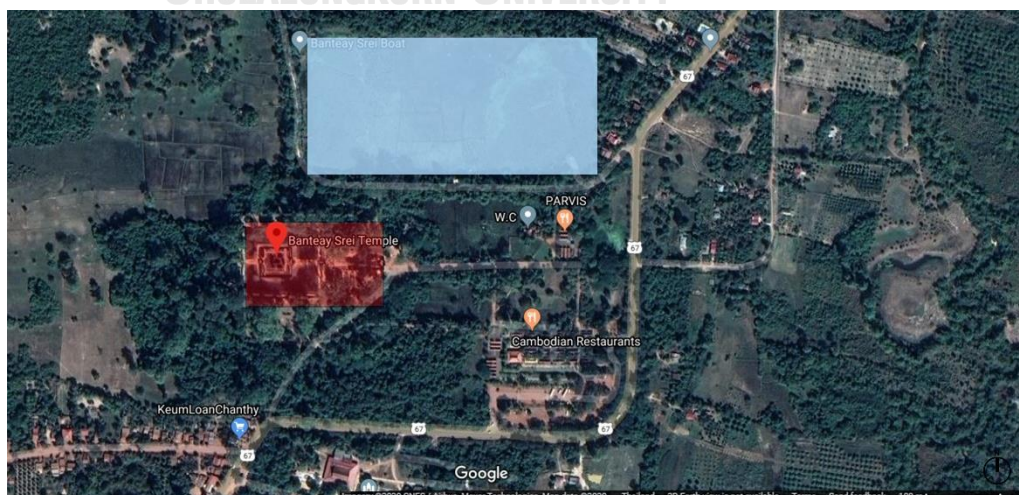
4.3.2 การวางผังบริเวณและการวางผังอาคาร

การวางผังบริเวณ เป็นการออกแบบส่วนต่างๆ ของที่ดิน มีการวิเคราะห์ที่ดินเพื่อจัดทำผังการใช้ที่ดิน ผังการสัญจร มีการวางแผนคิดด้านรูปทรงและการเลือกใช้วัสดุ และปรับปรุงที่ดินเดิมด้วยการปรับระดับและทำระบบระบายน้ำที่เหมาะสม (เดชา บุญค้ำ, 2552) สามารถสรุปกรอบความคิดที่ใช้ในการวิเคราะห์เรื่องการวางผังบริเวณ ได้ดังนี้

1. ความสัมพันธ์กับตำแหน่งบาราย ปราสาทขอมเกือบทุกปราสาท มักจะมีบารายอยู่คู่กันเสมอ ซึ่งโดยส่วนใหญ่แล้วบารายจะอยู่ทางทิศตะวันออกของปราสาท และเป็นทิศทางเดียวกับทางเข้าด้านหน้าปราสาท ตามคติความเชื่อที่ว่าทิศตะวันออกเป็นทิศแห่งความเจริญรุ่งเรืองและเพิ่มพลังให้แก่เทวราชหรือรูปเคารพ (ภาพที่ 49: ปราสาทวัดพู) และมีเพียงบารายส่วนน้อยเท่านั้นที่ตั้งอยู่ทางทิศอื่นๆ (ภาพที่ 50: ปราสาทบันทายศรี)

ภาพที่ 49 ภาพถ่ายจากดาวเทียมแสดงความสัมพันธ์ระหว่างปราสาทวัดพูและบาราย

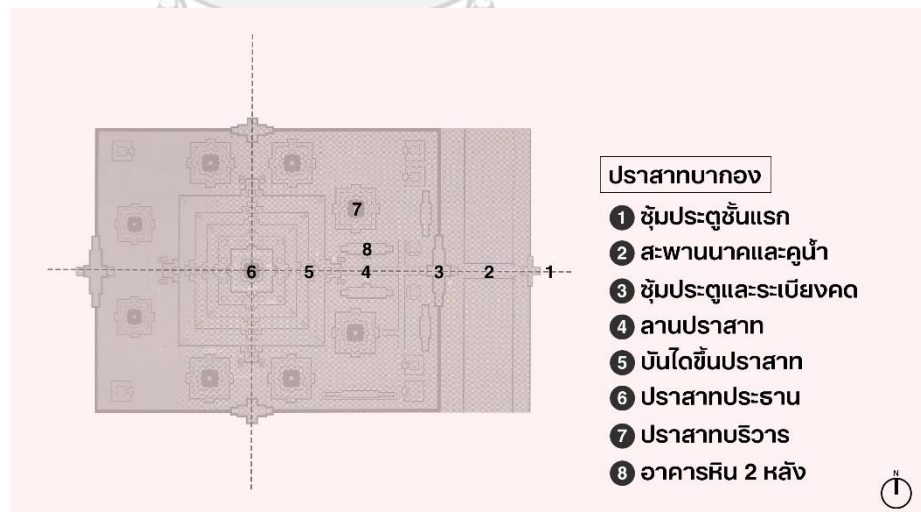
ภาพที่ 50 ภาพถ่ายจากดาวเทียมแสดงความสัมพันธ์ระหว่างปราสาทบันทายศรีและบาราย

2. **ความสัมพันธ์กับสภาพภูมิประเทศ** เช่น การวางผังบริเวณให้สอดคล้องไปตามระดับเส้นชั้นความสูง การใช้ประโยชน์จากสภาพภูมิประเทศในการวางผังบริเวณให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุด และทิศทางการวางผังบริเวณ เป็นต้น

3. **ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มอาคาร** เช่น ขอบเขตของผังบริเวณ การวางตัวของกลุ่มอาคาร รูปแบบของกลุ่มผังอาคาร และลักษณะที่ว่างภายในผังบริเวณ เป็นต้น

การวางผังอาคาร (กลุ่มปราสาท) ตามความเชื่อของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู แบ่งออกเป็น 2 รูปแบบ คือ แบบกระจายความสำคัญออกจากศูนย์กลาง และแบบที่เป็นแกนวิ่งเข้าหาจุดศูนย์กลาง (ภพพล จันทรวัดนกุล, 2560: 131-135)

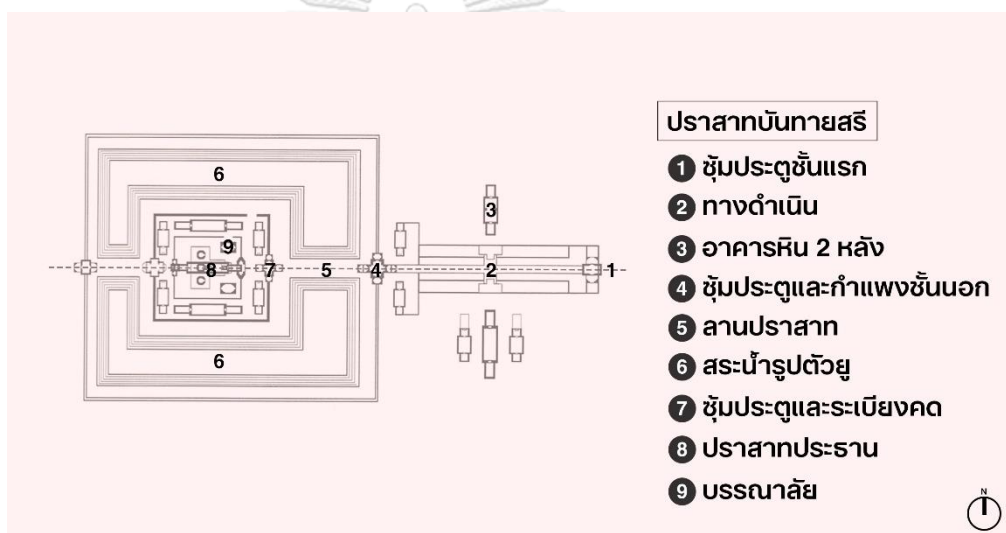
ผังแบบกระจายความสำคัญออกจากศูนย์กลาง ส่วนใหญ่มักจะเป็นปราสาทประจำรัชกาล หรือไว้สำหรับประดิษฐานเทวราชหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำราชอาณาจักร เช่น ปราสาทบากอง (ภาพที่ 51) ปราสาทพนมบาเค็ง ปราสาทปักษีจำกรง ปราสาทแปรรูป ปราสาทตาแก้ว และปราสาทเมืองต่ำ เป็นต้น ผังปราสาทมักมีรูปทรงเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสหรือเกือบจัตุรัส มีปราสาทประธานเป็นศูนย์กลาง ล้อมรอบด้วยปราสาทบริวารและอาคารอื่นๆ ในลักษณะสมมาตร กำแพงชั้นนอกและชั้นในปรากฏโคปุระหรือซุ้มประตูทั้ง 4 ทิศ แกนทางเดินเข้า-ออกได้ทั้ง 4 ทาง โดยส่วนใหญ่เข้าทางทิศตะวันออก และมักจะตั้งอยู่บนฐานสูงเปรียบได้กับเขาไกรลาสตามคติฮินดู-พุทธ

ภาพที่ 51 ตัวอย่างผังแบบกระจายความสำคัญออกจากศูนย์กลาง

ปรับปรุงจาก : แผนผังปราสาทบากอง, ๓๐ ปราสาทขอมในเมืองพระนคร, หน้า 162

ผังแบบที่เป็นแกนวิ่งเข้าหาจุดศูนย์กลาง มักสร้างบนภูเขา มีทางดำเนินที่มีเสนาางเรียงหรือเสนาางจรลุ่มงตรงสู่ปราสาทประธาน เช่น ปราสาทพนมกรอม ปราสาทพนมบก ปราสาทพระวิหาร และปราสาทพนมรุ้ง เป็นต้น อีกส่วนหนึ่งสร้างบนที่ราบ พบครั้งแรกที่ปราสาทบันทายสรี (ภาพที่ 52) จากนั้นพบมากต้นพุทธศตวรรษที่ 16 เช่น ปราสาทบาปวน ปราสาทนครวัด ปราสาทบันทายคูฎฐิ ปราสาทตาพรหม และปราสาทพระขรรค์ เป็นต้น เดิมเชื่อว่าเป็นปราสาทแบบกระจายความสำคัญออกจากศูนย์กลางหรือมีรูปแบบผสม แต่เนื่องจากปราสาทมีขนาดใหญ่และมีทางเข้า-ออกทางเดียว จึงมีลักษณะคล้ายปราสาทแบบที่เป็นแกนวิ่งเข้าหาจุดศูนย์กลาง¹² ผังปราสาทมักมีรูปทรงเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า โดยมีแกนอาคารวางตัวตามทิศตะวันออก-ตะวันตก

ภาพที่ 52 ตัวอย่างผังแบบที่เป็นแกนวิ่งเข้าหาจุดศูนย์กลาง

ปรับปรุงจาก : แผนผังปราสาทบันทายสรี, ๓๐ ปราสาทขอมในเมืองพระนคร, หน้า 248-249

นอกจากนี้อาจสามารถแยกผังอาคารเป็นผังแบบที่มีปราสาทหลายหลังอยู่บนฐานเดียวกัน พบว่ามี 3, 5 หรือ 6 หลัง มักสร้างอุทิศให้บรรพบุรุษและบรรพสตรี เช่น ปราสาทพระโค ปราสาทกระวัน ปราสาทเมืองต่ำ เป็นต้น (ภภาพล จันทรวิฒนกุล, 2560: 133)

สามารถสรุปกรอบความคิดที่ใช้ในการวิเคราะห์เรื่องการวางผังอาคาร ได้ดังนี้

1. ตำแหน่งที่ตั้งปราสาท ตั้งอยู่บนภูเขาหรือบนที่ราบใกล้ชุมชน

¹² สัมภาษณ์ ภภาพล จันทรวิฒนกุล, ผู้บริหารบริษัทสวีสวี โฮลดิย์ จำกัด, 5 กุมภาพันธ์ 2563.

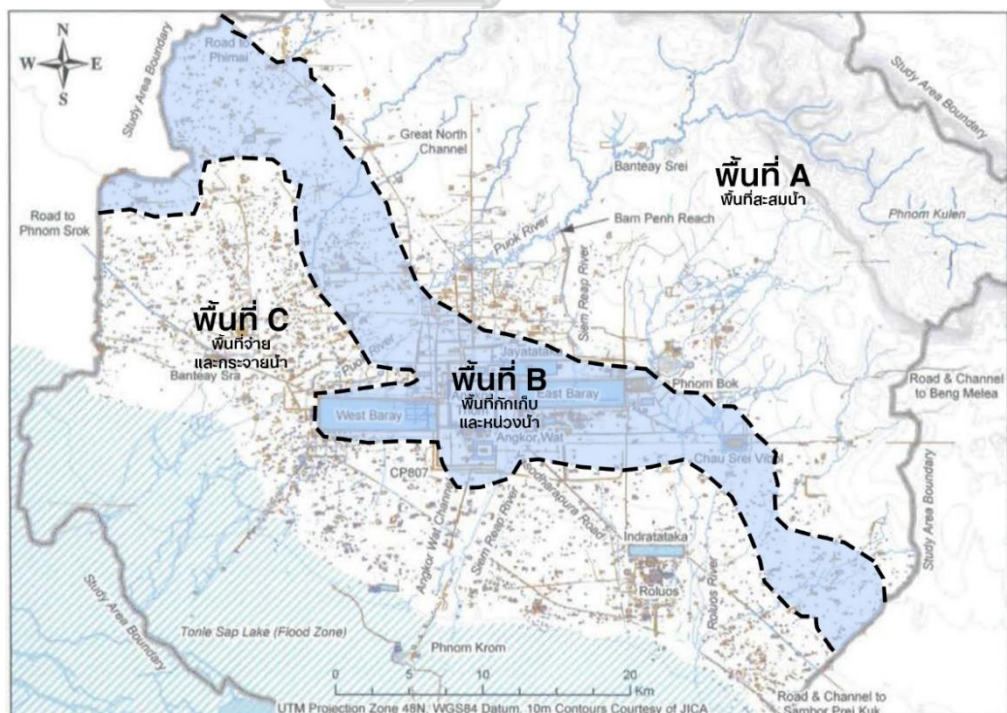
2. รูปแบบผังปราสาท เป็นผังแบบกระจายความสำคัญออกจากศูนย์กลางหรือผังแบบที่เป็นแกนวิ่งเข้าหาจุดศูนย์กลาง
3. รูปทรงผังปราสาท มีรูปทรงสี่เหลี่ยมจัตุรัสหรือสี่เหลี่ยมผืนผ้า
4. ทิศและลักษณะของคูน้ำ-สระน้ำ คูน้ำรอบกำแพงชั้นนอกหรือสระน้ำภายใน
5. ทิศทางเข้าด้านหน้า เข้าทางทิศตะวันออกหรือทิศอื่นๆ
6. ลักษณะการเข้าถึง เข้า-ออกทางเดียว เข้าออก 4 ทาง หรือเข้าออก 2 ทาง

4.3.3 การควบคุมและการจัดการน้ำ

การควบคุมและการจัดการน้ำ เป็นแนวทางการวางแผนและบริหารจัดการใช้น้ำอย่างเหมาะสม เพื่อรักษาความยั่งยืนของแหล่งน้ำ (Walmsly & Pearce, 2010)

สามารถสรุปกรอบความคิดที่ใช้ในการวิเคราะห์เรื่องการควบคุมและการจัดการน้ำได้ดังนี้

1. **การจัดการแหล่งน้ำขนาดใหญ่** ศึกษาความสัมพันธ์กับภูมิประเทศที่เกี่ยวข้อง แหล่งที่มาของน้ำ ระบบการสะสมน้ำ การกักเก็บและการระบายน้ำในเขื่อนหรือฝาย คลองส่งน้ำ บาราย และองค์ประกอบอื่นๆ ตัวอย่างเช่น การจัดการน้ำในเมืองพระนคร (ภาพที่ 53)

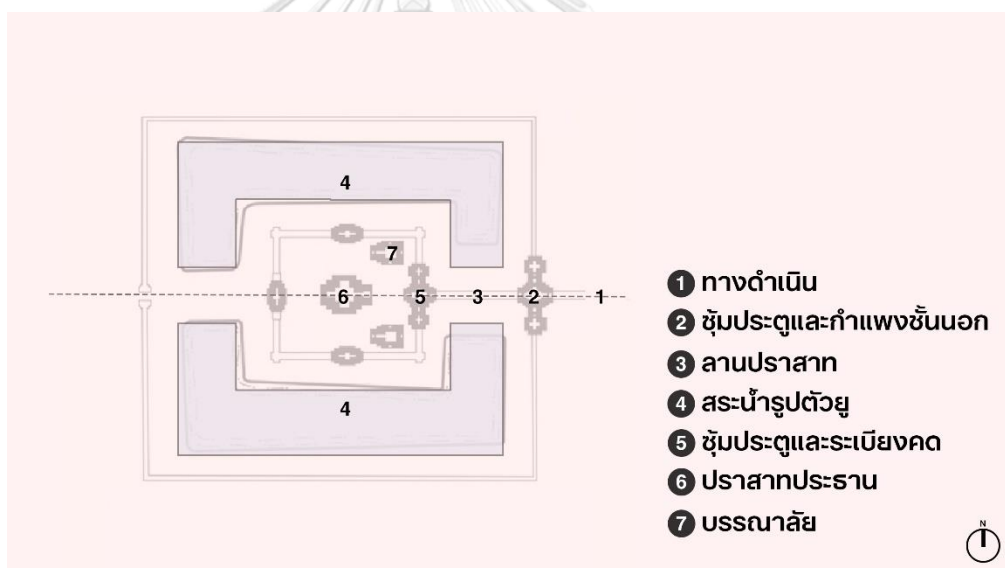
ภาพที่ 53 ผังระบบการจัดการน้ำในเมืองพระนคร

ปรับปรุงจาก: The water management network of Angkor, Cambodia, หน้า 659

โครงสร้างการจัดการน้ำในเมืองพระนครถูกแบ่งออกเป็น 3 พื้นที่ ตามลักษณะภูมิประเทศ ได้แก่ พื้นที่สะสมน้ำ พื้นที่กักเก็บและหน่วงน้ำ และพื้นที่จ่ายและกระจายน้ำ แต่ละส่วนมีองค์ประกอบที่สำคัญ เช่น คลองส่งน้ำ คันดิน ทางระบายน้ำ บาราย คูน้ำ และสระน้ำ เป็นต้น (Fletcher et al., 2008: 658-670)

2. การจัดการแหล่งน้ำขนาดเล็ก ศึกษาแหล่งที่มาของน้ำ ระบบการเก็บกักน้ำและการระบายน้ำในคูน้ำและสระน้ำภายในปราสาท และองค์ประกอบที่สำคัญอื่นๆ

ระบบคูน้ำและสระน้ำขนาดเล็กภายในเขตกำแพงชั้นนอก มีลักษณะแตกต่างกันออกไปตามรูปแบบการวางผังปราสาท เช่น แบบกระจายความสำคัญออกจากศูนย์กลาง ผังปราสาทเป็นสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีแกนทางเดินเข้า-ออก 4 ทาง คูน้ำและสระน้ำรอบปราสาทจึงเป็นรูปตัวแอล (L) ส่วนแบบที่เป็นแกนวงแหวนเข้าหาจุดศูนย์กลาง ผังปราสาทเป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้า แกนอาคารวางตัวตามทิศตะวันออก-ตะวันตก สระน้ำจึงเป็นรูปตัวยู (U) เป็นต้น (ภาพที่ 54)

ภาพที่ 54 แผนผังปราสาทสติก๊กอกรรมและองค์ประกอบสระน้ำรูปตัวยู (U) ตามผังแบบที่เป็นแกนวงแหวนเข้าหาจุดศูนย์กลาง

3. การดูแลรักษาแหล่งน้ำในปัจจุบัน ศึกษาว่าสภาพแหล่งน้ำในปัจจุบันมีระบบหมุนเวียนน้ำตามธรรมชาติ ความกว้างและความลึกของเส้นทางน้ำ รวมไปถึงองค์ประกอบที่เกี่ยวข้องกับระบบการจัดการน้ำว่ายังมีสภาพคงอยู่ตามประโยชน์การใช้งานเดิมอย่างไร เช่น คลองส่งน้ำ บารายขนาดใหญ่ คูน้ำ และสระน้ำภายในปราสาท เป็นต้น นอกจากนี้มีหน่วยงานสำหรับดูแลรักษาแหล่งน้ำเหล่านั้นอย่างไร

4.3.4 มุมมองและคุณภาพเชิงทัศน์

ตามคติความเชื่อศาสนาฮินดูเรื่องศูนย์กลางจักรวาลเป็นที่ตั้งของเขาพระสุเมรุซึ่งเป็นที่ยอดของเทพเจ้าสูงสุด ทำให้มีการก่อสร้างปราสาทจำลองขึ้น (อรุณศักดิ์ กิ่งมณี, 2555: 25) โดยนิยมสร้างบนยอดเขา เป็นจุดยุทธศาสตร์สำหรับการเดินทางและการป้องกันข้าศึก เห็นได้จากแนวแกนพนมบก พนมบาแค้ง และพนมกรอมที่เชื่อมต่อไปยังโตนเลสาบ สามารถเห็นพนมกุเลนซึ่งเป็นราชธานีเดิมได้ทั้งหมด ทำให้รูปแบบการวางผังบริเวณมีความสำคัญในเรื่องแนวแกนที่ส่งผลต่อเรื่องมุมมองด้านต่างๆ เช่น มุมมองแบบแกน (Vista) ลำดับการมองเห็น (Visual Sequence) และมุมมองสำคัญอื่นๆ เป็นต้น

สามารถสรุปกรอบความคิดที่ใช้ในการวิเคราะห์เรื่องมุมมองและคุณภาพเชิงทัศน์ ได้ดังนี้

1. มุมมองแบบแกน มักเป็นมุมมองด้านหน้าปราสาท มีส่วนช่วยให้เกิดความประทับใจในความยิ่งใหญ่อลังการและความงามของปราสาท เป็นการปลุกเร้าอารมณ์ของผู้เข้าชมให้รู้สึกถึงความศักดิ์สิทธิ์และเกิดความเลื่อมใสศรัทธาก่อนเข้าสู่ปราสาท¹³ โดยอาศัยทางดำเนินช่วยขับเน้นความสำคัญของแนวแกนและปราสาทประธาน

2. มุมมองที่เกิดจากลำดับการมองเห็น เป็นมุมมองที่มีการเปลี่ยนระดับมุมมองทางสายตา ทำให้เกิดความแปลกใหม่ ความตื่นตาตื่นใจ อาจเกิดจากการเล่นระดับความสูงของกำแพงชั้นนอก ระเบียงคด และความสูงของยอดปราสาทประธาน รวมไปถึงการเจาะช่องประตู-หน้าต่าง หรือเกิดจากการเปลี่ยนระดับความสูงของทางเดินก็ได้ ซึ่งเป็นอีกเทคนิคหนึ่งที่นิยมนำมาใช้เกือบทุกปราสาท

3. มุมมองมองเข้าจากสถานที่สำคัญอื่นๆ เช่น มุมมองจากยอดเขาหรือปราสาทสำคัญ ซึ่งอาจเป็นปราสาทประจำรัชกาล ปราสาทที่สร้างอุทิศให้บรรพบุรุษและบรรพสตรีหรือปราสาทกลางบารายที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันโดยมีนัยสำคัญ เป็นต้น

4. มุมมองมองออกจากปราสาทไปยังสถานที่สำคัญอื่นๆ เช่น มุมมองมองออกไปยังปราสาทประจำรัชกาลหรือมองออกไปยังตำแหน่งของบาราย เป็นต้น

5. มุมมองที่เกี่ยวข้องกับปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ เช่น มุมมองที่เกิดจากปรากฏการณ์ทางแสงอาทิตย์ เป็นต้น

¹³ สัมภาษณ์ วสันต์ เทพสุริยานนท์, ผู้อำนวยการกลุ่มโบราณคดี สำนักศิลปากรที่ 9 กรมศิลปากร, 9 กุมภาพันธ์ 2563.

4.4 การวิเคราะห์พื้นที่ศึกษา

พื้นที่ศึกษาประกอบด้วยกลุ่มปราสาทสำคัญ 3 กลุ่มปราสาท ได้แก่ กลุ่มปราสาทพนมรุ้ง กลุ่มปราสาทเมืองต่ำ และกลุ่มปราสาทปลายบัด แต่ละกลุ่มมีลักษณะภูมิประเทศ ตำแหน่งที่ตั้ง รวมไปถึงองค์ประกอบทางภูมิทัศน์ที่แตกต่างกัน ซึ่งสามารถวิเคราะห์พื้นที่ศึกษาตามประเด็นที่อธิบายไว้ในหัวข้อ 4.3 ได้ดังนี้

4.4.1 กลุ่มปราสาทพนมรุ้ง

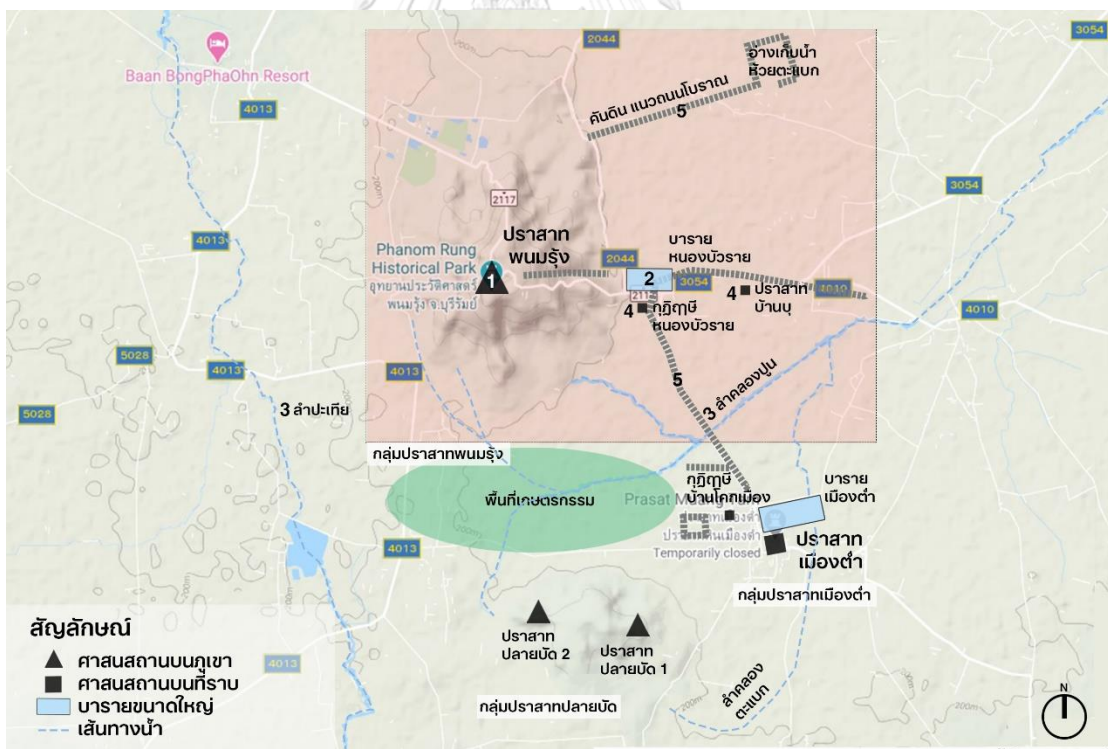
1. แบบแผนการตั้งถิ่นฐานและการวางผังเมือง กลุ่มปราสาทพนมรุ้งเป็นส่วนหนึ่งของพื้นที่ศึกษาที่พบว่ามี การสร้างศาสนสถานบนยอดเขาพนมรุ้งตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 15-18 ด้านล่างเขาทางทิศตะวันออกพบหลักฐานการตั้งถิ่นฐานของชุมชนโบราณที่บริเวณบ้านหนองบัวราย มีการขุดบารายหนองบัวรายเพื่อกักเก็บน้ำไว้ใช้ในชุมชน และพบกุฎิฤๅษีหนองบัวรายซึ่งเป็นศาสนสถานประจำโรคยาศาลหรือโรงพยาบาลประจำชุมชน ถัดออกไปทางทิศตะวันออกพบปราสาทบ้านบุซึ่งเป็นศาสนสถานประเภทธรรมศาลาหรือที่พักคนเดินทาง ทำให้เชื่อว่าการตั้งถิ่นฐานบริเวณโดยรอบกลุ่มปราสาทพนมรุ้งมาอย่างยาวนาน โดยมีปราสาทพนมรุ้งเป็นศูนย์กลางของชุมชนในสมัยนั้น

ปัจจัยในการตั้งถิ่นฐานและการวางผังเมือง กลุ่มปราสาทพนมรุ้งมีปัจจัยด้านทำเลที่ตั้ง หรือปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับสภาพภูมิประเทศ ได้แก่ ตั้งอยู่กึ่งกลางของเส้นทางเมืองพระนคร-พิมาย และอยู่ไม่ไกลจากช่องตาเมือนซึ่งเป็นช่องทางธรรมชาติเชื่อมระหว่างพรมแดนประเทศกัมพูชาและประเทศไทย ทำให้บริเวณนี้เหมาะสำหรับการตั้งถิ่นฐานและเป็นจุดพักเท้าที่สำคัญ มีภูเขากลางเมือง ได้แก่ เขาพนมรุ้ง ซึ่งเป็นภูเขาที่สูงที่สุดในจังหวัดจึงเหมาะสมในการสร้างศาสนสถานบนภูเขาสำหรับบูชาเทพเจ้า นอกจากนี้ยังตั้งอยู่ใกล้แหล่งน้ำ ได้แก่ ลำปะเทียซึ่งไหลผ่านทางทิศตะวันตก และลำคลองปูนที่ไหลผ่านทางทิศตะวันออกสู่ทางทิศใต้ ทำให้พื้นที่บริเวณนี้มีดินและน้ำที่อุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การเพาะปลูก และทำยที่สุดตั้งอยู่ห่างจากทะเล ทำให้น้ำไม่ท่วมถึง ส่วนปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับคติความเชื่อ ได้แก่ คติความเชื่อเรื่องลัทธิเทวราชตามรูปแบบการสร้างปราสาทบนภูเขา และความเกี่ยวข้องเป็นพระญาติระหว่างนเรนทรทิตย์แห่งราชวงศ์มหิธรปุระกับพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 แห่งเมืองพระนคร ทำให้เชื่อว่าการนำเอารูปแบบการวางผังเมืองพระนครมาประยุกต์ใช้กับพื้นที่ศึกษา ในฐานะที่ตนเองเป็นผู้ปกครองท้องถิ่นแถบนี้ นอกจากนี้ยังยึดตามคติความเชื่อเรื่องศูนย์กลางจักรวาล เขาพนมรุ้งมีความเหมาะสมสำหรับสร้างศาสนสถานบนภูเขาตามรูปแบบ “ศาสนบรรพต” โดยเชื่อว่าเป็นภูเขาศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นที่สถิตของเทพเจ้า

ลักษณะการกระจายตัวของเมือง กลุ่มปราสาทพนมรุ้งเป็นกลุ่มชุมชนขนาดใหญ่รูปร่างสามเหลี่ยมร่วมกับกลุ่มปราสาทเมืองต่ำ และกลุ่มปราสาทปลายบัด มีคลองปูนผ่ากลาง ไม่มีคูน้ำหรือกำแพงเมืองที่ชัดเจน ปรากฏคันดินถนนโบราณซึ่งเป็นไปตามรูปแบบของเมืองบริวาร การกระจายตัวของเมืองขยายไปตามเส้นทางเมืองพระนคร-พิมาย ในแนวตะวันออกเฉียงใต้-ตะวันตกเฉียงเหนือ พบชุมชนที่มีความเกี่ยวข้องกับทางศาสนากระจุกตัวใกล้กับเชิงเขาพนมรุ้งทางทิศตะวันออก ได้แก่ ชุมชนบ้านหนองบัวรายและชุมชนบ้านบุ (ภาพที่ 55)

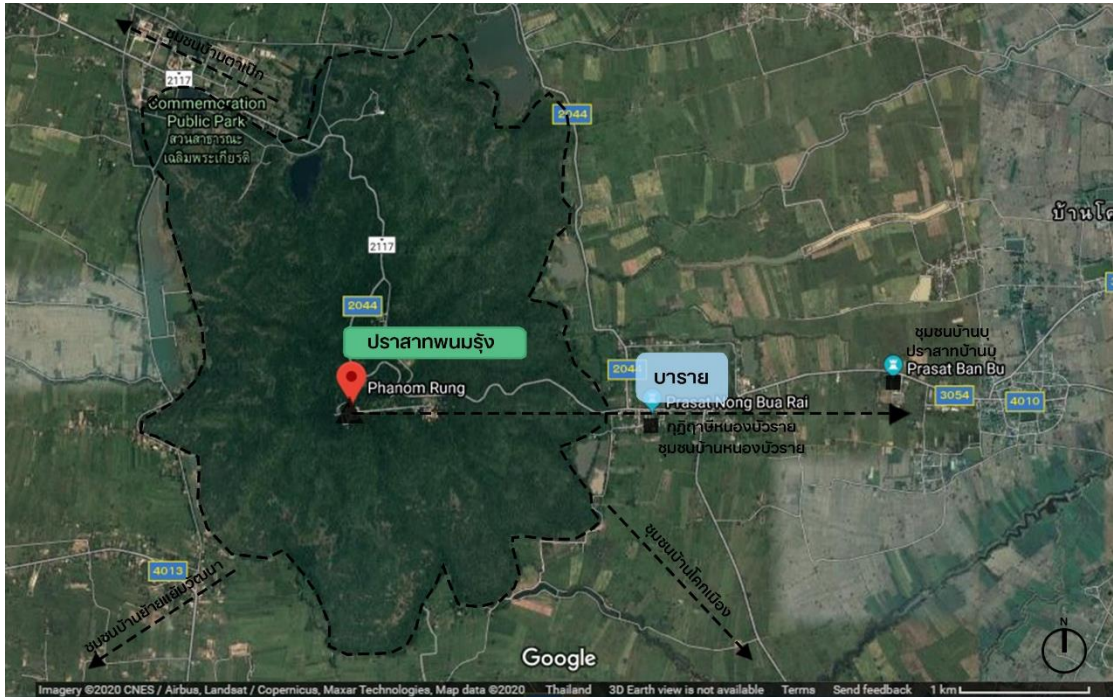
องค์ประกอบทางภูมิทัศน์เมือง กลุ่มปราสาทพนมรุ้งมีองค์ประกอบทางภูมิทัศน์เมืองที่สำคัญ ได้แก่ ปราสาทพนมรุ้ง-ศาสนสถานบนภูเขา บารายหนองบัวราย-บารายขนาดใหญ่ ลำปะเทียและลำคลองปูน-แม่น้ำสำคัญ ภูมิทัศน์หนองบัวรายและปราสาทบ้านบุ-อาคารทางศาสนาอื่นๆ และแนวถนนโบราณเชื่อมต่อจากทางดำเนินลงสู่เชิงเขาทางทิศตะวันออก แยกเป็น 2 เส้นทาง สายแรกมุ่งสู่ปราสาทบ้านบุและกลุ่มปราสาทเมืองต่ำ อีกสายหนึ่งมุ่งไปยังอ่างเก็บน้ำห้วยตะแบก (ภาพที่ 55)

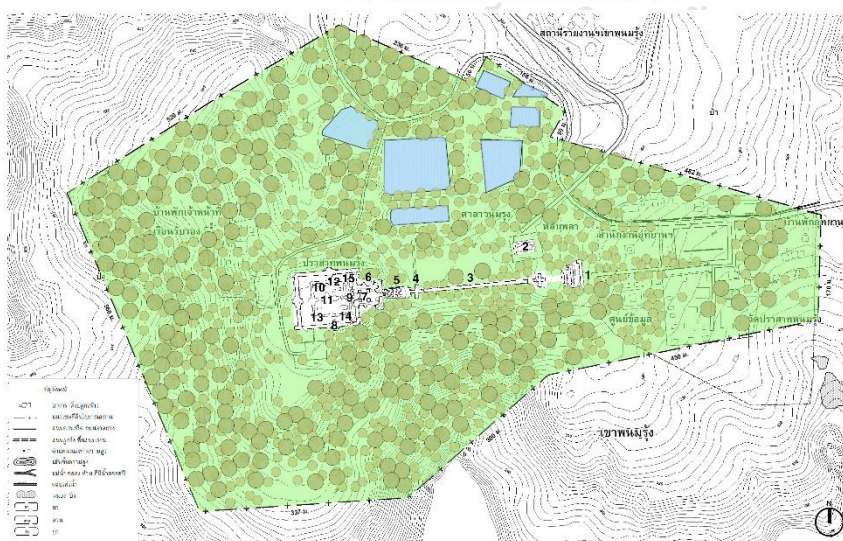
ภาพที่ 55 แบบแผนการตั้งถิ่นฐานและการวางผังเมืองของกลุ่มปราสาทพนมรุ้ง

2. การวางผังบริเวณและการวางผังอาคาร

การวางผังบริเวณ พบบารายหนองบัวรายด้านล่างเขาพนมรุ้งทางทิศตะวันออก ซึ่งเป็นรูปแบบของปราสาทขอมที่พบโดยทั่วไป (ภาพที่ 56) ตัวปราสาทวางตัวตามแนวแกนทิศตะวันออกสู่ทิศตะวันตก เริ่มจากด้านล่างเข้าสู่กลุ่มปราสาทประธานบนยอดเขา (ภาพที่ 57)

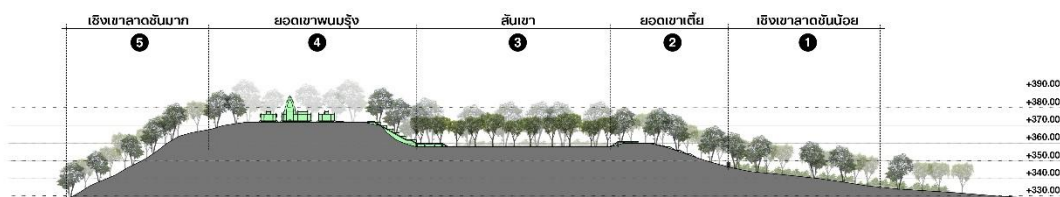
ภาพที่ 56 ภาพถ่ายจากดาวเทียมบริเวณกลุ่มปราสาทพนมรุ้ง

- 1 บันไดต้นทาง
- 2 พลับพลาเปลี่ยนเครื่อง
- 3 ทางดำเนิน
- 4 สะพานนาคราชชั้นที่ 1
- 5 บันไดขึ้นปราสาท
- 6 ลานทางสู่ปราสาท
- 7 สะพานนาคราชชั้นที่ 2
- 8 ลานปราสาทและระเบียงชั้นนอก
- 9 ซุ้มประตูและระเบียงคด
- 10 สะพานนาคราชชั้นที่ 3
- 11 ปราสาทประธาน
- 12 ปราสาทอิฐ 2 หลัง
- 13 ปรากฏน็อย
- 14 บรรณาลัย
- 15 อาคารก่อด้วยศิลาแลง

ภาพที่ 57 ผังบริเวณปราสาทพนมรุ้ง

ปรับปรุงจาก: แผนที่เขตโบราณสถานปราสาทพนมรุ้ง, แผนแม่บทโครงการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองพนมรุ้ง, หน้า 27

ภาพที่ 58 รูปตัดบริเวณแนวแกนทางดำเนินปราสาทพนมรุ้ง

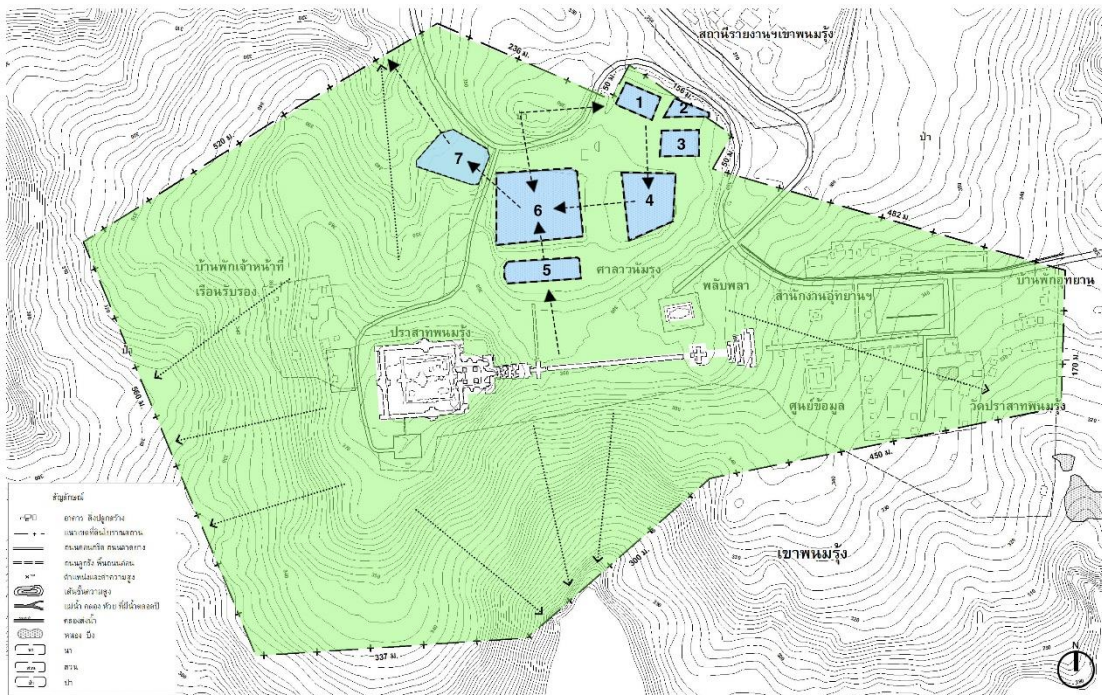
องค์ประกอบผังเริ่มจากบันไดต้นทางมุ่งสู่กลุ่มปราสาทประธาน มีการปรับระดับความสูงไปตามลักษณะความลาดชัน หากสังเกตจากเส้นชั้นความสูงจะพบลักษณะการวางผังบริเวณและทางสัญจรที่สอดคล้องกับภูมิประเทศ ดังนี้ (ภาพที่ 57-58)

ทิศตะวันออกของเชิงเขาพบร่องรอยถนนโบราณที่มาจากเมืองพระนคร โดยแนวถนนนี้จะค่อยๆ ไต่ระดับความลาดชันจนกระทั่งมาบรรจบที่ตำแหน่งบันไดต้นทาง บันไดต้นทางมีการปรับระดับ 3 ชั้น เพื่อให้รับกับความสูงของยอดเขาเตี้ย ด้านบนเป็นซาลากากบาทสามารถเห็นองค์ประกอบของผังบริเวณโดยภาพรวมได้ทั้งหมด ระดับชั้นความสูงที่ 360 เมตร มีลักษณะเป็นสันเขาตามยาวในแนวตะวันออก-ตะวันตก และอยู่ระหว่างยอดเขาเตี้ยกับยอดเขาพนมรุ้งซึ่งเป็นที่ตั้งของกลุ่มปราสาทประธาน จึงมีการปรับพื้นที่แคบและยาวบริเวณสันเขานี้เป็นทางดำเนินยาวโดยตลอด เมื่อวัดระดับจากทางดำเนิน ยอดเขาพนมรุ้งมีความสูงประมาณ 10 เมตร และมีความลาดชันค่อนข้างมาก จึงมีการทำบันไดขึ้นปราสาทที่มีตะพัก 5 ชั้น แต่ละชั้นสูง 2 เมตร มีลักษณะสอบเข้าเพื่อรับกับรูปทรงของยอดเขา บนยอดเขาเป็นพื้นที่ที่กว้างและเรียบ เหมาะสมสำหรับเป็นที่ตั้งลานปราสาท กำแพงชั้นนอก ระเบียงคตและกลุ่มปราสาทประธาน เชิงเขาหลังกลุ่มปราสาทประธานทางทิศตะวันตกมีความลาดชันมาก จึงเป็นจุดสิ้นสุดของการวางผังบริเวณ

ทางทิศเหนือของแนวแกนปราสาท พบสระน้ำที่เกิดจากการดัดแปลงปากปล่องภูเขาไฟจำนวน 7 สระ มีระดับความสูงอยู่ต่ำกว่าสันเขาและมีความลาดชันค่อนข้างน้อย ทำให้อัตราการไหลของน้ำไม่รุนแรงจึงสามารถกักเก็บน้ำไว้ใช้ได้ตลอดปี ในขณะที่เดียวกันบริเวณทางทิศใต้และทิศตะวันตกมีความลาดชันมาก ทำให้น้ำไหลลงจากยอดเขาอย่างรวดเร็ว เกิดเป็นทางน้ำไหลลงสู่คลองสลักไถและคลองปูนต่อไป (ภาพที่ 59)

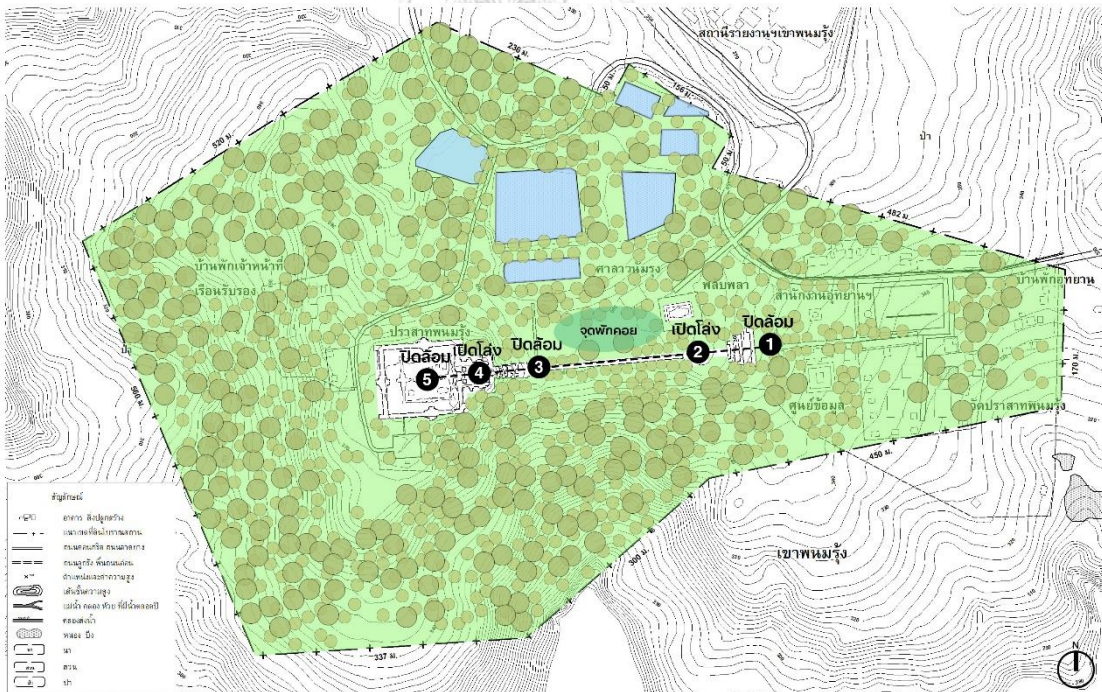
ปราสาทพนมรุ้งไม่ปรากฏขอบเขตผังบริเวณที่ชัดเจน ผังกลมกลืนไปกับป่าไม้ กลุ่มผังอาคารมีการแบ่งแนวแกนออกเป็นชั้นๆ สังเกตได้จากตำแหน่งองค์ประกอบผังส่วนต่างๆ ทำให้เกิดที่ว่างที่แตกต่างกันออกไป มีลักษณะปิดล้อมสลับกับเปิดโล่ง ดังนี้ (ภาพที่ 60)

ภาพที่ 59 ฝั่งบริเวณปราสาทพนมรุ้ง แสดงความลาดชันบริเวณยอดเขา

ปรับปรุงจาก: แผนที่เขตโบราณสถานปราสาทพนมรุ้ง, แผนแม่บทโครงการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองพนมรุ้ง, หน้า 27

ภาพที่ 60 ฝั่งบริเวณปราสาทพนมรุ้ง แสดงลักษณะที่ว่าง

ปรับปรุงจาก: แผนที่เขตโบราณสถานปราสาทพนมรุ้ง, แผนแม่บทโครงการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองพนมรุ้ง, หน้า 27

จุดที่ 1 ด้านหน้าบันไดต้นทาง ที่ว่างมีลักษณะแคบยาวและสอบเข้าตามความกว้างของบันได และปกคลุมด้วยต้นไม้ในลักษณะปิดล้อม

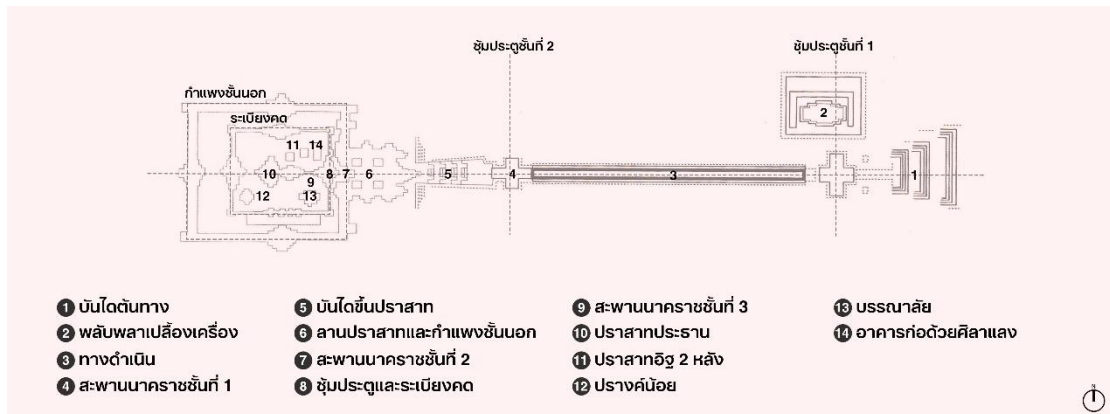
จุดที่ 2 ตำแหน่งซาลากากบาทมีการยกพื้นสูง ทำให้เกิดที่ว่างในลักษณะเปิดโล่งสามารถเห็นยอดปราสาทประธานได้จากระยะไกล ระหว่างทางดำเนินมีที่ว่างขนาดใหญ่ทางทิศเหนือสำหรับเป็นจุดพักคอย ซึ่งถูกแบ่งด้วยระนาบของต้นไม้ที่ขนานข้างทางดำเนิน ทำให้เกิดเป็นที่ว่างทางตั้งแคบๆ ช่วยขับเน้นปราสาทประธานให้เด่นชัดขึ้น

จุดที่ 3 ด้านหน้าสะพานนาคราชชั้นที่ 1 ที่ว่างมีลักษณะปิดล้อมด้วยระนาบทางตั้งของบันไดขึ้นปราสาทซึ่งรับกับแนวแกนยอดปราสาทประธาน ทำให้สามารถรับรู้ถึงความยิ่งใหญ่และความศักดิ์สิทธิ์ของปราสาท

จุดที่ 4 ด้านหน้ากลุ่มปราสาทประธาน ที่ว่างมีลักษณะเปิดโล่ง สามารถเห็นระนาบของซุ้มประตู ระเบียงคด รวมไปถึงยอดปราสาทประธานได้อย่างชัดเจน โดยมีพื้นหลังเป็นระนาบของท้องฟ้าตัดกับแนวป่าไม้

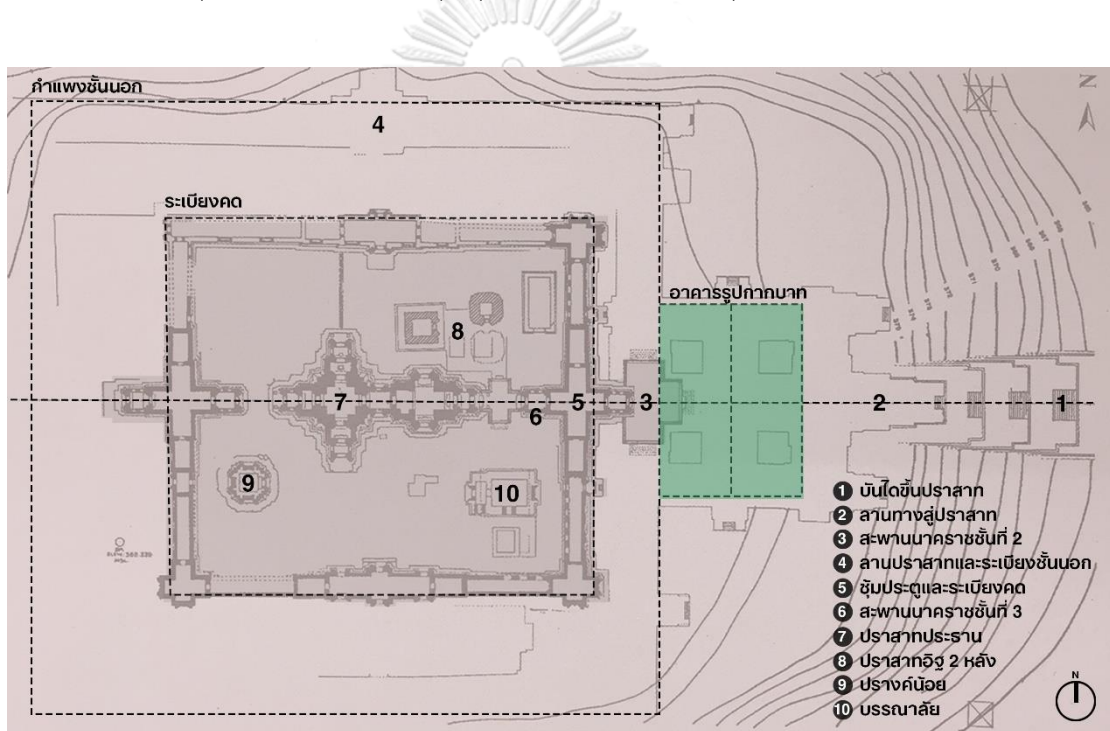
จุดที่ 5 ที่ว่างภายในลานปราสาทชั้นในถูกปิดล้อมด้วยระเบียงคด ด้านหน้าและด้านหลังค่อนข้างแคบ เนื่องจากกลุ่มปราสาทประธานวางตัวแนวยาวชิดซุ้มประตูระเบียงคด ส่วนที่ว่างด้านข้างมีลักษณะกว้างขึ้น ซึ่งเป็นที่ตั้งของอาคารทางศาสนาอื่นๆ

การวางผังอาคาร ปราสาทพนมรุ้งมีผังเป็นแบบที่เป็นแกนวิ่งเข้าหาจุดศูนย์กลาง มีทางเข้า-ออกทางเดียว ตามแนวแกนตะวันออกมุ่งสู่กลุ่มปราสาทประธานบนยอดเขาพนมรุ้งทางทิศตะวันตก แบ่งที่ว่างในลักษณะสมมาตรซ้าย-ขวา และปรับความสูงไปตามลักษณะความลาดชัน 3 ระดับ พบกำแพงและระเบียงคดรวม 4 ชั้น แนวแกนเริ่มจากบันไดต้นทาง มีซาลารูปกากบาทเป็นตำแหน่งซุ้มประตูชั้นแรก ทางดำเนินสร้างบนสันเขาปูด้วยศิลาแลง ขอบทางเดินปูด้วยหินทรายประดับด้วยเสานางเรียงทั้งสองข้าง สุดทางดำเนินพบสะพานนาคราชชั้นที่ 1 เป็นตำแหน่งซุ้มประตูชั้นที่ 2 ถัดจากนั้นเป็นบันไดขึ้นปราสาทสู่ลานปราสาทบนยอดเขาพบสระน้ำ 4 สระ สันนิษฐานว่าเดิมเป็นคอร์ทกลางของอาคารรูปกากบาท มีลักษณะคล้ายกับที่ปราสาทนครวัด ซึ่งเป็นกำแพงชั้นนอกของปราสาทก่อนเข้าสู่ระเบียงคด ผังปราสาทเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ลานปราสาทชั้นในมีปราสาทประธานอยู่กึ่งกลาง แบ่งพื้นที่ภายในเป็น 2 ส่วน ในลักษณะสมมาตร ภายในพบบรรณาลัยและอาคารทางศาสนาอื่นๆ นอกจากนั้นแล้วทางทิศเหนือของแนวแกนปราสาท พบอ่างเก็บน้ำหรือสระน้ำจำนวน 7 สระ ซึ่งเกิดจากการดัดแปลงปากปล่องภูเขาไฟ ช่วยกักเก็บน้ำไว้สำหรับประกอบพิธีกรรมต่างๆ (ภาพที่ 61-62)

ภาพที่ 61 แผนผังปราสาทพนมรุ้งและองค์ประกอบต่างๆ

ปรับปรุงจาก : ผังปราสาทพนมรุ้ง, อุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง ปราสาทเมืองต่ำ, หน้า 9

ภาพที่ 62 ผังอาคารรูปกากบาทปราสาทพนมรุ้ง

ปรับปรุงจาก: แผนผังปราสาทพนมรุ้ง, ปราสาทพนมรุ้ง กรมศิลปากร พิมพ์ครั้งที่ 1

3. การควบคุมและการจัดการน้ำ มีระบบการจัดการน้ำร่วมกันกับกลุ่มปราสาทเมืองต่ำ และกลุ่มปราสาทปลายบัด เขาพนมรุ้งเป็นต้นกำเนิดของน้ำที่ไหลลงสู่บารายหนองบัวรายและที่ราบลุ่มแม่น้ำทางทิศตะวันออก โดยมีน้ำอีกส่วนหนึ่งไหลลงสู่ลำคลองสลักไผ่และลำคลองขุนทางทิศใต้ ก่อนจะไหลไปรวมที่บารายเมืองต่ำทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ต่อไป กลุ่มปราสาทไม่มีการแบ่งพื้นที่การจัดการน้ำที่ชัดเจนเหมือนที่เมืองพระนคร แต่พบลักษณะการสะสมน้ำบนเขาพนมรุ้ง ก่อนจะท่อน้ำลงสู่พื้นที่กักเก็บและหนองน้ำทางตอนล่าง และ

กระจายน้ำโดยใช้ระบบคลองส่งน้ำและคลองซอยที่เรียกว่าลำเหมืองหรือลำไส้ไก่ เพื่อจ่ายน้ำไปยังพื้นที่เกษตรกรรม

บนยอดเขาพนมรุ้งพบอ่างเก็บน้ำหรือสระน้ำจำนวน 7 สระ ซึ่งเกิดจากการตัดแปลงปากปล่องภูเขาไฟ อยู่ทางทิศเหนือของแนวแกนปราสาท ช่วยกักเก็บน้ำฝนไว้ใช้สำหรับประกอบพิธีกรรม โดยมีทางน้ำล้นจากสระที่อยู่สูงกว่าไหลลงสู่สระที่ระดับต่ำกว่าจนถึงสระหมายเลข 7 ซึ่งมีระดับต่ำที่สุด สามารถกักเก็บน้ำฝนได้ประมาณ 66,790 ลูกบาศก์เมตร ก่อนจะทอดน้ำสู่ร่องน้ำทางทิศเหนือต่อไป (ภาพที่ 59)

ปัจจุบันทางน้ำที่ไหลลงสู่บารายหนองบัวรายยังมีสภาพเป็นปกติ คลองส่งน้ำที่เชื่อมต่อกับบารายเมืองต่ำมีขนาดความกว้างแคบลงเล็กน้อย แต่ยังสามารถระบายน้ำได้เป็นอย่างดี ส่วนบารายหนองบัวรายมีคันดินที่แข็งแรง เกิดจากการส่งเสริมของกรมศิลปากรให้ปลูกพืชล้มลุกริมบารายเพื่อไว้บริโภคในชุมชน พืชเหล่านี้จะช่วยยึดหน้าดินไม่ให้พังทลาย ส่งผลให้บารายสามารถเก็บน้ำได้เต็มความจุเกือบตลอดทั้งปี นอกจากนี้ยังมีการควบคุมไม่ให้รुक้าแหล่งน้ำ และอนุญาตให้ใช้น้ำเฉพาะกิจกรรมในครัวเรือน สระน้ำบนยอดเขา 7 สระพบว่า มีสระน้ำจำนวน 3 สระ ที่สามารถเก็บน้ำได้เกือบตลอดทั้งปี ได้แก่ สระน้ำหมายเลข 4 สระน้ำหมายเลข 5 และสระน้ำหมายเลข 6 ซึ่งขึ้นอยู่กับปัจจัยของปริมาณน้ำฝนในแต่ละฤดู (ภาพที่ 63-64)

ภาพที่ 63 สระน้ำหมายเลข 6 ปราสาทพนมรุ้ง

ภาพถ่ายสำรวจ: เมื่อวันที่ 19 มีนาคม 2563

ภาพที่ 64 คั่นดินระหว่างสระน้ำหมายเลข 5 และหมายเลข 6 ปราสาทพนมรุ้ง
ภาพถ่ายสำรวจ: เมื่อวันที่ 19 มีนาคม 2563

4. มุมมองและคุณภาพเชิงทัศนียภาพ ปราสาทพนมรุ้งมีผังเป็นแบบที่เป็นแกนวิ่งเข้าหาจุดศูนย์กลาง ทำให้มุมมองแบบแกนปรับเปลี่ยนไปตามองค์ประกอบระหว่างทางดำเนินแนวแกนปราสาทเป็นเส้นตรง เริ่มจากทิศตะวันออกสู่ทิศตะวันตก แบ่งที่ว่างในลักษณะสมมาตรซ้ายขวา จุดปลายตาอยู่ที่กลุ่มปราสาทประธาน โดยมียอดปราสาทเป็นจุดศูนย์กลางของแนวแกน ผังปราสาทปกคลุมไปด้วยระนาบทางตั้งของต้นไม้ ทำให้เกิดที่ว่างในลักษณะปิดล้อม ช่วยขบเน้นแนวแกนให้ชัดเจนยิ่งขึ้น (ภาพที่ 65-67) กลุ่มปราสาทประธานตั้งอยู่บนยอดเขา ด้านหลังมีลักษณะลาดชันค่อนข้างมาก เมื่อมองมาจากตำแหน่งซาลากากบาทจะเห็นระนาบพื้นหลังด้านบนเป็นท้องฟ้า ด้านล่างเป็นพื้นดิน ทำให้ปราสาทประธานเปรียบเสมือนเป็นที่ประทับของพระศิวะบนเขาไกรลาสอย่างแท้จริง (ภาพที่ 65-66)

ภาพที่ 65 รูปตัดบริเวณแนวแกนทางดำเนินปราสาทพนมรุ้ง แสดงตำแหน่งมุมมองแบบแกน

ภาพที่ 66 มุมมองแบบแกน เมื่อมองจากซาลากากบาทด้านหน้าปราสาทพนมรุ้ง
 ภาพถ่ายสำรวจ: เมื่อวันที่ 19 มีนาคม 2563

ภาพที่ 67 มุมมองแบบแกน เมื่อมองย้อนกลับจากบันไดทางขึ้นปราสาทพนมรุ้ง
 ภาพถ่ายสำรวจ: เมื่อวันที่ 19 มีนาคม 2563

แนวแกนปราสาทมีการเปลี่ยนระดับความสูงไปตามลักษณะความลาดชัน 3 ระดับ ทำให้มีการเปลี่ยนลำดับการมองเห็นและส่งผลต่อความรู้สึกที่เปลี่ยนไปได้แก่

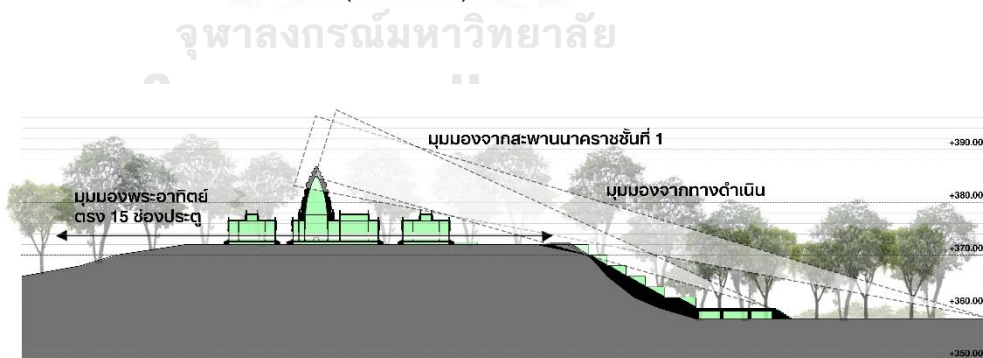
ตำแหน่งที่ 1 บันไดต้นทางเป็นที่ว่างปิดล้อมด้วยป่าไม้ ไม่สามารถเห็นผังปราสาทจนกระทั่งขึ้นถึงตำแหน่งซาลากากบาทบนยอดเขาเดี่ยว เกิดพื้นที่เปิดโล่งเชื่อมต่อระหว่างทางดำเนิน บันไดขึ้นปราสาท และกลุ่มปราสาทประธาน ทำให้เกิดความตื่นตาตื่นใจ (ภาพที่ 65)

ตำแหน่งที่ 2 ทางดำเนินอยู่ระดับต่ำกว่ากลุ่มปราสาทประธานบนยอดเขา มีลักษณะเป็นแนวยาวที่มีเสานางเรียงขนานข้างและถูกโอบล้อมด้วยระนาบทางตั้งของต้นไม้ช่วยขับเน้นความศักดิ์สิทธิ์ของปราสาท (ภาพที่ 68)

ตำแหน่งที่ 3 สะพานนาคราชชั้นที่ 1 คือจุดเชื่อมต่อระหว่างโลกมนุษย์กับสวรรค์ ตามความเชื่อเรื่องศูนย์กลางจักรวาล (กรมศิลปากร, 2557: 18) ด้านหน้าเห็นบันไดขึ้นปราสาทสูงประมาณ 10 เมตร แบ่งตะพัก 5 ชั้นๆ ละ 2 เมตร มีลักษณะสอบเข้าคล้ายกับเป็นฐานให้ยอดปราสาท โดยชั้นบนสุดจะเห็นยอดของปราสาทประธานโผล่กึ่งกลางพอดี ส่งผลให้เกิดความเคารพศรัทธาก่อนถึงกลุ่มปราสาทประธาน¹⁴ (ภาพที่ 68-69)

ตำแหน่งที่ 4 ลานปราสาทบนยอดเขาเป็นพื้นที่เปิดโล่ง เห็นระนาบทางนอนของซุ้มประตูและระเบียงคด และระนาบทางตั้งของยอดปราสาทได้อย่างชัดเจน มีสะพานนาคราชชั้นที่ 2 ซึ่งยกพื้นสูง ช่วยเน้นความสำคัญก่อนเข้าลานปราสาทชั้นใน

ตำแหน่งที่ 5 เมื่อเดินผ่านซุ้มประตูระเบียงคด เข้าสู่ลานปราสาทชั้นใน ด้านหน้าของมณฑปทางทิศตะวันออกจะเห็นทับหลังนารายณ์บรรทมสินธุ์อยู่ในระดับสายตาพอดี ทำให้เกิดความประทับใจอย่างมาก (ภาพที่ 70)

ภาพที่ 68 รูปตัดบริเวณยอดเขาปราสาทพนมรุ้ง แสดงตำแหน่งลำดับการมองเห็นและมุมมองสำคัญ

¹⁴ สัมภาษณ์ วสุ โปษะนนท์, สถาปนิกชำนาญการพิเศษ สำนักสถาปัตยกรรม กรมศิลปากร, 26 ธันวาคม 2562.

ภาพที่ 69 มุมมองจากสะพานนาคราชชั้นที่ 1 และบันไดขึ้นปราสาท ปราสาทพนมรุ้ง
 ภาพถ่ายสำรวจ: เมื่อวันที่ 19 มีนาคม 2563

ภาพที่ 70 มุมมองด้านหน้าปราสาทประธาน เห็นทับหลังนารายณ์บรรทมสินธุ์ในระดับสายตา
 ภาพถ่ายสำรวจ: เมื่อวันที่ 19 มีนาคม 2563

ปราสาทพนมรุ้งพบมุมมองสำคัญอื่นๆ ได้แก่ มุมมองที่เกี่ยวข้องกับปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ พระอาทิตย์ขึ้นและตกตรง 15 ช่องประตู ซึ่ง 1 ปี มีให้ชมเพียง 4 ครั้ง (พระอาทิตย์ขึ้นประมาณช่วงต้นเดือนเมษายนและกันยายน พระอาทิตย์ตกประมาณช่วงต้นเดือนมีนาคมและตุลาคม) เนื่องจากปราสาทพนมรุ้งตั้งอยู่บนยอดเขา ปราศจากสิ่งบดบังสายตา และปราสาทประธานตั้งอยู่บนฐานเตี้ยระดับเดียวกันกับระดับซุ้มประตูระเบียงคดและมณฑป ทำให้ระดับช่องประตูตรงกันทั้งหมด ซึ่งไม่ปรากฏที่ปราสาทขอมแห่งอื่น (ภาพที่ 68)

4.4.2 กลุ่มปราสาทเมืองต่ำ

1. แบบแผนการตั้งถิ่นฐานและการวางผังเมือง กลุ่มปราสาทเมืองต่ำเป็นส่วนหนึ่งของพื้นที่ศึกษาที่พบว่ามีการสร้างศาสนสถานบนที่ราบใกล้ชุมชน ตั้งแต่สมัยพุทธศตวรรษที่ 16-17 ตรงกับยุคสมัยศิลปะแบบบาปวน ร่วมสมัยกับการสร้างปราสาทน้อยที่ปราสาทพนมรุ้ง และปราสาทปลายบัด 2 พบหลักฐานการตั้งถิ่นฐานของชุมชนโบราณที่บริเวณบ้านโคกเมือง มีการสร้างบารายเมืองต่ำเพื่อกักเก็บน้ำไว้ในชุมชน และพบกุฏิฤๅษีบ้านโคกเมืองซึ่งเป็นศาสนสถานประจำโรคยาศาลหรือโรงพยาบาลประจำชุมชน ทำให้เชื่อว่าปราสาทเมืองต่ำเป็นศาสนสถานประจำชุมชนมาอย่างยาวนานเช่นเดียวกับปราสาทพนมรุ้ง

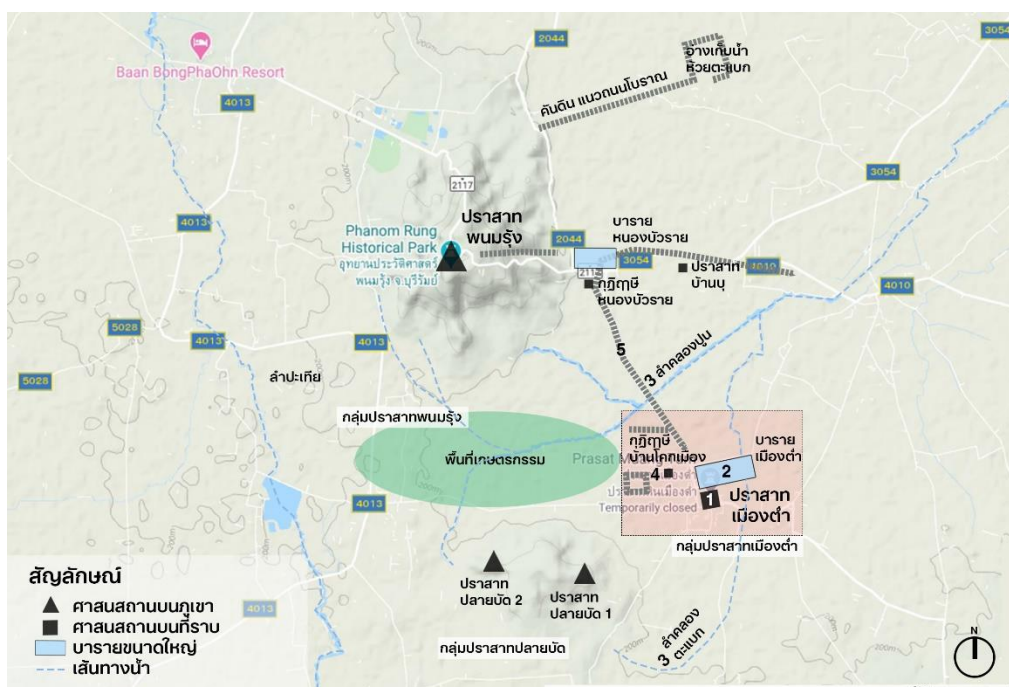
ปัจจัยในการตั้งถิ่นฐานและการวางผังเมือง กลุ่มปราสาทเมืองต่ำมีปัจจัยด้านทำเลที่ตั้ง หรือปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับสภาพภูมิประเทศ ได้แก่ ตั้งอยู่กึ่งกลางของเส้นทางเมืองพระนคร-พิมาย และตั้งอยู่ใกล้กับภูเขากลางเมือง ได้แก่ เขาพนมรุ้งและเขาปลายบัด ทำให้การเดินทางเพื่อไปเคารพบูชาเทพเจ้าบนภูเขาทำได้สะดวก นอกจากนั้นยังตั้งอยู่ใกล้แหล่งน้ำ ได้แก่ ลำคลองสลักไต่และลำคลองปูน ซึ่งไหลผ่านทิศตะวันออกเฉียงเหนือสู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ และลำคลองตะแบกซึ่งไหลมาจากเขาปลายบัดทางทิศใต้ ทำให้พื้นที่บริเวณนี้มีดินและน้ำที่อุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การเพาะปลูก และทำยที่สุดตั้งอยู่ห่างจากทะเล ทำให้น้ำไม่ท่วมถึง ส่วนปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับคติความเชื่อ ได้แก่ คติความเชื่อเรื่องลัทธิเทวราชและความเชื่อเรื่องศูนย์กลางจักรวาล สังเกตได้จากรูปแบบการสร้างปราสาทประธานเป็นศูนย์กลาง ซึ่งถูกล้อมรอบด้วยกำแพงชั้นนอกและระเบียงคดเป็นชั้นๆ มีสระน้ำอยู่ที่มุมระเบียงคดทั้ง 4 ทิศ เปรียบเสมือนเป็นเขาพระสุเมรุล้อมรอบด้วยสวรรค์ชั้นต่างๆ และมหาสมุทรทั้งสิ้น

ลักษณะการกระจายตัวของเมือง กลุ่มปราสาทเมืองต่ำเป็นกลุ่มชุมชนขนาดใหญ่รูปสามเหลี่ยมร่วมกับอีก 2 กลุ่มปราสาท มีคลองปูนผ่ากลาง ไม่มีคูน้ำหรือกำแพงเมืองที่ชัดเจน ปรากฏคันดินถนนโบราณซึ่งเป็นไปตามรูปแบบของเมืองบริวาร พบพื้นที่เกษตรกรรมสำคัญทางทิศตะวันตกของปราสาท การกระจายตัวของเมืองขยายตัวตามเส้นทางพระนคร-พิมาย ในแนวตะวันออกเฉียงใต้-ตะวันตกเฉียงเหนือ พบชุมชนที่มีความเกี่ยวข้องทางศาสนากระจุก

ตัวใกล้กับปราสาทเมืองต่ำและบารายเมืองต่ำ ได้แก่ ชุมชนบ้านโคกเมือง และชุมชนบ้านบัว (ภาพที่ 71)

องค์ประกอบทางภูมิทัศน์เมือง กลุ่มปราสาทเมืองต่ำมีองค์ประกอบทางภูมิทัศน์เมืองที่สำคัญ ได้แก่ ปราสาทเมืองต่ำ-ศาสนสถานบนที่ราบ บารายเมืองต่ำ-บารายขนาดใหญ่ ลำคลองตะแบกและลำคลองปูน-แม่น้ำสำคัญ ภูมิทัศน์บ้านโคกเมือง-อาคารทางศาสนาอื่นๆ และแนวถนนโบราณเชื่อมต่อจากเชิงเขาพนมรุ้งทางทิศตะวันออก (ภาพที่ 71)

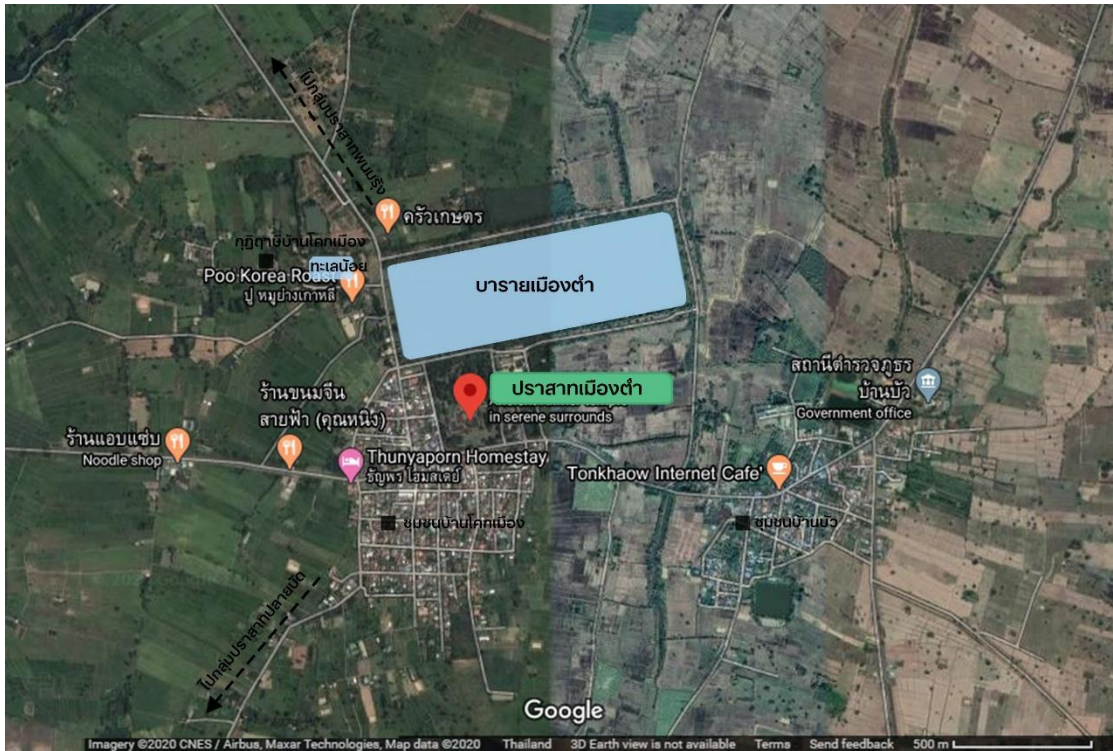

ภาพที่ 71 แบบแผนการตั้งถิ่นฐานและการวางผังเมืองของกลุ่มปราสาทเมืองต่ำ

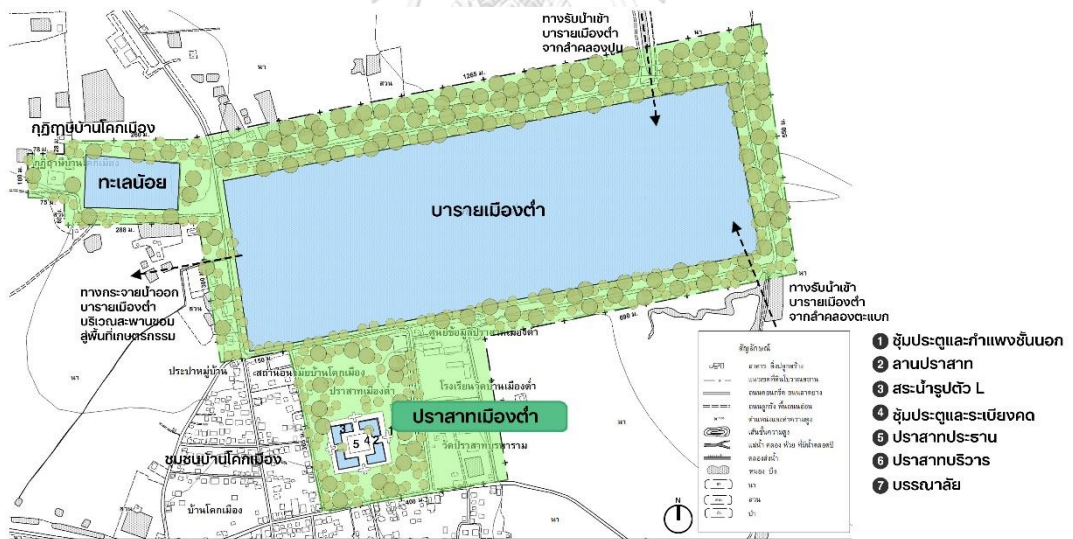
CHULALONGKORN UNIVERSITY

2. การวางผังบริเวณและการวางผังอาคาร

การวางผังบริเวณ พบบารายเมืองต่ำนอกกำแพงทางทิศเหนือ แตกต่างจากรูปแบบของบารายที่พบโดยทั่วไปในประเทศกัมพูชา สันนิษฐานว่าเป็นตำแหน่งที่เหมาะสมสำหรับรองรับน้ำที่ไหลมาจากลำคลองปูนเข้าสู่คันทวารายทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือและลำคลองตะแบกเข้าสู่คันทวารายทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ จึงมีการขุดบารายเมืองต่ำบริเวณชุมชนบ้านโคกเมือง เพื่อเป็นแหล่งน้ำสำหรับชุมชน ซึ่งสามารถกระจายน้ำสู่พื้นที่เกษตรกรรมทางทิศตะวันตกได้สะดวก (ภาพที่ 72) หากพิจารณาผังบริเวณโดยภาพรวมจะพบว่าเส้นทางเมืองพระนครควรจะเข้าสู่กลุ่มปราสาทเมืองต่ำเป็นอันดับแรก เนื่องจากพื้นที่ราบลุ่มบริเวณนี้จุดเชื่อมต่อที่สำคัญ ก่อนจะเดินทางขึ้นไปเคารพบูชาเทพเจ้าบนเขาพนมรุ้งและเขาปลายบัด (ภาพที่ 72-73)

ภาพที่ 72 ภาพถ่ายจากดาวเทียมบริเวณปราสาทเมืองต่ำ

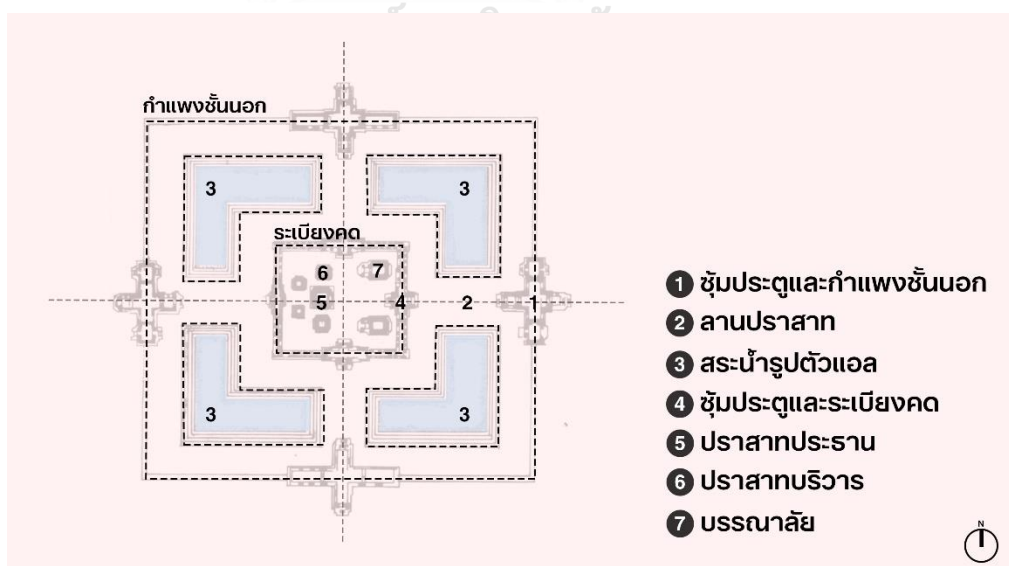
ภาพที่ 73 ผังบริเวณปราสาทเมืองต่ำ

ปรับปรุงจาก: แผนที่บริเวณปราสาทเมืองต่ำ, แผนแม่บทโครงการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองพนมรุ้ง, หน้า 36

ปราสาทเมืองต่ำมีขอบเขตผังบริเวณเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า กลุ่มอาคารถูกล้อมรอบด้วยที่ว่างมีต้นไม้ปกคลุม ทิศเหนือติดกับบารายเมืองต่ำหรือทะเลเมืองต่ำ ถัดออกไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือพบกุฏิฤๅษีบ้านโคกเมือง มีสระน้ำขนาดเล็กถูกรอบด้วยศิลาแลง เรียกว่า

“ทะเลน้อย” ส่วนทิศอื่นๆ เป็นเขตที่อยู่อาศัย โรงเรียนและวัด ซึ่งเชื่อว่าน่าจะเป็นที่ตั้งของชุมชนโบราณมาแต่เดิม (ภาพที่ 73) ลักษณะที่ว่างที่เกิดขึ้น ได้แก่ ที่ว่างด้านหน้ากำแพง ชั้นนอกทางทิศตะวันออกซึ่งเป็นลานขนาดใหญ่ที่เชื่อมต่อกับทางเข้ารองด้านอื่นๆ ภายในกำแพงชั้นนอกจะพบที่ว่างขนาดใหญ่โอบล้อมระเบียงคด มีสระน้ำรูปตัวแอลอยู่ที่มุมทั้งสี่จำนวน 4 สระ ภายในลานปราสาทชั้นในมีที่ว่างขนาดเล็ก กลุ่มปราสาทประธานเยื้องไปทางด้านหลัง ทำให้ที่ว่างด้านหลังมีลักษณะแคบลง ส่วนที่ว่างระหว่างกลุ่มปราสาทประธานมีลักษณะแคบมาก เนื่องจากปราสาทมีการเว้นระยะห่างกันค่อนข้างน้อย คล้ายกับการเรียงตัวของกลุ่มปราสาทพระโคที่เมืองหริหรัลย์ (ภาพที่ 74)

การวางผังอาคาร ปราสาทเมืองด้ามีผังเป็นผังแบบกระจายความสำคัญออกจากจุดศูนย์กลาง ผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า เข้า-ออกได้ 4 ทาง ทางเข้าด้านหน้าเข้าทางทิศตะวันออก กำแพงชั้นนอกมีซุ้มประตูตรงกลางทั้ง 4 ทิศ แบ่งผังอาคารในลักษณะสมมาตรทั้ง 2 แนวแกน แบ่งพื้นที่ออกเป็น 4 ส่วน โดยมีกลุ่มปราสาทประธานเป็นศูนย์กลางของแนวแกน พบกำแพงและระเบียงคดรวม 2 ชั้น ลานปราสาทชั้นนอกเป็นที่ว่างขนาดใหญ่ มีสระน้ำรูปตัวแอลอยู่ที่มุมทั้งสี่ล้อมรอบระเบียงคด ลานปราสาทชั้นในมีลักษณะค่อนข้างแคบ พบบรรณาลัย 2 หลัง หันหน้าเข้าหากกลุ่มปราสาทประธาน 5 หลัง ซึ่งตั้งอยู่บนฐานศิลาแลงเดียวกัน องค์กลางเป็นปราสาทประธานล้อมรอบด้วยปราสาทบริวาร 4 หลัง คล้ายคลึงรูปแบบปราสาทที่สร้างอุทิศให้แก่บรรพบุรุษและบรรพสตรี (ภาพที่ 74)

ภาพที่ 74 แผนผังปราสาทเมืองด้าและองค์ประกอบต่างๆ

ปรับปรุงจาก : ผังปราสาทเมืองด้า, อุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง ปราสาทเมืองด้า, หน้า 59

3. การควบคุมและการจัดการน้ำ มีระบบการจัดการน้ำร่วมกันกับกลุ่มปราสาทพนมรุ้ง และกลุ่มปราสาทปลายบัด (รายละเอียดหน้า 85-86) โดยบารายเมืองต่ำมีการรับน้ำมาจากเขาพนมรุ้งซึ่งไหลมาตามลำคลองปูนลงสู่มุมคันบารายทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ และรับน้ำมาจากเขาปลายบัดซึ่งไหลมาตามลำคลองตะแบกลงสู่มุมคันบารายทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ และกระจายน้ำออกสู่พื้นที่เกษตรกรรมบริเวณตำแหน่งกึ่งกลางคันบารายทางทิศตะวันตกที่เรียกว่า “สะพานขอม” (ภาพที่ 74)

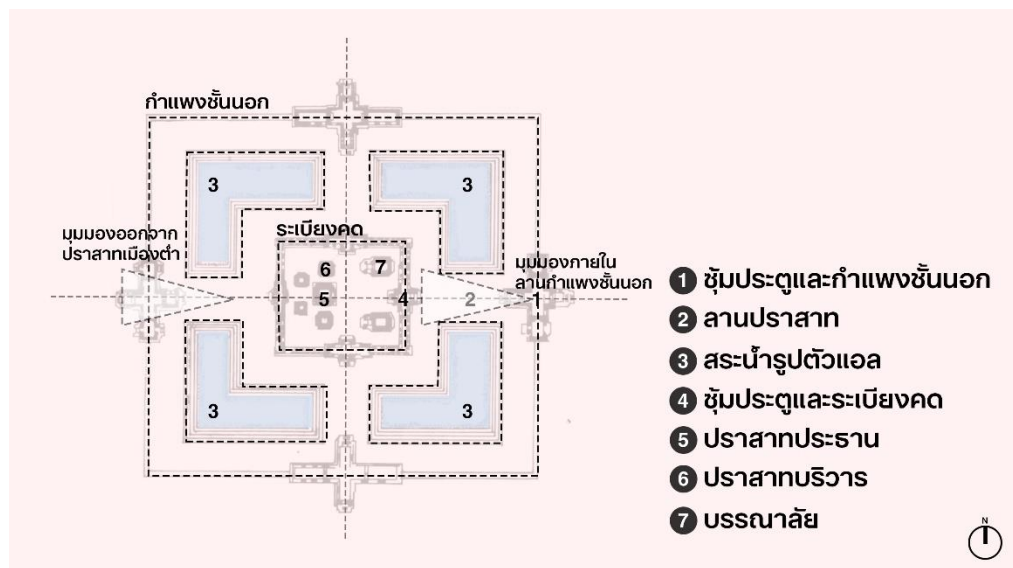
ภายในกำแพงชั้นนอกของปราสาทเมืองต่ำ พบสระน้ำรูปตัวแอล จำนวน 4 สระ ผันก่อกด้วยศิลาแลงเรียงตัวแบบขั้นบันไดจนถึงกันสระ รอบขอบสระสลักเป็นลำตัวพญานาค ก่อด้วยหินทราย ทำให้สามารถกักเก็บน้ำฝนได้เกือบตลอดปี โดยในพื้นที่ไม่พบคูน้ำล้อมรอบปราสาท เป็นรูปแบบการสร้างปราสาทขอมขนาดเล็กบนที่ราบโดยทั่วไป ส่วนทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของกุฏิภูเขาศิวะบ้านโคกเมือง พบสระน้ำรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าจำนวน 1 สระ ก่อด้วยศิลาแลงแบบขั้นบันไดเช่นกัน

ปัจจุบันคลองส่งน้ำที่เชื่อมต่อกับบารายเมืองต่ำมีขนาดความกว้างแคบลงเล็กน้อย แต่ยังสามารถระบายน้ำได้เป็นอย่างดี คันบารายมีสภาพเป็นปกติ โดยรอบไม่มีสิ่งปลูกสร้างขวางทางน้ำ ส่งผลให้สามารถกักเก็บน้ำได้เกือบเต็มความจุตลอดทั้งปี นอกจากนี้ยังมีการควบคุมไม่ให้รูก้ำแหล่งน้ำและอนุญาตให้ใช้น้ำเฉพาะกิจกรรมในครัวเรือน ทะเลน้อยได้รับการดูแลเช่นเดียวกับบารายเมืองต่ำ ส่วนสระน้ำที่กุฏิภูเขาศิวะบ้านโคกเมืองและสระน้ำรูปตัวแอลภายในปราสาทเมืองต่ำได้รับการบูรณะเป็นอย่างดี ในขณะเดียวกันกรมศิลปากรกำลังดำเนินการบูรณะสะพานขอม เพื่อให้สามารถกระจายน้ำได้ตามรูปแบบเดิม

4. มุมมองและคุณภาพเชิงทัศน์ ปราสาทเมืองต่ำมีผังเป็นแบบกระจายความสำคัญออกจากศูนย์กลาง มุมมองแบบแกนจึงไม่ชัดเจน แนวแกนปราสาทมีลักษณะเป็นเส้นตรงกระจายออกจากศูนย์กลางทั้ง 4 ทิศ แบ่งที่ว่างของผังปราสาทออกเป็น 4 ส่วน ในลักษณะสมมาตร เห็นเพียงทางเดินสั้นๆ เชื่อมระหว่างกำแพงชั้นนอกและระเบียงคด โดยมียอดปราสาทประธานเป็นจุดศูนย์กลางของแนวแกน ปราสาทไม่มีการเปลี่ยนระดับความสูง จึงไม่สามารถเห็นอาคารทางศาสนาภายในได้ มุมมองที่เกิดจากลำดับการมองเห็นจึงปรับตามระนาบทางนอนของกำแพงชั้นนอกและระเบียงคดทั้ง 2 ชั้น ภายในกำแพงชั้นนอกเป็นที่ว่างเปิดโล่งขนาดใหญ่โอบล้อมระเบียงคด ช่วยขบเน้นความสำคัญของอาคารที่อยู่ภายใน ที่ว่างด้านหน้ากลุ่มปราสาทประธานเว้นระยะห่างพอสมควร ระยะการมองเห็นจึงไม่กระชั้นจนเกินไป ทำให้เกิดความศรัทธาก่อนเข้าถึงปราสาทประธาน (ภาพที่ 75)

มุมมองสำคัญอื่นๆ ได้แก่ มุมมองออกจากปราสาทเมืองต่ำ โดยเฉพาะทางทิศตะวันตก เนื่องจากปราสาทถูกล้อมด้วยแหล่งที่อยู่อาศัยซึ่งตั้งอยู่ใกล้กับปราสาทประธานมาก จึงควรมีการควบคุมรูปแบบ วัสดุและการเลือกใช้สีของบ้านเรือนเหล่านี้ให้ไม่โดดเด่นจนเกินไป มิเช่นนั้นแล้วอาจทำให้เสียคุณภาพเชิงทัศนศิลป์ (ภาพที่ 75) นอกจากนี้มุมมองโดยรอบบารายเมืองต่ำ ควรมีการควบคุมไม่ให้ปลูกสร้างอาคารบดบังพื้นที่เปิดโล่งทั้งหมด เพื่อให้เห็นตำแหน่งที่ตั้งของกลุ่มอาคารได้ชัดเจน

ภาพที่ 75 มุมมองภายในลานกำแพงชั้นนอกและมุมมองออกจากปราสาทเมืองต่ำ
ปรับปรุงจาก : ผังปราสาทเมืองต่ำ, อุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง ปราสาทเมืองต่ำ, หน้า 59

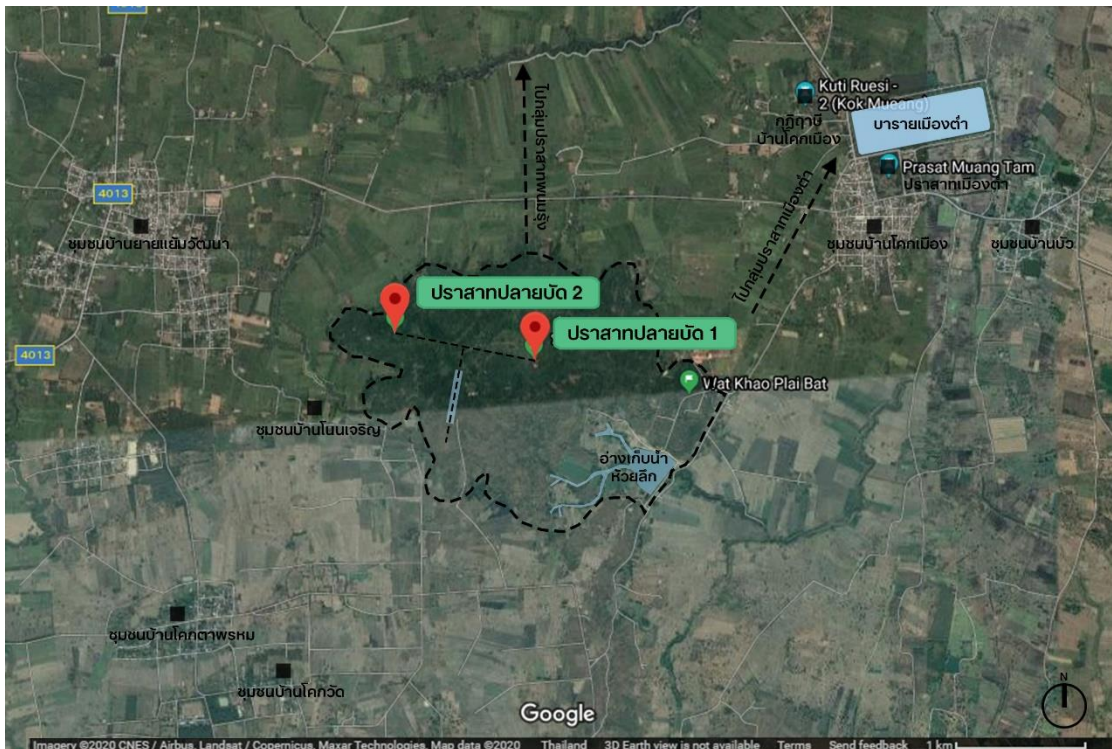
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

4.4.3 กลุ่มปราสาทปลายบัด

1. **แบบแผนการตั้งถิ่นฐานและการวางผังเมือง** ปราสาทปลายบัด 1 ตั้งอยู่บนยอดเขาทางทิศตะวันออกของเขาลายบัด สร้างราวกลางพุทธศตวรรษที่ 15 ในศิลปะแบบคลัง ส่วนปราสาทปลายบัด 2 ตั้งอยู่บริเวณสันเขาทางทิศตะวันตก สร้างขึ้นในภายหลังราวพุทธศตวรรษที่ 16 ในศิลปะแบบบาปวน นอกจากนี้ยังพบอ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่บนสันเขาทางทิศใต้ ซึ่งตั้งฉากและอยู่กึ่งกลางระหว่างปราสาททั้งสอง ทำให้สามารถเชื่อว่ามี การตั้งถิ่นฐานบนเขาลายบัดอย่างต่อเนื่อง

ปัจจัยในการตั้งถิ่นฐานและการวางผังเมือง กลุ่มปราสาทปลายบัดมีปัจจัยด้านทำเลที่ตั้ง หรือปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับสภาพภูมิประเทศ ได้แก่ ตั้งอยู่กึ่งกลางของเส้นทางเมืองพระนคร-พิมาย มีภูเขากลางเมือง ได้แก่ เขาลายบัด และตั้งอยู่ใกล้แหล่งน้ำ ได้แก่ ลำปะเทียและลำคลองตะแบก นอกจากนี้ยังตั้งอยู่ห่างจากทะเล ทะเลสาบ ทำให้น้ำไม่ท่วมถึง

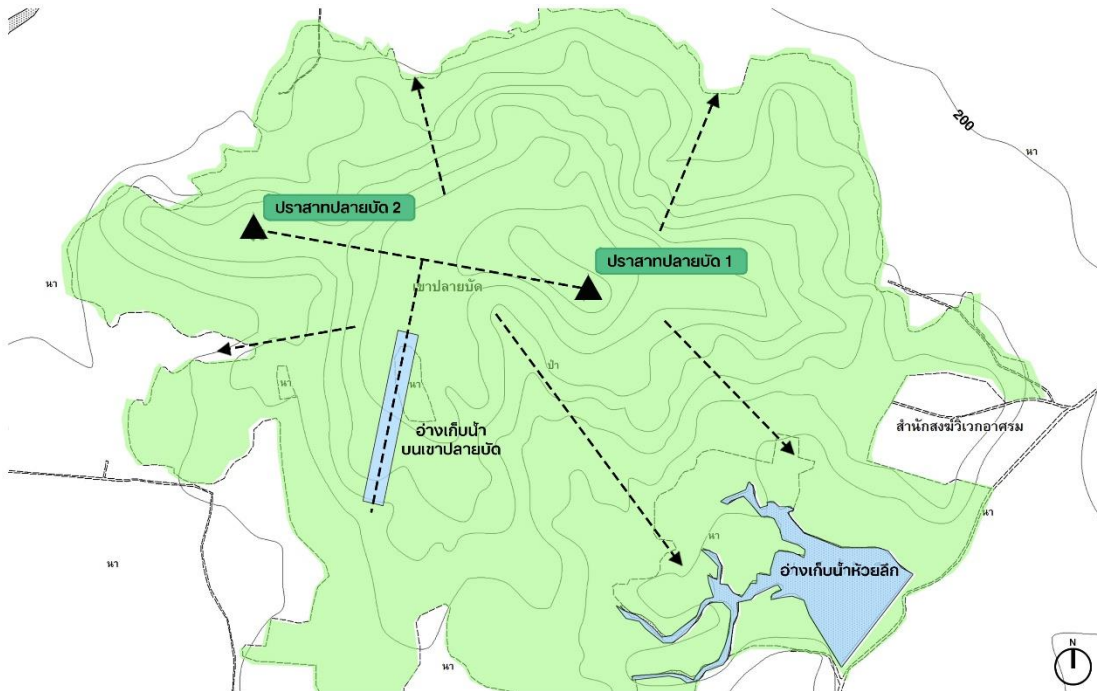

ภาพที่ 77 ภาพถ่ายจากดาวเทียมบริเวณกลุ่มปราสาทปลายบัด

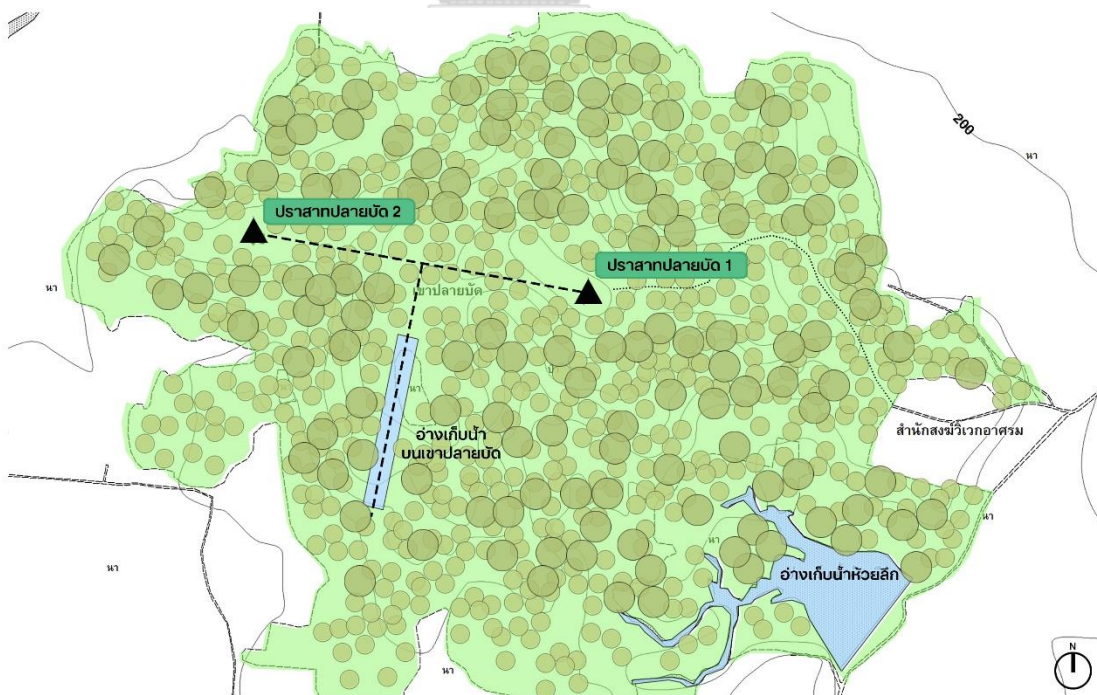
ปราสาททั้งสองมีการปรับระดับความสูงตามลักษณะความลาดชันของเขาปลายบัด หากสังเกตจากเส้นชั้นความสูงจะพบว่ามีการวางผังบริเวณสอดคล้องกับลักษณะภูมิประเทศ ได้แก่ ปราสาทปลายบัด 1 ตั้งอยู่บนยอดเขาสูงสุดของเขาปลายบัด สามารถเข้าถึงจากเชิงเขาทางทิศตะวันออกได้สะดวก เนื่องจากมีความลาดชันน้อยกว่าเชิงเขาทิศอื่นๆ ส่วนปราสาทปลายบัด 2 ตั้งอยู่บนสันเขาทางด้านทิศตะวันตก มีระดับความสูงใกล้เคียงกับระดับยอดเขา และตั้งอยู่ไม่ไกลกัน ทำให้เชื่อได้ว่าปราสาททั้งสองมีความสัมพันธ์และมีความสำคัญเช่นเดียวกัน และอ่างเก็บน้ำบนเขาปลายบัดตั้งอยู่บนสันเขาทางทิศใต้ ซึ่งเคยเป็นปากปล่องภูเขาไฟที่ดับสนิทแล้ว ทำให้การตัดแปลงเป็นอ่างเก็บน้ำทำได้สะดวก โดยสันเขาด้านนี้มีลักษณะเป็นที่ราบบนภูเขาที่มีความกว้างใหญ่ ตั้งอยู่กึ่งกลางและตั้งฉากกับแนวแกนระหว่างปราสาทปลายบัด 1 และปราสาทปลายบัด 2 (ภาพที่ 78)

บริเวณทางทิศเหนือและทิศตะวันตกของแกนปราสาทมีความลาดชันมาก ทำให้อัตราการไหลของน้ำรุนแรง จึงไม่เหมาะสำหรับสร้างการอ่างเก็บน้ำด้านล่างเขา ในขณะที่บริเวณทางทิศใต้และทิศตะวันออก มีความลาดชันค่อนข้างน้อย ทำให้อัตราการไหลของน้ำไม่รุนแรง จึงสามารถกักเก็บน้ำไว้ใช้ได้ตลอดปี มีทางน้ำไหลลงสู่อ่างเก็บน้ำห้วยลึก่อนจะไหลลงลำคลองตะแบกต่อไป (ภาพที่ 78)

ภาพที่ 78 ผังบริเวณกลุ่มปราสาทปลายบัด แสดงความลาดชันของเขาลายบัด
 ปรับปรุงจาก: แผนที่บริเวณเขาปลายบัด, แผนแม่บทโครงการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองพนมรุ้ง, หน้า 39

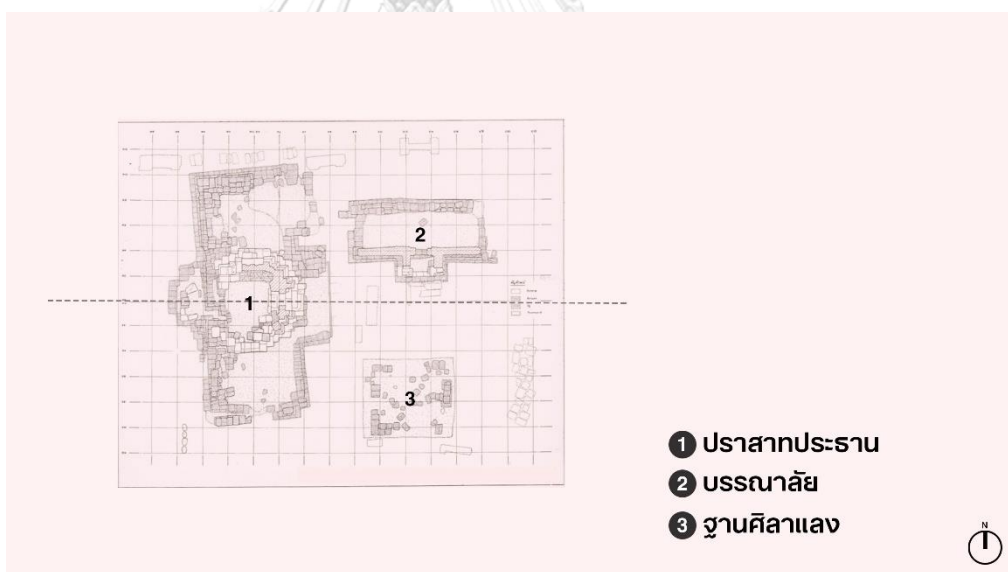
ภาพที่ 79 ผังบริเวณกลุ่มปราสาทปลายบัด แสดงความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มอาคาร
 ปรับปรุงจาก: แผนที่บริเวณเขาปลายบัด, แผนแม่บทโครงการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองพนมรุ้ง, หน้า 39

ปราสาทปลายบัด 1 และ 2 ไม่ปรากฏขอบเขตผังบริเวณที่ชัดเจน ผังบริเวณกลมกลืนกับไปสภาพภูมิประเทศและล้อมรอบด้วยป่าไม้ กลุ่มอาคารหลักวางตัวตามแนวแกนตะวันออก-ตะวันตก มีแกนตั้งฉากไปยังอ่างเก็บน้ำบนเขาอย่างชัดเจน (ภาพที่ 79) ลักษณะที่วางที่เกิดขึ้น ได้แก่ ที่ว่างระหว่างกลุ่มอาคารและอ่างเก็บน้ำ ปัจจุบันยังไม่สามารถเห็นได้ชัดเจน หากได้รับการบูรณะจะทำให้เห็นภาพรวมได้ดีขึ้น ส่วนที่ว่างภายในลานปราสาทปลายบัด 2 หากได้รับการบูรณะแล้วเสร็จจะทำให้เห็นภาพรวมได้ชัดเจนเช่นกัน (ภาพที่ 81)

การวางผังอาคาร

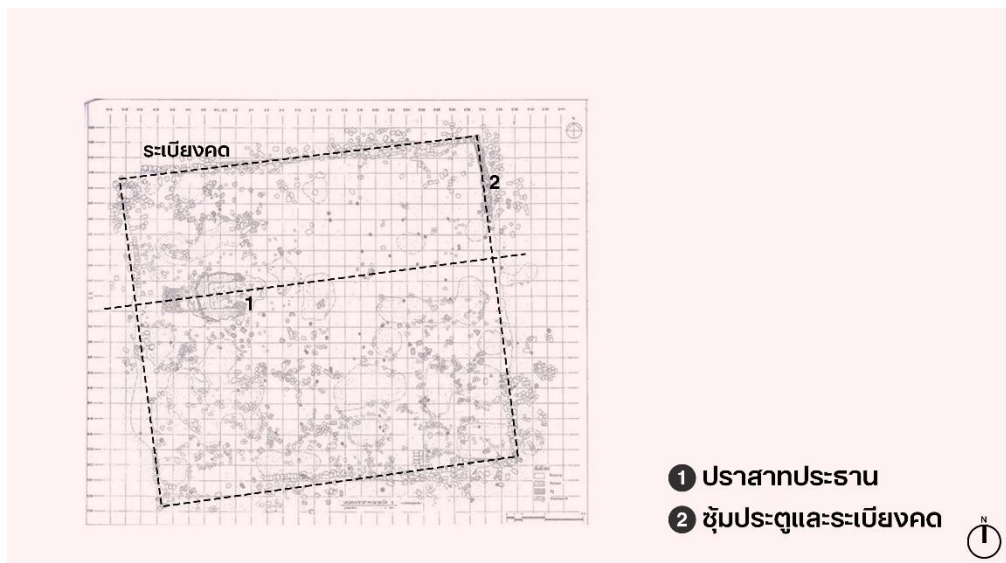
ปราสาทปลายบัด 1 มีผังเป็นแบบที่เป็นแกนวิ่งเข้าหาจุดศูนย์กลาง มีทางเข้า-ออกทางเดียว ทางเข้าด้านหน้าเข้าทางทิศตะวันออก ผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ไม่พบกำแพงหรือระเบียงคด ด้านหน้าของปราสาทประธานทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือพบบรรณาลัยก่อด้วยศิลาแลงและอิฐ ทิศตะวันออกเฉียงใต้พบฐานอาคารศิลาแลง สันนิษฐานว่าเป็นบรรณาลัยอีกหลังหนึ่งในลักษณะสมมาตรกับบรรณาลัยด้านตรงข้าม (ภาพที่ 80)

ภาพที่ 80 แผนผังปราสาทปลายบัด 1 และองค์ประกอบต่างๆ

ปรับปรุงจาก : ผังปราสาทปลายบัด 1 หลังดำเนินการขุดแต่ง

ปราสาทปลายบัด 2 มีผังเป็นแบบที่เป็นแกนวิ่งเข้าหาจุดศูนย์กลาง มีทางเข้า-ออกทางเดียว ทางเข้าด้านหน้าเข้าทางทิศตะวันออก ผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า จากการดำเนินการบูรณะขุดแต่งโดยกรมศิลปากร พบแนวระเบียงคด 1 ชั้น และพบปราสาทประธานหลังเดียว (ภาพที่ 81)

ภาพที่ 81 แผนผังปราสาทปลายบัด 2 และองค์ประกอบต่างๆ
ปรับปรุงจาก : แผนผังแสดงสภาพปัจจุบันปราสาทปลายบัด 2

3. การควบคุมและการจัดการน้ำ มีระบบการจัดการน้ำร่วมกันกับกลุ่มปราสาทพนมรุ้ง และกลุ่มปราสาทเมืองต่ำ (รายละเอียดหน้า 85-86) บนเขาปลายบัดพบอ่างเก็บน้ำที่เกิดจากการตัดแปลงปากปล่องภูเขาไฟ โดยการสร้างคันเขื่อน ขนาด 12x400 เมตร ตั้งอยู่บนที่ราบสันเขาทางทิศใต้ระหว่างปราสาททั้งสอง ในพื้นที่ไม่พบคูน้ำล้อมรอบปราสาท ซึ่งเป็นลักษณะของการสร้างปราสาทขอมบนภูเขาโดยทั่วไป (ภาพที่ 78-79)

ปัจจุบันลำคลองสลักไคซึ่งเป็นคลองส่งน้ำที่เชื่อมต่อกับบารายเมืองต่ำมีขนาดความกว้างแคบลงเล็กน้อย แต่ยังสามารถระบายน้ำได้เป็นอย่างดี ส่วนอ่างเก็บน้ำบนเขาปลายบัดกำลังอยู่ในขั้นตอนการวิเคราะห์ข้อมูลการสำรวจทางภูมิศาสตร์ด้วยเทคโนโลยี¹⁵ (LIDAR – Light Detection and Ranging) เพื่อหาแนวทางการบูรณะให้มีสภาพเดิมต่อไป

4. มุมมองและคุณภาพเชิงทัศน ปราสาทปลายบัด 1 และ 2 มีผังเป็นแบบที่เป็นแกนวิ่งเข้าหาจุดศูนย์กลาง ไม่มีแนวแกนทางดำเนิน มุมมองแบบแกนจึงไม่ชัดเจน แนวแกนระหว่างปราสาททั้งสองตั้งฉากกับแนวแกนอ่างเก็บน้ำบนภูเขา หากได้รับการบูรณะเพิ่มเติมจะทำให้เห็นได้ชัดเจนยิ่งขึ้น และเนื่องจากเป็นปราสาทที่มีขนาดเล็ก จึงไม่สามารถเห็นยอดปราสาทได้จากมุมมองด้านล่างเขา รอบปราสาทปลายบัด 1 มีการปรับแต่งพื้นที่ให้โล่งขึ้น ทำให้เห็นปราสาทได้ชัดเจน หากหันหน้าไปทางทิศเหนือจะเห็นยอดปราสาทพนมรุ้งจากระยะไกล นอกจากนั้นมุมมองอื่นๆ ไม่พบเห็นอย่างเด่นชัด

¹⁵ เทคโนโลยีการสำรวจพื้นผิวภูมิประเทศที่ได้จากการวัดระยะทางในการเดินทางของลำแสงเลเซอร์ที่สะท้อนวัตถุไปกลับ.

บทที่ 5

การวิเคราะห์แหล่งมรดกโลกต้นแบบ

บทที่ 5 เนื้อหาจะแบ่งออกเป็น 2 ส่วน ส่วนแรกจะเป็นการศึกษาเกณฑ์ในการคัดเลือกแหล่งมรดกโลกต้นแบบที่ได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นแหล่งมรดกโลกทางวัฒนธรรมจากองค์การยูเนสโก เพื่อเป็นเครื่องมือในการคัดเลือกโบราณสถานที่น่าสนใจเปรียบเทียบกับพื้นที่ศึกษาตามแต่ละกลุ่มปราสาท ในส่วนที่ 2 เป็นการวิเคราะห์แหล่งมรดกโลกต้นแบบเหล่านั้นตามกรอบความคิดที่ใช้ในการวิเคราะห์ในหัวข้อที่ 4.3 เพื่อนำไปวิเคราะห์เปรียบเทียบกับพื้นที่ศึกษาในบทถัดไป ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

5.1 เกณฑ์ในการคัดเลือกแหล่งมรดกโลกต้นแบบ

เกณฑ์ในการคัดเลือกแหล่งมรดกโลกต้นแบบจะยึดตามแนวทางการเปรียบเทียบขององค์การยูเนสโกที่ระบุว่า การศึกษาเปรียบเทียบนั้นควรเปรียบเทียบกับแหล่งมรดกที่มีความคล้ายคลึงกัน เพื่อให้สามารถเห็นความเหมือน ความแตกต่าง และเอกลักษณ์หรือความโดดเด่นเป็นพิเศษได้ และควรมีการกำหนดคุณสมบัติหรือองค์ประกอบที่น่าสนใจเปรียบเทียบให้ชัดเจน โดยสามารถกำหนดเกณฑ์ในการคัดเลือก ได้ดังนี้

1. ประเภทของโบราณสถาน ควรมีประโยชน์ใช้สอยและปรัชญาการสร้างที่คล้ายคลึงกัน เช่น สร้างขึ้นเพื่อเป็นศูนย์กลางเมืองหรือเพื่อสำหรับประดิษฐานเทวราช หรืออาจจะสร้างขึ้นเพื่อเป็นศาสนสถานประจำเมืองหรือชุมชน หรือมีลักษณะการวางผังอาคารที่คล้ายคลึงกัน เป็นต้น
2. ลักษณะของภูมิประเทศ ควรตั้งอยู่บนลักษณะภูมิประเทศที่คล้ายคลึงกัน อาจตั้งอยู่บนยอดเขา เขิงเขา ที่ดอน หรือที่ราบใกล้ชุมชน
3. ขนาดของโบราณสถาน เป็นศาสนสถานที่มีผังอาคารขนาดเดียวกันหรือมีขนาดผังบริเวณใกล้เคียงกัน เช่น เป็นศาสนสถานขนาดใหญ่หรือศาสนสถานขนาดเล็ก เป็นต้น

จากเกณฑ์ดังกล่าวสามารถคัดเลือกแหล่งมรดกโลกต้นแบบ¹⁶ ที่นำมาเปรียบเทียบกับพื้นที่ศึกษาตามแต่ละกลุ่มปราสาท ได้ดังนี้

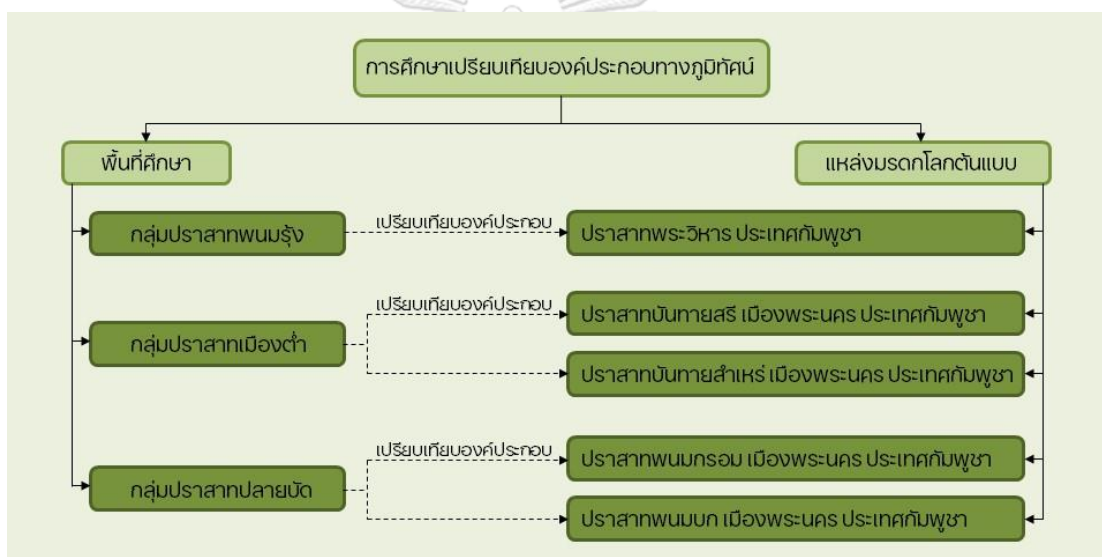
ปราสาทพนมรุ้ง เป็นศาสนสถานขนาดใหญ่ที่ตั้งอยู่บนยอดเขาเพื่อถวายแก่พระศิวะ มีรูปแบบผังเป็นแบบที่เป็นแกนวงแหวนเข้าสู่ศูนย์กลางและมีแนวแกนทางดำเนินที่ชัดเจน เมื่อพิจารณาจากเกณฑ์ทั้งสามข้อแล้ว พบว่าแหล่งมรดกโลกต้นแบบที่มีลักษณะใกล้เคียงกับปราสาทพนมรุ้ง ได้แก่ ปราสาทพระวิหาร

¹⁶ จากการศึกษาปราสาทขอมในเมืองพระนคร เมืองหริหรัลย์ ปราสาทวัดพูและปราสาทพระวิหาร รวมทั้งสิ้นจำนวน 36 ปราสาท.

ปราสาทเมืองต่ำ เป็นศาสนสถานขนาดเล็กที่ตั้งอยู่บนที่ราบและอยู่ไม่ไกลจากศูนย์กลางเมือง สร้างขึ้นเพื่อเป็นศาสนสถานประจำเมืองหรือชุมชน มีรูปแบบผังเป็นแบบกระจายความสำคัญออกจากศูนย์กลาง เมื่อพิจารณาจากเกณฑ์ทั้งสามข้อแล้ว พบว่าแหล่งมรดกโลกต้นแบบที่มีลักษณะใกล้เคียงกับปราสาทเมืองต่ำมี 2 ปราสาท ได้แก่ ปราสาทบันทายศรีและปราสาทบันทายสำหรับ

ปราสาทปลายบัด 1 และ ปราสาทปลายบัด 2 เป็นศาสนสถานขนาดเล็กที่ตั้งอยู่บนยอดเขาเพื่อถวายพระศิวนและอยู่ไม่ไกลจากศูนย์กลางเมือง เมื่อพิจารณาจากเกณฑ์ทั้งสามข้อแล้ว พบว่าแหล่งมรดกโลกต้นแบบที่มีลักษณะใกล้เคียงกับปราสาททั้งสองมี 2 ปราสาท ได้แก่ ปราสาทพนมกรอมและปราสาทพนมบก

จากข้อสรุปข้างต้นสามารถนำมาสรุปเป็นแผนภูมิการศึกษาเปรียบเทียบ ได้ดังนี้ (ภาพที่ 82)

ภาพที่ 82 แผนภูมิการศึกษาเปรียบเทียบตามแต่ละกลุ่มปราสาท

5.2 แหล่งมรดกโลกต้นแบบที่นำมาเปรียบเทียบกับกลุ่มปราสาทพนมรุ้ง

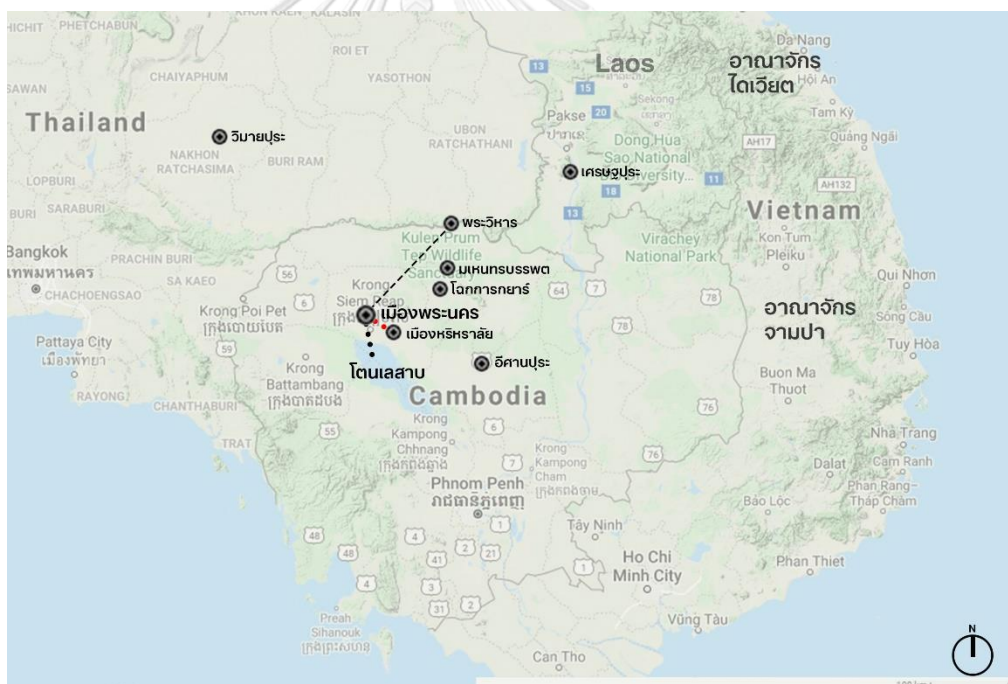
5.2.1 ปราสาทพระวิหาร

ปราสาทพระวิหารได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นมรดกโลกทางวัฒนธรรม เมื่อปี พุทธศักราช 2551 เป็นศาสนสถานขนาดใหญ่ที่สร้างบนผาเขี้ยวตาดิ เทือกเขาพนมดงรัก เป็นตำแหน่งสูงสุดคล้ายกับการสร้างบนยอดเขาเพื่อประดิษฐานเทวราช มีความสูงประมาณ 657 เมตร ตั้งอยู่ในเขตบ้านภูมิซรอล อำเภอกันทรลักษ์ จังหวัดศรีสะเกษ และอำเภอจอมกระสาน จังหวัดพระวิหาร ประเทศกัมพูชา คาดว่าสร้างตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 13-17 ในศิลปะแบบเกาะแกร์ คลัง-บาปวน ทำให้เชื่อได้ว่าปราสาทพระวิหารเป็นศูนย์กลางความเชื่อทางศาสนา และเป็นสถานที่สำหรับประกอบพิธีกรรมของชุมชนโบราณมาอย่างยาวนาน

1. แบบแผนการตั้งถิ่นฐานและการวางผังเมือง

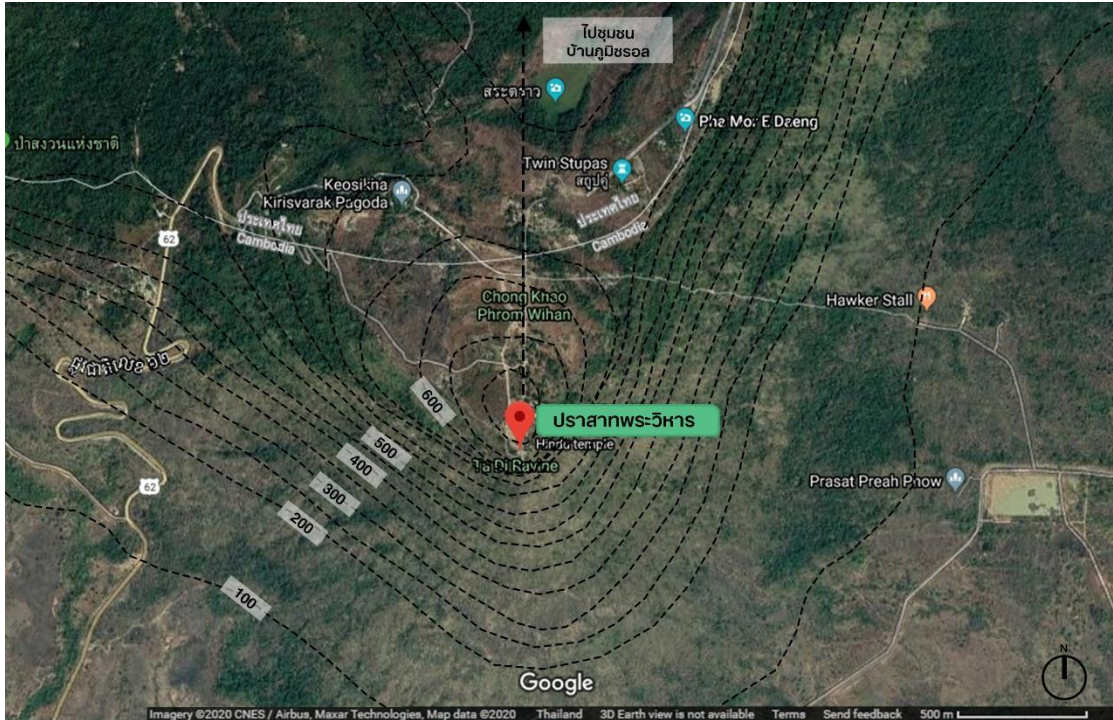
ปัจจัยในการตั้งถิ่นฐานและการวางผังเมือง ปราสาทพระวิหารมีปัจจัยด้านทำเลที่ตั้ง หรือปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับสภาพภูมิประเทศ ได้แก่ ตั้งอยู่บนหน้าผาสูงบนเทือกเขา มีลักษณะแคบยาวและลาดเทลงทางทิศเหนือ ทำให้มีการระบายน้ำที่ดี สามารถมองเห็นในระยะไกลจากฝั่งเขมร เนื่องจากตั้งอยู่บริเวณรอยต่อระหว่างที่ราบสูงโคราชและที่ราบเขมรต่ำ ทำให้เป็นจุดเชื่อมต่อของชุมชนทั้งสองฝั่ง (ภาพที่ 83) ส่วนปัจจัยที่มีความเกี่ยวข้องกับคติความเชื่อ ได้แก่ คติความเชื่อเรื่องลัทธิเทวราชตามรูปแบบการสร้างปราสาทบนภูเขาเพื่อถวายแก่พระศิวะ กษัตริย์ทรงเป็นสมมติเทพ จึงพบว่ากษัตริย์ในสมัยหลังได้มาบูรณะและเคารพบูชาที่ปราสาทแห่งนี้โดยตลอด เพื่อเป็นการแสดงพระราชอำนาจของพระองค์ นอกจากนี้ยังยึดตามคติความเชื่อเรื่องศูนย์กลางจักรวาล เนื่องจากผาเปียตาคีมีความเหมาะสมสำหรับสร้างศาสนสถานบนภูเขาตามรูปแบบที่เรียกว่า “ศาสนบรรพต”

ภาพที่ 83 เส้นทางจากเมืองพระนครมายังปราสาทพระวิหาร

ลักษณะการกระจายตัวของเมือง ปราสาทพระวิหารเป็นกลุ่มอาคารเดี่ยวขนาดใหญ่ที่ตั้งบนหน้าผาสูง มีแนวแกนยาวที่ลาดเทลงทางทิศเหนือตามลักษณะภูมิประเทศ ชุมชนที่เกิดขึ้นโดยส่วนใหญ่จึงอยู่ด้านล่างเขาถัดออกไปจากบันไดต้นทาง เนื่องจากข้อจำกัดด้านพื้นที่ การกระจายตัวของเมืองจึงขยายตัวในแกนแนวเหนือ-ใต้ ทิศทางเดียว พบหลักฐานอาคารทางศาสนาและกิจกรรมของชุมชนบริเวณทางทิศเหนือของปราสาท (ภาพที่ 84)

องค์ประกอบทางภูมิทัศน์เมือง ปราสาทพระวิหารมีองค์ประกอบทางภูมิทัศน์เมืองที่สำคัญ ได้แก่ ปราสาทพระวิหาร-ศาสนสถานบนภูเขา สระตราว-บารายขนาดใหญ่ สลุปคู่-อาคารทางศาสนาอื่นๆ และแนวถนนโบราณที่มาจากฝั่งเขมรต่ำ (ภาพที่ 85)

ภาพที่ 84 ภาพถ่ายจากดาวเทียมบริเวณปราสาทเขาพระวิหาร

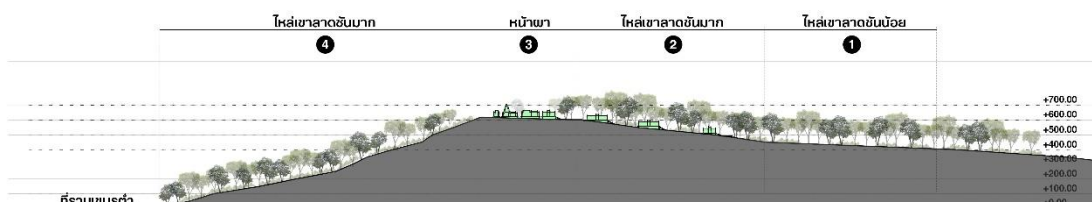

ภาพที่ 85 แบบแผนการตั้งถิ่นฐานและการวางผังเมืองของปราสาทพระวิหาร

2. การวางผังบริเวณและการวางผังอาคาร

การวางผังบริเวณ ไม่พบบารายด้านล่างเทือกเขาทางทิศตะวันออกตามรูปแบบทั่วไป แต่พบบารายทางทิศเหนือของกลุ่มปราสาท เรียกว่า “สระตราว” (ภาพที่ 85) ปราสาทวางตัวตามแนวแกนเหนือ-ใต้ องค์ประกอบผังเริ่มจากบันไดต้นทางมุ่งสู่กลุ่มปราสาทประธานบนหน้าผา ปรับระดับความสูงไปตามลักษณะความลาดชันของไหล่เขา 5 ระดับ หากสังเกตจากตำแหน่งซุ้มประตูซึ่งเป็นจุดแบ่งระเบียงแต่ชั้นจะพบลักษณะการวางผังบริเวณที่สอดคล้องกับภูมิประเทศ ดังนี้ (ภาพที่ 86)

จากทางเข้าด้านหน้าทางทิศเหนือ พบบันไดต้นทางตั้งอยู่บนไหล่เขาลาดชันน้อยแล้วค่อยๆ ไต่ระดับความสูงจนกระทั่งถึงลานนาคราชก่อนเข้าสู่ซุ้มประตูชั้นที่ 1 ถัดจากนั้นไหล่เขามีความลาดชันมากขึ้น มีการปรับระดับ 3 ครั้ง โดยแบ่งช่วงของระเบียงออกเป็นชั้นๆ ด้วยบันไดทางขึ้นและซุ้มประตู ยอดหน้าผาเปี้ยตาดี มีพื้นที่ค่อนข้างกว้างและราบเรียบเหมาะสำหรับเป็นที่ตั้งของกลุ่มปราสาทประธาน ซึ่งมีการวางผังบริเวณกระจายเต็มขอบเขตของพื้นที่ ถัดจากหน้าผาเป็นไหล่เขาลาดชันมาก ลาดเทสู่ที่ราบเขมรต่ำตอนล่าง ถือเป็นจุดสิ้นสุดของการวางผังบริเวณ

ภาพที่ 86 รูปตัดบริเวณแนวแกนทางดำเนินปราสาทพระวิหาร

ทิศเหนือของปราสาทพระวิหารฝั่งที่ราบสูงโคราชพบโบราณสถานสำคัญหลายแห่ง เช่น สถูปคู่ ผามออีแดง เป็นต้น เป็นจุดเชื่อมโยงไปยังดินแดนอีสานตอนล่างของประเทศไทย โดยเฉพาะในเขตจังหวัดศรีสะเกษและจังหวัดสุรินทร์ พบปราสาทขอมตั้งอยู่ไม่ไกลจากปราสาทพระวิหาร เช่น ปราสาทสระกำแพงใหญ่ ปราสาทบ้านปราสาท ปราสาทปรังค์กู ปราสาทโดนตวล จังหวัดศรีสะเกษ และปราสาทบ้านพลวง จังหวัดสุรินทร์ เป็นต้น ปราสาทไม่ปรากฏขอบเขตผังบริเวณที่ชัดเจน ผังกลมกลืนกับไปภูมิประเทศตามข้อจำกัดของพื้นที่ พบทางเดินไปยังสระสงและสระรับน้ำทางทิศตะวันออก 2 จุด ตำแหน่งที่ตั้งซุ้มประตูชั้นที่ 1 ยังพบแนวทางเดินโบราณที่ขึ้นมาจากฝั่งเขมรต่ำที่เรียกว่า “ถนนบันไดหัก” (ภาพที่ 85)

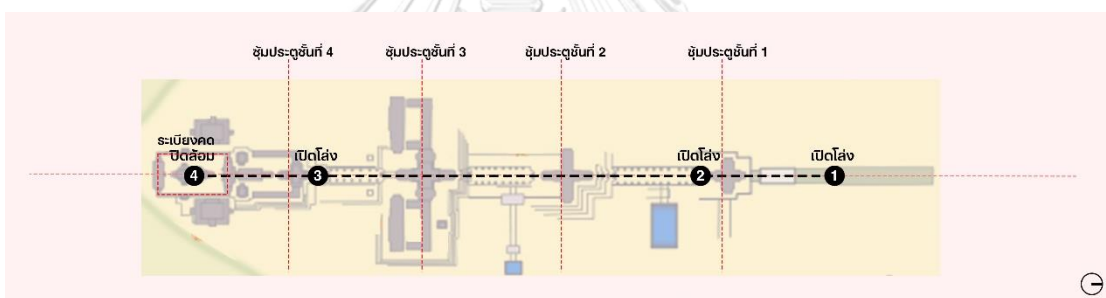
ผังบริเวณมีการแบ่งแนวแกนออกเป็นชั้นๆ สังเกตจากตำแหน่งขององค์ประกอบผังจะพบบันไดช่วยปรับระดับชั้นต่างๆ ก่อนขึ้นสู่ลานหน้าปราสาท ทำให้เกิดที่ว่างระหว่างชั้นที่แตกต่างกันออกไป ดังนี้ (ภาพที่ 87)

จุดที่ 1 บันไดต้นทางมีลักษณะสูงชัน ถูกโอบล้อมด้วยระนาบทางตั้งของต้นไม้ ทำให้เกิดที่ว่างเปิดโล่งทางตั้ง ช่วยขั้บแน่นแนวแกนปราสาทให้ชัดเจน

จุดที่ 2 จากซุ้มประตูชั้นที่ 1 พบที่ว่างเปิดโล่งลดหลั่นเป็นชั้นๆ จนถึงยอดหน้าผา แต่ละชั้นถูกคั่นด้วยระนาบทางนอนของชั้นบันได เห็นยอดของซุ้มประตูเป็นจุดหมายตาระเบียบแต่ละชั้นมีขนาดแตกต่างกัน ปรับไปตามสภาพภูมิประเทศ

จุดที่ 3 ก่อนถึงซุ้มประตูชั้นที่ 4 พบบันไดขึ้นปราสาทมีลักษณะสอบออกรับกับความกว้างของเฉลียงช้ายขวา ลานปราสาทกระชั้นสั้น ช่วยขั้บแน่นกลุ่มปราสาทประธานให้เด่นชัด

จุดที่ 4 ที่ว่างภายในลานปราสาทมีลักษณะค่อนข้างแคบ ปิดล้อมด้วยระเบียงคด โดยมีปราสาทประธานอยู่กึ่งกลาง ช่วยเน้นความสำคัญของปราสาท

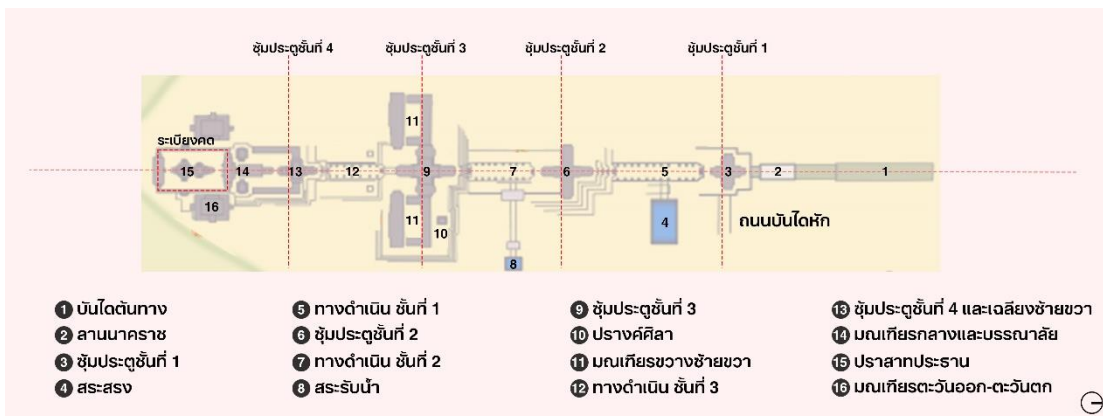

ภาพที่ 87 ผังบริเวณปราสาทพระวิหาร แสดงลักษณะที่ว่าง

ปรับปรุงจาก : แผนผังปราสาทเขาพระวิหาร, www.th.wikipedia.org.

การวางผังอาคาร ปราสาทพระวิหารมีผังแบบที่เป็นแกนวิ่งเข้าหาจุดศูนย์กลาง มีทางเข้า-ออกทางเดียว ตามแนวแกนทิศเหนือมุ่งสู่กลุ่มปราสาทประธานบนหน้าผาทิศใต้ แบ่งที่ว่างในลักษณะสมมาตรซ้าย-ขวา ปรับความสูงไปตามลานหิน 5 ระดับ พบแนวซุ้มประตู 5 ชั้น แนวแกนเริ่มต้นจากบันไดต้นทาง มีลานนาคราชเชื่อมต่อกับซุ้มประตูชั้นที่ 1 ทางดำเนินเป็นลานหินมีเสานางเรียงประดับทั้งสองข้าง ทิศใต้พบสระสระรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ก่อนถึงซุ้มประตูชั้นที่ 2 ทางดำเนินชั้นที่ 2 พบสระรับน้ำจำนวน 2 สระ ซุ้มประตูชั้นที่ 3 มีขนาดใหญ่และสมบูรณ์ที่สุด กึ่งกลางเป็นมณฑปเตียรกลางขนาดกว้างด้วยมณฑปเตียรขวางซ้ายขวา ส่วนซุ้มประตูชั้นที่ 4 มีมณฑปหน้าเชื่อมด้วยเฉลียงช้ายขวา ชั้นในสุดเป็นระเบียงคดรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ภายในพบปราสาทประธานอยู่กึ่งกลางของแนวแกนเชื่อมกับวิหารด้านหน้า แบ่งพื้นที่ภายในเป็น 2 ส่วนในลักษณะสมมาตร ขนาดกว้างด้วยบรรณาลัย (ภาพที่ 88)

ภาพที่ 88 แผนผังปราสาทพระวิหารและองค์ประกอบต่างๆ
 ปรับปรุงจาก : แผนผังปราสาทเขาพระวิหาร, www.th.wikipedia.org.

3. การควบคุมและการจัดการน้ำ ปราสาทพระวิหารไม่พบระบบการจัดการแหล่งน้ำขนาดใหญ่ในบริเวณใกล้เคียง แต่ทางทิศเหนือของปราสาท พบสระตราวซึ่งเป็นบารายขนาดใหญ่ช่วยกักเก็บน้ำสำหรับชุมชน และพบสระสรงรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาด 16.80x37.80 เมตร กรูด้วยหินในลักษณะขั้นบันได นอกจากนั้นพบสระรับน้ำมีรูปแบบเหมือนกับสระสรงเพียงแต่มีขนาดเล็กกว่า (ภาพที่ 88)

ปัจจุบันสระตราวไม่สามารถกักเก็บน้ำได้ตามสภาพเดิม ระดับน้ำค่อนข้างตื้นเขิน ส่วนสระสรงมีการบูรณะเพิ่มเติม ทำให้สามารถคงรูปแบบการกักเก็บน้ำเดิมไว้ (ภาพที่ 89)

ภาพที่ 89 สระสรง ปราสาทพระวิหาร
 ที่มา: www.moonfleetasia.blogspot.com

4. มุมมองและคุณภาพเชิงทัศน ปราสาทพระวิหารมีผังเป็นแบบที่เป็นแกนวงแหวนเข้าหาจุดศูนย์กลาง ทำให้มุมมองแบบแกนปรับเปลี่ยนไปตามองค์ประกอบระหว่างทางดำเนินแนวแกนปราสาทเป็นเส้นตรง แบ่งผังในลักษณะสมมาตรซ้ายขวา เริ่มจากทิศเหนือสู่ทิศใต้ จุดปลายตาอยู่ที่ซุ้มประตูแต่ละชั้น ไม่สามารถเห็นกลุ่มปราสาทประธานบนหน้าผาได้ชัดเจน จนกว่าจะถึงซุ้มประตูชั้นที่ 4 มีการปรับแต่งพื้นที่ระหว่างทางดำเนิน ทำให้เกิดพื้นที่เปิดโล่งเห็นระนาบทางนอนของยอดหน้าผาตัดกับขอบฟ้า

ไหล่เขาทางทิศเหนือเห็นบันไดต้นทางสูงชันมากจนแตะขอบฟ้า สองข้างโอบล้อมด้วยระนาบทางตั้งของต้นไม้ ทำให้รู้สึกถึงความยิ่งใหญ่และเคารพศรัทธาก่อนเข้าสู่ปราสาท (ภาพที่ 90) แนวแกนเปลี่ยนระดับความสูงไปตามลักษณะความลาดชันของไหล่เขา 5 ระดับ ทำให้เกิดมุมมองและส่งผลต่อความรู้สึกที่เปลี่ยนไป เหมือนค่อยๆ ก้าวไปสู่ที่ประทับของพระศิวะ จุดสำคัญอยู่บริเวณก่อนจะถึงซุ้มประตูชั้นที่ 4 จะพบกับบันไดขึ้นปราสาทมีลักษณะสอบอกรับกับความกว้างของเฉลียงซ้ายขวา และลานปราสาทมีพื้นที่กระชั้นสั้น ช่วยขับเน้นความสำคัญของกลุ่มปราสาทประธาน

มุมมองสำคัญอื่นๆ ได้แก่ มุมมองที่มองมาจากฝั่งประเทศกัมพูชา (ที่ราบเขมรต่ำด้านล่างหน้าผา) จะทำให้รู้สึกเหมือนปราสาทลอยอยู่บนสรวงสวรรค์ โดยมีแผ่นดินเขมรต่ำเปรียบเสมือนมหาสมุทรรองรับปราสาทอยู่ด้านล่าง (ภาพที่ 91)

ภาพที่ 90 บันไดต้นทาง ปราสาทพระวิหาร
ที่มา: www.moonfleetasia.blogspot.com

ภาพที่ 91 ภาพถ่ายมุมสูงปราสาทพระวิหาร

ที่มา: www.mgonline.com

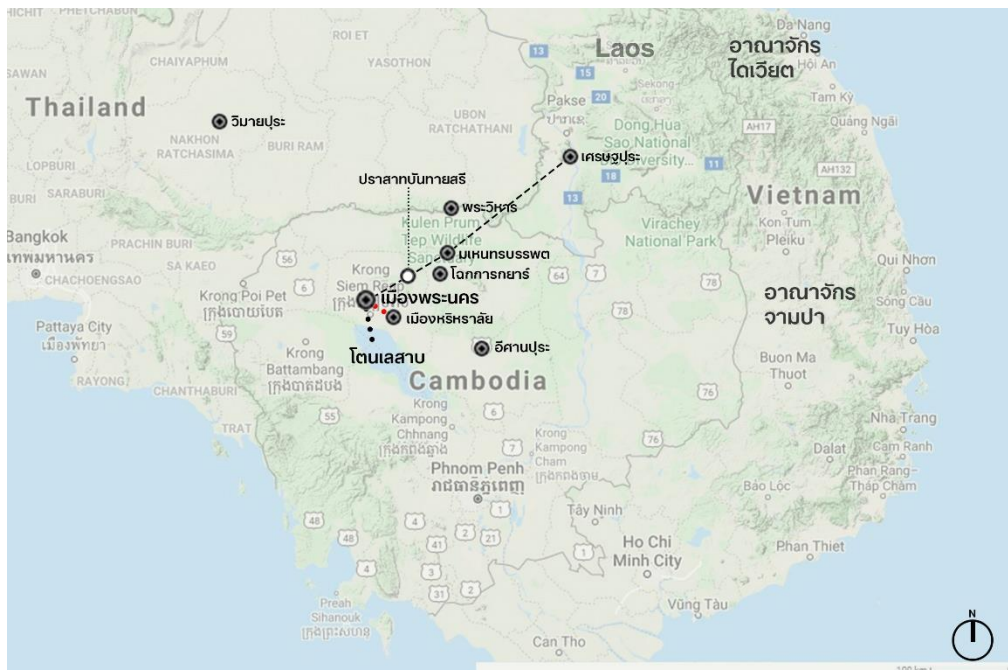
5.3 แหล่งมรดกโลกต้นแบบที่นำมาเปรียบเทียบกับกลุ่มปราสาทเมืองต่ำ

5.3.1 ปราสาทบันทายศรี

ปราสาทบันทายศรี ได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นแหล่งมรดกโลกทางวัฒนธรรมร่วมกับโบราณสถานในเมืองพระนคร เมื่อปีพุทธศักราช 2535 สร้างขึ้นสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 5 โดยพราหมณ์มหาราชครูชื่อ “ยัชญะวราหะ” ในศิลปะแบบบันทายศรี เป็นศาสนสถานขนาดเล็กที่สร้างบนที่ราบทางทิศเหนือของเมืองพระนคร เพื่อเป็นปราสาทประจำเมืองหรือชุมชน

1. แบบแผนการตั้งถิ่นฐานและการวางผังเมือง

ปัจจัยในการตั้งถิ่นฐานและการวางผังเมือง ปราสาทบันทายศรีมีปัจจัยด้านทำเลที่ตั้ง หรือปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับสภาพภูมิประเทศ ได้แก่ ตั้งอยู่ไม่ไกลจากเมืองพระนคร และอยู่บนเส้นทางเมืองพระนครกับเขาพนมกุเลนซึ่งเชื่อมต่อไปยังปราสาทวัดพู ตั้งอยู่ใกล้ภูเขากลางเมือง ได้แก่ พนมกุเลนและพนมบก สามารถเดินทางไปเคารพบูชาเทพเจ้าบนภูเขาได้สะดวก ตั้งอยู่ใกล้แหล่งน้ำ ได้แก่ แม่น้ำปวก ซึ่งไหลผ่านลงมาจากเขาพนมกุเลนทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ และตั้งอยู่ห่างจากทะเล โตนเลสาบ ทำให้น้ำไม่ท่วมถึง (ภาพที่ 92) ส่วนปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับคติความเชื่อ ได้แก่ คติความเชื่อเรื่องลัทธิเทวราชและคติความเชื่อเรื่องศูนย์กลางจักรวาล สังเกตได้จากรูปแบบที่มีปราสาทประธานอยู่ใจกลาง ล้อมรอบด้วยสระน้ำและระเบียงคดชั้นต่างๆ

ภาพที่ 92 เส้นทางเมืองพระนคร-เขพนมกุเลน-ปราสาทวัดพู

ลักษณะการกระจายตัวของเมือง ปราสาทบันทายศรีเป็นกลุ่มอาคารเดี่ยวที่ตั้งอยู่ใกล้เชิงเขาพนมกุเลน การกระจายตัวของเมืองขยายตัวในแกนแนวตะวันออกเฉียงเหนือ-ตะวันตกเฉียงใต้ รับกับเส้นทางเมืองพระนคร-เขพนมกุเลน-ปราสาทวัดพู พบหลักฐานของชุมชนทางทิศเหนือของปราสาท (ภาพที่ 93)

องค์ประกอบทางภูมิทัศน์เมือง ปราสาทบันทายศรีมีองค์ประกอบทางภูมิทัศน์เมืองที่สำคัญ ได้แก่ ปราสาทบันทายศรี-ศาสนสถานบนที่ราบ บารายทางทิศเหนือ-บารายขนาดใหญ่ แม่น้ำปวก-แม่น้ำสำคัญ และแนวถนนโบราณที่เชื่อมต่อมาจากเมืองพระนคร

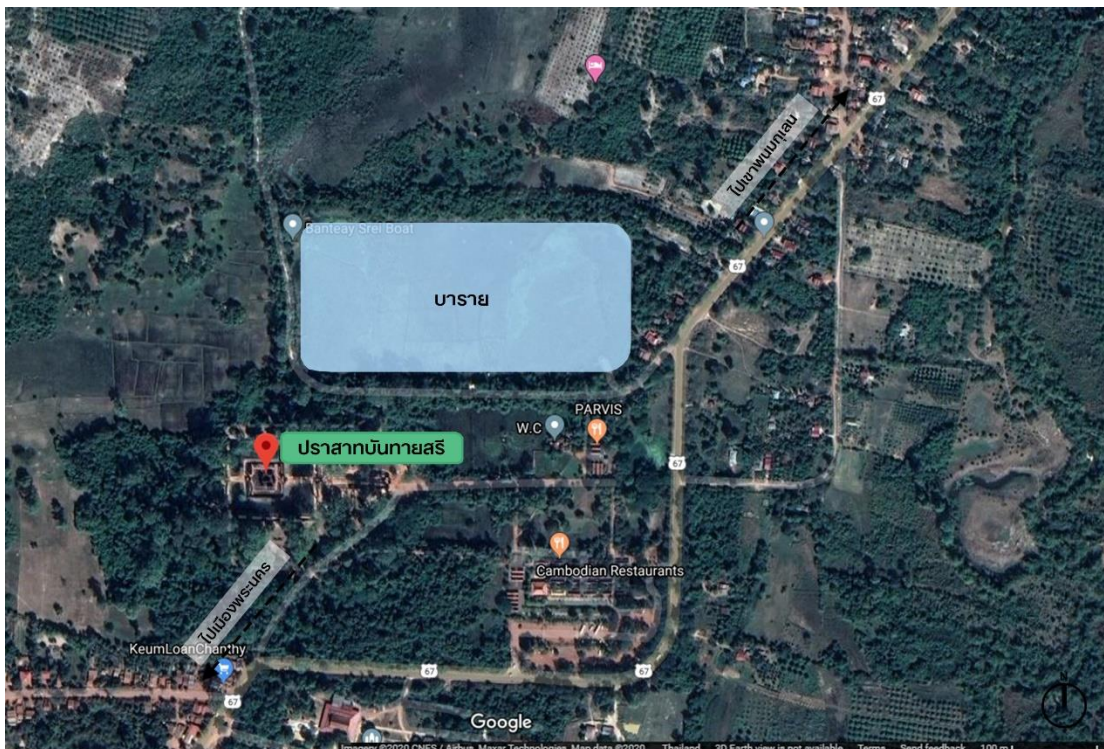
2. การวางผังบริเวณและการวางผังอาคาร

การวางผังบริเวณ พบบารายนอกกำแพงทางทิศเหนือ สันนิษฐานว่าเป็นตำแหน่งที่เหมาะสมสำหรับการรองรับน้ำที่ไหลมาจากเขาพนมกุเลนก่อนเข้าสู่ตัวปราสาท (ภาพที่ 93) ปราสาทมีขอบเขตผังบริเวณเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีแนวแกนทางดำเนินอยู่ด้านหน้าทางเข้า กลุ่มอาคารถูกล้อมรอบด้วยที่ว่างมีต้นไม้ปกคลุม ทางทิศเหนือติดกับบารายขนาดใหญ่

ลักษณะที่ว่างที่เกิดขึ้น ได้แก่ ที่ว่างด้านหน้ากำแพงชั้นนอกทางทิศตะวันออกเป็นทางดำเนินที่มีเสานางเรียงขนานข้างด้วยอาคารหิน ภายในกำแพงชั้นนอกพบที่ว่างขนาดใหญ่ โอบล้อมระเบียงคด และพบสระน้ำรูปตัวยูจำนวน 2 สระ ที่ว่างภายในลานปราสาทชั้นในมี

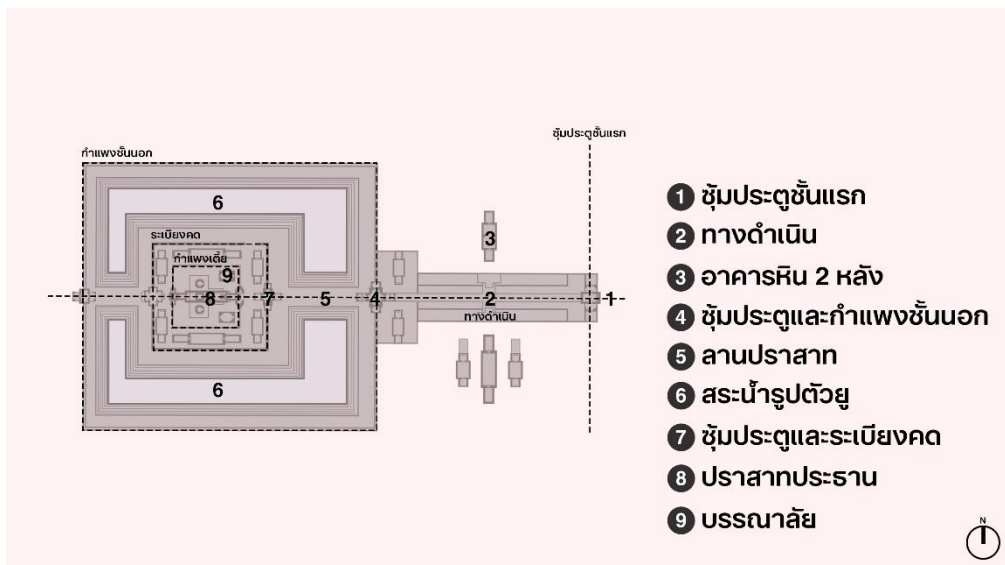
ขนาดเล็กมาก พบบรรณาลักษณ์บ้าย-ขวา กลุ่มปราสาทประธานเอียงไปทางด้านหลัง ทำให้ที่ว่างด้านหลังมีลักษณะแคบลง ในขณะที่เดียวกันที่ว่างระหว่างกลุ่มปราสาทประธานมีลักษณะแคบมาก เนื่องจากปราสาทมีการเว้นระยะห่างระหว่างกันค่อนข้างน้อย คล้ายกับการเรียงตัวของกลุ่มปราสาทประธานของปราสาทพระโคที่เมืองหริหราลัย (ภาพที่ 94)

ภาพที่ 93 ภาพถ่ายจากดาวเทียมบริเวณปราสาทบันทายสรี

จุพาลกรณมหาวิทยาลัย

การวางผังอาคาร ปราสาทบันทายสรี มีผังเป็นแบบที่เป็นแกนวิ่งเข้าหาจุดศูนย์กลาง เข้า-ออกได้ 2 ทาง ตามแนวแกนตะวันออก-ตะวันตก ทางเข้าด้านหน้าเข้าทางทิศตะวันออก พบกำแพงและระเบียงคดรวม 3 ชั้น ชั้นนอกสุดเป็นซุ้มประตูก่อนเข้าสู่ทางดำเนิน มีเสานางเรียงขนาดข้าง ชั้นที่ 2 เป็นซุ้มประตูและกำแพงชั้นนอก ผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ภายในลานปราสาทชั้นนอกมีขนาดค่อนข้างใหญ่ ล้อมรอบด้วยสระน้ำรูปตัวยู ชั้นถัดมาเป็นระเบียงคด และชั้นในสุดเป็นกำแพงเตี้ย ภายในพบบรรณาลักษณ์ด้านทิศตะวันออกหันหน้าเข้าสู่ปราสาทประธาน ปราสาทประธานทำจากหินทรายสีชมพู ตั้งอยู่บนฐานเดียวกันจำนวน 3 หลัง หลังกลางเชื่อมต่อกับมณฑปทางด้านหน้า (ภาพที่ 94)

ภาพที่ 94 แผนผังปราสาทบันทวยศรีและองค์ประกอบต่างๆ

ปรับปรุงจาก : แผนผังปราสาทบันทวยศรี, ๓๐ ปราสาทขอมในเมืองพระนคร, หน้า 248-249

3. การควบคุมและการจัดการน้ำ ปราสาทบันทวยศรีไม่พบระบบการจัดการแหล่งน้ำขนาดใหญ่ในบริเวณใกล้เคียง แหล่งน้ำได้จากน้ำที่ไหลมาจากเขาพนมกุเลนและการกักเก็บน้ำฝนในบารายนอกกำแพงทางทิศเหนือ ผังปราสาทพบสระน้ำรูปตัวยู จำนวน 2 สระ ขอบสระเพียงด้านบน

ปัจจุบันปราสาทบันทวยศรีอยู่ในความดูแลจากองค์กร APSARA ทางน้ำที่ไหลเข้าสู่บารายยังมีสภาพปกติ แต่บารายมีลักษณะตื้นเขิน เนื่องจากไม่มีการบูรณะแนวคันบาราย บางฤดูกาลมีการอนุญาตให้ชุมชนโดยรอบสามารถจับสัตว์น้ำหรือนำสัตว์เลี้ยงมาหากินในบริเวณได้ ส่วนขอบสระน้ำภายในกำแพงชั้นนอกของปราสาทยังไม่ได้รับการดูแลเท่าที่ควร ทำให้ไม่สามารถกักเก็บน้ำฝนได้ตลอดทั้งปี

4. มุมมองและคุณภาพเชิงทัศนียภาพ ปราสาทบันทวยศรีเป็นปราสาทแรกที่มีผังเป็นแบบที่เป็นแกนวิ่งเข้าหาจุดศูนย์กลาง จึงเริ่มเห็นลักษณะของทางดำเนินที่มีเสานางเรียงช่วงสั้นๆ ช่วยเน้นความสำคัญของปราสาทประธาน (ภาพที่ 95) แนวแกนปราสาทเป็นเส้นตรงตามแนวแกนตะวันออก-ตะวันตก แบ่งผังปราสาทในลักษณะสมมาตรซ้ายขวา เห็นทางเดินสั้นๆ เชื่อมระหว่างกำแพงชั้นนอกกับระเบียงคด (ภาพที่ 96) ปราสาทไม่มีการเปลี่ยนระดับความสูง จึงไม่สามารถเห็นอาคารทางศาสนาภายในได้ มุมมองที่เกิดจากลำดับการมองเห็นจึงปรับตามระนาบทางนอนของชุมประตู่ กำแพงชั้นนอกและระเบียงคดทั้ง 3 ชั้น ภายในกำแพงชั้นนอกเป็นที่ว่างเปิดโล่งขนาดใหญ่โอบล้อมระเบียงคด ช่วยเน้นความสำคัญของ

อาคารที่อยู่ภายใน เมื่อเข้าระเบียงคตมาแล้วจะพบกับที่ว่างด้านหน้ากลุ่มปราสาทประธานที่
ใกล้มาก ทำให้เกิดความตื่นตาตื่นใจ โดยไม่พบมุมมองสำคัญอื่นๆ

ภาพที่ 95 ทางดำเนิน ปราสาทบันทายสรี

ภาพถ่ายสำรวจ: เมื่อวันที่ 3 มีนาคม 2563

ภาพที่ 96 ซุ้มประตูและระเบียงคต ปราสาทบันทายสรี

ภาพถ่ายสำรวจ: เมื่อวันที่ 3 มีนาคม 2563

5.3.2 ปราสาทบันทายสำเหร่

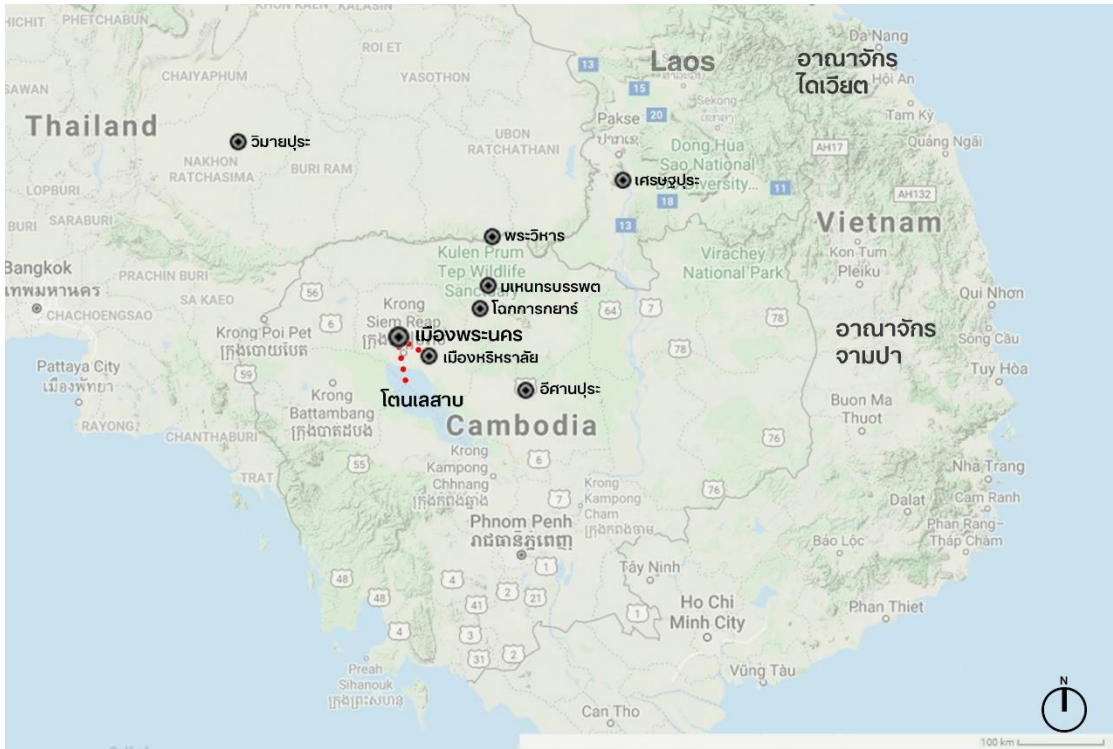
ปราสาทบันทายสำเหร่ ได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นแหล่งมรดกโลกทางวัฒนธรรมร่วมกับโบราณสถานในเมืองพระนคร เมื่อปีพุทธศักราช 2535 ไม่ปรากฏหลักฐานว่าใครเป็นผู้สร้าง คาดว่าอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 17 ในศิลปะแบบนครวัด เป็นศาสนสถานขนาดเล็กที่สร้างบนที่ราบทางทิศตะวันออกของเมืองพระนคร ตรงแนวคันบารายตะวันออก เพื่อเป็นปราสาทประจำเมืองหรือชุมชน

1. แบบแผนการตั้งถิ่นฐานและการวางผังเมือง ปราสาทบันทายสำเหร่เป็นส่วนหนึ่งของเมืองพระนคร จึงทำให้สามารถวิเคราะห์ปัจจัยในการตั้งถิ่นฐานและการวางผังเมือง ลักษณะการกระจายตัวของเมือง และองค์ประกอบทางภูมิทัศน์ได้จากเมืองพระนคร ดังนี้

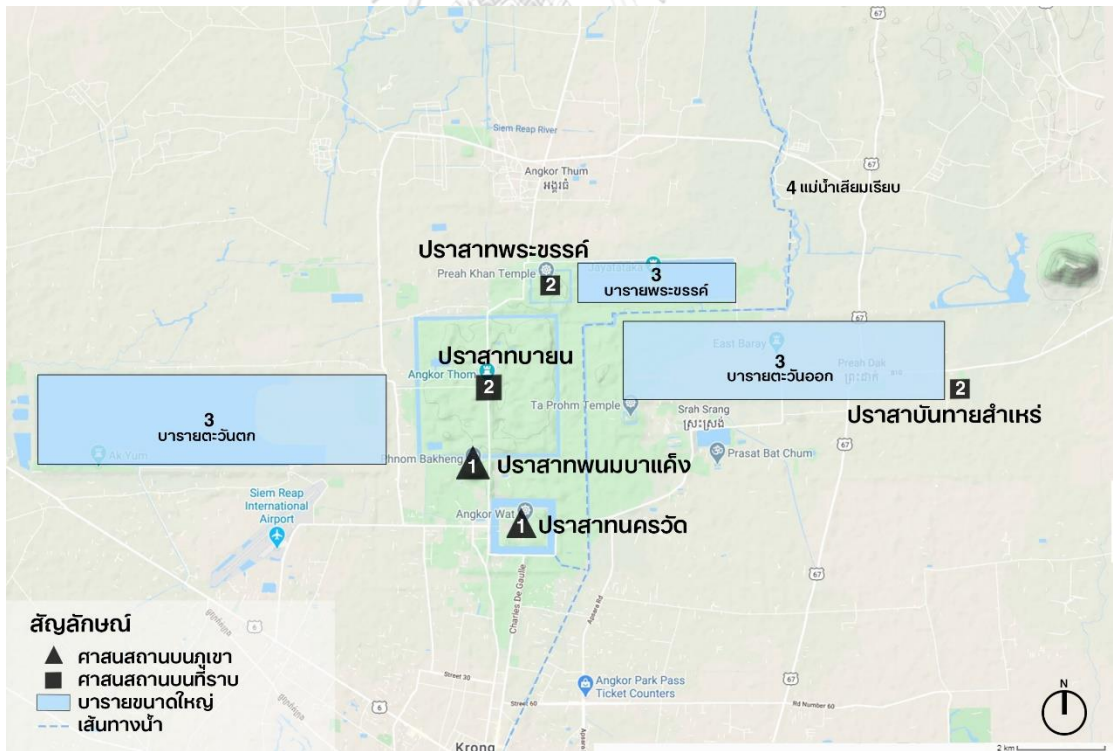
ปัจจัยในการตั้งถิ่นฐานและการวางผังเมือง เมืองพระนครมีปัจจัยด้านทำเลที่ตั้งหรือปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับสภาพภูมิประเทศ ได้แก่ ตั้งอยู่ไม่ไกลจากเมืองหลวงเดิมคือเมืองหริหราลัย มีภูเขากลางเมือง ได้แก่ พนมบาเค็ง และตั้งอยู่ใกล้แหล่งน้ำ ได้แก่ แม่น้ำเสียมเรียบ และท้ายที่สุดตั้งอยู่ห่างจากทะเล โตนเลสาบ ทำให้น้ำไม่ท่วมถึง (ภาพที่ 97) ส่วนปัจจัยที่มีความเกี่ยวข้องกับคติความเชื่อ ได้แก่ คติความเชื่อเรื่องลัทธิเทวราชและคติความเชื่อเรื่องศูนย์กลางจักรวาล สังเกตได้จากรูปแบบที่มีศาสนสถานประจำเมืองอยู่กึ่งกลางล้อมรอบด้วยกำแพงและคูน้ำเป็นชั้นๆ นอกจากนั้นแล้วเมืองพระนครยังตั้งอยู่ห่างไกลจากประเทศข้าศึกศัตรูมากกว่าเมืองหลวงอื่น

ลักษณะการกระจายตัวของเมือง เมืองพระนครมีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีคูน้ำล้อมรอบ โดยมีปราสาทขยอนเป็นศูนย์กลาง แนวแกนกระจายออกทั้ง 4 ทิศทาง มีแม่น้ำเสียมเรียบไหลผ่านกลางเมือง และมีบารายทั้งทิศตะวันออกและทิศตะวันตก (ภาพที่ 98) การกระจายตัวของเมืองขยายตัวไปทางทิศตะวันออกเป็นหลัก รองลงมาคือทิศตะวันตก ทิศใต้ และทิศเหนือตามลำดับ สังเกตจากตำแหน่งของบารายและจำนวนโบราณสถานโดยรอบ น่าจะมาจากหลายสาเหตุด้วยกัน อันดับแรกเนื่องมาจากการแก้ปัญหา น้ำท่วม น้ำส่วนใหญ่ไหลมาจากเขาพนมกุเลนทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ แก้ปัญหาโดยการสร้างคลองส่งน้ำ คันดินบังคับน้ำ และบาราย ทำให้พื้นที่ฝั่งตะวันออกและตะวันตกได้รับผลกระทบน้อยกว่าทางทิศเหนือ สอดคล้องกับความต้องการใช้น้ำแต่ละปราสาทที่มักสร้างรอบบารายขนาดใหญ่ สาเหตุถัดมามาจากความเชื่อเรื่องทิศตะวันออกเป็นทิศมงคล จึงมักสร้างปราสาทมากที่สุดและอันดับสุดท้ายมาจากเรื่องการป้องกันราชอาณาจักร ศัตรูสำคัญของอาณาจักรขอม ได้แก่ จามปาและไตเวียด ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันออก ปราสาทส่วนมากจึงสร้างอยู่ทางทิศตะวันออก เพื่อเป็นหน้าด่านก่อนเข้าสู่เมืองพระนคร (ภาพที่ 98)

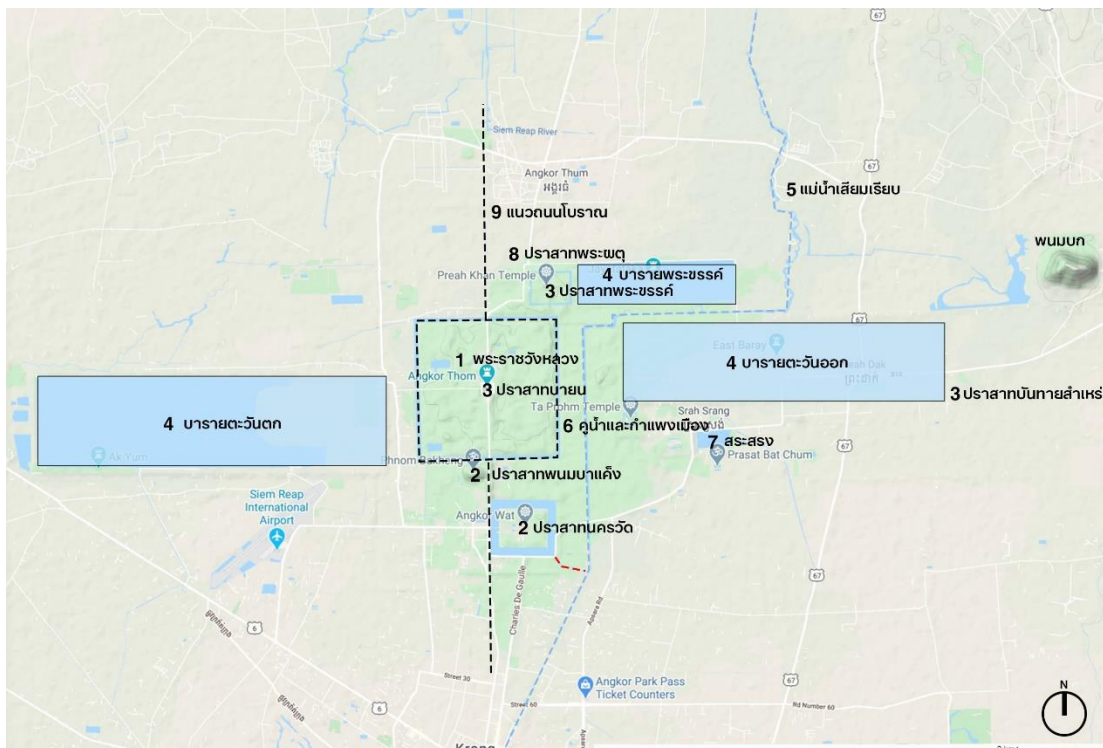

ภาพที่ 97 แบบแผนการตั้งถิ่นฐานและการวางผังเมืองพระนคร

ภาพที่ 98 การกระจายตัวของเมืองพระนคร

ภาพที่ 99 องค์ประกอบทางภูมิทัศน์เมืองพระนคร

องค์ประกอบทางภูมิทัศน์เมือง เมืองพระนครมีองค์ประกอบทางภูมิทัศน์เมืองที่สำคัญ ได้แก่ (ภาพที่ 99)

(1) พระราชวังหลวง เป็นที่ประทับของกษัตริย์ ตั้งอยู่กลางเมืองพระนคร ผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีกำแพงล้อมรอบและมีปราสาทสามเหลี่ยมอากาศตั้งอยู่กึ่งกลางของพื้นที่

(2) ศาสนสถานบนภูเขา เพื่อเป็นศูนย์กลางของเมืองหรือเพื่อสำหรับประดิษฐานเทวราช เป็นปราสาทประจำรัชกาลตามลัทธิเทวราช ตั้งอยู่บนภูเขาตามธรรมชาติ เช่น ปราสาทพนมบาเค็ง หรืออาจตั้งอยู่บนฐานสูงในลักษณะภูเขาจำลอง เช่น ปราสาทปักษีจำกรง ปราสาทแปรรูป ปราสาทตาแก้ว ปราสาทบาปวน ปราสาทนครวัด และปราสาทบายน เป็นต้น

(3) ศาสนสถานบนที่ราบ เพื่อเป็นปราสาทประจำเมืองหรือปราสาทประจำชุมชน รูปแบบปราสาทคล้ายกับการสร้างปราสาทสำหรับอุทิศให้แก่บรรพบุรุษและบรรพสตรี เช่น ปราสาทแม่บุญตะวันออก ปราสาทบันทายสรี ปราสาทตาพรหม และปราสาทพระขรรค์ เป็นต้น

(4) บารายขนาดใหญ่ เพื่อเป็นแหล่งน้ำไว้ใช้สำหรับชุมชน ได้แก่ บารายตะวันออก บารายตะวันตก และบารายพระขรรค์

- (5) ตั้งอยู่ใกล้แม่น้ำ เพื่อนำน้ำมาใช้ในการอุปโภคบริโภคและการเพาะปลูกได้แก่ แม่น้ำปวกและแม่น้ำเสียมเรียบ
- (6) คูน้ำและกำแพงเมือง เพื่อช่วยป้องกันน้ำท่วมและข้าศึกศัตรู
- (7) สระน้ำภายในเมือง เพื่อเป็นที่เก็บน้ำศักดิ์สิทธิ์สำหรับประกอบพิธีกรรมได้แก่ สระสรง ทางทิศตะวันออกของเมืองพระนคร
- (8) อาคารทางศาสนาอื่นๆ เช่น ธรรมศาลา อโรคยาศาล เป็นต้น
- (9) แนวถนนโบราณ กระจายออกจากศูนย์กลางเมืองทั้งสี่ทิศทาง

2. การวางผังบริเวณและการวางผังอาคาร

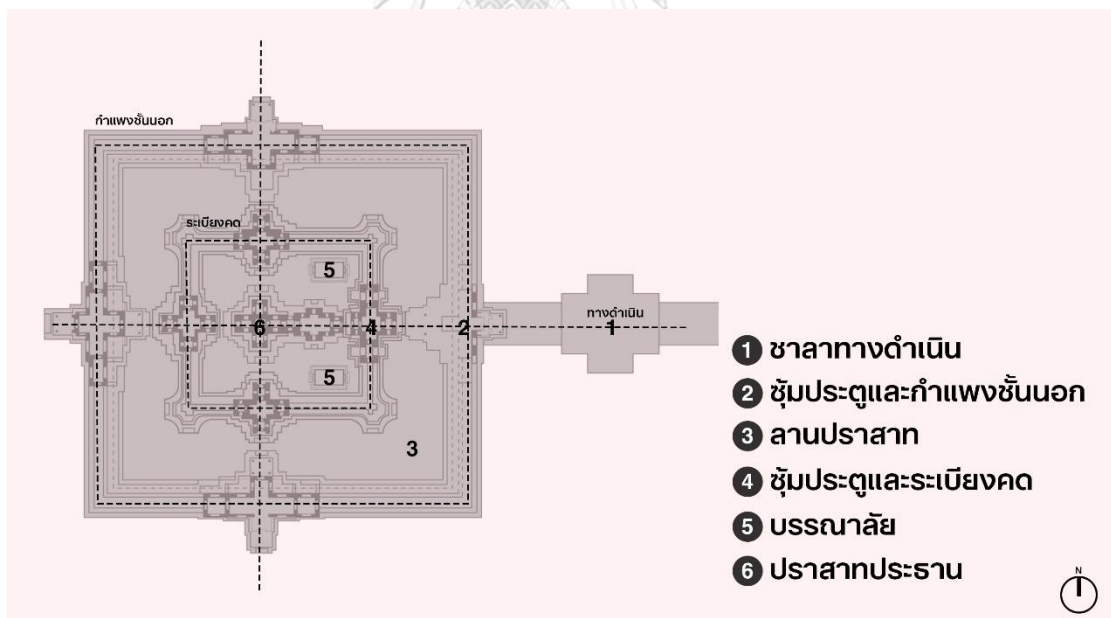
การวางผังบริเวณ พบบรรยายนอกกำแพงทางทิศตะวันออก เป็นรูปแบบของบารายที่พบโดยทั่วไปในประเทศกัมพูชา (ภาพที่ 100) ปราสาทตั้งอยู่บนที่ราบทางทิศตะวันออกของเมืองพระนคร บริเวณตำแหน่งมุมทิศตะวันออกเฉียงใต้ของคันบารายตะวันออก จึงเป็นหน้าด่านสำคัญในการป้องกันศัตรูที่มาจากทิศตะวันออก นอกจากนั้นปราสาทตั้งอยู่ทางทิศใต้ของเขาพนมบก จึงได้รับน้ำที่ไหลมาทางทิศเหนือ (ภาพที่ 105)

ภาพที่ 100 ภาพถ่ายจากดาวเทียมบริเวณปราสาทบันทายสำเหร่

ปราสาทมีขอบเขตผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ถูกล้อมรอบด้วยที่ว่างมีต้นไม้ปกคลุมทางเข้าด้านหน้าเข้าทางทิศตะวันออก กลุ่มอาคารถูกแบ่งเป็น 2 แนวแกน ได้แก่ แนวแกนตะวันออก-ตะวันตก และแนวแกนเหนือ-ใต้ ในลักษณะสมมาตร แบ่งพื้นที่ออกเป็น 4 ส่วน โดยมีปราสาทประธานเป็นศูนย์กลาง ลักษณะที่ว่างที่เกิดขึ้น คือมีที่ว่างระหว่างทางดำเนินก่อนเข้าสู่กำแพงชั้นนอก ถูกโอบล้อมด้วยระนาบทางตั้งของต้นไม้ ช่วยเน้นแนวแกนปราสาท ส่วนลานปราสาทชั้นนอกและชั้นในมีที่ว่างน้อยและแคบมาก (ภาพที่ 101)

การวางผังอาคาร ปราสาทบันทายสำหรับมีเป็นผังแบบที่เป็นแกนวิ่งเข้าหาจุดศูนย์กลาง เข้า-ออกได้ทั้ง 4 ทาง ทางเข้าด้านหน้าเข้าทางทิศตะวันออก พบกำแพงและระเบียงคตรวม 2 ชั้น ผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ทางทิศตะวันออกเป็นทางดำเนินขนาดด้วยเสานางเรียงเชื่อมต่อกับซาลารูปกากบาทยกพื้นสูง มีเสาหินกลมรองรับและมีราวบันไดเป็นลำตัวพญานาค กำแพงชั้นนอกมีผนังด้านนอกทึบ ผนังภายในเจาะช่องหน้าต่างลูกมะหวด ลานปราสาทแคบพบบรรณาลัย 2 หลัง ปราสาทประธานมีขนาดเล็ก มีมณฑปอยู่ด้านหน้าเชื่อมด้วยฉนวนหรืออันตราละ (ภาพที่ 101)

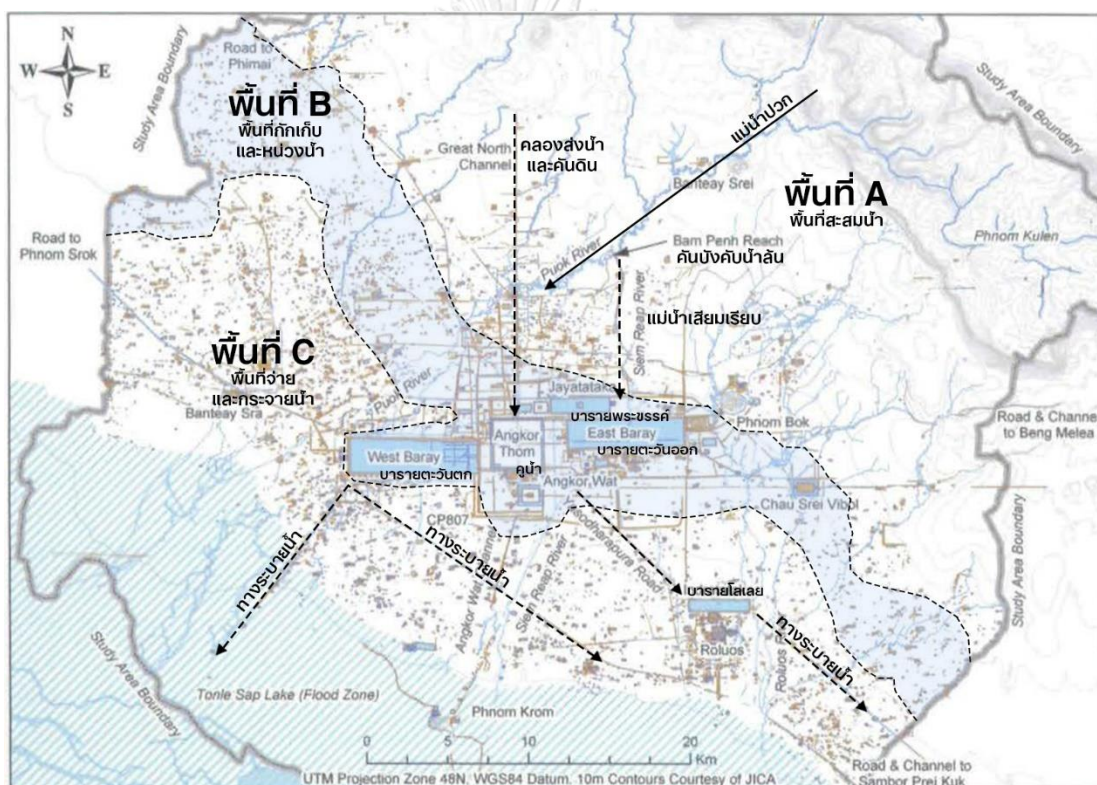
ภาพที่ 101 แผนผังปราสาทบันทายสำหรับและองค์ประกอบต่างๆ

ปรับปรุงจาก : แผนผังปราสาทบันทายสำหรับ, ๓๐ ปราสาทขอมในเมืองพระนคร, หน้า 404

3. การควบคุมและการจัดการน้ำ เขาพนมกุเลนทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือมีลักษณะลาดเทสู่เมืองพระนครในพื้นที่ราบลุ่มตอนกลาง และลาดเทสู่พื้นที่ชุ่มน้ำบริเวณใกล้กับโตนเลสาบทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ ทำให้ทิศทางการไหลของน้ำเป็นไปในทิศทางเดียว มีลักษณะแผ่ขยายเป็นวงกว้าง และมีอัตราการไหลของน้ำค่อนข้างรุนแรง มีแม่น้ำสายสำคัญ ได้แก่ แม่น้ำปวก แม่น้ำร้อลวยและแม่น้ำเสียมเรียบ (ภาพที่ 102)

ระบบการจัดการน้ำ แบ่งออกตามลักษณะของพื้นที่ 3 ระบบ ได้แก่ พื้นที่ A – พื้นที่สะสมน้ำ พื้นที่ B – พื้นที่กักเก็บและหน่วงน้ำ และพื้นที่ C – พื้นที่จ่ายและกระจายน้ำ ซึ่งมีโครงสร้างขนาดใหญ่และเชื่อมต่อกันอย่างเป็นระบบ (ภาพที่ 102)

ภาพที่ 102 ผังแสดงระบบการจัดการน้ำในเมืองพระนคร

ปรับปรุงจาก: Greater Angkor archaeological map, The water management network of Angkor, Cambodia, หน้า 659

องค์ประกอบของระบบการจัดการน้ำที่สำคัญ ได้แก่ (ภาพที่ 102)

(1) คลองส่งน้ำและคันดิน (Great North Channel) มีความยาว 25 เมตร อยู่ทางทิศเหนือของเมืองพระนคร ช่วยรองรับน้ำในช่วงฤดูมรสุม และรักษาระดับน้ำในช่วงฤดูแล้งของทุกปี

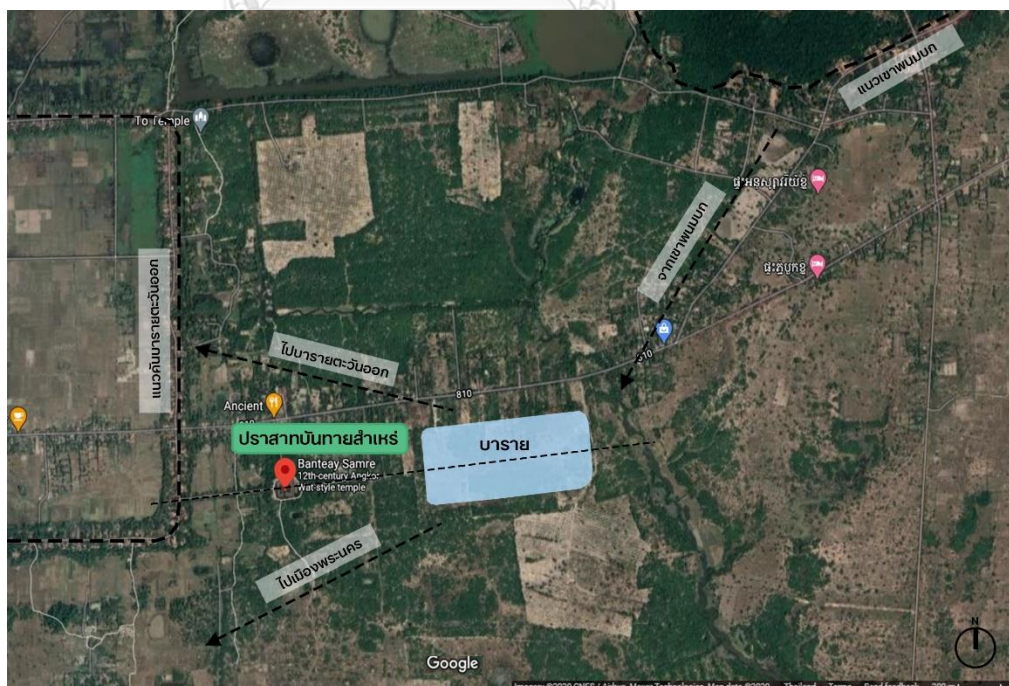
(2) คันบังคับน้ำล้น (Bam Penh Reach) ทิศตะวันออกเฉียงเหนือของเมืองพระนคร ช่วยผันน้ำจากแม่น้ำปวกสู่แม่น้ำเสียมเรียบทางทิศใต้ ส่วนในฤดูมรสุมจะยอมให้น้ำผ่านไปยังพื้นที่ทางตะวันตก

(3) บารายขนาดใหญ่ สำหรับช่วยกักเก็บและหน่วงน้ำไว้ใช้ภายในเมือง ได้แก่ บารายตะวันออก บารายพระขรรค์และบารายตะวันตก

(4) คูน้ำรอบกำแพงเมืองหรือปราสาท ช่วยรองรับน้ำจากบารายขนาดใหญ่ เพื่อกักเก็บน้ำไว้ใช้ภายในปราสาท

(5) ทางระบายน้ำหรือคลองส่งน้ำ ช่วยระบายน้ำลงสู่พื้นที่ชุ่มน้ำทางตอนล่างของเมืองพระนครและลงสู่โตนเลสาบ อีกส่วนหนึ่งระบายไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้สู่ตำบลร้อลวย

ปราสาทบันทายสำหรับบารายนอกกำแพงทางทิศตะวันออกช่วยกักเก็บน้ำที่ไหลมาจากเขาพนมกุเลน เขาพนมบกและการกักเก็บน้ำฝน หลังจากนั้นน้ำส่วนหนึ่งระบายเข้าสู่บารายตะวันออกทางทิศตะวันตกของปราสาท และอีกส่วนหนึ่งระบายลงสู่พื้นที่ทางตอนล่างของเมืองพระนคร ในปัจจุบันมีการปรับเปลี่ยนทิศทางการไหลไปรวมกับแม่น้ำเสียมเรียบ น้ำจึงไม่สามารถไหลมาเติมในบารายได้ ทำให้บารายมีลักษณะแห้งขอด (ภาพที่ 103)

ภาพที่ 103 ผังแสดงระบบการจัดการน้ำที่ปราสาทบันทายสำหรับ

4. มุมมองและคุณภาพเชิงทัศนียภาพ ปราสาทบันทายสำหรับมีผังเป็นแบบที่เป็นแกนวิ่งเข้าหาจุดศูนย์กลาง มีทางดำเนินที่มีเสานางเรียงช่วยเน้นความสำคัญของปราสาทประธาน (ภาพที่ 104) แนวแกนปราสาทเป็นเส้นตรงตามแนวแกนตะวันออก-ตะวันตก แบ่งที่ว่างของผังปราสาทในลักษณะสมมาตรซ้ายขวา (ภาพที่ 105)

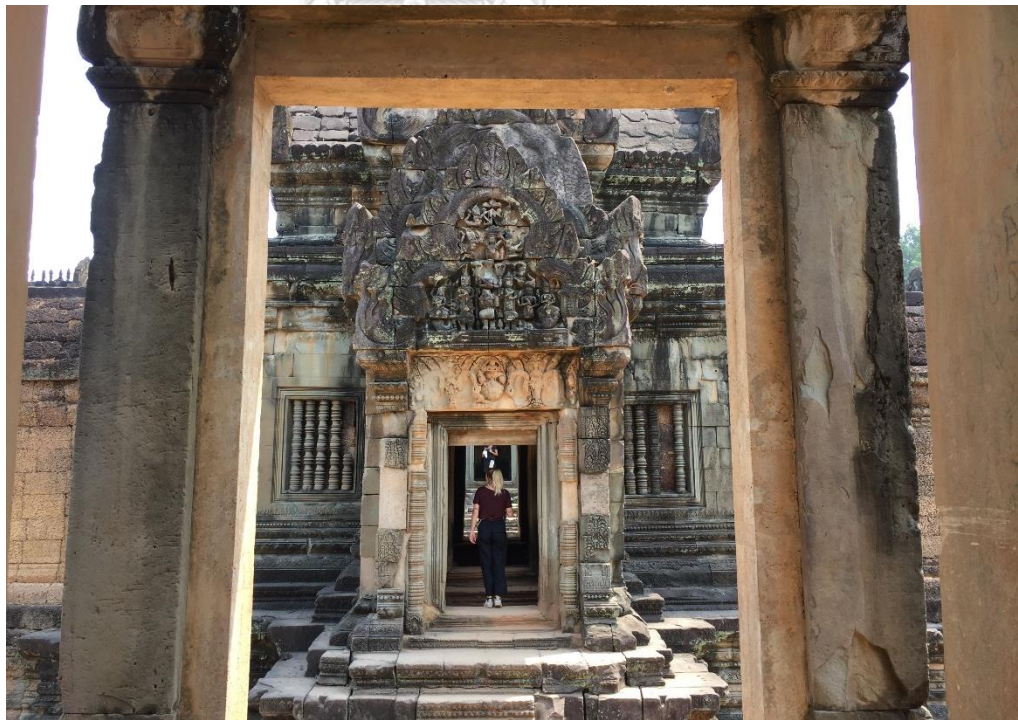

ภาพที่ 104 ทางดำเนินด้านหน้าปราสาทบันทายสำหรับ
ภาพถ่ายสำรวจ: เมื่อวันที่ 3 มีนาคม 2563

ปราสาทไม่มีการเปลี่ยนระดับความสูง จึงไม่สามารถเห็นอาคารทางศาสนาภายในได้ เห็นเพียงยอดของปราสาทประธาน มุมมองที่เกิดจากลำดับการมองเห็นจึงปรับตามระนาบทางนอนของซุ้มประตู กำแพงและระเบียงคดทั้ง 2 ชั้น ภายในกำแพงชั้นนอกเป็นที่เปิดโล่งขนาดเล็กโอบล้อมระเบียงคด ช่วยเน้นความสำคัญของอาคารที่อยู่ภายใน และเมื่อเข้าสู่ระเบียงคดมาแล้วจะพบกับที่ว่างด้านหน้ากลุ่มปราสาทประธานในระยะที่ใกล้มาก ทำให้เกิดความตื่นตาตื่นใจ (ภาพที่ 106) โดยไม่พบมุมมองสำคัญอื่นๆ

ภาพที่ 105 แนวแกนปราสาทด้านหน้ากำแพงชั้นนอก ปราสาทบันทายสําเหร์
 ภาพถ่ายสำรวจ: เมื่อวันที่ 3 มีนาคม 2563

ภาพที่ 106 ที่ว่างด้านหน้ากลุ่มปราสาทประธาน ปราสาทบันทายสําเหร์
 ภาพถ่ายสำรวจ: เมื่อวันที่ 3 มีนาคม 2563

5.4 แหล่งมรดกโลกต้นแบบที่นำมาเปรียบเทียบกับกลุ่มปราสาทปลายบัด

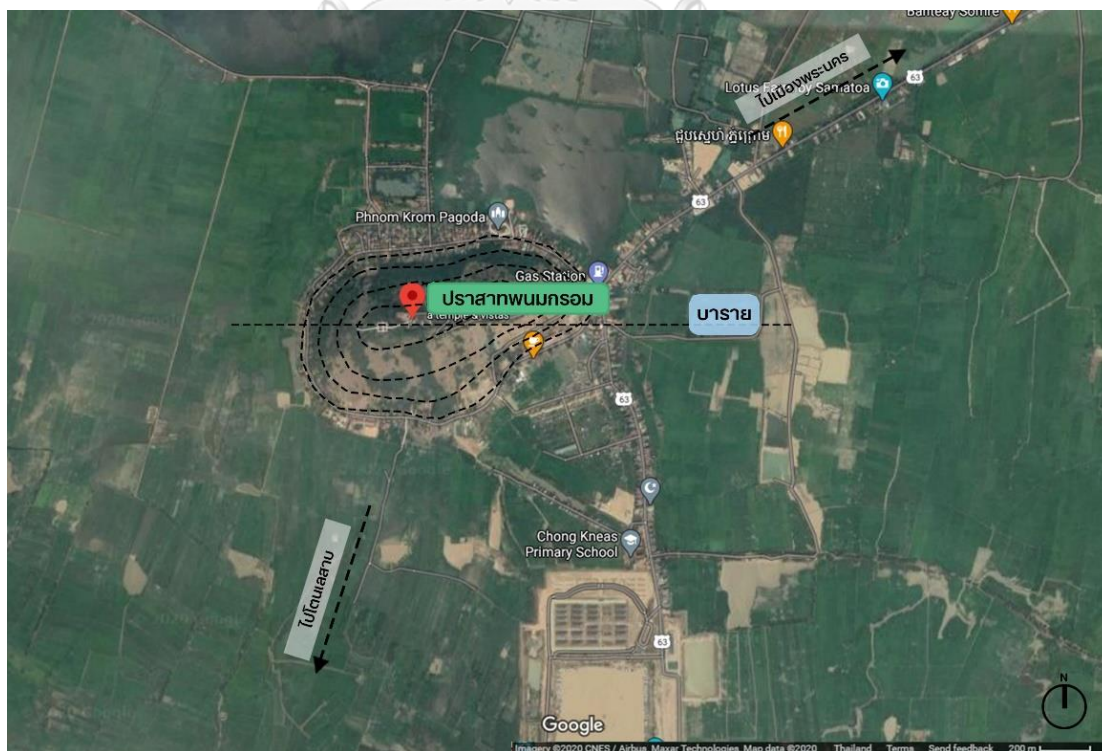
5.4.1 ปราสาทพนมกรอม

ปราสาทพนมกรอม ได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นแหล่งมรดกโลกทางวัฒนธรรมร่วมกับโบราณสถานในเมืองพระนคร เมื่อปีพุทธศักราช 2535 สร้างขึ้นในสมัยพระเจ้ายโศวรมันที่ 1 ในศิลปะแบบบาแคว็ง เพื่อเป็นศาสนสถานขนาดเล็กสำหรับบูชาเทพเจ้าบนยอดเขาพนมกรอม ซึ่งอยู่ทางทิศใต้ของเมืองพระนครและอยู่ใกล้กับโตนเลสาบ

1. แบบแผนการตั้งถิ่นฐานและการวางผังเมือง ปราสาทพนมกรอมเป็นส่วนหนึ่งของเมืองพระนคร มีปัจจัยด้านทำเลที่ตั้ง ได้แก่ ตั้งอยู่ไม่ไกลจากเมืองหลวงเดิม มีภูเขากลางเมืองและตั้งอยู่ใกล้แหล่งน้ำ ลักษณะการกระจายตัวของเมืองขยายตัวทางทิศตะวันออกเป็นหลัก และมีองค์ประกอบทางภูมิทัศน์เมืองโดยครบถ้วน (รายละเอียดหน้า 115-118)

2. การวางผังบริเวณและการวางผังอาคาร

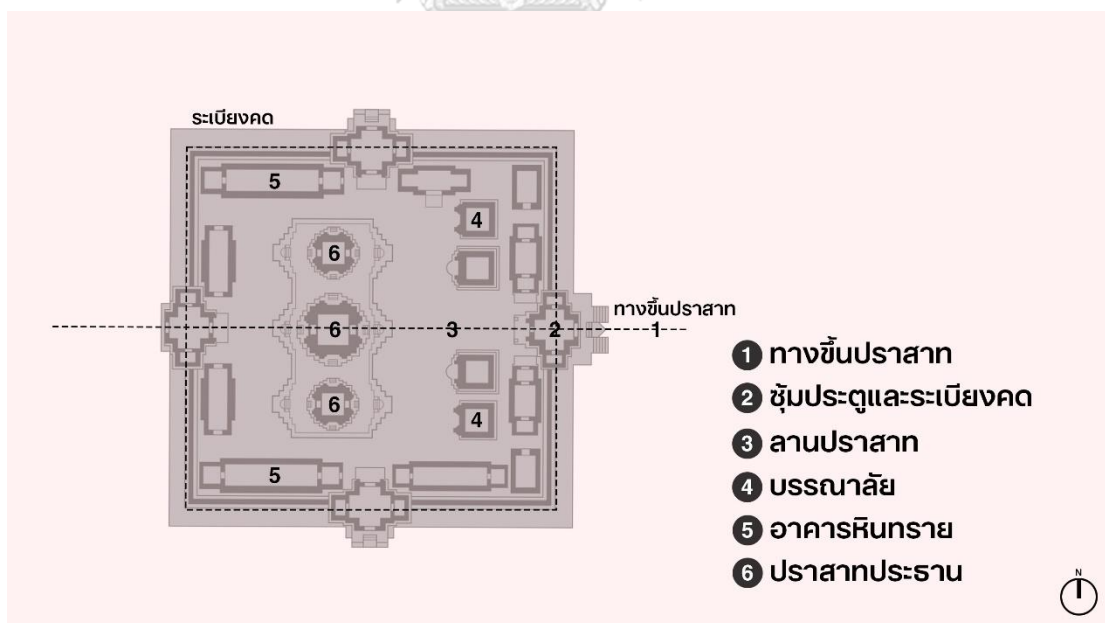
การวางผังบริเวณ พบขารายด้านล่างเขาทางทิศตะวันออก ปราสาทตั้งบนที่ราบทางทิศใต้ของเมืองพระนครและอยู่ใกล้กับโตนเลสาบ ทำให้พื้นที่บริเวณนี้มีน้ำท่วมอยู่ตลอด จึงไม่ถูกเลือกเป็นภูเขากลางเมือง (ภาพที่ 107)

ภาพที่ 107 ภาพถ่ายจากดาวเทียมบริเวณปราสาทพนมกรอม

ปราสาทไม่ปรากฏขอบเขตผังบริเวณที่ชัดเจน ผังกลมกลืนกับไปสภาพภูมิประเทศ และล้อมรอบไปด้วยป่าไม้ เป็นกลุ่มอาคารเดี่ยวที่วางตัวตามแนวแกนตะวันออก-ตะวันตก พบแนวระเบียงคด 1 ชั้น ภายในมีอาคารทางศาสนาหลายอาคาร ลักษณะที่วางที่ที่เกิดขึ้นได้แก่ ที่ว่างภายในลานปราสาทซึ่งมีพื้นที่น้อยและแคบมาก เนื่องจากอาคารวางชิดระเบียงคดมาก (ภาพที่ 108)

การวางผังอาคาร ปราสาทพนมกรอมมีผังเป็นแบบที่เป็นแกนวิ่งเข้าหาจุดศูนย์กลาง มีทางเข้า-ออกทางเดียว ทางเข้าด้านหน้าเข้าทางทิศตะวันออก ผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส พบระเบียงคด 1 ชั้น ภายในลานปราสาทค่อนข้างแคบ พบบรรณาลัยเรียงตัวกันหันหน้าเข้าหาปราสาทประธานจำนวน 4 หลัง และพบอาคารหินทรายอื่นๆ โดยรอบในลักษณะสมมาตร กึ่งกลางเป็นปราสาทประธานตั้งเรียงแถวหน้ากระดานบนฐานเตี้ย ตามความเชื่อเรื่องเทพเจ้า 3 องค์ หรือ “ตรีมูรติ” ได้แก่ หลังกลางสร้างถวายพระศิวะ หลังทางทิศเหนือสร้างถวายพระวิษณุ และหลังทางทิศใต้สร้างถวายพระพรหม นอกจากนี้ไม่พบหลักฐานแหล่งน้ำบนภูเขา (ภาพที่ 108)

ภาพที่ 108 แผนผังปราสาทพนมกรอมและองค์ประกอบต่างๆ

ปรับปรุงจาก : แผนผังปราสาทพนมกรอม, ๓๐ ปราสาทขอมในเมืองพระนคร, หน้า 198

3. การควบคุมและการจัดการน้ำ ปราสาทพนมกรอมเป็นส่วนหนึ่งของเมืองพระนคร จึงมีการจัดการน้ำร่วมกับเมืองพระนคร โดยตั้งอยู่ในพื้นที่จ่ายและกระจายน้ำ (รายละเอียดหน้า 120-121) พบบารายด้านล่างเขาทางทิศตะวันออกของปราสาท แหล่งน้ำได้จากน้ำที่ไหลมาจากเขาพนมกุเลน การกักเก็บน้ำฝนและน้ำที่เอ่อล้นมาจากโตนเลสาบ ปัจจุบันแหล่งน้ำที่ปราสาทพนมกรอมอยู่ในความดูแลจากองค์กร APSARA เช่นเดียวกับโบราณสถานอื่นๆ ในเมืองพระนคร ระดับน้ำในบารายขึ้นลงตามระดับน้ำในโตนเลสาบ คันบารายไม่ได้รับการบูรณะจึงไม่สามารถเก็บน้ำได้ดีเท่าที่ควร

4. มุมมองและคุณภาพเชิงทัศนียภาพ ปราสาทพนมกรอมมีผังเป็นแบบที่เป็นแกนวิ่งเข้าหาจุดศูนย์กลาง แต่ไม่มีแนวแกนทางดำเนิน ทำให้มีลักษณะมุมมองแบบแกนไม่ชัดเจน ปัจจุบันมีการสร้างบันไดทางขึ้นยอดเขาขึ้นมาใหม่ทางทิศตะวันออก ทำให้สามารถเห็นแนวแกนทางขึ้นปราสาทได้ชัดเจนขึ้น เนื่องจากปราสาทมีขนาดเล็ก จึงไม่สามารถเห็นยอดปราสาทจากด้านล่างเขา (ภาพที่ 109) มุมมองสำคัญอื่นๆ ได้แก่ มุมมองออกจากปราสาทไปยังโตนเลสาบ (ภาพที่ 110)

ภาพที่ 109 มุมมองด้านหน้าจากด้านล่างเขา ปราสาทพนมกรอม

ภาพถ่ายสำรวจ: เมื่อวันที่ 2 มีนาคม 2563

ภาพที่ 110 มุมมองออกจากปราสาทพนมกรอมไปยังโตนเลสาบ

ภาพถ่ายสำรวจ: เมื่อวันที่ 2 มีนาคม 2563

5.4.2 ปราสาทพนมบก

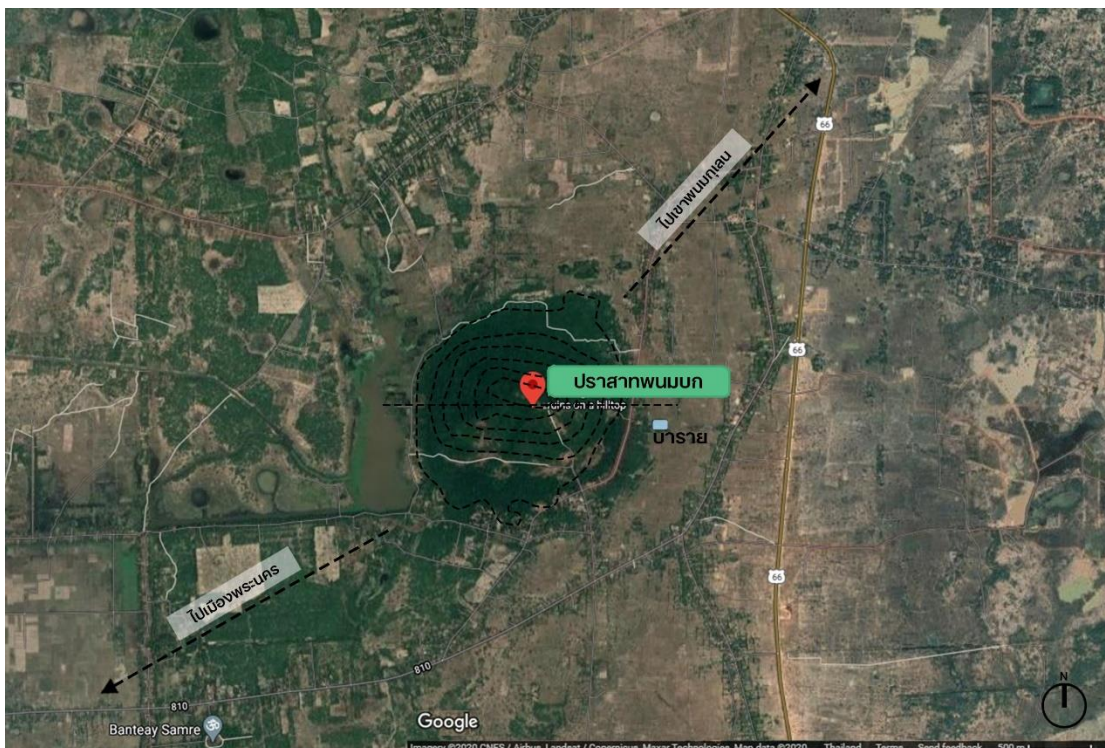
ปราสาทพนมบก ได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นแหล่งมรดกโลกทางวัฒนธรรมร่วมกับโบราณสถานในเมืองพระนคร เมื่อปีพุทธศักราช 2535 สร้างขึ้นในสมัยพระเจ้ายโศวรมันที่ 1 ในศิลปะแบบบาแค็ง ในระยะเวลาใกล้เคียงกันกับปราสาทพนมกรอม เป็นศาสนสถานขนาดเล็กสำหรับบูชาเทพเจ้าบายนอดเขาพนมบก ซึ่งมีความสูงประมาณ 70 เมตร และอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงของเมืองพระนคร

1. แบบแผนการตั้งถิ่นฐานและการวางผังเมือง ปราสาทพนมบกเป็นส่วนหนึ่งของเมืองพระนคร มีปัจจัยด้านทำเลที่ตั้ง ได้แก่ ตั้งอยู่ไม่ไกลจากเมืองหลวงเดิม มีภูเขากลางเมือง และตั้งอยู่ใกล้แหล่งน้ำ ลักษณะการกระจายตัวของเมืองขยายตัวทางทิศตะวันออกเฉียงเป็นหลัก และมีองค์ประกอบภูมิทัศน์เมืองโดยครบถ้วน (รายละเอียดหน้า 115-118)

2. การวางผังบริเวณและการวางผังอาคาร

การวางผังบริเวณ พบบารายนอกกำแพงทางทิศตะวันออกเฉียง เนื่องจากเขาพนมบกสูงใหญ่เกินไป จึงไม่ถูกเลือกเป็นภูเขากลางเมือง (ภาพที่ 111)

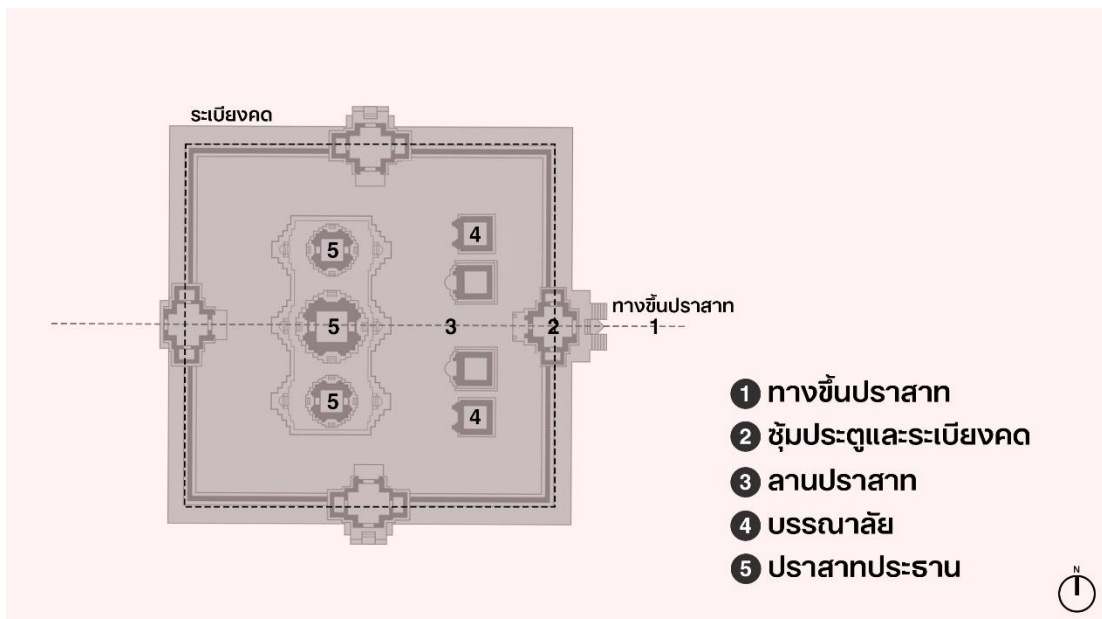

ภาพที่ 111 ภาพถ่ายจากดาวเทียมบริเวณปราสาทพนมบก

ปราสาทไม่ปรากฏขอบเขตผังบริเวณที่ชัดเจน ผังกลมกลืนกับไปสสภาพภูมิประเทศ และล้อมรอบไปด้วยป่าไม้ เป็นกลุ่มอาคารเดี่ยวที่วางตัวตามแนวแกนตะวันออก-ตะวันตก พบแนวระเบียงคด 1 ชั้น ภายในพบปราสาทประธานและบรรณาลัย ลักษณะที่วางที่เกิดขึ้นได้แก่ ที่วางภายในลานปราสาทซึ่งมีพื้นที่น้อย แต่ไม่แคบเท่ากับปราสาทพนมกรอม เนื่องจากไม่พบอาคารทางศาสนาอื่นๆ (ภาพที่ 112)

การวางผังอาคาร ปราสาทพนมบกมีผังเป็นแบบที่เป็นแฉกวงรีเข้าหาจุดศูนย์กลาง มีทางเข้า-ออกทางเดียว ทางเข้าด้านหน้าเข้าทิศทางตะวันออก ผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า พบระเบียงคด 1 ชั้น ภายในลานปราสาทค่อนข้างแคบ พบบรรณาลัยเรียงตัวกันหันหน้าเข้าหาปราสาทประธานจำนวน 4 หลัง ในลักษณะสมมาตร ไม่พบอาคารหินทรายอื่นๆ กึ่งกลางเป็นปราสาทประธานตั้งเรียงแถวหน้ากระดานบนฐานเตี้ย ตามความเชื่อเรื่องเทพเจ้า 3 องค์ หรือ “ตรีมูรติ” เช่นเดียวกับรูปแบบที่ปราสาทพนมกรอม (ภาพที่ 112)

ภาพที่ 112 แผนผังปราสาทพนมบกและองค์ประกอบต่างๆ

สันนิษฐานจาก : การเก็บข้อมูลภาคสนามและแผนผังปราสาทพนมกรอมที่มีลักษณะคล้ายคลึงกัน

3. การควบคุมและการจัดการน้ำ ปราสาทพนมบกเป็นส่วนหนึ่งของเมืองพระนคร จึงมีการจัดการน้ำร่วมกับเมืองพระนคร โดยตั้งอยู่ในพื้นที่ที่สะสมน้ำ (รายละเอียดหน้า 120-121) พบบารายด้านล่างเขาทางทิศตะวันออก แหล่งน้ำได้จากน้ำที่ไหลมาจากเขาพนมกุเลน และการกักเก็บน้ำฝนในพื้นที่ ปัจจุบันแหล่งน้ำที่ปราสาทพนมบกอยู่ในความดูแลจากองค์กร APSARA เช่นเดียวกับโบราณสถานอื่นๆ ในเมืองพระนคร แต่บารายมีลักษณะแห้งขอด เนื่องจากคันบารายไม่ได้รับการบูรณะ

4. มุมมองและคุณภาพเชิงทัศนียภาพ ปราสาทพนมบกมีผังเป็นแบบที่เป็นแกนวิ่งเข้าหาจุดศูนย์กลาง แต่ไม่มีแนวแกนทางดำเนิน ทำให้มีลักษณะมุมมองแบบแกนไม่ชัดเจน ปัจจุบันมีการสร้างบันไดทางขึ้นยอดเขาขึ้นมาใหม่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ ทำให้สามารถเห็นแนวแกนทางขึ้นปราสาทได้ชัดเจนขึ้น เนื่องจากปราสาทมีขนาดเล็ก จึงไม่สามารถเห็นยอดปราสาทได้จากด้านล่างเขา (ภาพที่ 113) มุมมองสำคัญอื่นๆ ได้แก่ มุมมองออกจากปราสาทไปยังทางขึ้นปราสาท (ภาพที่ 114)

ภาพที่ 113 มุมมองจากบันไดทางขึ้นปราสาท ปราสาทพนมบก
 ภาพถ่ายสำรวจ: เมื่อวันที่ 4 มีนาคม 2563

ภาพที่ 114 มุมมองออกจากปราสาทไปยังทางขึ้นปราสาท ปราสาทพนมบก
 ภาพถ่ายสำรวจ: เมื่อวันที่ 4 มีนาคม 2563

จากข้อมูลการวิเคราะห์พื้นที่ศึกษาในบทที่ 4 และแหล่งมรดกโลกต้นแบบในบทที่ 5 ทำให้เข้าใจรายละเอียดองค์ประกอบทางภูมิทัศน์ของแต่ละปราสาท ในบทถัดไปจะเป็นการวิเคราะห์เปรียบเทียบเพื่อหาคคุณค่าทางภูมิทัศน์ของพื้นที่ศึกษาต่อไป

บทที่ 6

การวิเคราะห์เปรียบเทียบ

บทที่ 6 เป็นการวิเคราะห์เปรียบเทียบระหว่างพื้นที่ศึกษากับแหล่งมรดกโลกต้นแบบที่ได้คัดเลือกและวิเคราะห์ไว้ในบทที่ 5 โดยจะศึกษาตามกรอบความคิดที่ใช้ในการวิเคราะห์ในบทที่ 4 เพื่อนำไปสู่การประเมินความเหมือน ความแตกต่าง และความโดดเด่นเป็นพิเศษได้อย่างชัดเจน

6.1 การวิเคราะห์เปรียบเทียบแหล่งมรดกโลกต้นแบบกับกลุ่มปราสาทพนมรุ้ง

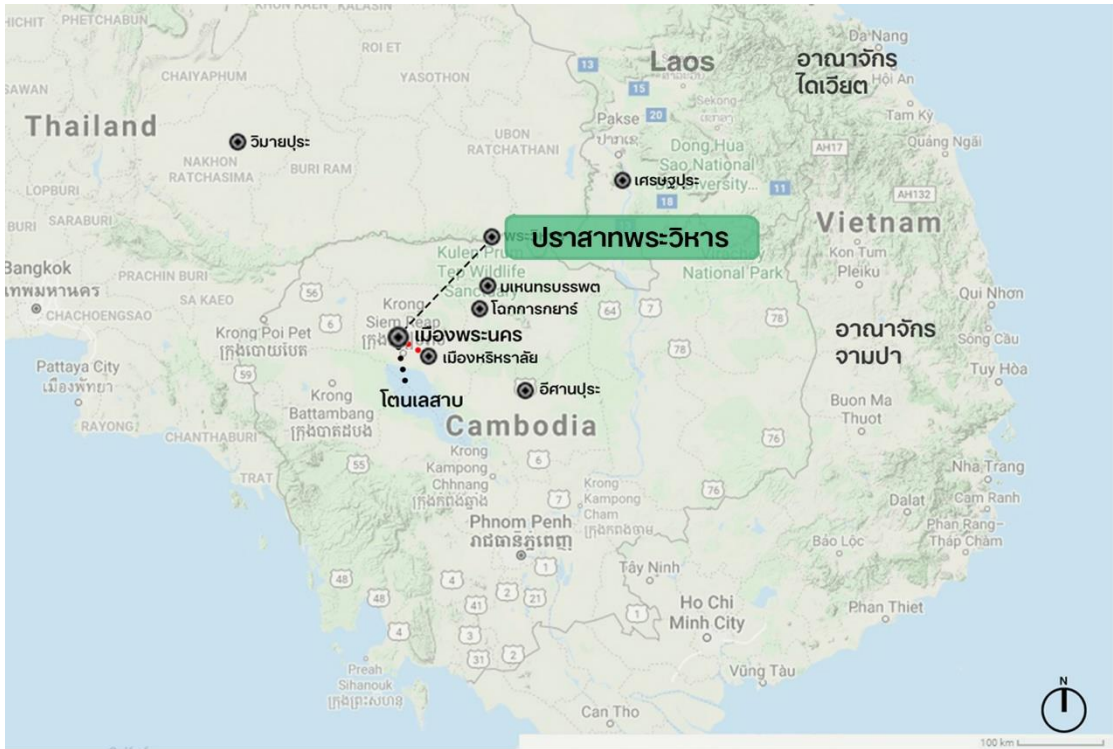
กลุ่มปราสาทพนมรุ้งเปรียบเทียบกับมรดกโลกต้นแบบ ได้แก่ ปราสาทพระวิหาร สามารถสรุปผลการศึกษาตามกรอบความคิดที่ใช้ในการวิเคราะห์ ได้ดังต่อไปนี้

1. แบบแผนการตั้งถิ่นฐานและการวางผังเมือง

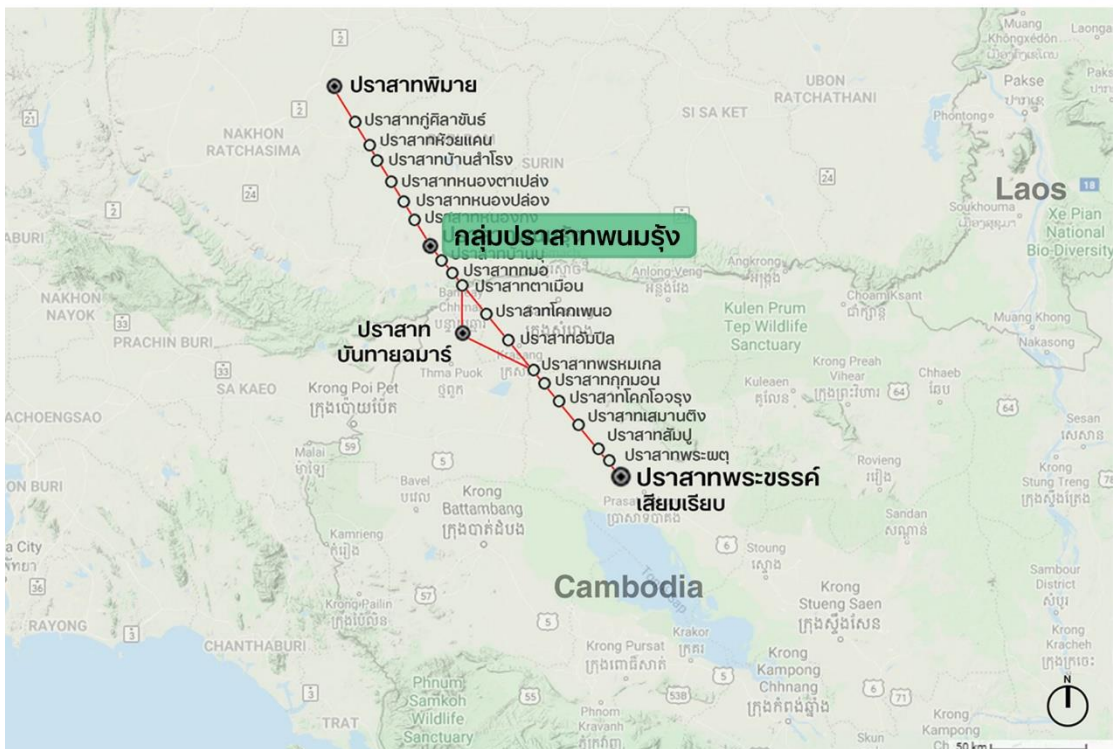
ปราสาทพระวิหาร เป็นเมืองบริวารที่ตั้งอยู่บนเทือกเขาพนมดงรัก บริเวณรอยต่อระหว่างประเทศไทยกับประเทศกัมพูชา ตั้งอยู่ใกล้จากแหล่งน้ำ มีผังเมืองวางตามคติความเชื่อเรื่องลัทธิเทวราชาและคติความเชื่อเรื่องศูนย์กลางจักรวาล ตามรูปแบบการสร้างปราสาทบนภูเขาเพื่อถวายแด่พระศิวะ (ภาพที่ 115-116 บน) ตัวปราสาทเป็นกลุ่มอาคารเดี่ยวขนาดใหญ่ที่ตั้งอยู่บนหน้าผาทางทิศใต้ มีแนวแกนลาดเทลงทางทิศเหนือเข้าสู่ประเทศไทย ด้วยข้อจำกัดทางภูมิประเทศ ทำให้มีการกระจายตัวของเมืองในแนวแกนเหนือ-ใต้ ทิศทางเดียว (ภาพที่ 116 บน)

กลุ่มปราสาทพนมรุ้ง เป็นกลุ่มชุมชนขนาดใหญ่ที่ตั้งอยู่บนเส้นทางเมืองพระนคร-พิมาย มีเขาพนมรุ้งเป็นภูเขากลางเมือง ตั้งอยู่ใกล้แม่น้ำ แต่อยู่ห่างจากทะเล ทำให้น้ำไม่ท่วม มีผังเมืองวางตามคติความเชื่อเรื่องลัทธิเทวราชาและคติความเชื่อเรื่องศูนย์กลางจักรวาล ตามรูปแบบการสร้างปราสาทบนภูเขาเพื่อถวายแด่พระศิวะ และความเกี่ยวข้องเป็นพระญาติระหว่างนเรนทราทิตย์แห่งราชวงศ์มหิธรปุระกับพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 แห่งเมืองพระนคร (ภาพที่ 115-116 ล่าง) กลุ่มปราสาทพนมรุ้งมีการวางผังเมืองเป็นรูปสามเส้ากับกลุ่มปราสาทเมืองต่ำและกลุ่มปราสาทปลายบัด พบพื้นที่เกษตรกรรมบริเวณตอนกลางของทั้งสามกลุ่ม การกระจายตัวของเมืองรับกับเส้นทางพระนครที่มาจากทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ มุ่งสู่ปราสาทพิมายทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ และพบโบราณสถานและชุมชนกระจายตัวตามเส้นทางดังกล่าว (ภาพที่ 116 ล่าง)

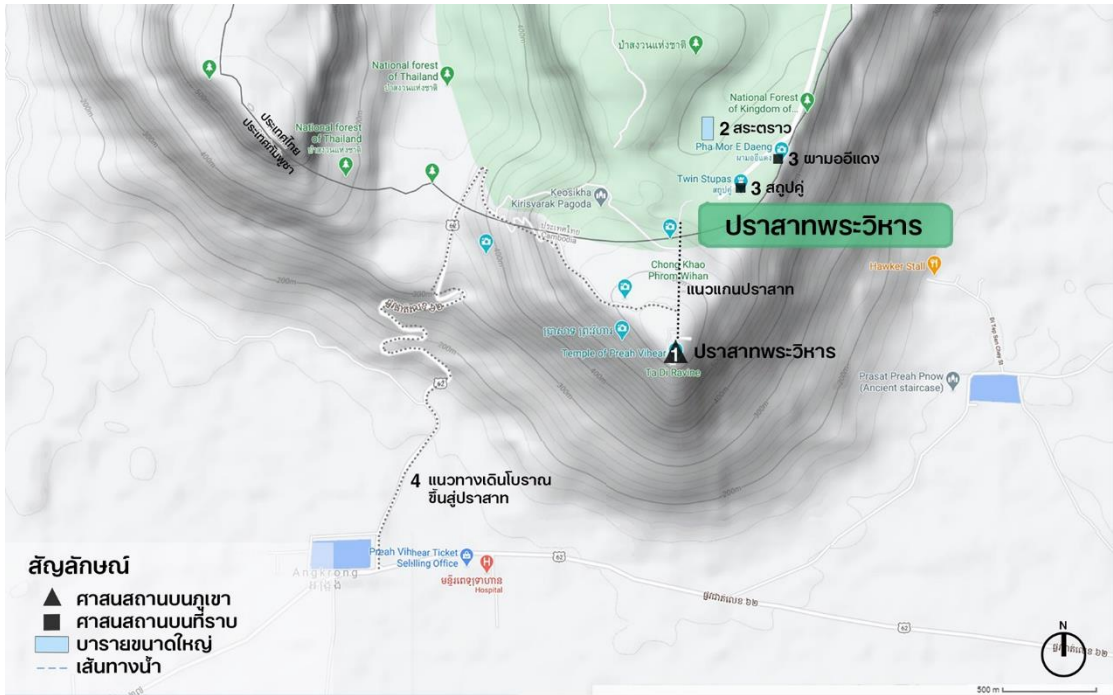
ปราสาทพระวิหาร

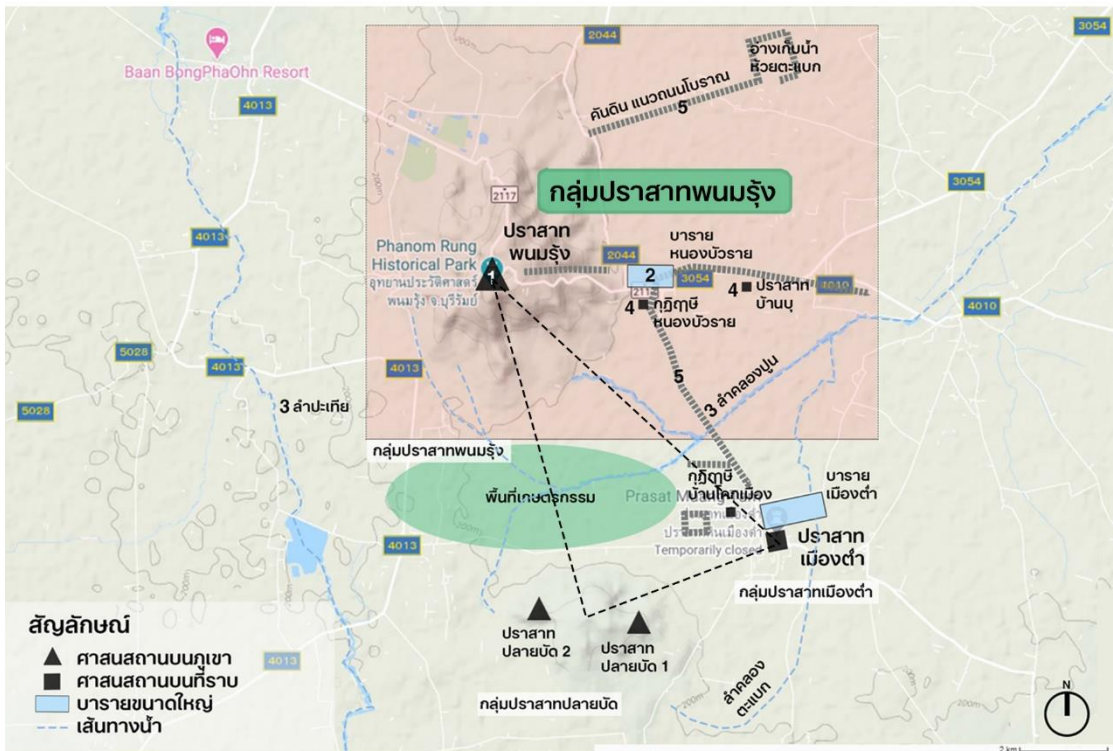
กลุ่มปราสาทพนมรุ้ง

ภาพที่ 115 ภาพเปรียบเทียบเส้นทางจากเมืองพระนครมายังกลุ่มปราสาทพนมรุ้ง

(บน) ปราสาทพระวิหาร (ล่าง) กลุ่มปราสาทพนมรุ้ง

ปราสาทพระวิหาร

กลุ่มปราสาทพนมรุ้ง

ภาพที่ 116 ภาพเปรียบเทียบลักษณะการกระจายตัวของเมือง กลุ่มปราสาทพนมรุ้ง (บน) ปราสาทพระวิหาร (ล่าง) กลุ่มปราสาทพนมรุ้ง

จากภาพเปรียบเทียบ ทำให้สามารถสรุปได้ว่ากลุ่มปราสาทพนมรุ้งมีปัจจัยด้านทำเลที่ตั้งคล้ายคลึงกับปราสาทพระวิหารซึ่งเป็นเมืองบริวารด้วยกัน เนื่องจากกลุ่มปราสาทพนมรุ้งตั้งอยู่บนเส้นทางเมืองพระนคร ปราสาทตั้งอยู่บนภูเขาลูกโตดกลางเมือง และอยู่ใกล้แหล่งน้ำ ส่วนปราสาทพระวิหารตั้งอยู่บนที่ราบบนภูเขา ซึ่งปรัชญาการสร้างของปราสาททั้งสองนั้นสะท้อนคติความเชื่อเรื่องลัทธิเทวราชาและเรื่องศูนย์กลางจักรวาลเหมือนกัน แต่กลุ่มปราสาทพนมรุ้งมีการวางผังเมืองแตกต่างจากปราสาทพระวิหาร โดยเป็นรูปสามเส้าร่วมกับกลุ่มปราสาทอื่นๆ ซึ่งมีความสัมพันธ์กันอย่างชัดเจน และมีลักษณะการกระจายตัวของเมืองรับกับเส้นทางพระนคร ทำให้เชื่อได้ว่าเป็นโบราณสถานที่สำคัญบนเส้นทาง

จากข้อมูลในหัวข้อ 2.3 สามารถสรุปองค์ประกอบภูมิทัศน์เมืองของแต่ละปราสาท ได้ดังนี้ ตารางที่ 3 องค์ประกอบภูมิทัศน์เมือง กลุ่มปราสาทพนมรุ้ง

องค์ประกอบภูมิทัศน์เมือง		กลุ่มปราสาทพนมรุ้ง	ปราสาทพระวิหาร	กลุ่มปราสาทเมืองพระนคร
องค์ประกอบตามสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ	1 มีภูเขาในเมือง	✓	✓	✓
	2 ตั้งอยู่ใกล้แม่น้ำ	✓	-	✓
	3 มีที่ราบลุ่มแม่น้ำเหมาะสำหรับเป็นพื้นที่เกษตรกรรม	✓	-	✓
องค์ประกอบตามสภาพแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น	4 พระราชวังหลวง	-	-	✓
	5 ศาสนสถานบนภูเขา	✓	✓	✓
	6 ศาสนสถานบนที่ราบ	✓	-	✓
	7 บารายขนาดใหญ่	✓	✓	✓
	8 คูน้ำและกำแพงเมือง	-	-	✓
	9 อาคารทางศาสนาอื่นๆ	✓	✓	✓
	10 สระน้ำภายในเมือง	-	-	✓
	11 แนวถนนโบราณ	✓	-	✓
	12 ชุมชน	✓	✓	✓
จำนวนองค์ประกอบภูมิทัศน์เมือง		9	5	12

จากตารางที่ 3 พบว่าเมืองพระนครซึ่งเป็นต้นแบบการวางผังเมืองของอารยธรรมขอมมีจำนวนองค์ประกอบภูมิทัศน์เมืองทั้งสิ้น 12 องค์ประกอบ ปราสาทพระวิหารมีจำนวนองค์ประกอบภูมิทัศน์เมือง 5 องค์ประกอบ และกลุ่มปราสาทพนมรุ้งมีจำนวนองค์ประกอบภูมิทัศน์เมือง 9 องค์ประกอบ ทำให้สามารถสรุปได้ว่ากลุ่มปราสาทพนมรุ้งมีจำนวนองค์ประกอบภูมิทัศน์เมืองมากกว่าปราสาทพระวิหารซึ่งเป็นเมืองบริวารด้วยกัน และมีจำนวนองค์ประกอบใกล้เคียงกับกลุ่มปราสาทในเมืองพระนคร โดยองค์ประกอบที่ไม่ปรากฏที่กลุ่มปราสาทพนมรุ้ง เป็นองค์ประกอบเฉพาะที่มีอยู่ในเมืองราชธานีเท่านั้น

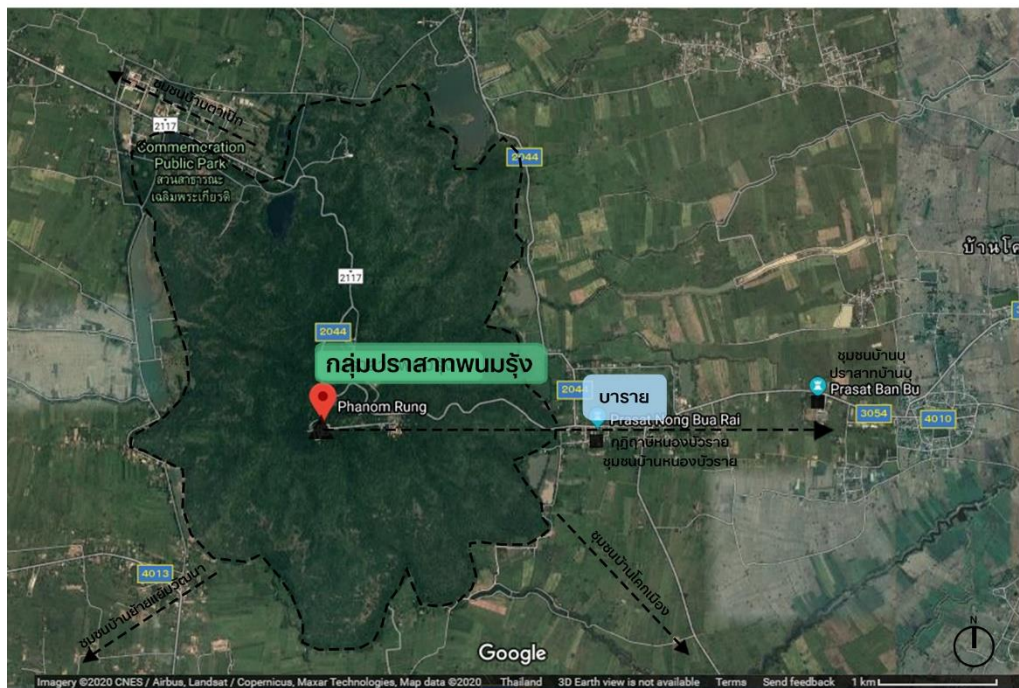

2. การวางผังบริเวณและการวางผังอาคาร

การวางผังบริเวณ

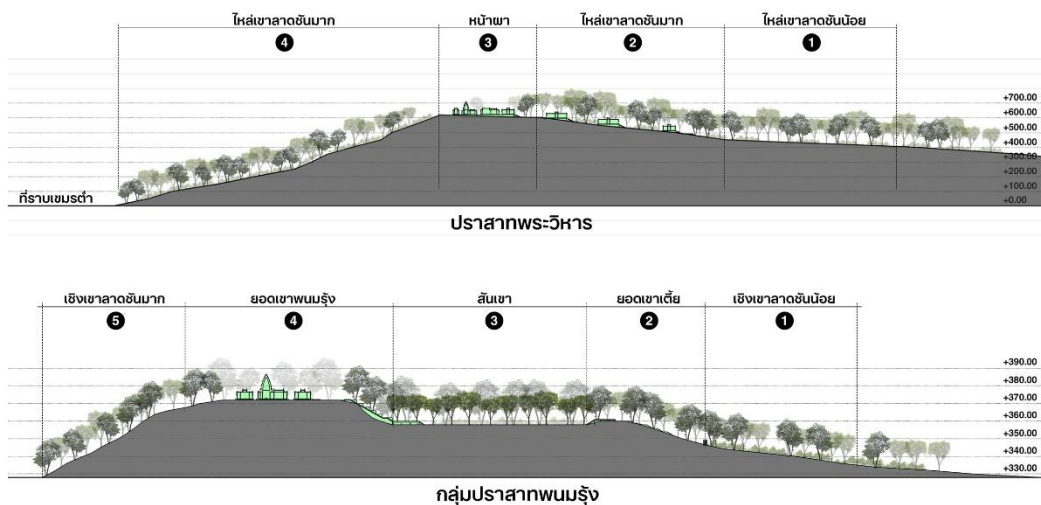
ปราสาทพระวิหาร

กลุ่มปราสาทพนมรุ้ง

ภาพที่ 117 ภาพเปรียบเทียบแสดงความสัมพันธ์กับภูมิประเทศและตำแหน่งบาราย กลุ่มปราสาทพนมรุ้ง (บน) ปราสาทพระวิหาร (ล่าง) กลุ่มปราสาทพนมรุ้ง

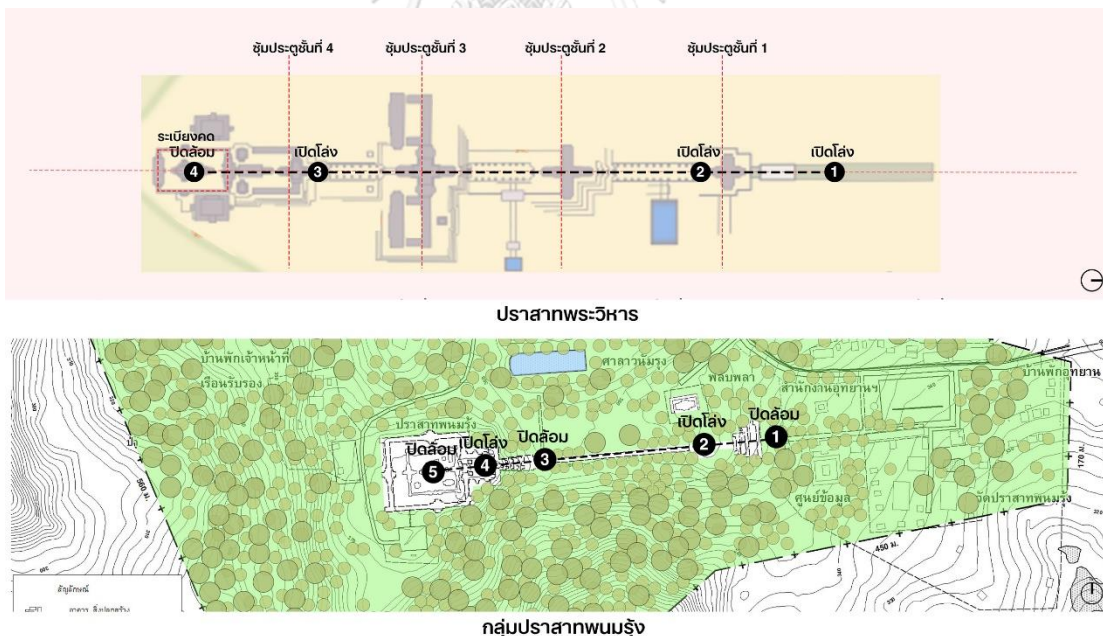
ภาพที่ 118 ภาพเปรียบเทียบแสดงความสัมพันธ์กับสภาพภูมิประเทศ กลุ่มปราสาทพนมรุ้ง
(บน) ปราสาทพระวิหาร (ล่าง) กลุ่มปราสาทพนมรุ้ง

ปราสาทพระวิหาร หากนับจากตำแหน่งซุ้มประตูซึ่งเป็นจุดแบ่งระเปียงแต่ละชั้น การวางผังบริเวณมีการปรับระดับความสูงตามความลาดชันของไหล่เขา 5 ระดับ ในลักษณะขึ้นไปในทิศทางเดียวจนถึงหน้าผาสูงสุด ซึ่งเป็นที่ตั้งของกลุ่มปราสาทประธาน ไหล่เขาทางทิศเหนืออยู่ในระดับต่ำกว่าบารายหนึ่งแห่ง ได้แก่ สระตราวซึ่งเป็นบารายทางทิศเหนือของแนวแกนปราสาท (ภาพที่ 117-118 บน) ปราสาทมีขอบเขตผังบริเวณไม่ชัดเจน ผังกลมกลืนไปกับสภาพภูมิประเทศ วางตัวตามแนวแกนเหนือ-ใต้ แบ่งผังในลักษณะสมมาตร ซ้ายขวา มุ่งสู่กลุ่มปราสาทประธานทางทิศใต้บนยอดหน้าผา แนวแกนถูกแบ่งออกเป็นชั้นๆ องค์ประกอบผังปรับความสูงตามลานหิน 5 ระดับ เชื่อมต่อกันด้วยทางดำเนิน ขึ้นบันไดและซุ้มประตู เกิดที่ว่างเปิดโล่งโดยตลอดจนกระทั่งถึงซุ้มประตูชั้นที่ 4 ทางทิศตะวันออกของแนวแกนพบสระสงสร สระรับน้ำ และแนวทางเดินโบราณ (ถนนบันไดหัก) ที่มาจากฝั่งเขมรต่ำ (ภาพที่ 119-120 บน)

ปราสาทพนมรุ้ง การวางผังบริเวณมีการปรับระดับความสูงทางตั้งขึ้น-ลงหลายครั้งตามตำแหน่งของไหล่เขา สันเขา และยอดเขาทั้งสอง สันเขาระหว่างยอดเขาทั้งถูกออกแบบเป็นทางดำเนินมีลักษณะคล้ายกับการยกพื้นที่ปราสาทนครวัด นอกจากนั้นทางทิศเหนือของทางดำเนินยังพบอ่างเก็บน้ำหรือสระน้ำจำนวน 7 สระ เกิดจากการตัดแปลงปากปล่องภูเขาไฟที่ดับสนิทแล้ว และพบบารายหนองบัวรายด้านล่างเขาพนมรุ้งทางทิศตะวันออก ซึ่งเป็นลักษณะของบารายที่พบมากในอารยธรรมขอม (ภาพที่ 117-118 ล่าง) ปราสาทมีขอบเขตผังบริเวณไม่ชัดเจน ผังกลมกลืนไปกับสภาพภูมิประเทศ วางตัวตามแนวแกนตะวันออก-

ตะวันตก แบ่งฝั่งในลักษณะสมมาตรซ้ายขวา มุ่งสู่กลุ่มปราสาทประธานทางทิศตะวันตกบนยอดเขาซึ่งอยู่กึ่งกลางของแนวแกน แนวแกนถูกแบ่งเป็นชั้นๆ องค์ประกอบผังปรับระดับความสูงตามลักษณะภูมิประเทศ เกิดที่ว่างเปิดโล่งสลับกับปิดล้อมหลายครั้ง ทำให้เกิดความตื่นตาตื่นใจ ทางทิศเหนือของแนวแกนพบพลับพลาเปลื้องเครื่อง จุดพักคอย และอ่างเก็บน้ำจำนวน 7 สระ (ภาพที่ 119-120 ล่าง)

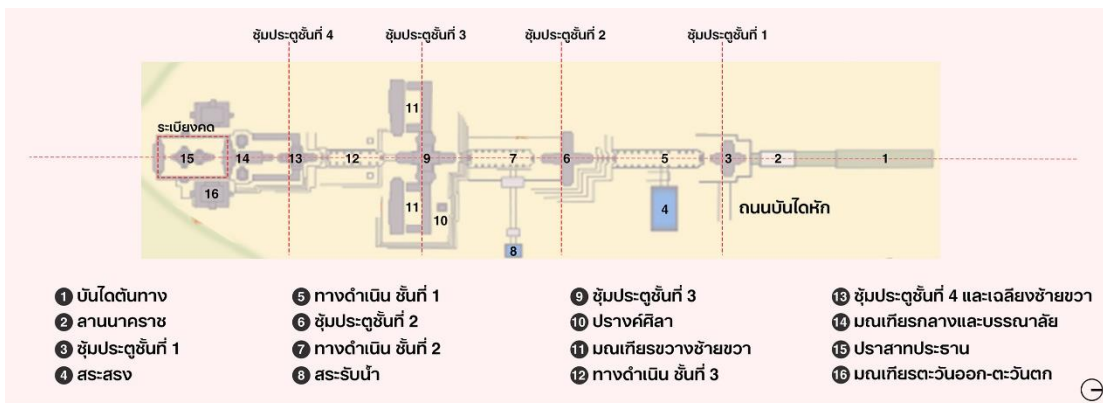
จากภาพเปรียบเทียบ ทำให้สามารถสรุปได้ว่ากลุ่มปราสาทพนมรุ้งมีความโดดเด่นในเรื่องการปรับระดับความสูงตามความลาดชันของภูมิประเทศ แตกต่างจากปราสาทพระวิหารที่มีการปรับระดับลดหลั่นตามไหล่เขาขึ้นไปในลักษณะเดียว ปราสาทยังพบอ่างเก็บน้ำที่เกิดจากการตัดแปลงปากปล่องภูเขาไฟ ซึ่งไม่พบที่ปราสาทขอมแห่งอื่น¹⁷ และมีตำแหน่งบารายอยู่ทางทิศตะวันออกของแนวแกน เป็นไปตามรูปแบบของปราสาทขอมโดยทั่วไป แตกต่างจากปราสาทพระวิหารที่ไม่พบบารายด้านล่างเขา แต่กระนั้นก็ตามกลุ่มปราสาทพนมรุ้งมีผังบริเวณคล้ายคลึงกับปราสาทพระวิหารที่เป็นแนวแกนยาวกลมกลืนไปกับลักษณะภูมิประเทศ มีกลุ่มปราสาทประธานเป็นจุดปลายตาของแนวแกน เพียงแต่มีลักษณะที่ว่างที่แตกต่างกัน โดยขึ้นอยู่กับองค์ประกอบระหว่างแนวแกนของปราสาท

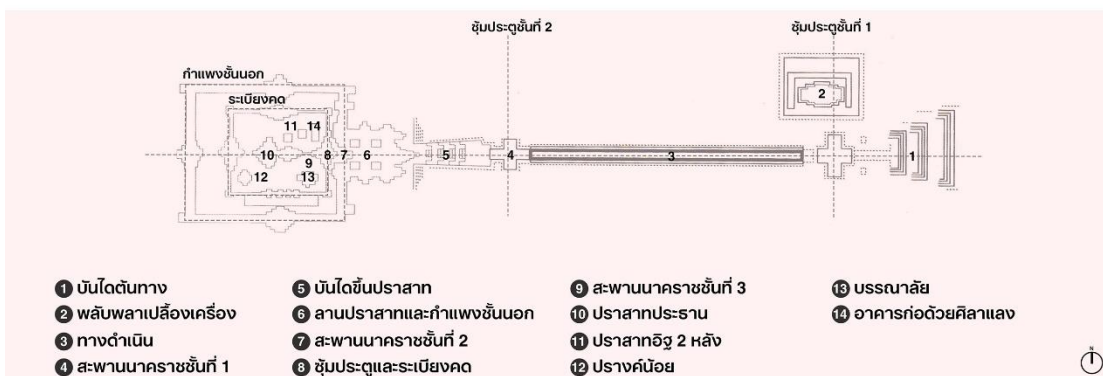
ภาพที่ 119 ภาพเปรียบเทียบแสดงความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มอาคาร กลุ่มปราสาทพนมรุ้ง (บน) ปราสาทพระวิหาร (ล่าง) กลุ่มปราสาทพนมรุ้ง

¹⁷ จากการศึกษาปราสาทขอมในเมืองพระนคร เมืองหริภุชเวศย์ ปราสาทวัดพูและปราสาทพระวิหาร รวมทั้งสิ้นจำนวน 36 ปราสาท และปราสาทขอมที่สำคัญในประเทศไทย จำนวน 24 ปราสาท.

การวางผังอาคาร

ปราสาทพระวิหาร

ปราสาทพนมรุ้ง

ภาพที่ 120 ภาพเปรียบเทียบแสดงการวางผังบริเวณและการวางผังอาคาร กลุ่มปราสาทพนมรุ้ง

(บน) ปราสาทพระวิหาร (ล่าง) กลุ่มปราสาทพนมรุ้ง

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปราสาทพระวิหาร มีผังอาคารเป็นแบบที่เป็นแกนวิ่งเข้าหาจุดศูนย์กลาง มีทางเข้า-ออกทางเดียว ทางเข้าด้านหน้าเข้าทางทิศเหนือ ผังอาคารเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าล้อมรอบด้วยระเบียงคต ภายในลานปราสาทพบปราสาทประธานตั้งอยู่กึ่งกลาง แบ่งผังในลักษณะสมมาตร ลานปราสาทค่อนข้างแคบ ไม่พบอาคารทางศาสนาอื่นๆ (ภาพที่ 120 บน)

ปราสาทพนมรุ้ง มีผังอาคารเป็นแบบที่เป็นแกนวิ่งเข้าหาจุดศูนย์กลาง มีทางเข้า-ออกทางเดียว ทางเข้าด้านหน้าเข้าทางทิศตะวันออก ผังอาคารเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า 2 ชั้น ชั้นแรกเป็นกำแพงชั้นนอกเชื่อมต่อกับอาคารกากบาท ชั้นในเป็นระเบียงคต ภายในลานปราสาทพบปราสาทประธานตั้งอยู่กึ่งกลาง แบ่งผังในลักษณะสมมาตร ลานปราสาทไม่แคบมาก พบอาคารทางศาสนาอื่นๆ เช่น บรรณาลัยและปราสาทน้อย เป็นต้น (ภาพที่ 120 ล่าง)

จากภาพเปรียบเทียบ ทำให้สามารถสรุปได้ว่ากลุ่มปราสาทพนมรุ้งมีผังอาคารเป็นแบบที่เป็นแกนวิ่งเข้าหาจุดศูนย์กลางคล้ายคลึงกับปราสาทพระวิหาร และมีทางเข้าด้านหน้าเข้าทางทิศตะวันออกเช่นเดียวกับปราสาทขอมที่สร้างบนภูเขาโดยทั่วไป มีองค์ประกอบหลักของผังใกล้เคียงกับปราสาทพระวิหาร ได้แก่ บันไดต้นทาง ซุ้มประตู ทางดำเนินที่มีเสานางเรียง กลุ่มปราสาทประธานและบรรณาลัย แต่อาจมีองค์ประกอบรองอื่นๆ ที่แตกต่างกัน เช่น พลับพลา สระน้ำและสะพานนาคราช เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีลักษณะพิเศษ คือ มีบันไดขึ้นปราสาทที่มีลักษณะสอบเข้าและยกพื้นสูง และอาคารกากบาทที่เชื่อมต่อกับกำแพงชั้นนอกทำให้เกิดคอร์ต 4 คอร์ต คล้ายคลึงกับที่ปราสาทนครวัด ซึ่งไม่พบที่ปราสาทขอมแห่งอื่น¹⁷

3. การควบคุมและการจัดการน้ำ

ปราสาทพระวิหาร ตั้งอยู่บนเทือกเขาสูงเชื่อมต่อกับที่ราบสูงโคราชในประเทศไทย ทางทิศเหนือและที่ราบเขมรต่ำทางทิศใต้ เนื่องจากทั้งสองฝั่งมีระดับความสูงแตกต่างกันมาก จึงทำให้ไม่พบระบบการจัดการแหล่งน้ำขนาดใหญ่ในบริเวณใกล้เคียง พบเพียงสระตราวซึ่งเป็นบารายขนาดใหญ่ทางทิศเหนือของแนวแกน ช่วยกักเก็บน้ำไว้ใช้สำหรับชุมชน และพบสระสงและสระรับน้ำ ช่วยกักเก็บน้ำไว้ใช้ภายในปราสาท (ภาพที่ 116 บน)

กลุ่มปราสาทพนมรุ้ง ตั้งอยู่บนเขาลูกโดดและใกล้กับที่ราบลุ่มแม่น้ำ มีภูเขาพนมรุ้งเป็นภูเขากลางเมืองและเป็นแหล่งต้นน้ำที่สำคัญ ไม่มีการแบ่งพื้นที่การจัดการน้ำที่ชัดเจนเหมือนกับที่เมืองพระนคร แต่มีลักษณะการสะสมน้ำบนภูเขาเข้าแทนที่ ก่อนจะท่อน้ำลงสู่พื้นที่กักเก็บและหนองน้ำทางตอนล่าง และกระจายน้ำด้วยระบบคลองส่งน้ำและคลองซอยไปยังพื้นที่เกษตรกรรมบริเวณตอนกลางของพื้นที่ศึกษา กลุ่มปราสาทพบบารายหนองบัวรายด้านล่างเขาทางทิศตะวันออก ช่วยกักเก็บน้ำไว้ใช้สำหรับชุมชน (ภาพที่ 116 ล่าง) และทางทิศเหนือของแนวแกนปราสาท พบอ่างเก็บน้ำหรือสระน้ำจำนวน 7 สระ ช่วยกักเก็บน้ำไว้ใช้ภายในปราสาท เกิดจากการดัดแปลงปากปล่องภูเขาไฟที่ดับสนิทแล้ว มีทางน้ำล้นระบายน้ำจากสระที่ 1 ไปยังสระที่ 7 ในระดับต่ำสุด ก่อนจะท่อน้ำสู่ร่องน้ำทางทิศเหนือ (ภาพที่ 121)

จากภาพเปรียบเทียบ ทำให้สามารถสรุปได้ว่ากลุ่มปราสาทพนมรุ้งมีระบบการจัดการแหล่งน้ำขนาดใหญ่ ในรูปแบบการจัดการน้ำบนที่สูงร่วมกับการจัดการน้ำบนที่ราบที่มีประสิทธิภาพ (ร่วมกับกลุ่มปราสาทเมืองต่ำและกลุ่มปราสาทปลายบัด) ซึ่งแตกต่างจากปราสาทพระวิหารที่ไม่พบระบบการจัดการแหล่งน้ำขนาดใหญ่ในบริเวณใกล้เคียง และมีรูปแบบที่เรียบง่ายไม่ซับซ้อน จึงกล่าวได้ว่ากลุ่มปราสาทพนมรุ้งมีความโดดเด่นในเรื่องระบบการจัดการน้ำบนภูเขา มีระบบกักเก็บและระบายน้ำด้วยทางน้ำล้นที่ซับซ้อน ซึ่งไม่พบที่ปราสาทพระวิหารและที่ปราสาทขอมแห่งอื่น นอกจากนั้นจากข้อมูลการควบคุมและการ

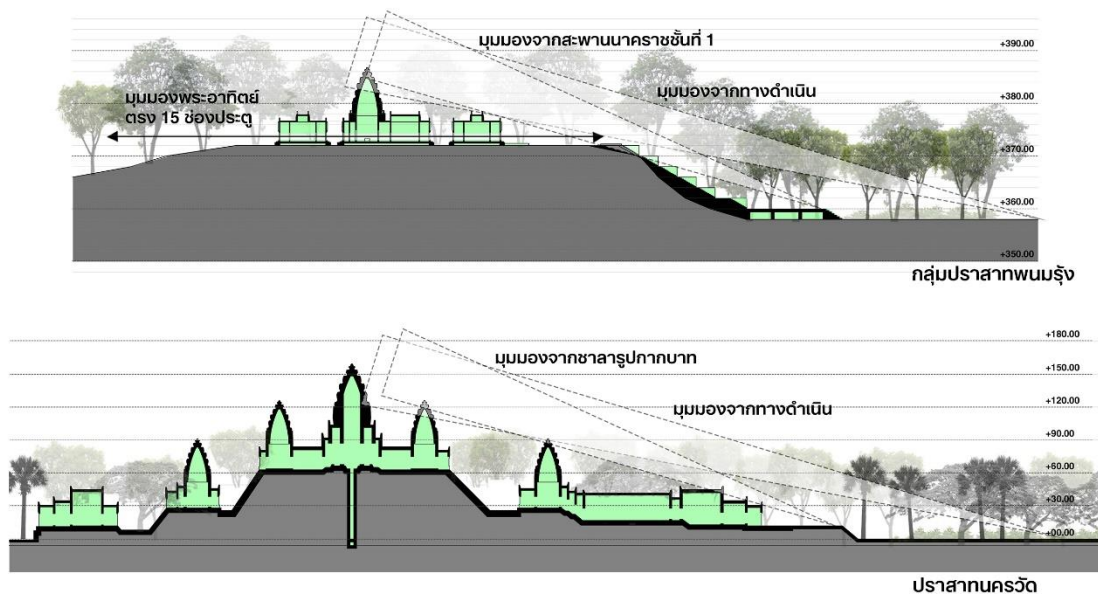

ปราสาทพระวิหาร มีมุมมองแบบแกนเป็นเส้นตรงตามลักษณะแนวแกนปราสาท แบ่งผังปราสาทในลักษณะสมมาตร และปรับเปลี่ยนไปตามองค์ประกอบระหว่างทางดำเนิน กลุ่มปราสาทประธานอยู่บนหน้าผาสูง ไม่สามารถเห็นได้จนกระทั่งถึงซุ้มประตูชั้นที่ 4 ทำให้มีจุดปลายตาอยู่ที่ซุ้มประตูแต่ละชั้น ไหล่เขาทางทิศเหนือจะเห็นบันไดต้นทางสูงชันจนแตะขอบฟ้า หลังจากนั้นมุมมองจะเปลี่ยนตามไหล่เขาที่มีความลาดชันน้อย รู้สึกเหมือนค่อยๆ ก้าวเข้าสู่ที่ประทับของพระศิวะ จนกระทั่งถึงตำแหน่งซุ้มประตูชั้นที่ 4 พบบันไดขึ้นปราสาท มีลักษณะสอออก รับกับความกว้างของเฉลียง ก่อนขึ้นสู่กลุ่มปราสาทประธานบนหน้าผา (ภาพที่ 122 บน)

กลุ่มปราสาทพนมรุ้ง มีมุมมองแบบแกนเป็นเส้นตรงตามลักษณะแนวแกนปราสาท แบ่งผังปราสาทในลักษณะสมมาตร และปรับเปลี่ยนไปตามองค์ประกอบระหว่างทางดำเนิน มีจุดปลายตาอยู่ที่ยอดปราสาทประธานบนยอดเขา สามารถเห็นได้จากซาลากากบาท มีระนาบทางตั้งของแนวต้นไม้ที่ขนานข้างทางดำเนินช่วยขับเน้นแนวแกนให้ชัดเจนยิ่งขึ้น ด้านหลังกลุ่มปราสาทประธานมีลักษณะลาดชัน ทำให้ระนาบพื้นหลังด้านบนเป็นท้องฟ้า ด้านล่างเป็นพื้นดิน เสมือนเป็นที่ประทับของพระศิวะบนเขาไกรลาส (ภาพที่ 122 ล่าง) ปราสาทมีมุมมองที่เกิดจากลำดับการมองเห็นคล้ายคลึงกับปราสาทนครวัด เนื่องจากหากมองเข้าจากทิศทางเข้าด้านหน้าจะสามารถเห็นยอดปราสาทจากระยะไกลอย่างชัดเจน แนวแกนมีการเปลี่ยนระดับความสูงขึ้นลงหลายครั้ง เกิดที่ว่างเปิดโล่งสลับกับปิดล้อม ทำให้เกิดความตื่นตาตื่นใจ เช่น มุมมองจากทางดำเนินและมุมมองก่อนขึ้นสู่ปราสาท เป็นต้น มุมมองจากบันไดขึ้นปราสาทมีลักษณะสอเข้า แบ่งตะพักเป็นชั้นๆ ในลักษณะคล้ายเป็นฐานให้ยอดปราสาทและเห็นยอดปราสาทโผล่กึ่งกลางพอดี ส่งผลให้เกิดความศรัทธาก่อนถึงปราสาทประธาน เป็นเอกลักษณ์เฉพาะที่พบที่ปราสาทพนมรุ้ง นอกจากนั้นปราสาทพนมรุ้งมีความโดดเด่นเรื่องมุมมองจากปรากฏการณ์พระอาทิตย์ขึ้นและตกตรง 15 ช่องประตู ซึ่ง 1 ปี มีให้ชมเพียง 4 ครั้ง เนื่องจากปราสาทพนมรุ้งตั้งอยู่บนยอดเขา ปราศจากสิ่งบดบังสายตากลุ่มปราสาทประธานตั้งอยู่บนฐานเตี้ยระดับเดียวกับระดับซุ้มประตูของระเบียงคดและมณฑป ทำให้ระดับช่องประตูตรงกันทั้งหมด ซึ่งไม่พบที่ปราสาทขอมแห่งอื่น (ภาพที่ 123)

จากภาพเปรียบเทียบ ทำให้สามารถสรุปได้ว่ากลุ่มปราสาทพนมรุ้งมีมุมมองแบบแกนเป็นเส้นตรง แบ่งผังปราสาทในลักษณะสมมาตรซ้ำๆ ซึ่งมีความคล้ายคลึงกับปราสาทพระวิหาร เนื่องจากมีรูปแบบผังอาคารเป็นแบบที่เป็นแกนวิ่งเข้าหาจุดศูนย์กลางที่เหมือนกัน และตั้งอยู่บนยอดเขาหรือหน้าผาคล้ายคลึงกัน แต่มีจุดปลายตาที่แตกต่างกัน จุดปลายตาของปราสาทพนมรุ้งอยู่ที่ยอดปราสาทประธานและสามารถเห็นได้จากซาลากากบาท ในขณะที่จุดปลายตาของปราสาทพระวิหารจะอยู่ที่ซุ้มประตูแต่ละชั้น

กลุ่มปราสาทมีมุมมองที่เกิดจากลำดับการมองเห็นแตกต่างจากปราสาทพระวิหาร เนื่องจากมีระดับความลาดชันที่ต่างกัน โดยจะมีความคล้ายคลึงกับมุมมองที่ปราสาทนครวัด สันนิษฐานว่าปราสาทพนมรุ้งอาจจะถอดรูปแบบการวางผังมาจากปราสาทนครวัด ทำให้มุมมองที่เกิดขึ้นมีลักษณะเฉพาะตัวและเป็นเอกลักษณ์ร่วมกันของปราสาททั้งสอง

ภาพที่ 123 ภาพเปรียบเทียบมุมมองที่เกิดจากลำดับการมองเห็น กลุ่มปราสาทพนมรุ้ง (บน) กลุ่มปราสาทพนมรุ้ง (ล่าง) ปราสาทนครวัด

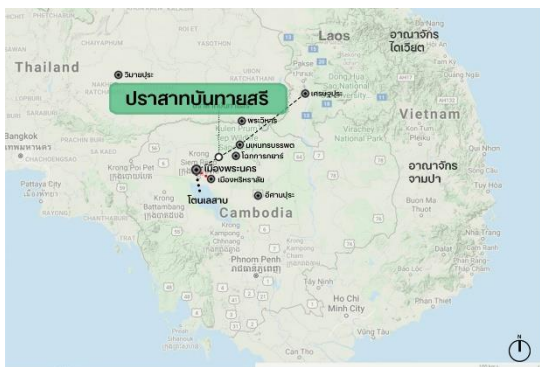
6.2 การวิเคราะห์เปรียบเทียบแหล่งมรดกโลกต้นแบบกับกลุ่มปราสาทเมืองต่ำ

กลุ่มปราสาทเมืองต่ำเปรียบเทียบกับมรดกโลกต้นแบบ ได้แก่ ปราสาทบันทายสรีและปราสาทบันทายสำเหร่ สามารถสรุปผลการศึกษิตตามกรอบความคิดที่ใช้ในการวิเคราะห์ ได้ดังต่อไปนี้

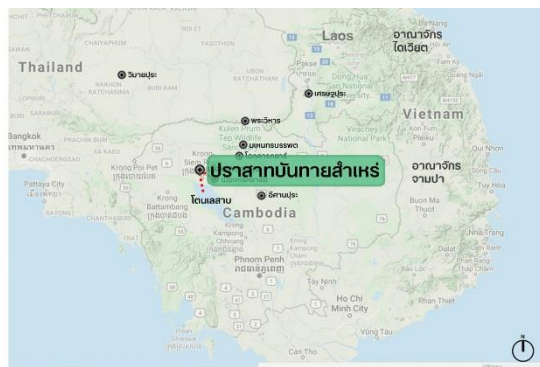
1. แบบแผนการตั้งถิ่นฐานและการวางผังเมือง

ปราสาทบันทายสรี เป็นเมืองบริวารที่ตั้งอยู่ทางตะวันออกเฉียงเหนือบนเส้นทางเมืองพระนคร-พนมกุเลน-ปราสาทวัดพู อยู่ใกล้ภูเขากลางเมือง ได้แก่ พนมบกและพนมกุเลน อยู่ใกล้แม่น้ำปวก แต่อยู่ห่างจากทะเล ผังเมืองวางตามคติความเชื่อเรื่องลัทธิเทวราชาและความเชื่อเรื่องศูนย์กลางจักรวาล สืบเนื่องจากรูปแบบการสร้างปราสาทที่ล้อมรอบด้วยสระน้ำและระเบียงคด (ภาพที่ 124 ซ้ายบน) ตัวปราสาทเป็นกลุ่มอาคารเดี่ยวที่กระจายตัวตามเส้นทางเมืองพระนคร-พนมกุเลน-ปราสาทวัดพู ในแนวแกนตะวันออกเฉียงเหนือ-ตะวันตกเฉียงใต้ โดยพบชุมชนโบราณกระจายตัวบนเส้นทาง (ภาพที่ 125 ซ้ายบน)

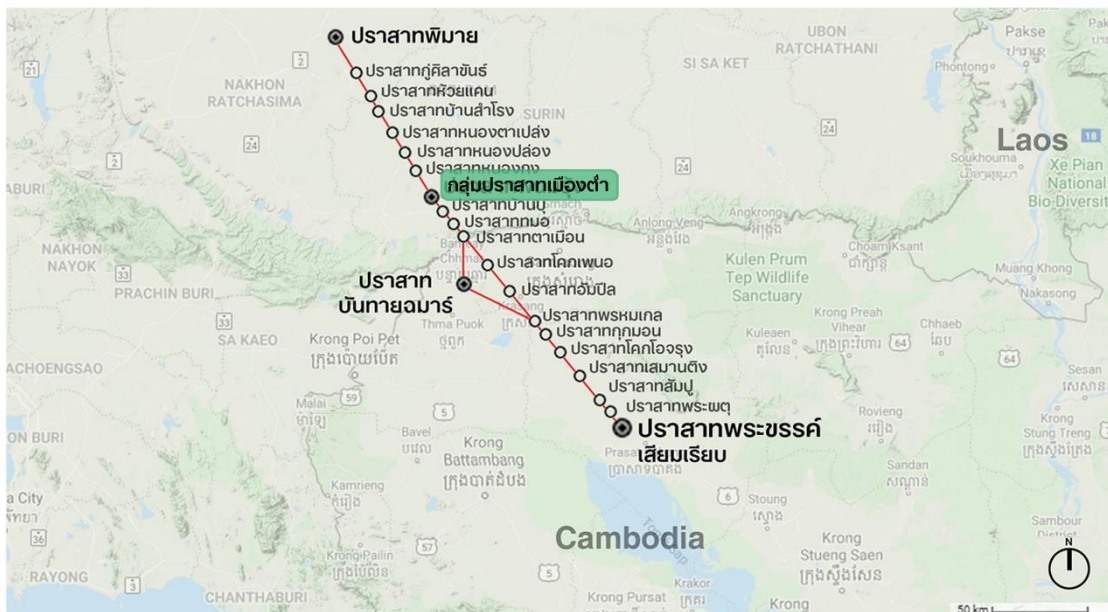

ปราสาทบันทายสรี

ปราสาทบันทายสำหระ

กลุ่มปราสาทเมืองต่ำ

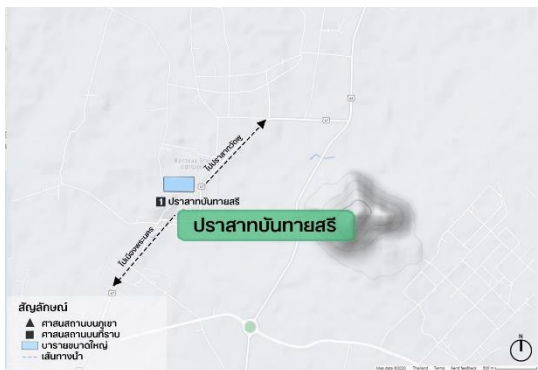
ภาพที่ 124 ภาพเปรียบเทียบเส้นทางจากเมืองพระนครมายังกลุ่มปราสาทเมืองต่ำ (ซ้ายบน) ปราสาทบันทายสรี (ขวาบน) ปราสาทบันทายสำหระ (ล่าง) กลุ่มปราสาทเมืองต่ำ

ปราสาทบันทายสำหระ เป็นส่วนหนึ่งของเมืองพระนคร ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของเมืองพระนครรม มีภูเขากลางเมือง ได้แก่ พนมบาแค็ง อยู่ใกล้แม่น้ำเสียมเรียบ แต่อยู่ห่างจากทะเล ฟังเมืองวางตามคติความเชื่อเรื่องลัทธิเทวราชาและความเชื่อเรื่องศุนย์กลางจักรวาล สังเกตจากรูปแบบการสร้างปราสาทที่ล้อมรอบด้วยกำแพงและระเบียงคด (ภาพที่ 124 ขวาบน) ตัวปราสาทเป็นกลุ่มอาคารเดี่ยวที่กระจายตัวมาทางทิศตะวันออกตามความเชื่อเรื่องทิศมงคลและใช้เป็นป้อมปราการสำหรับป้องกันข้าศึกศัตรู (ภาพที่ 125 ขวาบน)

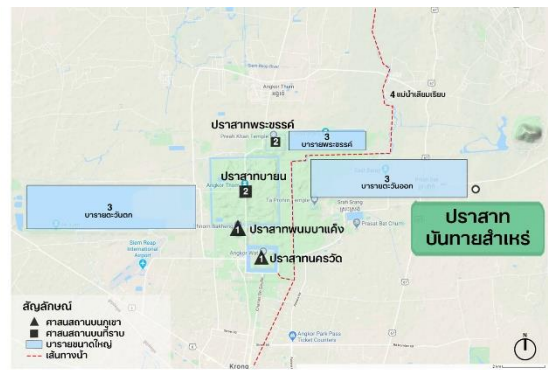
กลุ่มปราสาทเมืองต่ำ เป็นกลุ่มชุมชนขนาดใหญ่ที่ตั้งบนเส้นทางเมืองพระนคร-พิมาย ตั้งอยู่ใกล้ภูเขากลางเมือง ได้แก่ เขาพนมรุ้งและเขาปลายบัด ตั้งอยู่ใกล้แม่น้ำ แต่อยู่ห่างจากทะเล ทำให้น้ำไม่ท่วมถึง ฟังเมืองวางตามคติความเชื่อเรื่องลัทธิเทวราชาและความเชื่อ

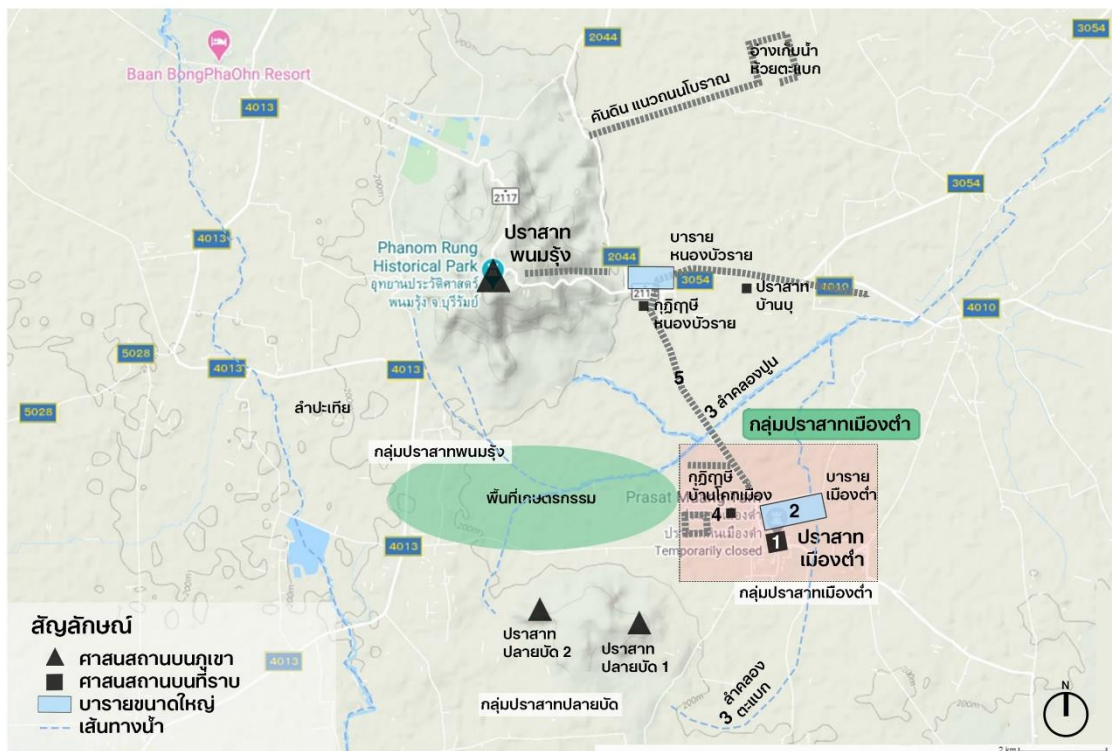
เรื่องศูนย์กลางจักรวาล สืบเนื่องจากรูปแบบการสร้างปราสาทที่ล้อมรอบด้วยกำแพงชั้นนอก สระน้ำและระเบียงคด (ภาพที่ 124 ล่าง) มีการวางผังเมืองเป็นรูปสามเส้าร่วมกับกลุ่มปราสาทพนมรุ้งและกลุ่มปราสาทปลายบัด พบพื้นที่เกษตรกรรมบริเวณตอนกลางของพื้นที่ศึกษา มีการกระจายตัวของเมืองรับกับเส้นทางพระนครที่มาจากทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ มุ่งสู่ปราสาทพิมายทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ พบโบราณสถานและชุมชนกระจายตัวตามเส้นทางดังกล่าว (ภาพที่ 125 ล่าง)

ปราสาทบันทายศรี

ปราสาทบันทายสำเหร่

กลุ่มปราสาทเมืองต่ำ

ภาพที่ 125 ภาพเปรียบเทียบลักษณะการกระจายตัวของเมือง กลุ่มปราสาทเมืองต่ำ (ซ้ายบน) ปราสาทบันทายศรี (ขวาบน) ปราสาทบันทายสำเหร่ (ล่าง) กลุ่มปราสาทเมืองต่ำ

จากภาพเปรียบเทียบ ทำให้สามารถสรุปได้ว่ากลุ่มปราสาทเมืองต่ำมีปัจจัยด้านทำเลที่ตั้งคล้ายคลึงกับปราสาทบันทายศรีและปราสาทบันทายสำเหร่ เนื่องจากปราสาททั้งสามตั้งอยู่บนเส้นทางเมืองพระนคร อยู่ใกล้ภูเขากลางเมืองและแหล่งน้ำ แต่อยู่ห่างจากทะเล ซึ่งปรัชญาการสร้างของปราสาททั้งสามนั้นสะท้อนคติความเชื่อเรื่องลัทธิเทวราชาและเรื่องศูนัยกลางจักรวาลเหมือนกัน กลุ่มปราสาทเมืองต่ำมีลักษณะผังเมืองเป็นรูปสามเส้าร่วมกับกลุ่มปราสาทอื่นๆ ในพื้นที่ศึกษา และมีการกระจายตัวของเมืองรับกับเส้นทางพระนคร ซึ่งแตกต่างจากปราสาทบันทายศรีที่เป็นกลุ่มอาคารเดี่ยว และแตกต่างจากปราสาทบันทายสำเหร่ที่เป็นส่วนหนึ่งของเมืองพระนคร ซึ่งมีการวางผังแบบเมืองราชธานีและมีการกระจายตัวตามการขยายตัวของเมืองพระนคร

จากข้อมูลในหัวข้อ 2.3 สามารถสรุปองค์ประกอบภูมิทัศน์เมืองของแต่ละปราสาท ได้ดังนี้ ตารางที่ 4 องค์ประกอบภูมิทัศน์เมือง กลุ่มปราสาทเมืองต่ำ

องค์ประกอบภูมิทัศน์เมือง		กลุ่มปราสาทเมืองต่ำ	ปราสาทบันทายศรี	ปราสาทบันทายสำเหร่เมืองพระนคร
องค์ประกอบตามสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ	1 มีภูเขากลางเมือง	✓	✓	✓
	2 ตั้งอยู่ใกล้แม่น้ำ	✓	✓	✓
	3 มีที่ราบลุ่มแม่น้ำเหมาะสำหรับเป็นพื้นที่เกษตรกรรม	✓	✓	✓
องค์ประกอบตามสภาพแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น	4 พระราชวังหลวง	-	-	✓
	5 ศาสนสถานบนภูเขา	✓	-	✓
	6 ศาสนสถานบนที่ราบ	✓	✓	✓
	7 บารายขนาดใหญ่	✓	✓	✓
	8 คูน้ำและกำแพงเมือง	-	-	✓
	9 อาคารทางศาสนาอื่นๆ	✓	-	✓
	10 สระน้ำภายในเมือง	-	-	✓
	11 แนวถนนโบราณ	✓	✓	✓
	12 ชุมชน	✓	✓	✓
จำนวนองค์ประกอบภูมิทัศน์เมือง		9	7	12

จากตารางที่ 4 พบว่าปราสาทบันทายสำเหร่ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของเมืองพระนครมีจำนวนองค์ประกอบภูมิทัศน์เมืองทั้งสิ้น 12 องค์ประกอบ ปราสาทบันทายศรีมีจำนวนองค์ประกอบภูมิทัศน์เมือง 7 องค์ประกอบ และกลุ่มปราสาทเมืองต่ำมีจำนวนองค์ประกอบภูมิทัศน์เมือง 9 องค์ประกอบ ทำให้สามารถสรุปได้ว่ากลุ่มปราสาทเมืองต่ำมีจำนวนองค์ประกอบภูมิทัศน์เมืองมากกว่าปราสาทบันทายศรีซึ่งเป็นเมืองบริวารด้วยกัน และมีจำนวนองค์ประกอบใกล้เคียงกับปราสาทบันทายสำเหร่ในเมืองพระนคร โดยองค์ประกอบที่ไม่ปรากฏในกลุ่มปราสาทเมืองต่ำ เป็นองค์ประกอบเฉพาะที่มีอยู่ในเมืองราชธานีเท่านั้น

2. การวางผังบริเวณและการวางผังอาคาร

การวางผังบริเวณ

ปราสาทบันทายสรี ตั้งอยู่บนที่ราบทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของเขapunมกุเลน ทำให้เหมาะสำหรับเป็นพื้นที่รับน้ำไว้ใช้สำหรับชุมชน โดยพบบารายนอกกำแพงทางทิศเหนือของปราสาท ช่วยรับน้ำที่ไหลหลากมาจากเขapunมกุเลน (ภาพที่ 126 ซ้ายบน) ปราสาทมีขอบเขตผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า เป็นกลุ่มอาคารเดี่ยวที่มีกำแพงและระเบียงคดรวม 3 ชั้น วางตัวตามแนวแกนตะวันออก-ตะวันตก พบที่ว่างเปิดโล่งด้านหน้ากำแพงชั้นนอก ภายในลานปราสาทพบที่ว่างขนาดใหญ่ มีสระน้ำรูปตัวยูจำนวน 2 สระ (ภาพที่ 127 ซ้ายบน)

ปราสาทบันทายสำเหร่ ตั้งอยู่บนที่ราบทางทิศตะวันออกของเมืองพระนครธม จึงเป็นป้อมปราการสำคัญสำหรับป้องกันข้าศึกศัตรู โดยพบบารายนอกกำแพงทางทิศตะวันออก ซึ่งเป็นลักษณะของบารายที่พบมากในอารยธรรมขอม (ภาพที่ 126 ขวาบน) ปราสาทมีขอบเขตผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า เป็นกลุ่มอาคารเดี่ยวที่มีกำแพงและระเบียงคดรวม 2 ชั้น วางตัวตามแนวแกนเหนือ-ใต้ และแนวแกนตะวันออก-ตะวันตก พบที่ว่างเปิดโล่งด้านหน้ากำแพงชั้นนอก ภายในลานปราสาทพบที่ว่างขนาดเล็ก ไม่พบสระน้ำ (ภาพที่ 127 ขวาบน)

กลุ่มปราสาทเมืองต่ำ ตั้งอยู่บนที่ราบในระดับความสูงที่ต่ำกว่าเขapunมรุ้งทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ และเขาปลายบัดทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ และมีเส้นทางน้ำเชื่อมมายังชุมชนบ้านโคกเมือง ทำให้เหมาะสมสำหรับเป็นพื้นที่รับน้ำของชุมชน ปราสาทมีขอบเขตผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า เป็นกลุ่มอาคารเดี่ยวที่มีกำแพงและระเบียงคดรวม 2 ชั้น ทางทิศเหนือพบบารายเมืองต่ำ ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือพบกุฎิขีบ้านโคกเมืองและทะเลน้อย ส่วนทิศอื่นๆ ล้อมรอบด้วยชุมชนบ้านโคกเมือง ปราสาทวางตัวตามแนวแกนเหนือ-ใต้ และแนวแกนตะวันออก-ตะวันตก ภายในลานปราสาทพบที่ว่างขนาดใหญ่ มีสระน้ำรูปตัวยูจำนวน 4 สระ (ภาพที่ 126 และ 127 ล่าง)

จากภาพเปรียบเทียบ ทำให้สามารถสรุปได้ว่ากลุ่มปราสาทเมืองต่ำมีความโดดเด่นเรื่องการเลือกตำแหน่งที่ตั้งที่เหมาะสมสำหรับเป็นพื้นที่รับน้ำที่มาจากเขapunมรุ้งและเขาปลายบัด คล้ายคลึงกับปราสาทบันทายสรีที่เป็นพื้นที่รับน้ำที่มาจากเขapunมกุเลน ซึ่งแตกต่างจากปราสาทบันทายสำเหร่ที่มีความโดดเด่นในเรื่องการเลือกตำแหน่งที่ตั้งที่เหมาะสมสำหรับการป้องกันข้าศึกศัตรู เนื่องจากอยู่ทางทิศตะวันออกสุดของเมืองพระนคร (บันทาย แปลว่า ป้อมปราการ) การที่พบบารายนอกกำแพงทางทิศเหนือของปราสาท เป็นลักษณะพิเศษที่แทบไม่พบในรูปแบบการสร้างปราสาทในอารยธรรมขอม สาเหตุคาดว่ามาจากเรื่องการควบคุมและการจัดการน้ำ แตกต่างจากปราสาทบันทายสำเหร่ที่พบบารายนอกกำแพงทางทิศตะวันออก ซึ่งเป็นรูปแบบที่พบโดยทั่วไป

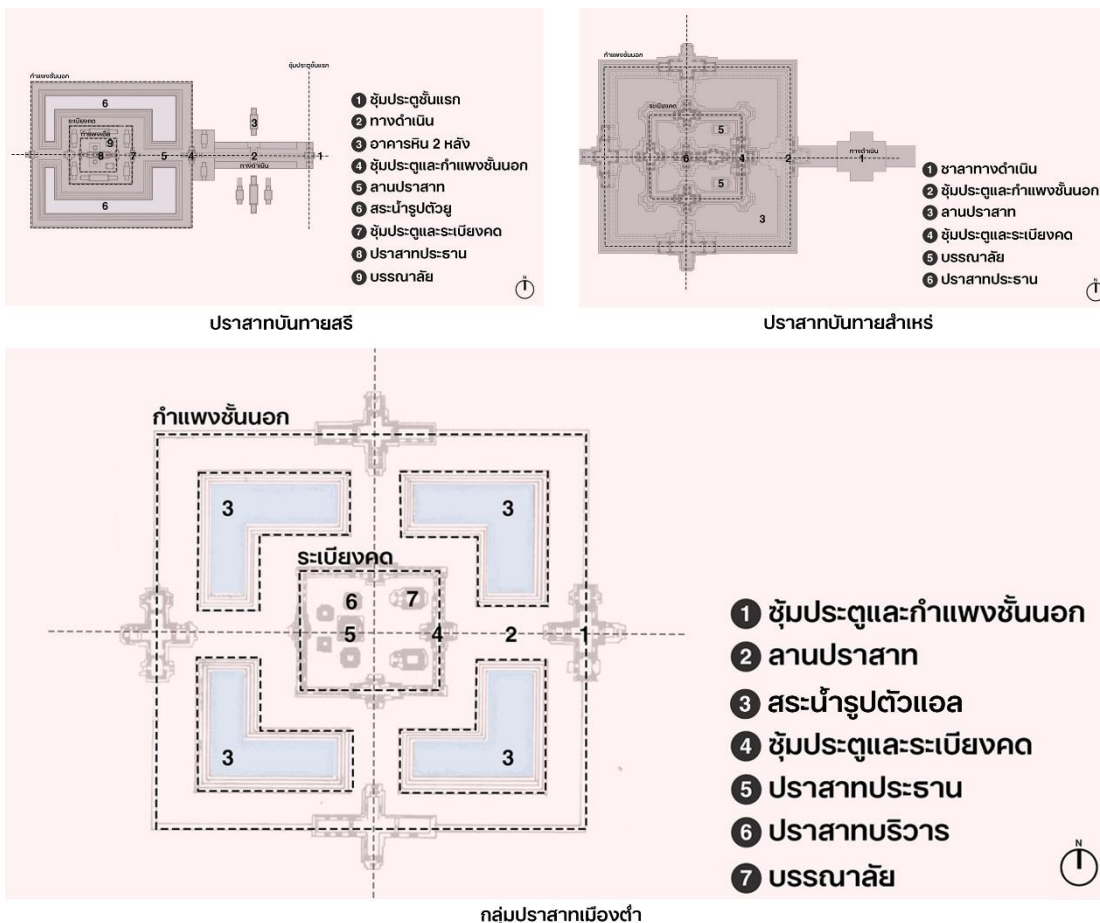
นอกจากนั้นกลุ่มปราสาทเมืองต่ำมีขอบเขตผังบริเวณที่ชัดเจน เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า คล้ายคลึงกับปราสาทบันทายสรีและปราสาทบันทายสำเหร่ แต่แตกต่างกันตรงที่ปราสาทเมืองต่ำมีความสัมพันธ์กับโบราณสถานใกล้เคียงอื่นๆ การวางตัวและรูปแบบของกลุ่มอาคาร คล้ายคลึงกับปราสาทบันทายสำเหร่ที่มีแนวแกน 2 แนวแกน แบ่งพื้นที่ออกเป็น 4 ส่วน

ภาพที่ 126 ภาพเปรียบเทียบการวางผังบริเวณ กลุ่มปราสาทเมืองต่ำ (ซ้ายบน) ปราสาทบันทายสรี (ขวาบน) ปราสาทบันทายสำเหร่ (ล่าง) กลุ่มปราสาทเมืองต่ำ

การวางผังอาคาร

ภาพที่ 127 ภาพเปรียบเทียบการวางผังอาคาร กลุ่มปราสาทเมืองต่ำ (ซ้ายบน) ปราสาทบันทายสรี (ขวาบน) ปราสาทบันทายสำเหร่ (ล่าง) กลุ่มปราสาทเมืองต่ำ

ปราสาทบันทายสรี มีผังเป็นแบบที่เป็นแกนวิ่งเข้าหาจุดศูนย์กลาง เข้า-ออก 2 ทาง ตามแนวแกนตะวันออก-ตะวันตก ทางเข้าด้านหน้าเข้าทางทิศตะวันออก พบกำแพงและระเบียงคดรวม 3 ชั้น ผังเป็นรูปทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้า กลุ่มปราสาทประธานตั้งอยู่กึ่งกลาง แบ่งผังในลักษณะสมมาตร ลานปราสาทชั้นในพบบรรณาลัย 2 หลัง หันหน้าเข้าหากลุ่มปราสาทประธาน 3 หลัง ซึ่งตั้งอยู่บนฐานเดียวกัน (ภาพที่ 127 ซ้ายบน)

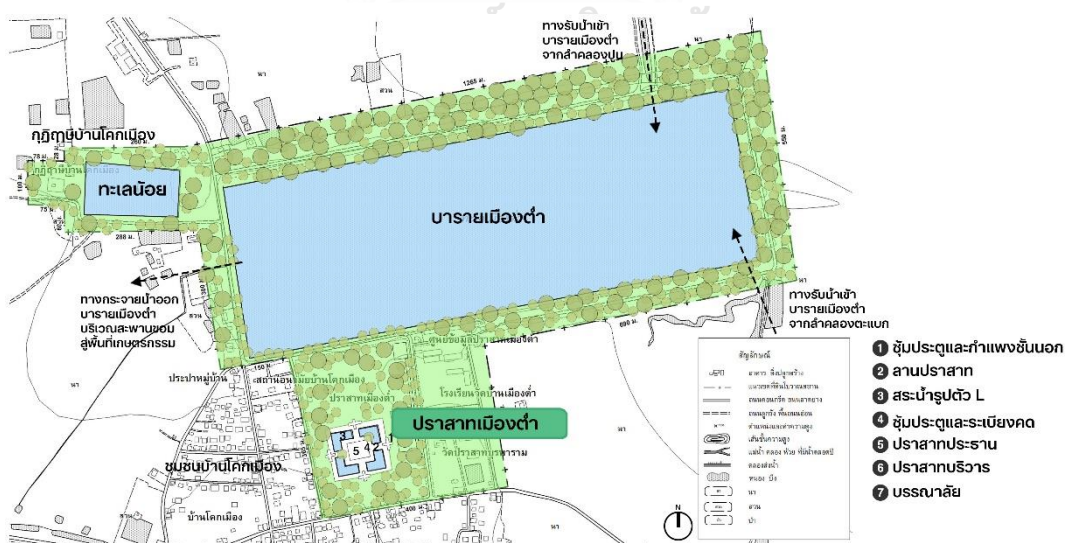
ปราสาทบันทายสำเหร่ มีผังเป็นแบบที่เป็นแกนวิ่งเข้าหาจุดศูนย์กลาง เข้า-ออกได้ 4 ทาง ทางเข้าด้านหน้าเข้าทางทิศตะวันออก พบกำแพงและระเบียงคดรวม 2 ชั้น ผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส กลุ่มปราสาทประธานตั้งอยู่กึ่งกลาง แบ่งผังในลักษณะสมมาตร ลานปราสาท

ชั้นในแคบมาก พบบรรณาลัย 2 หลัง หันหน้าเข้าหาปราสาทประธานหลังเดียวซึ่งมีมณฑปอยู่ด้านหน้าเชื่อมด้วยฉนวน (ภาพที่ 127 ขวาบน)

ปราสาทเมืองต่ำ มีผังเป็นผังแบบกระจายความสำคัญออกจากจุดศูนย์กลาง เข้า-ออกได้ทั้ง 4 ทาง ทางเข้าด้านหน้าเข้าทางทิศตะวันออก แบ่งผังอาคารในลักษณะสมมาตรทั้ง 2 แนวแกน พบกำแพงและระเบียงคตรวม 2 ชั้น ผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า กลุ่มปราสาทประธานตั้งอยู่กึ่งกลาง แบ่งผังในลักษณะสมมาตร ลานปราสาทชั้นในค่อนข้างแคบ พบบรรณาลัย 2 หลัง หันหน้าเข้าหากลุ่มปราสาทประธานซึ่งตั้งอยู่บนฐานศิลาแลงเดียวกัน องค์กลางเป็นปราสาทประธานล้อมรอบด้วยปราสาทบริวาร 4 หลัง (ภาพที่ 127 ล่าง)

จากภาพเปรียบเทียบ ทำให้สามารถสรุปได้ว่าถึงแม้ปราสาทเมืองต่ำมีรูปแบบผังแตกต่างจากปราสาทบันทายศรีและปราสาทบันทายสำเหร่ แต่มีองค์ประกอบผังอาคารคล้ายคลึงกันโดยเฉพาะตำแหน่งกลุ่มปราสาทประธานและบรรณาลัย และมีการเข้าถึงทางทิศตะวันออกคล้ายคลึงกับอีก 2 ปราสาท โดยมีการเข้า-ออก 4 ทาง เหมือนกับปราสาทบันทายสำเหร่ แตกต่างจากปราสาทบันทายศรีที่มีการเข้า-ออก 2 ทาง นอกจากนั้นปราสาทเมืองต่ำมีความโดดเด่นในเรื่องรูปทรงสระน้ำรูปตัวแอล 4 สระ ที่มุมทั้งสี่ล้อมรอบระเบียงคดซึ่งไม่พบที่ปราสาทขอมแห่งอื่น แตกต่างจากปราสาทบันทายศรีที่พบสระน้ำรูปตัวยูที่เป็นรูปแบบสระน้ำทั่วไป ในขณะที่ปราสาทบันทายสำเหร่ไม่พบสระน้ำภายในปราสาท

3. การควบคุมและการจัดการน้ำ

ภาพที่ 128 การจัดการแหล่งน้ำขนาดใหญ่ กลุ่มปราสาทเมืองต่ำ

ปราสาทบันทายสรี เป็นกลุ่มอาคารเดี่ยวที่ไม่พบการจัดการน้ำขนาดใหญ่ในบริเวณใกล้เคียง (ภาพที่ 126 ซ้ายบน)

ปราสาทบันทายสำเหร่ มีการจัดการน้ำร่วมกับเมืองพระนคร แบ่งพื้นที่การจัดการน้ำเป็น 3 พื้นที่อย่างชัดเจน ได้แก่ พื้นที่สะสมน้ำ พื้นที่กักเก็บและหนองน้ำ และพื้นที่จ่ายและกระจายน้ำ โดยปราสาทอยู่ในพื้นที่กักเก็บและหนองน้ำ (ภาพที่ 126 ขวาบน)

กลุ่มปราสาทเมืองต่ำ มีลักษณะภูมิประเทศเป็นภูเขาลูกโดดสลับกับที่ราบลุ่มแม่น้ำ มีภูเขากลางเมือง ได้แก่ เขาพนมรุ้งและเขาปลายบัด เป็นแหล่งต้นน้ำที่สำคัญ ไม่มีการแบ่งพื้นที่การจัดการน้ำที่ชัดเจนเหมือนเช่นที่เมืองพระนคร บารายเมืองต่ำมีการรับน้ำมาจากเขาพนมรุ้ง ไหลมาตามลำคลองปูนลงสู่บารายทางมุขทิศตะวันออกเฉียงเหนือ อีกส่วนหนึ่งรับน้ำมาจากเขาปลายบัด ไหลมาตามลำคลองตะแบกลงสู่บารายทางมุขทิศตะวันออกเฉียงใต้ และกระจายน้ำออกสู่พื้นที่เกษตรกรรมบริเวณต่ำแห่งกิ่งคั่นกลางบารายทางทิศตะวันตกที่เรียกว่าสะพานขอม (ภาพที่ 128)

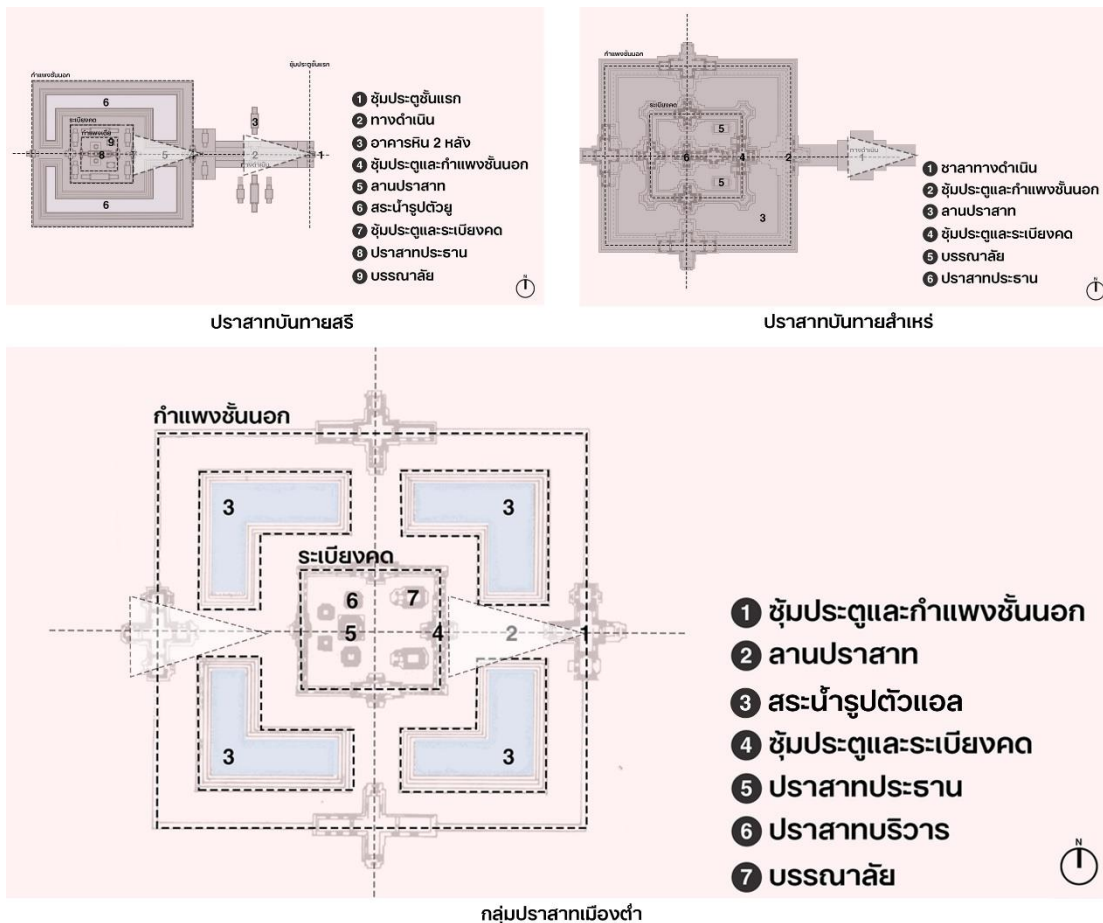
จากภาพเปรียบเทียบ ทำให้สามารถสรุปได้ว่ากลุ่มปราสาทเมืองต่ำมีความโดดเด่นในเรื่องระบบการจัดการน้ำร่วมกันทั้งบนภูเขาและที่ราบ แตกต่างจากปราสาทบันทายสรีที่มีการจัดการน้ำเป็นไปแบบเรียบง่ายไม่ซับซ้อน และปราสาทบันทายสำเหร่ที่เป็นส่วนหนึ่งของการจัดการน้ำในเมืองพระนคร

ปราสาทเมืองต่ำมีความโดดเด่นในเรื่องการจัดการแหล่งน้ำขนาดเล็กในแง่รูปทรงสระน้ำรูปตัวแอล 4 สระ อยู่ที่มุมทั้งสี่ล้อมรอบสระเบียงคุด ซึ่งไม่พบที่ปราสาทขอมแห่งอื่น¹⁸ แตกต่างจากปราสาทบันทายสรีที่พบสระน้ำรูปตัวยูซึ่งเป็นรูปแบบของสระน้ำที่พบโดยทั่วไป และปราสาทบันทายสำเหร่ไม่พบสระน้ำภายในปราสาท

นอกจากนั้นจากข้อมูลการควบคุมและการจัดการน้ำของกลุ่มปราสาทเมืองต่ำ ปราสาทบันทายสรีและปราสาทบันทายสำเหร่ในบทที่ 4-5 จะพบว่าระบบการจัดการน้ำที่กลุ่มปราสาทเมืองต่ำ ได้แก่ คลองส่งน้ำที่เชื่อมต่อจากเขาพนมรุ้งและเขาปลายบัดกับบารายเมืองต่ำ การกักเก็บน้ำในบารายเมืองต่ำและทะเลน้อย สระน้ำรูปตัวแอลที่ปราสาทเมืองต่ำ รวมถึงสระน้ำที่กุฎิขีบ้านโคกเมืองยังคงมีสภาพเป็นปกติ แตกต่างจากบารายของปราสาทบันทายสรีที่กักเก็บน้ำได้เพียงเล็กน้อย และบารายของปราสาทบันทายสำเหร่ที่แห้งขอด ไม่สามารถกักเก็บน้ำได้

¹⁸ จากการศึกษาปราสาทขอมในเมืองพระนคร เมืองทริราชัย ปราสาทวัดพูและปราสาทพระวิหาร รวมทั้งสิ้นจำนวน 36 ปราสาท และปราสาทขอมที่สำคัญในประเทศไทย จำนวน 24 ปราสาท.

4. มุมมองและคุณภาพเชิงทัศน

ภาพที่ 129 ภาพเปรียบเทียบเรื่องมุมมองและคุณภาพเชิงทัศน กลุ่มปราสาทเมืองต่ำ (ซ้ายบน) ปราสาทบันทวยศรี (ขวาบน) ปราสาทบันทวยสำหรับ (ล่าง) กลุ่มปราสาทเมืองต่ำ

ปราสาทบันทวยศรี และ **ปราสาทบันทวยสำหรับ** มีผังเป็นแบบที่เป็นแกนวิ่งเข้าหาจุดศูนย์กลาง ทางดำเนินที่มีเสานางเรียงช่วยเน้นมุมมองแบบแกนให้ชัดเจน (ภาพที่ 129 บน)

ปราสาทเมืองต่ำ มีผังเป็นแบบกระจายความสำคัญออกจากจุดศูนย์กลาง ไม่พบทางดำเนิน จึงมีมุมมองแบบแกนไม่ชัดเจน (ภาพที่ 129 ล่าง)

จากภาพเปรียบเทียบ ทำให้สามารถสรุปได้ว่ากลุ่มปราสาทเมืองต่ำมีมุมมองแบบแกนไม่ชัดเจน เห็นเพียงแนวแกนสั้นๆ เชื่อมระหว่างกำแพงชั้นนอกและระเบียงคด แตกต่างจากอีก 2 ปราสาท ซึ่งมีทางดำเนินที่มีเสานางเรียงที่ชัดเจน ส่วนมุมมองที่เกิดจากลำดับการมองเห็นของปราสาทเมืองต่ำปรับตามระนาบทางนอนของกำแพงและระเบียงคด เนื่องจากปราสาทไม่มีการเปลี่ยนแปลงระดับความสูงขององค์ประกอบ คล้ายคลึงกับอีก 2 ปราสาท

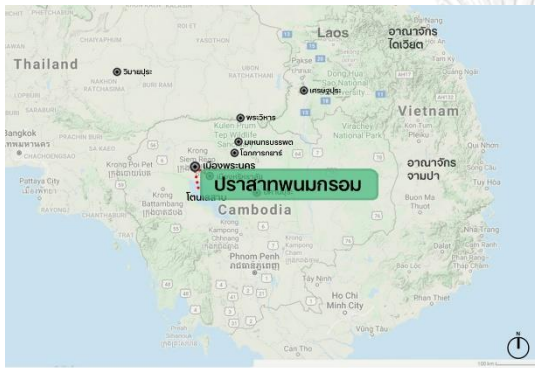

โดยปราสาทเมืองต่ำมีมุมมองที่สำคัญ ได้แก่ มุมมองออกจากปราสาทซึ่งถูกล้อมด้วยแหล่งที่อยู่อาศัยและอยู่ใกล้ปราสาทมาก โดยเฉพาะทิศตะวันตก จึงควรมีการควบคุมรูปแบบ วัสดุ และการเลือกใช้สีของบ้านเรือนไม่ให้โดดเด่นจนเกินไป เพื่อไม่ให้เสียคุณภาพเชิงทัศนียภาพ

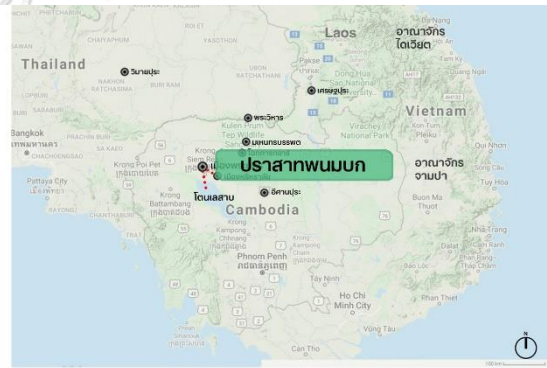
6.3 การวิเคราะห์เปรียบเทียบแหล่งมรดกโลกต้นแบบกับกลุ่มปราสาทปลายบัด

กลุ่มปราสาทปลายบัดเปรียบเทียบกับมรดกโลกต้นแบบ ได้แก่ ปราสาทพนมรอมและปราสาทพนมบก สามารถสรุปผลการศึกษิตตามกรอบความคิดที่ใช้ในการวิเคราะห์ ได้ดังต่อไปนี้

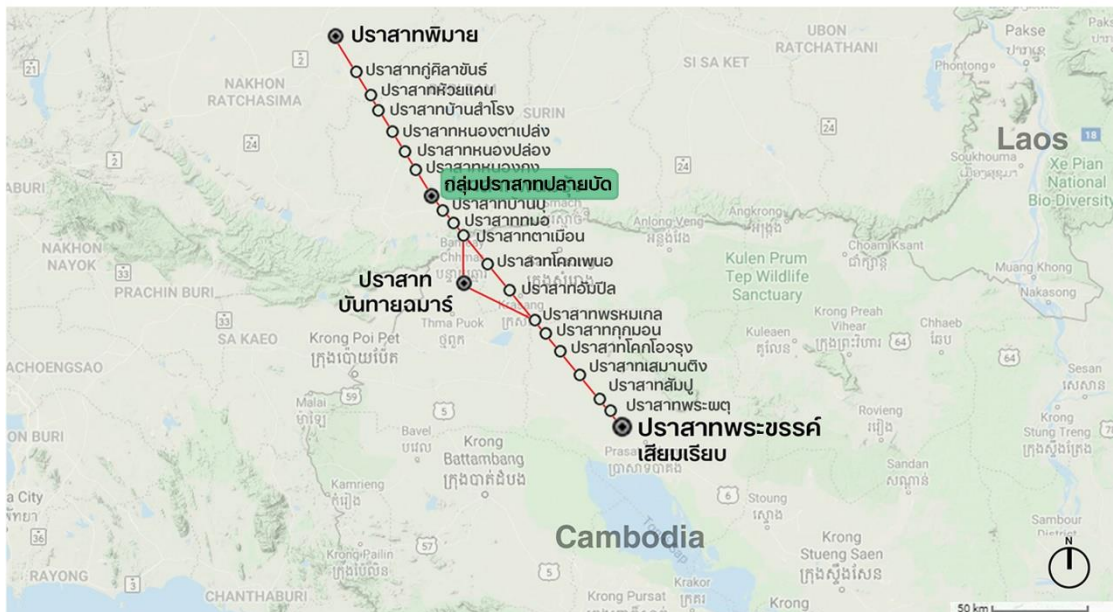
1. แบบแผนการตั้งถิ่นฐานและการวางผังเมือง

ปราสาทพนมกรอม

ปราสาทพนมบก

กลุ่มปราสาทปลายบัด

ภาพที่ 130 ภาพเปรียบเทียบเส้นทางจากเมืองพระนครมายังกลุ่มปราสาทปลายบัด (ซ้ายบน) ปราสาทพนมรอม (ขวาบน) ปราสาทพนมบก (ล่าง) กลุ่มปราสาทปลายบัด

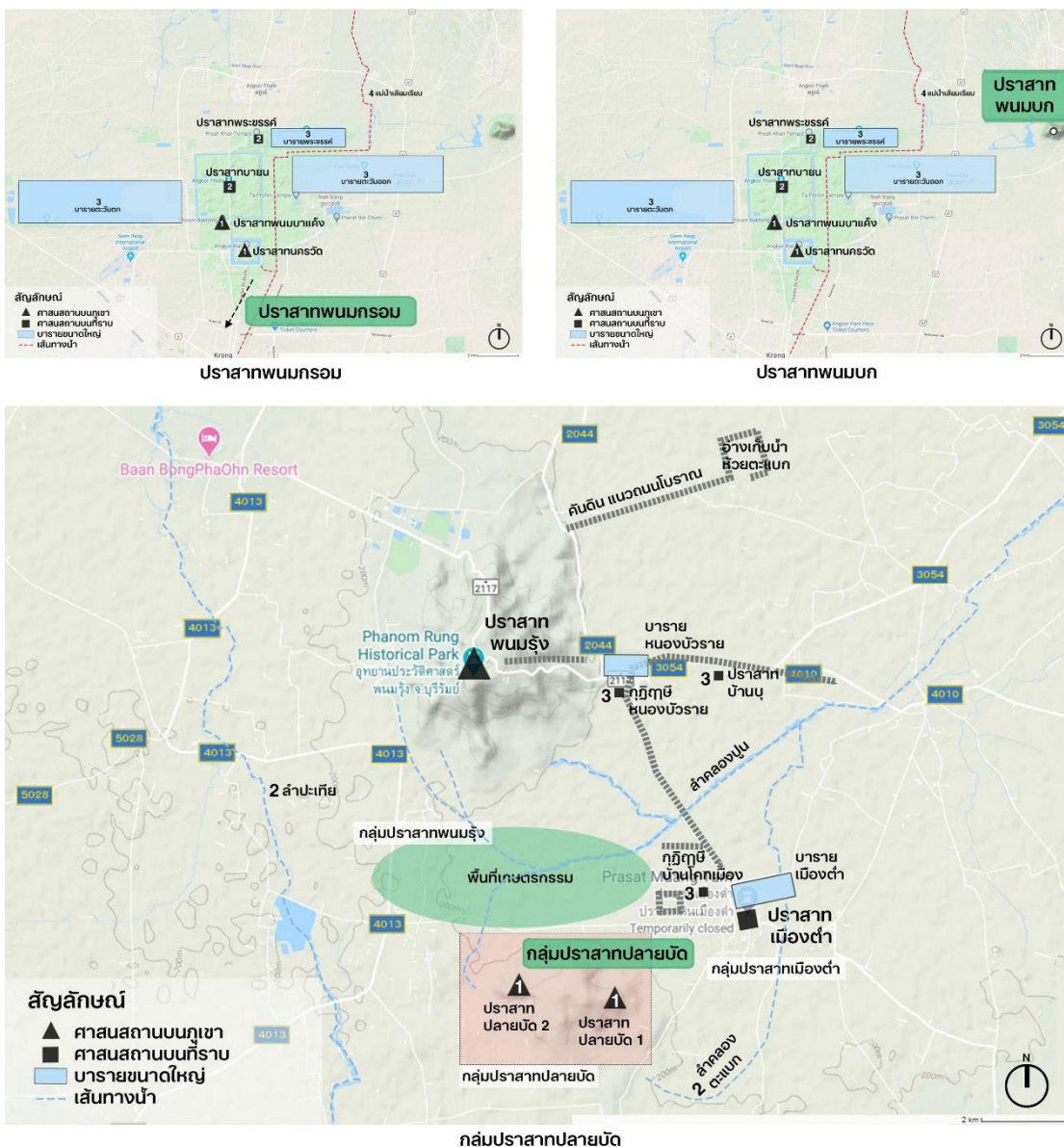
ปราสาทพนมกรอม ตั้งอยู่บนยอดพนมกรอม ทางทิศใต้ของเมืองพระนคร และอยู่ใกล้โตนเลสาบ มีผังเมืองวางตามคติความเชื่อเรื่องลัทธิเทวราชาและเรื่องศูนย์กลางจักรวาล (ภาพที่ 130 ซ้ายบน)

ปราสาทพนมบก ตั้งอยู่บนยอดพนมบก ทางทิศตะวันออกของเมืองพระนคร ตั้งอยู่ใกล้แม่น้ำเสียมเรียบ แต่อยู่ห่างจากทะเล มีผังเมืองวางตามคติความเชื่อเรื่องลัทธิเทวราชาและเรื่องศูนย์กลางจักรวาล (ภาพที่ 130 ขวาบน)

ทั้งปราสาทพนมกรอมและปราสาทพนมบก เป็นกลุ่มอาคารเดี่ยวที่เป็นส่วนหนึ่งของเมืองพระนคร มีเมืองพระนครธมเป็นศูนย์กลาง ตัวปราสาทกระจายตัวมาทางทิศใต้และทิศตะวันออกตามลำดับ และพบชุมชนโบราณในบริเวณใกล้เคียง (ภาพที่ 131 บน)

กลุ่มปราสาทปลายบัด เป็นกลุ่มชุมชนขนาดใหญ่ที่ตั้งอยู่บนเส้นทางเมืองพระนคร-พิมาย มีเขาปลายบัดเป็นภูเขากลางเมือง ตั้งอยู่ใกล้แหล่งน้ำ แต่อยู่ห่างจากทะเล ทำให้น้ำไม่ท่วมถึง ผังเมืองวางตามคติความเชื่อเรื่องลัทธิเทวราชาและความเชื่อเรื่องศูนย์กลางจักรวาล (ภาพที่ 130 ล่าง) เป็นรูปสามเหลี่ยมร่วมกับกลุ่มปราสาทพนมรุ้งและกลุ่มปราสาทเมืองต่ำ พบพื้นที่เกษตรกรรมบริเวณตอนกลางของพื้นที่ศึกษา การกระจายตัวของเมืองรับกับเส้นทางพระนครที่มาจากทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ มุ่งสู่ปราสาทพิมายทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ และพบโบราณสถานและชุมชนกระจายตัวตามเส้นทางดังกล่าว (ภาพที่ 131 ล่าง)

จากภาพเปรียบเทียบ ทำให้สามารถสรุปได้ว่ากลุ่มปราสาทปลายบัดมีปัจจัยด้านทำเลที่ตั้งคล้ายคลึงกับปราสาทพนมกรอมและปราสาทพนมบก เนื่องจากปราสาททั้งสามตั้งอยู่ไม่ไกลจากศูนย์กลางเมืองและแหล่งน้ำ จากรูปแบบการสร้างปราสาทบนภูเขาสะท้อนคติความเชื่อเรื่องลัทธิเทวราชาและเรื่องศูนย์กลางจักรวาล โดยกลุ่มปราสาทปลายบัดมีลักษณะผังเมืองเป็นรูปสามเหลี่ยมร่วมกับกลุ่มปราสาทอื่นๆ ในพื้นที่ศึกษา ซึ่งมีความสัมพันธ์กันอย่างชัดเจน แตกต่างจากปราสาทพนมกรอมและปราสาทพนมบกที่เป็นกลุ่มอาคารเดี่ยวที่เป็นส่วนหนึ่งของเมืองพระนคร จึงมีการวางผังแบบเมืองราชธานี นอกจากนี้การกระจายตัวของเมืองยังมีการขยายตัวตามเส้นทางพระนคร แตกต่างจากอีกสองปราสาทที่มีการกระจายตัวของเมืองอยู่บริเวณใกล้เคียงกับปราสาท

ภาพที่ 131 ภาพเปรียบเทียบลักษณะการกระจายตัวของเมือง กลุ่มปราสาทปลายบัด (ซ้ายบน) ปราสาทพนมกรอม (ขวาบน) ปราสาทพนมบก (ล่าง) กลุ่มปราสาทปลายบัด

จากข้อมูลในหัวข้อ 2.3 สามารถสรุปองค์ประกอบภูมิทัศน์เมืองของแต่ละปราสาท ได้ดังนี้

จากตารางที่ 5 พบว่าปราสาทพนมกรอมและปราสาทพนมบกซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของเมืองพระนครมีจำนวนองค์ประกอบภูมิทัศน์เมืองทั้งสิ้น 12 องค์ประกอบ ส่วนกลุ่มปราสาทปลายบัดมีจำนวนองค์ประกอบภูมิทัศน์เมือง 9 องค์ประกอบ ทำให้สามารถสรุปได้ว่ากลุ่มปราสาทปลายบัดซึ่งเป็นกลุ่มชุมชนขนาดใหญ่ มีจำนวนองค์ประกอบภูมิทัศน์เมืองใกล้เคียงกับอีกสองปราสาทในเมืองพระนคร โดยองค์ประกอบที่ไม่ปรากฏที่กลุ่มปราสาทปลายบัด เป็นองค์ประกอบเฉพาะที่มีอยู่ในเมืองราชธานีเท่านั้น

ตารางที่ 5 องค์ประกอบภูมิทัศน์เมือง กลุ่มปราสาทปลายบัด

องค์ประกอบภูมิทัศน์เมือง		กลุ่มปราสาทปลายบัด	ปราสาทพนมกรอมเมืองพระนคร	ปราสาทพนมบกเมืองพระนคร
องค์ประกอบตามสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ	1 มีภูเขากลางเมือง	✓	✓	✓
	2 ตั้งอยู่ใกล้แม่น้ำ	✓	✓	✓
	3 มีที่ราบลุ่มแม่น้ำเหมาะสำหรับเป็นพื้นที่เกษตรกรรม	✓	✓	✓
องค์ประกอบตามสภาพแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น	4 พระราชวังหลวง	-	✓	✓
	5 ศาสนสถานบนภูเขา	✓	✓	✓
	6 ศาสนสถานบนที่ราบ	✓	✓	✓
	7 บารายขนาดใหญ่	✓	✓	✓
	8 คูน้ำและกำแพงเมือง	-	✓	✓
	9 อาคารทางศาสนาอื่นๆ	✓	✓	✓
	10 สระน้ำภายในเมือง	-	✓	✓
	11 แนวถนนโบราณ	✓	✓	✓
	12 ชุมชน	✓	✓	✓
จำนวนองค์ประกอบภูมิทัศน์เมือง		9	12	12

2. การวางผังบริเวณและการวางผังอาคาร

การวางผังบริเวณ

ปราสาทพนมกรอม ตั้งอยู่ทางทิศใต้ของเมืองพระนครธรรมและอยู่ใกล้โตนเลสาบ มีน้ำท่วมอยู่ตลอด จึงไม่ถูกเลือกเป็นภูเขากลางเมือง (ภาพที่ 132 ซ้ายบน)

ปราสาทพนมบก ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของเมืองพระนครธรรม เขาพนมบกมีความสูงใหญ่เกินไป จึงไม่ถูกเลือกเป็นภูเขากลางเมืองเช่นกัน (ภาพที่ 132 ขวาบน)

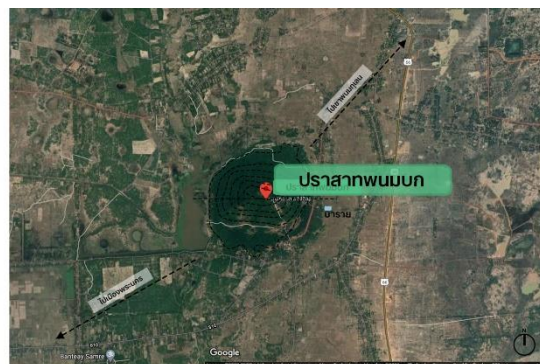
ทั้งสองปราสาทพบบารายด้านล่างเขาทางทิศตะวันออก ซึ่งเป็นลักษณะของบารายที่พบมากในอารยธรรมขอม (ภาพที่ 132 บน) มีขอบเขตผังบริเวณไม่ชัดเจนและกลมกลืนไปกับสภาพภูมิประเทศ เป็นกลุ่มอาคารเดี่ยวที่วางตัวตามแนวแกนตะวันออก-ตะวันตก พบแนวระเบียงคด 1 ชั้น ภายในลานปราสาทพบที่ว่างค่อนข้างแคบ (ภาพที่ 132 และ 134 บน)

กลุ่มปราสาทปลายบัด เขาปลายบัดเป็นที่ตั้งของปราสาทปลายบัด 1 และปราสาทปลายบัด 2 และมีการสร้างอ่างเก็บน้ำที่เกิดจากการตัดแปลงปากปล่องภูเขาไฟ อยู่กึ่งกลางและตั้งฉากกับแนวแกนอีกสองปราสาท (ภาพที่ 133) กลุ่มปราสาทไม่พบบารายด้านล่างเขา (ภาพที่ 132 ล่าง) และมีขอบเขตผังบริเวณไม่ชัดเจน ผังกลมกลืนไปกับสภาพภูมิประเทศ ปราสาทปลายบัด 1 ปราสาทปลายบัด 2 เป็นกลุ่มอาคารเดี่ยวที่มีความสัมพันธ์ร่วมกันกับอ่างเก็บน้ำตามแนวแกนอย่างชัดเจน โดยปราสาทปลายบัด 1 ไม่พบแนวระเบียงคด ส่วนปราสาทปลายบัด 2 พบแนวระเบียงคด 1 ชั้น (ภาพที่ 133 และ 134 ล่าง)

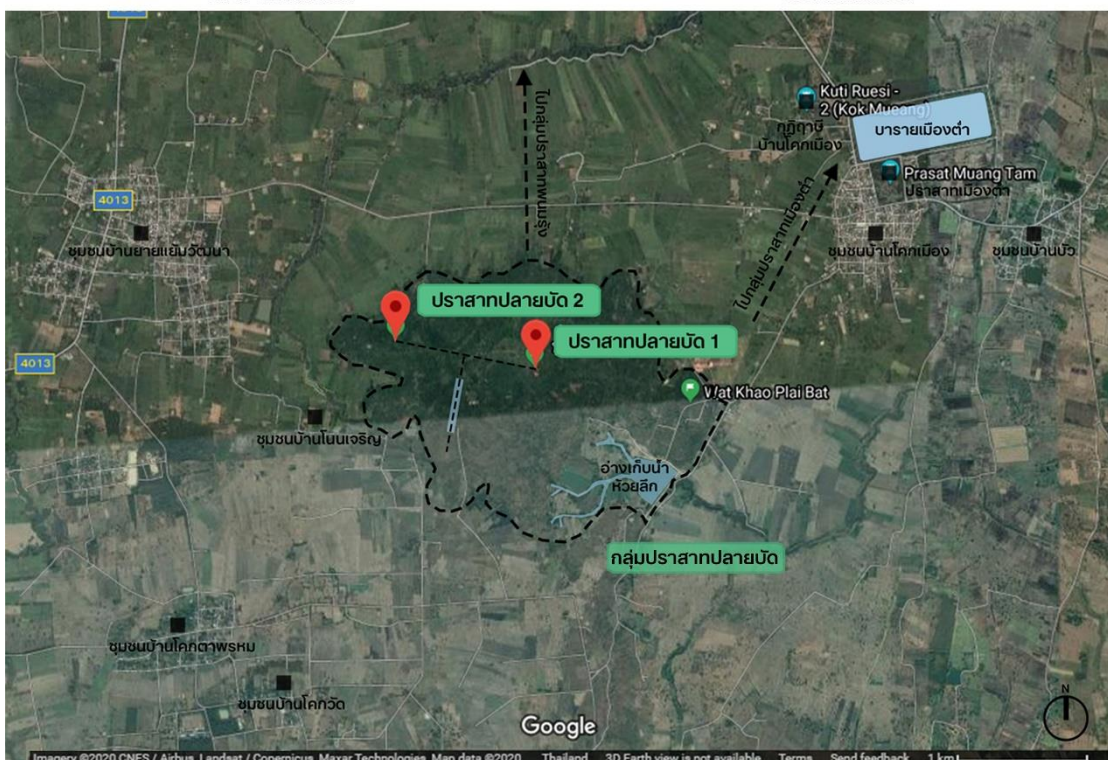

ปราสาทพนมกรอม

ปราสาทพนมบก

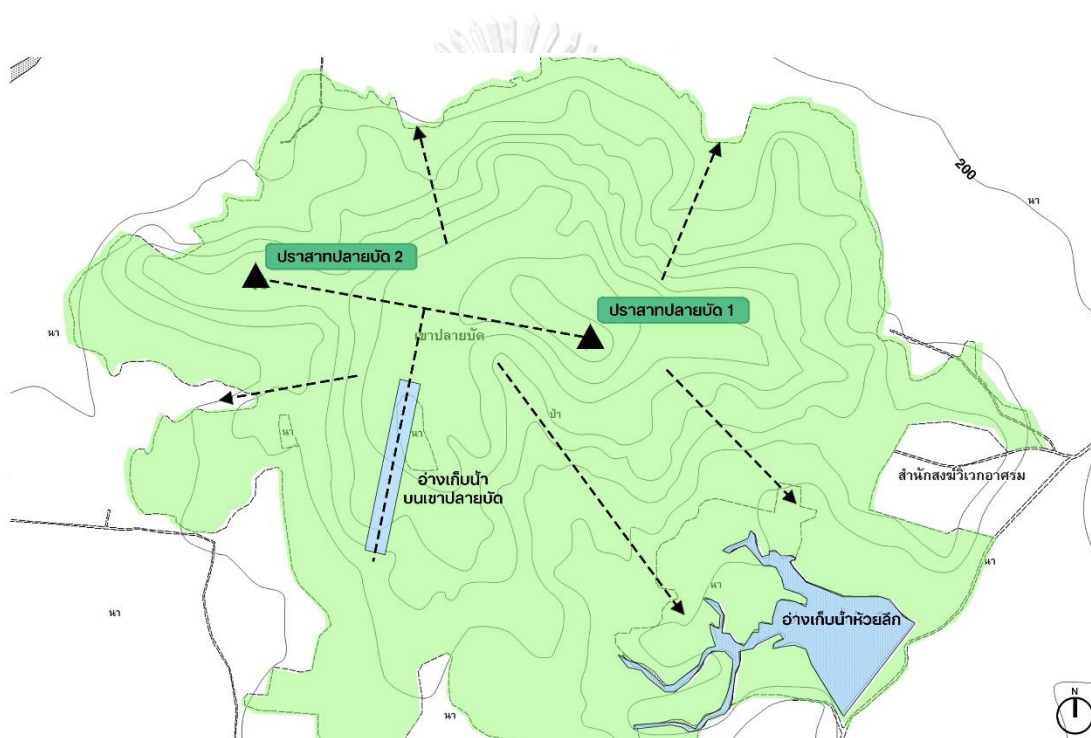

กลุ่มปราสาทปลายบัด

ภาพที่ 132 ภาพเปรียบเทียบการวางผังบริเวณ กลุ่มปราสาทปลายบัด (ซ้ายบน) ปราสาทพนมกรอม (ขวาบน) ปราสาทพนมบก (ล่าง) กลุ่มปราสาทปลายบัด

จากภาพเปรียบเทียบ ทำให้สามารถสรุปได้ว่ากลุ่มปราสาทปลายบัดมีความโดดเด่นในเรื่องการเลือกตำแหน่งที่ตั้งของอ่างเก็บน้ำบนสันเขาทางทิศใต้ ตั้งอยู่กึ่งกลางและตั้งฉากกับแนวแกนระหว่างปราสาททั้งสอง ซึ่งไม่พบที่ปราสาทขอมแห่งอื่น นอกจากนั้นการวางผังยังมีความสอดคล้องกับลักษณะความลาดชันของสภาพภูมิประเทศ เนื่องจากบริเวณทางทิศเหนือและทิศตะวันตกของแกนปราสาทมีความลาดชันมาก ทำให้อัตราการไหลของน้ำรุนแรงไม่เหมาะสำหรับการสร้างอ่างเก็บน้ำด้านล่างเขา ในขณะที่บริเวณทางทิศใต้และทิศตะวันออก มีความลาดชันค่อนข้างน้อย ทำให้อัตราการไหลของน้ำไม่รุนแรงจึงสามารถกัก

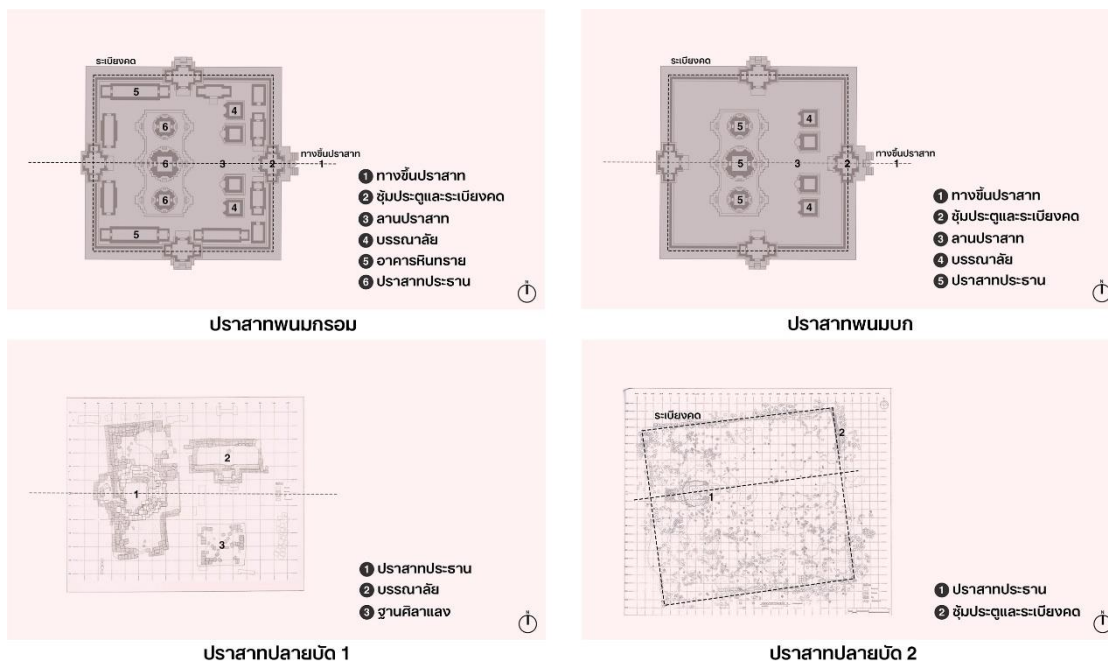
เก็บน้ำไว้ใช้ได้ตลอดปี มีทางน้ำไหลลงสู่อ่างเก็บน้ำห้วยลึก ก่อนจะไหลลงลำคลองตะแบกไป กักเก็บน้ำที่บารายเมืองต่ำต่อไป กลุ่มปราสาทไม่พบบารายด้านล่างเขา จึงมีความสัมพันธ์กับ ตำแหน่งของบารายแตกต่างจากอีกสองปราสาทที่พบบารายด้านล่างเขาทางทิศตะวันออกซึ่ง เป็นรูปแบบโดยทั่วไป นอกจากนี้กลุ่มปราสาทปลายบัดมีขอบเขตผังบริเวณไม่ชัดเจน ผัง กลมกลืนไปกับสภาพภูมิประเทศคล้ายคลึงกับปราสาทพนมกรอมและปราสาทพนมบก แต่มี ความโดดเด่นในเรื่องการมีปราสาท 2 หลัง (ปราสาทปลายบัด 1 และปราสาทปลายบัด 2 ที่ มีความสัมพันธ์กันอย่างเห็นได้ชัดจากลักษณะแนวแกนและการใช้อ่างเก็บน้ำร่วมกัน) ที่ตั้งอยู่ บนภูเขาลูกโดดลูกเดียวกัน ซึ่งแตกต่างจากภูเขาลูกโดดอื่นที่พบปราสาทเพียงแห่งเดียว

ภาพที่ 133 การวางผังบริเวณตามลักษณะความลาดชันของภูมิประเทศ กลุ่มปราสาทปลายบัด

การวางผังอาคาร

ปราสาทพนมกรอม มีผังเป็นแบบที่เป็นแกนวิ่งเข้าหาจุดศูนย์กลาง มีทางเข้า-ออก ทางเดียว ทางเข้าด้านหน้าเข้าทางทิศตะวันออก ผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส พกระเบียงคด 1 ชั้น ลานปราสาทค่อนข้างแคบ พบบรรณาลัยเรียงตัวกันหันหน้าเข้าหาปราสาทประธาน จำนวน 4 หลัง และพบอาคารอื่นๆ อยู่โดยรอบในลักษณะสมมาตร ปราสาทประธานตั้งเรียง แถวหน้ากระดานบนฐานเตี้ยตามความเชื่อเรื่องตรีมูรติ (ภาพที่ 134 ซ้ายบน)

ภาพที่ 134 ภาพเปรียบเทียบการวางผังอาคาร กลุ่มปราสาทปลายบัด
(ซ้ายบน) ปราสาทพนมกรอม (ขวาบน) ปราสาทพนมบก (ซ้ายล่าง) ปลายบัด 1 (ขวาล่าง) ปลายบัด 2

ปราสาทพนมบก มีผังเป็นแบบที่เป็นแกนวิ่งเข้าหาจุดศูนย์กลาง มีทางเข้า-ออกทางเดียว ทางเข้าด้านหน้าเข้าทางทิศตะวันออก ผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า พบพระเบียงคต 1 ชั้น ลานปราสาทค่อนข้างแคบ พบบรรณาลัยเรียงตัวกันหันหน้าเข้าหาปราสาทประธานจำนวน 4 หลัง ในลักษณะสมมาตร ไม่พบอาคารหินทรายอื่นๆ ปราสาทประธานตั้งเรียงแถวหน้ากระดานบนฐานเตี้ยตามความเชื่อเรื่องตรีมูรติ เช่นเดียวกับรูปแบบที่ปราสาทพนมกรอม (ภาพที่ 134 ขวาบน)

ปราสาทปลายบัด 1 มีผังเป็นแบบที่เป็นแกนวิ่งเข้าหาจุดศูนย์กลาง มีทางเข้า-ออกทางเดียว ทางเข้าด้านหน้าเข้าทางทิศตะวันออก ผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ไม่พบพระเบียงคต พบเพียงปราสาทประธาน ทิศตะวันออกเฉียงเหนือพบบรรณาลัยก่อด้วยศิลาแลงและอิฐ และทางทิศตะวันออกเฉียงใต้พบฐานอาคารศิลาแลง คาดว่าเป็นบรรณาลัยอีกหลังหนึ่งในลักษณะสมมาตร (ภาพที่ 134 ซ้ายล่าง)

ปราสาทปลายบัด 2 มีผังเป็นแบบที่เป็นแกนวิ่งเข้าหาจุดศูนย์กลาง มีทางเข้า-ออกทางเดียว ทางเข้าด้านหน้าเข้าทางทิศตะวันออก ผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า จากการดำเนินการบูรณะชุดแต่งโดยกรมศิลปากร พบแนวพระเบียงคต 1 ชั้น และพบปราสาทประธานหลังเดียว (ภาพที่ 134 ขวาล่าง)

จากภาพเปรียบเทียบ ทำให้สามารถสรุปได้ว่ากลุ่มปราสาทปลายบัดมีรูปแบบผังคล้ายคลึงกับอีกสองปราสาท แต่ปราสาทปลายบัด 1 มีขนาดเล็กที่สุด ไม่พบกำแพงหรือระเบียงคด ในขณะที่ปราสาทปลายบัด 2 ปราสาทพนมกรอมและปราสาทพนมบก มีขนาดใกล้เคียงกัน พบระเบียงคด 1 ชั้น ในปัจจุบันองค์ประกอบผังของปราสาทพนมกรอมและปราสาทพนมบกมีองค์ประกอบผังที่ชัดเจนและสมบูรณ์กว่าปราสาทปลายบัด 2 ที่กำลังอยู่ระหว่างการดำเนินการบูรณะ

3. การควบคุมและการจัดการน้ำ

ปราสาทพนมกรอม และ ปราสาทพนมบก ไม่พบการจัดการน้ำขนาดใหญ่ในพื้นที่ (ภาพที่ 131 บน)

กลุ่มปราสาทปลายบัด ตั้งอยู่บนเขาลูกโดดใกล้กับที่ราบลุ่มแม่น้ำ มีเขาปลายบัดเป็นภูเขากลางเมืองและเป็นแหล่งต้นน้ำที่สำคัญ ไม่มีการแบ่งพื้นที่การจัดการน้ำที่ชัดเจนเหมือนเช่นที่เมืองพระนคร แต่มีลักษณะการสะสมน้ำบนภูเขาเข้าแทนที่ ก่อนจะทอดน้ำลงสู่พื้นที่กักเก็บและหนองน้ำทางตอนล่าง และกระจายน้ำด้วยระบบคลองส่งน้ำและคลองซอยไปยังพื้นที่เกษตรกรรมบริเวณตอนกลางของพื้นที่ศึกษา (ภาพที่ 131 บน)

จากภาพเปรียบเทียบทั้งสาม ทำให้สามารถสรุปได้ว่ากลุ่มปราสาทปลายบัดมีความโดดเด่นในเรื่องระบบการจัดการน้ำร่วมกันทั้งบนภูเขาและที่ราบ แตกต่างจากปราสาทพนมกรอมและพนมบกที่ไม่พบการจัดการน้ำขนาดใหญ่ในพื้นที่

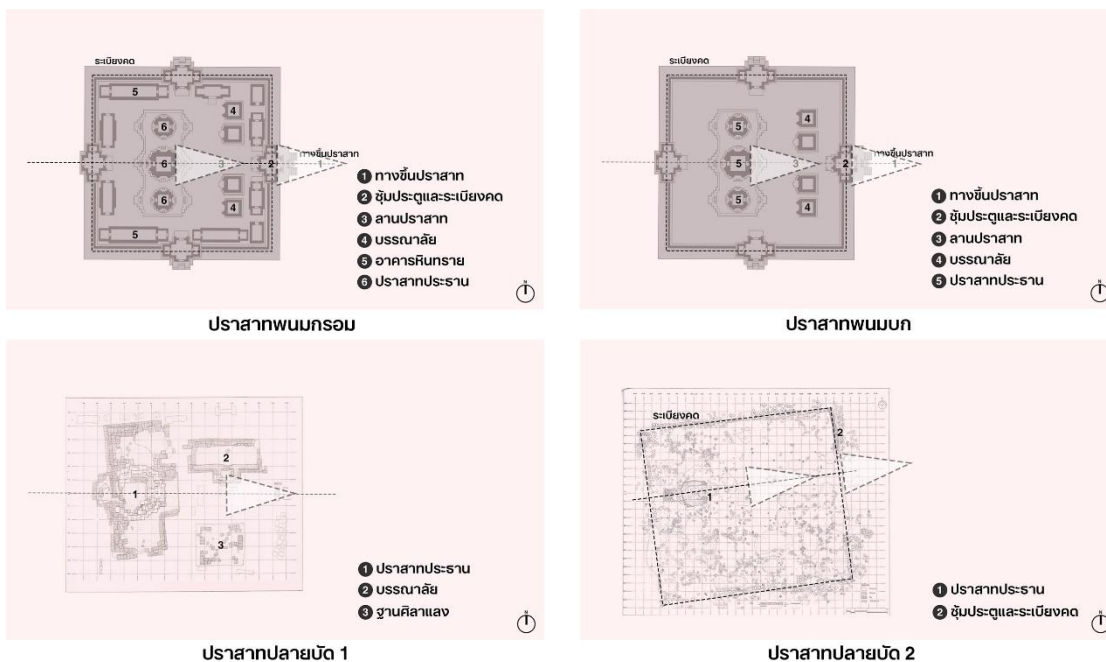
นอกจากนั้นปราสาทปลายบัดมีความโดดเด่นในเรื่องการจัดการแหล่งน้ำขนาดเล็กเนื่องจากพบอ่างเก็บน้ำบนสันเขาทางทิศใต้ของแนวแกนปราสาท ที่เกิดจากการตัดแปลงปากปล่องภูเขาไฟ โดยสร้างคันเขื่อนขนาด 12x400 เมตร สามารถกักเก็บน้ำไว้ใช้เพียงพอสำหรับทั้งสองปราสาท ซึ่งไม่พบที่ปราสาทขอมแห่งอื่น

4. มุมมองและคุณภาพเชิงทัศน

จากภาพที่ 135 พบว่าปราสาททั้งสี่เป็นปราสาทขนาดเล็กบนยอดเขา มีผังเป็นแบบที่เป็นแกนวิ่งเข้าหาจุดศูนย์กลาง แต่ไม่มีแนวแกนทางดำเนิน ทำให้มีมุมมองแบบแกนไม่ชัดเจน ส่วนกลุ่มปราสาทปลายบัดพบแนวแกนไปยังอ่างเก็บน้ำบนภูเขา หากได้รับการบูรณะเพิ่มเติมจะทำให้เห็นได้ชัดเจนยิ่งขึ้น ปราสาททั้งสี่ไม่สามารถเห็นยอดปราสาทประธานจากด้านล่างเขา มุมมองที่เกิดจากลำดับการมองเห็นของปราสาทปลายบัด 2 ปราสาทพนมกรอมและปราสาทพนมบกจะมีลักษณะคล้ายคลึงกัน เนื่องจากผังไม่มีการเปลี่ยนแปลงระดับความ

สูง มุมมองที่เกิดจากลำดับการเห็นจึงปรับตามระนาบทางนอนของระเบียงคด แตกต่างจากปราสาทปลายบัด 1 ที่ไม่มีระเบียงคด สามารถมองเห็นกลุ่มปราสาทประธานได้ทันที

ภาพที่ 135 ภาพเปรียบเทียบเรื่องมุมมองและคุณภาพเชิงทัศน กลุ่มปราสาทปลายบัด (ซ้ายบน) ปราสาทพนมกรอม (ขวาบน) ปราสาทพนมบก (ซ้ายล่าง) ปลายบัด 1 (ขวาล่าง) ปลายบัด 2

จากการเปรียบเทียบแหล่งมรดกโลกต้นแบบกับพื้นที่ศึกษาทั้ง 3 กลุ่มปราสาท จะพบว่าพื้นที่ศึกษามีความคล้ายคลึงและแตกต่างจากปราสาทต้นแบบหลายประเด็นด้วยกัน นอกจากนั้นยังมีความโดดเด่นเป็นพิเศษในหลายแง่มุม ซึ่งสามารถนำข้อมูลเหล่านี้ไปสรุปคุณค่าของทางภูมิทัศน์ในบทถัดไป

บทที่ 7

สรุปผลการศึกษา

วิทยานิพนธ์เล่มนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาและระบุคุณค่าขององค์ประกอบทางภูมิทัศน์กลุ่มเทวสถานปราสาทพนมรุ้ง ปราสาทเมืองต่ำ และปราสาทปลายบัด จังหวัดบุรีรัมย์ โดยมีกระบวนการศึกษาหลายขั้นตอน อาทิเช่น การเก็บรวบรวมข้อมูลจากการทบทวนวรรณกรรม การสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิ และการสำรวจภาคสนาม จากนั้นนำข้อมูลเหล่านั้นมาวิเคราะห์ตามกรอบความคิดที่ใช้ในการวิเคราะห์ทั้ง 4 ประเด็น ได้แก่ แบบแผนการตั้งถิ่นฐานและการวางผังเมือง การวางผังบริเวณ และการวางผังอาคาร การควบคุมและการจัดการน้ำ และมุมมองและคุณภาพเชิงทัศน หลังจากนั้นนำมาเปรียบเทียบกับแหล่งมรดกโลกต้นแบบ เพื่อให้สามารถเห็นความเหมือน ความแตกต่าง และความโดดเด่นเป็นพิเศษได้อย่างชัดเจน ซึ่งจะนำไปสู่การระบุคุณค่าทางภูมิทัศน์ต่อไป

7.1 คุณค่าของพื้นที่ศึกษาในเชิงภูมิทัศน์วัฒนธรรม

พื้นที่ศึกษาตั้งอยู่บนเส้นทางเมืองพระนคร-พิมาย เป็นหนึ่งในห้าเส้นทางที่สำคัญตามรอยอารยธรรมขอม ตลอดเส้นทางพบโบราณสถานสำคัญและหลักฐานกิจกรรมทางชุมชนซึ่งเป็นเครื่องยืนยันถึงความเจริญต่อเนื่องมาตั้งแต่สมัยพุทธศตวรรษที่ 15-18 และแสดงออกถึงพัฒนาการด้านประวัติศาสตร์ภูมิสถาปัตยกรรมอย่างชัดเจน

การตั้งถิ่นฐานของพื้นที่ศึกษาเป็นรูปสามเส้าระหว่างกลุ่มปราสาทพนมรุ้ง กลุ่มปราสาทเมืองต่ำ และกลุ่มปราสาทปลายบัด สัมพันธ์กันในระบบกลุ่มชุมชนขนาดใหญ่ องค์ประกอบภูมิทัศน์เมืองที่สำคัญตามรูปแบบการวางผังเมืองพระนคร ได้แก่ มีภูเขากลางเมือง ตั้งอยู่ใกล้แหล่งน้ำ มีที่ราบลุ่มแม่น้ำซึ่งเป็นแหล่งเพาะปลูกมาตั้งแต่สมัยโบราณ มีศาสนสถานทั้งบนภูเขาและบนที่ราบ และมีบารายขนาดใหญ่สำหรับเป็นแหล่งน้ำของชุมชน พบอาคารทางศาสนาอื่นๆ เช่น อโรคยาศาลและธรรมศาลา เป็นต้น นอกจากนี้แล้วยังพบแนวถนนโบราณที่มาจากเมืองพระนคร และชุมชนโบราณซึ่งมีกิจกรรมร่วมกันกับโบราณสถานมาจนถึงปัจจุบันอีกด้วย

ปัจจุบันองค์ประกอบทางภูมิทัศน์เมืองเหล่านี้ได้รับการปกป้องคุ้มครองและบริหารจัดการเป็นอย่างดี หากสังเกตจากการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดิน สภาพแหล่งน้ำและสภาพโบราณสถานจะพบว่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมของพื้นที่ศึกษามีการเปลี่ยนแปลงหรือถูกทำลายน้อย แต่กระนั้นก็ตามหากในอนาคตไม่ได้รับการดูแลอย่างต่อเนื่อง อาจส่งผลให้สูญเสียคุณค่าในเชิงภูมิทัศน์วัฒนธรรมไป โดยกระบวนการขึ้นทะเบียนเป็นมรดกโลกทางวัฒนธรรมจะเป็นส่วนสำคัญอย่างหนึ่งในการรักษาคุณค่าทางภูมิทัศน์ในคงอยู่สืบไป

7.2 คุณค่าทางภูมิทัศน์แต่ละกลุ่มปราสาท

กลุ่มปราสาทพนมรุ้ง

แบบแผนการตั้งถิ่นฐานและการวางผังเมือง กลุ่มปราสาทพนมรุ้งเป็นชุมชนขนาดใหญ่ที่มีการวางผังเป็นรูปสามเหลี่ยมร่วมกับกลุ่มปราสาทเมืองต่ำและกลุ่มปราสาทปลายบัด ผังชุมชนกระจายตัวรับกับเส้นทางพระนคร มีปัจจัยด้านทำเลที่ตั้งคล้ายคลึงกับที่เมืองพระนครและปราสาทพระวิหาร ซึ่งสะท้อนคติความเชื่อเรื่องลัทธิเทวราชาและเรื่องศูนย์กลางจักรวาล หากเปรียบเทียบกับปราสาทพระวิหาร ผลปรากฏว่ากลุ่มปราสาทพนมรุ้งมีจำนวนองค์ประกอบภูมิทัศน์เมืองมากกว่าและมีจำนวนใกล้เคียงกับเมืองพระนครซึ่งเป็นเมืองราชธานี โดยเฉพาะพบปฏิภาณของบัวรายและปราสาทบ้านบุ ซึ่งเป็นศาสนสถานประเภทอโรคยาศาลและธรรมศาลาที่สร้างในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ปัจจุบันพบชุมชนขนาดใหญ่และขนาดเล็กกระจายตัวอยู่โดยรอบและมีกิจกรรมร่วมกันระหว่างชุมชนกับกลุ่มปราสาทที่ชัดเจน ขณะที่ปราสาทแห่งอื่นพบเพียงชุมชนขนาดเล็กและอยู่ห่างออกไปจากตัวปราสาท

การวางผังบริเวณและการวางผังอาคาร การวางผังบริเวณพบบารายด้านล่างเขาพนมรุ้งทางทิศตะวันออก เป็นลักษณะที่พบมากในอารยธรรมขอม ผังบริเวณมีความโดดเด่นเรื่องการบริหารระดับความสูงทางตั้งขึ้น-ลงหลายครั้งตามลักษณะภูมิประเทศ แตกต่างจากที่ปราสาทพระวิหารที่มีการปรับระดับลดหลั่นตามไหล่เขาขึ้นไปในลักษณะเดียว มีการออกแบบทางดำเนินบนสันเขาระหว่างยอดเขาได้อย่างแนบเนียนและชาญฉลาด ทางทิศเหนือของทางดำเนินยังพบอ่างเก็บน้ำหรือสระน้ำที่เกิดจากการตัดแปลงปากปล่องภูเขาไฟที่ดับสนิทแล้วจำนวน 7 สระ ซึ่งไม่พบที่ปราสาทขอมแห่งอื่น นอกจากนั้นที่ว่างมีลักษณะคล้ายคลึงกับที่ปราสาทนครวัดคือมีที่ว่างเปิดโล่งสลับกับปิดล้อมหลายครั้งทำให้เกิดความตื่นตาตื่นใจ

การวางผังอาคารเป็นแบบที่เป็นแกนวิ่งเข้าหาจุดศูนย์กลาง มีองค์ประกอบผังหลักที่ครบถ้วนสมบูรณ์ใกล้เคียงกับปราสาทพระวิหาร โดยเฉพาะเมื่อนำมาเปรียบเทียบกับปราสาทนครวัดจะพบว่ามีลักษณะที่คล้ายคลึงกันอย่างมาก สังเกตได้จากตำแหน่งของบันไดขึ้นปราสาทที่มีลักษณะสอบเข้าและยกพื้นสูง และตำแหน่งของอาคารกากบาทที่เชื่อมต่อกับกำแพงชั้นนอก ทำให้เกิดคอร์ท 4 คอร์ทอย่างชัดเจน จนเกิดเป็นเอกลักษณ์ร่วมของปราสาททั้งสอง

การควบคุมและการจัดการน้ำ มีลักษณะการสะสมน้ำบนภูเขา ก่อนจะทอดน้ำลงสู่พื้นที่กักเก็บและหนองน้ำทางตอนล่าง และกระจายน้ำด้วยระบบคลองส่งน้ำและคลองซอย เพื่อกระจายน้ำไปยังพื้นที่เกษตรกรรม กระบวนการเหล่านี้มีลักษณะคล้ายคลึงกับที่เมืองพระนคร เช่น เชื้อนหรือฝายบนปราสาทพนมรุ้งทำหน้าที่สะสมน้ำเช่นเดียวกับคลองส่งน้ำและคันดินของเมืองพระนคร นอกจากนั้นกลุ่มปราสาทพนมรุ้งมีความโดดเด่นในเรื่องระบบการจัดการน้ำบนภูเขา เนื่องจากเป็นปราสาทแห่งเดียวที่มีอ่างเก็บน้ำหรือสระน้ำที่เกิดจากการตัดแปลงปากปล่องภูเขาไฟที่ดับสนิทแล้ว

เพื่อสะสมน้ำไว้ใช้อย่างเป็นระบบ โดยมีทางน้ำล้นระบายน้ำจากสระที่ 1 ไปยังสระที่ 7 ซึ่งอยู่ในระดับต่ำสุด ก่อนจะทอดน้ำสู่ร่องน้ำทางทิศเหนือต่อไป

มุมมองและคุณภาพเชิงทัศน ปราสาทพนมรุ้งมีมุมมองแบบแกนปรับไปตามองค์ประกอบระหว่างทางดำเนิน จุดปลายตาอยู่ที่ยอดปราสาทประธานซึ่งอยู่กึ่งกลางของแนวแกน แตกต่างจากปราสาทพระวิหารที่ไม่สามารถเห็นยอดปราสาทประธานจากด้านล่างเขาได้ มุมมองที่เกิดจากลำดับการมองเห็นผ่านแนวแกนมีการเปลี่ยนระดับความสูงขึ้นลงหลายครั้ง เกิดที่ว่างเปิดโล่งสลับกับปิดล้อมทำให้เกิดความตื่นตาตื่นใจ โดยเฉพาะที่ตำแหน่งบันไดขึ้นปราสาทมีลักษณะสอบเข้า แบ่งตะพักเป็นขั้นๆ ในลักษณะคล้ายเป็นฐานให้ยอดปราสาทและเห็นยอดปราสาทโผล่กึ่งกลางพอดี ส่งผลให้เกิดความศรัทธาก่อนถึงปราสาทประธาน เป็นเอกลักษณ์เฉพาะที่ปราสาทพนมรุ้ง นอกจากนี้ยังพบมุมมองจากปรากฏการณ์พระอาทิตย์ขึ้นและตกตรง 15 ช่องประตู ซึ่ง 1 ปี มีให้ชมเพียง 4 ครั้ง เนื่องจากปราสาทพนมรุ้งตั้งอยู่บนยอดเขา ปราศจากสิ่งบดบังสายตา และปราสาทประธานตั้งอยู่บนฐานเตี้ยระดับเดียวกันกับระดับซุ้มประตูระเบียงคดและมณฑป ทำให้ระดับช่องประตูตรงกันทั้งหมด ซึ่งไม่ปรากฏที่ปราสาทขอมแห่งอื่น

กลุ่มปราสาทเมืองต่ำ

แบบแผนการตั้งถิ่นฐานและการวางผังเมือง กลุ่มปราสาทเมืองต่ำเป็นชุมชนขนาดใหญ่ที่มีการวางผังเป็นรูปสามเหลี่ยมร่วมกับกลุ่มปราสาทพนมรุ้งและกลุ่มปราสาทปลายบัด ผังชุมชนกระจายตัวรับกับเส้นทางพระนคร มีปัจจัยด้านทำเลที่ตั้งคล้ายคลึงกับปราสาทบันทายสำหรับที่เมืองพระนครและปราสาทบันทายศรี ซึ่งสะท้อนคติความเชื่อเรื่องลัทธิเทวราชาและเรื่องศุนย์กลางจักรวาล หากเปรียบเทียบองค์ประกอบทางภูมิทัศน์เมืองกับปราสาทบันทายศรี ผลปรากฏว่ากลุ่มปราสาทเมืองต่ำมีจำนวนองค์ประกอบทางภูมิทัศน์เมืองมากกว่า และมีจำนวนใกล้เคียงปราสาทบันทายสำหรับที่เมืองพระนครซึ่งเป็นเมืองราชธานี โดยเฉพาะพบกุฏิฤๅษีบ้านโคกเมืองและปราสาทบ้านบุ ซึ่งเป็นศาสนสถานประเภทอโรคยาศาลและธรรมศาลาที่สร้างในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยในปัจจุบันกลุ่มปราสาทเมืองต่ำพบชุมชนขนาดใหญ่และขนาดเล็กกระจายตัวอยู่โดยรอบและมีกิจกรรมร่วมกันระหว่างชุมชนกับกลุ่มปราสาทที่ชัดเจน ขณะที่ปราสาทอื่นพบเพียงชุมชนขนาดเล็กและอยู่ห่างออกไปจากตัวปราสาท

การวางผังบริเวณและการวางผังอาคาร พบารายนอกกำแพงทางทิศเหนือของปราสาทคล้ายคลึงกับปราสาทบันทายศรี เป็นลักษณะพิเศษที่แทบไม่พบในรูปแบบการสร้างปราสาทบนที่ราบของอารยธรรมขอม และมีความโดดเด่นเรื่องการเลือกตำแหน่งที่ตั้งที่เหมาะสมสำหรับเป็นพื้นที่รับน้ำที่มาจากเขาพนมรุ้งทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือและเขาปลายบัดทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ และสามารถกระจายน้ำไปยังพื้นที่เกษตรกรรมทางทิศตะวันตกได้สะดวก

การวางผังอาคารมีรูปแบบผังเป็นแบบกระจายความสำคัญออกจากศูนย์กลาง โดยมีองค์ประกอบผังอาคารใกล้เคียงกับปราสาทบันทายสรีและปราสาทบันทายสำเพร์ นอกจากนี้ปราสาทเมืองต่ำยังมีความโดดเด่นในเรื่องรูปทรงสระน้ำรูปตัวแอล 4 สระ อยู่ที่มุมทั้งสี่ล้อมรอบระเบียงคด ซึ่งไม่พบที่ปราสาทขอมแห่งอื่น แตกต่างจากปราสาทบันทายสรีที่พบสระน้ำรูปตัวยูซึ่งเป็นรูปแบบสระน้ำโดยทั่วไป ผังอาคารถูกแบ่งเป็นชั้นๆ ด้วยกำแพงชั้นนอก ระเบียงคดและสระน้ำล้อมรอบกลุ่มปราสาทประธานที่อยู่ตรงกลาง เปรียบเสมือนเขาไกรลาสที่ล้อมรอบด้วยแม่น้ำทั้งสี่

การควบคุมและการจัดการน้ำ บารายเมืองต่ำมีการรับน้ำมาจากเขาพนมรุ้ง ไหลมาตามลำคลองปูนลงสู่บารายทางมุขทิศตะวันออกเฉียงเหนือ โดยอีกส่วนหนึ่งรับน้ำมาจากเขาปลายบัด ไหลมาตามลำคลองตะแบกลงสู่บารายทางมุขทิศตะวันออกเฉียงใต้ และกระจายน้ำออกสู่พื้นที่เกษตรกรรมบริเวณตำแหน่งกึ่งคั่นกลางบารายทางทิศตะวันตกที่เรียกว่าสะพานขอม ซึ่งแตกต่างจากปราสาทบันทายสรีที่มีการจัดการน้ำเป็นไปแบบเรียบง่ายไม่ซับซ้อน นอกจากนี้ปราสาทเมืองต่ำมีความโดดเด่นในเรื่องรูปทรงสระน้ำรูปตัวแอล 4 สระ ที่มุมทั้งสี่ล้อมรอบระเบียงคดซึ่งไม่พบที่ปราสาทขอมแห่งอื่น และยังคงกักเก็บน้ำได้เป็นอย่างดี

มุมมองและคุณภาพเชิงทัศน กลุ่มปราสาทเมืองต่ำมีมุมมองแบบแกนที่ไม่ชัดเจน ลำดับการมองเห็นปรับตามระนาบทางนอนของกำแพงและระเบียงคดคล้ายกับปราสาทที่สร้างบนที่ราบอื่นๆ เนื่องจากปราสาทไม่มีการเปลี่ยนแปลงระดับความสูงขององค์ประกอบ มุมมองที่สำคัญ ได้แก่ มุมมองออกจากปราสาทเมืองต่ำ เนื่องจากปราสาทถูกล้อมด้วยแหล่งที่อยู่อาศัยซึ่งอยู่ใกล้ปราสาทมาก โดยเฉพาะทิศตะวันตก จึงควรมีการปกป้องคุ้มครองและบริหารจัดการ มีการควบคุมรูปแบบอาคารข้างเคียง การเลือกใช้สีและวัสดุไม่ให้โดดเด่นจนเกินไป เพื่อไม่ให้เป็นการทำลายคุณภาพเชิงทัศนของกลุ่มปราสาท ส่งผลให้คุณค่าทางภูมิทัศน์โดยภาพรวมเสียไป

กลุ่มปราสาทปลายบัด

แบบแผนการตั้งถิ่นฐานและการวางผังเมือง กลุ่มปราสาทปลายบัดเป็นชุมชนขนาดใหญ่ที่มีการวางผังเป็นรูปสามเหลี่ยมร่วมกับกลุ่มปราสาทพนมรุ้งและกลุ่มปราสาทเมืองต่ำ ผังชุมชนกระจายตัวรับกับเส้นทางพระนคร ปัจจุบันด้านทำเลที่ตั้งคล้ายคลึงกับปราสาทพนมรอมและปราสาทพนมบกที่เมืองพระนคร ซึ่งสะท้อนคติความเชื่อเรื่องลัทธิเทวราชาและเรื่องศูนย์กลางจักรวาล โดยถึงแม้กลุ่มปราสาทปลายบัดมีการวางผังเมืองคล้ายแบบเมืองบริวาร แต่มีจำนวนองค์ประกอบทางภูมิทัศน์เมืองใกล้เคียงกับปราสาทพนมรอมและปราสาทพนมบกซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของเมืองพระนคร

การวางผังบริเวณและการวางผังอาคาร การวางผังบริเวณมีความโดดเด่นในเรื่องความสอดคล้องกับลักษณะความลาดชันของภูมิประเทศ อ่างเก็บน้ำด้านล่างเขาสามารถกักเก็บน้ำไว้ใช้ได้ตลอดปี ก่อนจะไหลลงลำคลองตะแบกไปกักเก็บน้ำที่บารายเมืองต่ำต่อไป นอกจากนี้ยังมีความโดดเด่น

ในเรื่องการมีปราสาท 2 หลัง ที่ตั้งอยู่บนภูเขาลูกโดดลูกเดียวกัน และมีความสัมพันธ์กันอย่างเห็นได้ชัดจากลักษณะแนวแกนและการใช้อ่างเก็บน้ำร่วมกัน ซึ่งแตกต่างจากภูเขาโดดลูกอื่นที่พบปราสาทเพียงแห่งเดียว

การวางผังอาคาร ปราสาทปลายบัด 1 และ 2 มีรูปแบบผังเป็นแบบที่เป็นแกนวิ่งเข้าหาจุดศูนย์กลาง คล้ายคลึงกับปราสาทพนมกรอมและปราสาทพนมบก ซึ่งเป็นรูปแบบโดยทั่วไปของการสร้างศาสนสถานบนภูเขาในอารยธรรมขอม

การควบคุมและการจัดการ กลุ่มปราสาทปลายบัดมีความโดดเด่นในเรื่องการเลือกตำแหน่งที่ตั้งของอ่างเก็บน้ำบนสันเขาทางทิศใต้ ซึ่งเกิดจากการตัดแปลงปากปล่องภูเขาไฟ ตั้งอยู่ที่กลางและตั้งฉากกับแนวแกนระหว่างปราสาทปลายบัด 1 และ 2 ซึ่งไม่พบที่ปราสาทขอมแห่งอื่น

มุมมองและคุณภาพเชิงทัศน กลุ่มปราสาทปลายบัดเป็นปราสาทขนาดเล็กบนยอดเขา มีมุมมองแบบแกนที่ไม่ชัดเจน เนื่องจากไม่มีแนวแกนทางดำเนิน มุมมองที่เกิดจากลำดับการมองเห็นจึงปรับตามระนาบทางนอนของกำแพงและระเบียงคด เนื่องจากปราสาทปลายบัดไม่มีการเปลี่ยนแปลงระดับความสูงขององค์ประกอบผัง ส่งผลให้มีคุณค่าด้านมุมมองไม่ชัดเจนเช่นกัน

7.3 คุณค่าของพื้นที่ศึกษาตามเกณฑ์การพิจารณาแหล่งมรดกโลก

จากการสรุปคุณค่าทางภูมิทัศน์ในข้อ 7.1 และ 7.2 สามารถนำมาประเมินคุณค่าของพื้นที่ศึกษาตามเกณฑ์การพิจารณาแหล่งมรดกโลก (รายละเอียดหน้า 10-11) ได้ดังนี้

1. พื้นที่ศึกษาเป็นประจักษ์พยานเพียงหนึ่งเดียวหรือส่วนน้อย ที่มีลักษณะพิเศษของการสืบทอดวัฒนธรรมหรืออารยธรรมขอมที่คงอยู่หรือสูญหายไปแล้ว (ข้อ iii) สามารถเทียบเคียงเกณฑ์การพิจารณาแหล่งมรดกโลกของเมืองพระนคร (Angkor) เนื่องจากตั้งอยู่บนเส้นทางเมืองพระนคร-พิมาย เป็นเส้นทางที่มีความสำคัญและตลอดเส้นทางมีองค์ประกอบทางภูมิทัศน์ของเมืองเขมรโบราณที่มีจำนวนใกล้เคียงกับเมืองพระนครและมีความสมบูรณ์กว่าเมืองบริวารเมืองอื่นๆ

2. พื้นที่ศึกษาเป็นตัวอย่างที่โดดเด่นประเภทอาคาร กลุ่มสถาปัตยกรรม เทคโนโลยี และภูมิสถาปัตยกรรมที่แสดงถึงช่วงเวลาสำคัญของประวัติศาสตร์ขอม (ข้อ iv) สามารถเทียบเคียงเกณฑ์การพิจารณาแหล่งมรดกโลกของเมืองพระนคร ได้แก่ ปราสาทพนมรุ้งเป็นตัวอย่างที่สำคัญของการวางผังอาคารแบบที่เป็นแกนวิ่งเข้าหาจุดศูนย์กลาง มีองค์ประกอบผังหลักครบถ้วนและมีมุมมองที่สำคัญ ซึ่งไม่ปรากฏที่ปราสาทขอมแห่งอื่น ส่วนปราสาทเมืองต่ำเป็นตัวอย่างที่สำคัญของการวางผังอาคารแบบกระจายความสำคัญออกจากศูนย์กลางและมีลักษณะพิเศษคือมีสระน้ำรูปตัวแอลล้อมรอบระเบียงคด ซึ่งไม่ปรากฏที่ปราสาทขอมแห่งอื่นเช่นกัน

3. พื้นที่ศึกษาเป็นตัวอย่างที่โดดเด่นของการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ การใช้ประโยชน์ที่ดิน หรือแสดงความสัมพันธ์กันระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมได้เป็นอย่างดี (ข้อ v) การตั้งถิ่นฐานและการวาง

ผังเมืองของพื้นที่ศึกษา เป็นตัวแทนของเส้นทางวัฒนธรรมบนเส้นทางเมืองพระนคร-พิมาย มีความโดดเด่นเรื่องภูมิปัญญาการจัดการน้ำบนที่สูงร่วมกับที่ราบ ปราสาทพนมรุ้งมีการวางผังบริเวณสอดคล้องกับลักษณะภูมิประเทศ โดยใช้อยอดเขาและสันเขาอย่างเกิดประสิทธิภาพสูงสุด และมีการตัดแปลงปากปล่องภูเขาไฟเพื่อใช้กักเก็บน้ำ ปราสาทเมืองต่ำมีการขุดบารายเมืองต่ำทางทิศเหนือของปราสาทเพื่อรับและกักเก็บน้ำ ซึ่งเป็นลักษณะพิเศษที่แทบไม่พบในรูปแบบการสร้างบารายขอม ส่วนเขาปลายบัดเป็นภูเขาเพียงแห่งเดียวที่พบปราสาทถึง 2 ปราสาท บนภูเขาลูกโดดลูกเดียวกัน และมีการตัดแปลงปากปล่องภูเขาไฟเพื่อใช้กักเก็บน้ำ

จากการวิเคราะห์คุณค่าของพื้นที่ศึกษาในเชิงภูมิทัศน์วัฒนธรรม คุณค่าขององค์ประกอบทางภูมิทัศน์แต่ละกลุ่มปราสาท และคุณค่าของพื้นที่ศึกษาตามเกณฑ์การพิจารณาแหล่งมรดกโลก ทำให้สามารถสรุปได้ว่าพื้นที่ศึกษาเป็นภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่สำคัญแห่งหนึ่งของภูมิภาคที่มีการเปลี่ยนแปลงและถูกทำลายน้อย มีคุณค่าทางภูมิทัศน์ที่มีความโดดเด่นอันเป็นสากลในการเป็นประจักษ์พยานเพียงส่วนน้อยที่สืบทอดอิทธิพลจากอารยธรรมขอมในเรื่องการตั้งถิ่นฐานและการวางผังเมือง และเป็นตัวอย่างที่โดดเด่นในเรื่องการวางผังบริเวณและการวางผังอาคาร การควบคุมและการจัดการน้ำ และมุมมองและคุณภาพเชิงทัศน์ นอกจากนี้ยังสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์กับความเชื่อหรือเหตุการณ์ในสมัยวัฒนธรรมขอมได้เป็นอย่างดี เพราะฉะนั้นคุณค่าขององค์ประกอบทางภูมิทัศน์กลุ่มเทวสถานปราสาทพนมรุ้ง ปราสาทเมืองต่ำ และปราสาทปลายบัด จังหวัดบุรีรัมย์ จะเป็นข้อมูลสนับสนุนที่สำคัญในการเตรียมเอกสารฉบับสมบูรณ์สำหรับขึ้นทะเบียนเป็นแหล่งมรดกโลกทางวัฒนธรรมต่อไป

7.4 ข้อเสนอแนะ

1. การศึกษาองค์ประกอบทางภูมิทัศน์กลุ่มเทวสถานปราสาทพนมรุ้ง ปราสาทเมืองต่ำ และปราสาทปลายบัด จังหวัดบุรีรัมย์ ถือเป็นส่วนสำคัญในการหาคคุณค่าโดดเด่นอันเป็นสากลสำหรับการเตรียมเอกสารขึ้นทะเบียนเป็นมรดกโลก แต่อย่างไรก็ตามเพื่อให้มีคุณค่าครบถ้วนสมบูรณ์และน่าเชื่อถือมากยิ่งขึ้น จึงควรศึกษาคคุณค่าของพื้นที่ศึกษาในแง่อื่นๆ เพิ่มเติมด้วย เช่น คุณค่าทางสถาปัตยกรรม คุณค่าด้านวิศวกรรมและเทคนิคการก่อสร้าง คุณค่าด้านศิลปกรรมและมีมือช่าง และคุณค่าทางสังคม เป็นต้น

2. ภูมิสถาปนิกควรมีส่วนช่วยในการอนุรักษ์และรักษามรดกของชาติเพิ่มมากขึ้น เช่น ออกแบบให้สอดคล้องและไม่ทำลายคุณภาพเชิงทัศน์ของอาคารอนุรักษ์ เป็นต้น

3. หวังว่างานวิจัยชิ้นนี้จะเป็นแรงผลักดันให้กับคนทั่วไปเกิดความตระหนักและหวนแหน รู้ถึงคุณค่าและช่วยกันดูแลมรดกของชาติต่อไป

บรรณานุกรม

- Ashihara, Y. (February 1983). *The Aesthetic Townscape*. Massachusetts: The MIT Press.
- Assche, K. V., Beunen, R., Duineveld, M., & Jong, H. d. (2013). Co- evolutions of planning and design: Risks and benefits of design perspectives in planning systems. *Planning Theory*, 12 (2), 177-198.
- Fagan, B. M. (1996). *The Oxford Companion to Archaeology*. Oxford: Oxford University Press.
- Fletcher, R., and others (2008). The water management network of Angkor, Cambodia. *Antiquity*, 82.
- The Fine Arts Department. (2018). *Tentative List Submission Format: Ensemble of Phanom Rung, Muang Tam and Plai Bat Sanctuaries*. Bangkok: The Fine Arts Department.
- United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. (2017). *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*. Paris: World Heritage Center.
- United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. (November 2011). *Preparing World Heritage Nominations*. 2 ed. Paris: World Heritage Center.
- Walmsly, N., & Prearcy, G. (2010). Towards Sustainable Water Resources Management: Bringing the Strategic Approach up-to-date. *Irrigation & Drainage Systems*, 24(3/4), 191–203.
- กรมศิลปากร. (2531). *ปราสาทพนมรุ้ง*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- กรมศิลปากร. (2532). *แผนที่ทางโบราณคดีจังหวัดบุรีรัมย์*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย.
- กรมศิลปากร. (2548). *แผนแม่บทโครงการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองพนมรุ้ง*. บุรีรัมย์: โรงพิมพ์วินัย.
- กรมศิลปากร. (2557). *อุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง ปราสาทเมืองต่ำ*. นครราชสีมา: โรงพิมพ์โจเซฟ.
- กรมศิลปากร. (2558). *พระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. 2504 แก้ไขเพิ่มเติมโดย พระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535 พร้อมด้วยกฎหมายที่เกี่ยวข้อง*. พิมพ์ครั้งที่ 19. กรุงเทพฯ: สำนักโบราณคดี กรมศิลปากร.

- กรมศิลปากร. (2559). *รายงานโครงการชุดแต่งและออกแบบเพื่อการบูรณะปราสาทปลายบัด 1 ตำบล
จระเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์*. บุรีรัมย์: โอเพิร์นท์ แอนด์ เทคโนโลยี (ไทยแลนด์).
เกียรียงไกร เกิดศิริ. (2547-2548). วัตถุประสงค์โลกทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมแห่งเมืองจำปาศักดิ์. *หน้าจั่ว
ฉบับที่ 21*.
- คีตศิลป์ ลี้มศรีสกุลวงศ์. (2555). *บารายในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ: กรณีศึกษาบารายในจังหวัด
นครราชสีมาและจังหวัดสุรินทร์*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต), มหาวิทยาลัย
ศิลปากร, กรุงเทพฯ.
- เดชา บุญค้ำ. (2552). *การวางผังบริเวณและงานบริเวณ*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย.
- ปรียานุช จุ่มพรม. (2548). *การศึกษาพัฒนาการของชุมชนโบราณในวัฒนธรรมเขมรบริเวณรอบเขาพนม
รุ้ง จังหวัดบุรีรัมย์ (ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 15-18)*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหา
บัณฑิต), มหาวิทยาลัยศิลปากร, กรุงเทพฯ.
- ภภาพล จันทร์วัฒนกุล. (2560). *๓๐ ปราสาทขอมในเมืองพระนคร*. พิมพ์ครั้งที่ 2. นนทบุรี: สำนักพิมพ์
เมืองโบราณ.
- ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล. (2539). *ศิลปะขอม*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.
- มาดแลน จีโต. (2546). *ประวัติเมืองพระนครของขอม*. แปลโดย ม. จ. สุภัทรดิศ ดิศกุล. พิมพ์ครั้งที่ 3.
กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน.
- วรรณกร บางพิสุทธิกุล. (2558). *ความสัมพันธ์ทางศิลปกรรมของพื้นที่บริเวณปราสาทพินาย จังหวัด
นครราชสีมา และพื้นที่บริเวณปราสาทพนมรุ้ง จังหวัดบุรีรัมย์ ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 16-17*.
(วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต), มหาวิทยาลัยศิลปากร, กรุงเทพฯ.
- สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี. (2521). *จารึกพบที่ปราสาทพนมรุ้ง*. (วิทยานิพนธ์
ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต), มหาวิทยาลัยศิลปากร, กรุงเทพฯ.
- สรโรชนี แก้วธานี และ ธาดา สุทธิธรรม. (28-29 กรกฎาคม 2552). *การประยุกต์ใช้ระบบสารสนเทศ
ภูมิศาสตร์เพื่อบูรณาการภูมิปัญญาการจัดการน้ำในชุมชนสายอารยธรรมเขมร ในภาค
ตะวันออกเฉียงเหนือ: กรณีพื้นที่รอบเขาพนมรุ้งและบริเวณใกล้เคียง*. *ประชุมวิชาการ ม.อบ.
วิจัย ครั้งที่ 3*.
- สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. (2561). *คู่มือการนำเสนอและมรดก
ทางวัฒนธรรมและแหล่งมรดกทางธรรมชาติเป็นแหล่งมรดกโลก*. กรุงเทพฯ: อี.ที.พัลลิกซ์ซิง.
- เสาวลักษณ์ พงษธา โปษะนันทน์. (2555). *เอกสารชุดคู่มือมรดกโลก: การเตรียมการนำเสนอแหล่ง
มรดกเพื่อขึ้นบัญชีมรดกโลก*. กรุงเทพฯ: สหมิตรปริ้นติ้งแอนด์พัลลิกซ์ซิง.
- อรุณศักดิ์ กิ่งมณี. (2555). *ทิพนิยายจากปราสาทหิน*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ.

อุไรศรี วรตะริน. (2545). *ประชุมอรรถกถาเขมร รวมบทความวิชาการของศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร. อุไรศรี วรตะริน*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ-สกุล	นายจุลนาถ วรรณโกวิท
วัน เดือน ปี เกิด	25 กุมภาพันธ์ 2532
สถานที่เกิด	กรุงเทพฯ
วุฒิการศึกษา	สถาปัตยกรรมศาสตรบัณฑิต คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ที่อยู่ปัจจุบัน	138 จรัญสนิทวงศ์ 44 ถนนจรัญสนิทวงศ์ แขวงบางยี่ขัน เขตบางพลัด กรุงเทพฯ 10700

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY